

ISSN 2311-8040

НАУКОВИЙ ВІСНИК

ЛЬВІВСЬКОГО
ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Серія юридична

Випуск 4

Львів
2016

УДК 34(05)
ББК 67я5
НЗ4

Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ.
НЗ4 **Серія юридична** / головний редактор В. В. Серета. – Львів: ЛьвДУВС, 2016. –
Вип. 4. – 412 с.

Виходить п'ять разів на рік (із них один – спецвипуск).

Засновник – Львівський державний університет внутрішніх справ.

Включено до переліку наукових фахових видань України з юридичних наук
(постанова президії ВАК України від 14 жовтня 2009 р. № 1-05/4).

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

В. В. Серета, доктор юридичних наук, доцент (*головний редактор*); **В. К. Гришук**,
доктор юридичних наук, професор (*заступник головного редактора*);
О. М. Балінська, доктор юридичних наук, професор (*відповідальний секретар*).

Члени редколегії: **З. Р. Кісіль**, доктор юридичних наук, професор;
А. В. Мовчан, доктор юридичних наук, старший науковий співробітник;
А. С. Токарська, доктор юридичних наук, професор; **М. П. Гетьманчук**, доктор
історичних наук, професор; **Я. А. Гончарук**, доктор економічних наук, професор;
В. П. Захаров, доктор юридичних наук, професор; **В. С. Бліхар**, доктор філо-
софських наук, професор; **Алієв Назім**, доктор філософії у галузі права, доцент;
П. Станіш (Stanisz Piotr), доктор права габлітований (за згодою);
О. В. Авраменко, кандидат юридичних наук, доцент; **А. В. Баб'як**, кандидат
юридичних наук, доцент; **Р. І. Благута**, кандидат юридичних наук, доцент;
С. В. Богданов, кандидат юридичних наук (за згодою); **С. С. Гнатюк**, кандидат
юридичних наук, доцент; **О. М. Дуфенюк**, кандидат юридичних наук, доцент;
Д. Є. Забзалюк, кандидат історичних наук, доцент; **Д. Й. Йосифович**, кандидат
юридичних наук, доцент; **М. В. Ковалів**, кандидат юридичних наук, професор;
В. О. Кучер, кандидат юридичних наук, доцент; **А. Р. Лещух**, кандидат юридич-
них наук, доцент; **Ю. С. Назар**, кандидат юридичних наук, професор; **В. В. Сенник**,
кандидат технічних наук, доцент; **І. Ю. Сковронська**, кандидат філологічних
наук, доцент; **Г. В. Смолин**, кандидат юридичних наук, доцент; **Т. І. Созанський**,
кандидат юридичних наук, доцент; **Б. М. Телефанко**, кандидат юридичних наук,
доцент; **А. Я. Хитра**, кандидат юридичних наук, доцент; **Г. Б. Яновицька**, канди-
дат юридичних наук, доцент; **Н. В. Медвідь**.

Рекомендовано Вченою радою Львівського державного університету внутрішніх справ
до друку та поширення через мережу Інтернет (*протокол від 30 листопада 2016 р. № 5*).

Свідчення про державну реєстрацію від 14 листопада 2014 р. КВ № 21093-10893ПП

Адреса редакції: Україна, 79007, м. Львів, вул. Городоцька, 26.

У публікаціях висловлено позицію авторів, яку не завжди поділяє редакційна ко-
легія. Відповідальність за достовірність фактів, статистичних даних, точність викладено-
го матеріалу покладається на авторів і рецензентів.

Під час передруку матеріалів посилання на Науковий вісник обов'язкове.
Рукописи не повертаються.

Розділ 1

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА. КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 340.114

Ю.-М. Р. Депа

ПРАВОВА СУТНІСТЬ І ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВА КОНСТРУКЦІЯ ЛЕГІТИМАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ

Розглянуто поняття та ознаки легітимації державної влади. Проведено структурний аналіз процесу легітимації державної влади. Розкрито теоретико-правову конструкцію легітимації державної влади як процесу та правового явища. Доведено, що легітимація державної влади становить систему взаємопов'язаних елементів, які сукупно забезпечують законне функціонування державної влади на певній території. Досліджено відмінності та співвідношення понять легітимації, легітимності й легальності державної влади у теоретико-правовій площині.

Ключові слова: *легітимація, державна влада, легітимність, ознаки легітимації, елементи процесу легітимації.*

Постановка проблеми. Побудова в Україні правової держави є важливим чинником забезпечення в ній верховенства права, суверенітету та законності. Однією з умов здійснення цього завдання є встановлення легітимації державної влади, позаяк вона передбачає реалізацію владних функцій і певними владними суб'єктами, і безпосередньо народом задля втілення завдань і цілей держави. Тимчасом важливим питанням існування державної влади є її офіційність, законність, суверенність і правовий характер. Сьогодні дослідження поняття легітимації державної влади набуває актуальності з огляду на події, що відбулися наприкінці 2014 року, зокрема феномени Євромайдану та Революції Гідності, з їх чітким набором вимог народу до влади. Оскільки у Конституції зазначено, що єдиним джерелом влади є народ, вбачається, що осмислення та дослідження поняття легітимаційного процесу державної влади є актуальним і потребує теоретико-правового аналізу.

Стан дослідження. Поняття легітимації є міждисциплінарним, його розглядають такі науковці: у політології – І. О. Воронов, з філо-

софських позицій – Т. А. Алексеева, Є. К. Бистрицький, у юридичному контексті – В. В. Дуденко, В. Б. Ковальчук, Т. А. Кравченко, І. М. Жаровська, А. П. Заєць, С. І. Максимов, І. В. Музика, Ю. І. Ющик та ін.

Метою статті є осмислення поняття легітимації державної влади і розкриття його теоретико-правової конструкції.

Виклад основних положень. Аналіз державної влади як правової категорії дає змогу вести мову про особливі ознаки цього феномену, серед яких вирізняються: а) верховенство державної влади; б) легітимність державної влади; в) організованість державної влади, що прямо відображає рівень впорядкованості суспільства; г) публічність влади, яка проявляється в переважному праві звертатися до громадян від імені окремих органів і держави загалом; ґ) підпорядкованість і субординованість; д) нормативний, імперативний та системний характер рішень державної влади; е) багатоманітність ресурсів (як силових, і позасилових засобів) для здійснення управлінської діяльності влади [1]. Набуття легітимності здійснюється безпосередньо через легітимаційний процес. Розкриваючи сутність поняття легітимації, на нашу думку, доцільно проаналізувати її як правове явище, виділити основні ознаки, які би змогли відобразити характерні риси та запропонувати обґрунтоване визначення.

Очевидно, легітимація є процесом узаконення влади на території та схвалення її народом. І ця особливість має знайти своє закріплення у дефініції як ознака. З латинської *processus* означає рух уперед, просування, процес [2, с. 515]. У розрізі теоретико-правового осмислення легітимації державної влади як процесу варто зазначити, що легітимація державної влади являє собою систему взаємопов'язаних елементів, які сукупно забезпечують законне функціонування державної влади на певній території. Усі елементи цього процесу повинні бути взаємодоповнюючими та функціональними задля його дієвості. Використання граматичного, мовного способів тлумачення уможливило розуміння власне самого процесу. Так, у Великому тлумачному словнику сучасної української мови стверджується, що це слово походить від латинського і розкриває значення терміна «процес» як сукупності послідовних дій для досягнення якого-небудь результату [3, с. 997]. У Короткому тлумачному словнику-довіднику з діловодства зазначається, що процес – це послідовна зміна станів або явищ, яка відбувається закономірним порядком; хід розвитку чого-небудь [4, с. 125]. Найповніше поняття процесу описано в Новому словнику іншомовних слів: 1) це послідовна зміна станів, стадій розвитку чогось; перебіг, розвиток певного явища; 2) сукупність послідовних дій для досягнення певного результату [5, с. 504]. Отже, процес – це сукупність послідовних дій, чинників та явищ заради досягнення певної мети.

І. М. Жаровська зазначає, що структура процесу легітимації охоплює такі основні елементи, як суб'єкт, об'єкт, засоби, методи, умови, принципи, процедури [6, с. 143]. Ми погоджуємося з науковцем частково, адже, на нашу думку, суб'єкт означає одиничну категорію, яка здійснює якусь дію або на яку направлена дія, а в нашому випадку суб'єктивний елемент легітимації проявляється багаторівневим характером і наявністю кола суб'єктів процесу.

Тому до *основних елементів процесу легітимації* віднесемо:

- суб'єктну сферу;
- об'єктну сферу;
- умови реалізації процесу легітимації;
- методи легітимаційного процесу;
- принципи процесу легітимації;
- процедуру легітимаційного процесу;
- гарантії забезпечення легітимаційного процесу.

Суб'єктну сферу легітимації державної влади становлять суб'єкти, що реалізують владовідносини всередині держави та за її межами, тобто на міжнародно-правовій арені. Тому, на нашу думку, до суб'єктної сфери процесу легітимації доцільно віднести: 1) народ як основний засіб здійснення владарювання та єдине джерело влади; 2) органи державної влади як засіб реалізації бажань народу, виконання основоположних функцій існування та функціонування держави; 3) суб'єктів міжнародно-правових відносин. Головною особливістю цієї суб'єктної сфери є те, що всі суб'єкти задля реалізації процедури легітимації повинні ефективно взаємодіяти. Процес легітимації розпочинається народом шляхом визнання чинної влади, позитивним схваленням влади та добровільним підкоренням їй. У зв'язку з цим у державі можуть створюватись органи державної влади та місцевого самоврядування задля виконання необхідних функцій. Представницькі органи повинні задовольняти законні інтереси більшості суспільства, водночас захищаючи і дбаючи про окремого індивіда, забезпечуючи рівність і свободу кожного [6, с. 143].

Наступною умовою реалізації процесу легітимації є утвердження законності існування у призмі міжнародних відносин, так званої міжнародної правосуб'єктності. Поняття «легітимація» Н. Ю. Жуковська трактує як обов'язкову ознаку законної влади держави, що засвідчує визнання її як усередині країни, так і на міжнародній арені [7, с. 437]. Задля участі у міжнародно-правових відносинах кожному суверенному суспільству належить право бути визнаним іншими суб'єктами міжнародних відносин. Традиційне розуміння поняття «визнання» у його міжнародно-правовому значенні полягає в тому, що

це акт, за допомогою якого сучасні держави визнають нові держави чи уряди або інші суб'єкти міжнародного права з метою встановлення з ними офіційних або неофіційних, повних або неповних, постійних або тимчасових відносин [8, с. 83]. Скажімо, без визнання народу та загалом без визнання на міжнародно-правовій арені легітимация державної влади не буде реалізована у повному обсязі.

Об'єктною сферою легітимации державної влади є владовідносини щодо правомочності влади, в широкому розумінні – це процес наявності певних методів та засобів, за допомогою якого державна влада набуває статусу легітимної, за волевиявлення народної більшості, що зумовлює її легітимність на міжнародно-правовій арені та добровільне підкорення народу на певній території, а в вузькому розумінні – це добровільне підкорення народу владі. Отже, об'єктом цього процесу є феномен влади, який проявляється у владовідносинах під час легітимацийного процесу її утвердження на певній території.

Умовами реалізації легітимацийного процесу вважаємо існування неодмінних обставин, за яких можливість здійснення легітимации буде реальною. До таких умов доцільно віднести: наявність кордонів, визначених меж території, реальну здатність вираження народного волевиявлення та можливість законодавчого закріплення цього факту, наявність прав і свобод людини та громадянина, виборність органів влади та поділ державної влади, пов'язаність державної влади правом тощо.

Як зазначає І. М. Жаровська, процес легітимации може здійснюватися за допомогою певних методів, застосовуючи які: а) потенційний носій державної влади обґрунтовує її легітимність; б) підвладний суб'єкт визнає державну владу [6, с. 285]. Під методами легітимацийного процесу розуміємо сукупність прийомів, засобів, за допомогою яких відбувається легітимация влади. Методи легітимацийного процесу залежно від характеру дії, на наш погляд, слід поділити на імперативний і диспозитивний.

Наступним елементом процесу легітимации є встановлення відповідних принципів, на яких він ґрунтується. Під принципами розуміють вихідні положення якої-небудь наукової системи, теорії або правила, покладені в основу реалізації якого-небудь процесу, у нашому випадку, легітимации державної влади. Керівними принципами процесу легітимации вважаємо принципи законності, справедливості, демократизму, свободи, гуманізму. Вони становлять основні цінності процесу легітимации, що мають загальний характер; є своєрідним орієнтиром у процесі легітимации як складного багатогранного правового явища.

Шостим елементом процесу легітимації є її процедура – сукупність дій, засобів і прийомів, за допомогою яких влада стає законною та загальновизнаною. Процедура легітимації державної влади проявляється не лише в прийнятті нормативно-правових актів, а й у реальній їх реалізації, не лише у формуванні органів державної влади, обранні посадових осіб, а й у сумлінному виконанні ухвалених, відповідно до їхньої компетенції, рішень, дієвому виконанні покладених функцій тощо.

Гарантії забезпечення легітимаційного процесу, як елемент процесу легітимації, – це сукупність умов, а також спеціальних засобів, за допомогою яких забезпечується законність процесу легітимації державної влади. Гарантії забезпечення легітимаційного процесу можна поділити на загальні та спеціальні. Загальними гарантіями забезпечення легітимаційного процесу є об'єктивні умови суспільного життя, в яких здійснюється правове регулювання та функціонує правова система (економічні, політичні, ідеологічні, інформаційні). Вони визначають атмосферу легітимації влади, її ефективність і, як наслідок, реальні можливості забезпечення законності цього процесу та його рівень. Спеціальні гарантії забезпечення легітимаційного процесу можна трактувати як сукупність юридичних та організаційних засобів і заходів, спрямованих на забезпечення законності легітимації державної влади. Отже, процес легітимації державної влади є складним і багатограним правовим явищем, а характеристика його елементів – важливим засобом усвідомлення й осмислення такого процесу. Ці елементи перебувають у постійному зв'язку і взаємодії між собою, кожен із них сприяє функціонуванню всього процесу.

Окрім наведених елементів процесу легітимації, вбачається за доцільне описати і його ознаки, щоби комплексно охарактеризувати досліджуване явище та сформулювати визначення процесу з легітимації державної влади.

Стрижневою ознакою поняття легітимації визнано верховенство права, адже ця властивість є основоположною для всіх перелічених елементів. Без верховенства права поняття демократизму, законності та суверенності є нікчемними. Без верховенства права існування демократичного суспільства вбачається неможливим. Забезпечення верховенства права є першим фундаментальним кроком встановлення правової, соціальної та демократичної держави. Це, зокрема, характеризується демократичними засадами функціонування влади, дотриманням прав і свобод людини та громадянина, заборонаю свавілля, гарантуванням недискримінації та рівності всіх членів суспільства перед законом.

Вважаємо за доцільне виокремити таку ознаку, як народний суверенітет, адже легітимація державної влади є, насамперед, відображенням позитивного схвалення її народом та її походження від волі народу. Народний суверенітет передбачає, що народ є суверенним і верховним носієм влади на своїй території. Легітимація як процес визнання влади справедливою є колективним актом, який безпосередньо пов'язаний із народним волевиявленням [9, с. 207].

Важливим гарантом проти узурпації влади, або ще однією ознакою процесу легітимації, є дієва система стримувань і противаг, тобто структурність влади, за якої кожна гілка влади повинна контролювати та стримувати іншу від зловживання повноваженнями. До такої ознаки відносимо також конституційний контроль як засіб забезпечення охорони права, свобод та інтересів громадян в особі органів конституційної юрисдикції, адже вони є реальною силою, яка здатна захистити суверенні права народу, відображені в конституції, від зазіхань з боку органів державної влади, зокрема тих представницьких органів, котрі намагаються монополізувати це право [9, с. 289].

Наступною ознакою є народне волевиявлення, що здійснюється через вибори, референдуми та інші форми безпосередньої демократії. Бо саме народ за своєю ініціативою добровільно обирає владу і результат волевиявлення залежить від уподобань народу. В. Б. Ковальчук описує такі форми безпосередньої демократії, як вибори, референдуми, виявлення громадської думки, плебісцити, народні обговорення, колективні звернення, збори, мітинги, походи, демонстрації, а також такі виняткові форми, якими є політичні страйки, протести, акції громадянської непокорності, повстання, тощо [9, с. 255]. Народне волевиявлення проявляється завдяки демократичним виборам, плюралізму, багатопартійності й гласності як способам демократичного легітимаційного процесу.

Реальна можливість узаконення влади на території та схвалення її народом як ознака процесу легітимації проявляються в сукупності послідовних дій, що назагал мають забезпечувати функціонування держави. Узаконення влади може відбуватися демократичними або недемократичними шляхами. До перших належать: проголошення акту незалежності, прийняття конституції та офіційне визнання на міжнародно-правовій арені; до других – виникнення нової держави в результаті збройної інтервенції іншої держави або військовий переворот, встановлення диктатури.

Взаємодія суспільства і влади – остання та не менш важлива ознака легітимації, що характеризує демократизм влади, її служіння народу.

Отже, проведений аналіз ознак легітимації державної влади дає змогу навести основні *ознаки легітимації державної влади*, що її характеризують, а саме:

- верховенство права;
- народний суверенітет;
- народне волевиявлення;
- система стримувань і противаг та наявність механізму конституційного контролю;
- узаконення влади на території та схвалення її народом;
- взаємодія суспільства і влади.

Вважається, що процес легітимації стримує суспільство від саморуйнування й хаосу та окреслює образ майбутнього трансформованого ладу [10, с. 88]. Оскільки основним принципом функціонування державної влади у сучасних державах є принцип народного суверенітету та народовладдя, що означає право реалізації своїх інтересів через представницькі органи і суб'єкти владних повноважень, доцільно зазначити, що у сучасних демократичних країнах умовою легітимації державної влади є її походження від народу [11, с. 196]. Не є таємницею, що державна влада в сучасній Україні характеризується недбалим ставленням посадовців до владних обов'язків, слабкістю правлячої еліти, надвисоким рівнем корупції. Такий стан речей призводить до того, що суспільство втрачає довіру до суб'єктів та органів державної влади загалом. Навіть повторювані українські революційні події доводять до висновку, що народ не бажав підкорюватись владі, яка втратила довіру, та вимагав її зміни шляхом революцій. Адже, порівняно з європейськими сусідами, рівень довіри до владних суб'єктів істотно відрізняється від вітчизняного. Цю думку підтверджують результати соціологічного дослідження, проведеного Інститутом Горшеніна: станом на лютий 2016 року Кабінету Міністрів довіряють 9,6% опитаних, не довіряють 86,2%, вагаються з відповіддю 4,2% респондентів; Верховній Раді довіряють 8,5%, не довіряють 87,6%, не визначилися з відповіддю 3,9%; при цьому парламентській коаліції довіряють 10,1% опитаних, не довіряють 82,4%, не визначилися з відповіддю 7,5%; дії президента Петра Порошенка схвалюють 20,7%, не схвалюють 71%, не змогли відповісти 8,3% [12].

Досліджуючи теоретичну конструкцію поняття легітимації державної влади, доречно також навести основні підходи стосовно цієї дефініції, сформульовані науковцями. Як зазначає В. Б. Ковальчук, «легітимація державної влади – це процес, за допомогою якого державна влада, її дії, норми, інститути, посадові особи набувають ознак легітимності, тобто стають такими, що дають громадянам підстави

вважати їх справедливими, законними та доцільними» [13, с. 139]. Як пише професор С. І. Максимов, «легітимація державної влади дає їй необхідний авторитет у суспільстві, внаслідок чого більшість населення добровільно і свідомо підкоряється цій владі, законним вимогам її органів і представників, що додає їй стійкість і стабільність» [10, с. 89].

Отже, проаналізувавши думки науковців, виділивши ознаки та розкривши їх, вважаємо, що легітимація державної влади – це складний, багатогранний процес визначення законності владовідносин та правомочності державної влади, який ґрунтується на: верховенстві права, народному волевиявленні, народному суверенітеті, дієвій системі стримування та противаг, реальній можливості узаконення влади на території і схвалення її народом, завдяки їх взаємодії характеризується суверенністю, демократичністю і сприйняттям державної влади суспільством задля здійснення владних функцій на певній території і функціонування держави загалом.

Тут вважаємо за доцільне дослідити відмінності між поняттями «легітимація», «легальність» та «легітимність». За допомогою аналізу можна обґрунтувати їх значення у юридичній термінології. Позаяк нерідко у літературі їх іноді плутають, тому таке розмежування стане кроком до правильного застосування їх у майбутньому. Характеристику цих понять слід проводити у логічному порядку, адже без легітимації державної влади вона не буде ні легальною, ні легітимною. Поняття «легітимація» державної влади трактується як процес узаконення влади, за допомогою якого вона набуває ознак легітимності. Під легітимацією розуміють визначення або підтвердження законності якогось права чи повноваження [11, с. 196]. Завдяки легітимації державної влади народ добровільно підкоряється правомочній та законній владі. Враховуючи зазначені положення, вважаємо, що легітимація державної влади – це складний процес визначення законності владовідносин та правомочності державної влади; з моменту легітимації влада набуває ознак легітимності. В. Б. Ковальчук зазначає, що легітимація утверджує правовий характер влади, обґрунтовує та виправдовує її рішення, створення владних структур, їх зміну та оновлення [13, с. 139]. За результатами здійснення процедури легітимації влади, ознаками легітимності державної влади будуть: законність і правовий характер; справедливість; нормативний характер; підтримка населення та визнання народом державної влади; можливість реалізації народного волевиявлення; дієвість; гласність і відкритість владних процесів. Легітимність, на нашу думку, є похідною від легітимації, тому що після процесу легітимації державної влади вона набуває статусу

легітимності на всій території держави. У вузькому розумінні легітимність означає підтримку, позитивне ставлення, довіру, визнання авторитету влади або державно-правових інститутів суспільною думкою, населенням країни чи великими групами населення [14, с. 31]. У широкому сенсі під легітимністю розуміється досягнення бажаного результату процесу легітимації. Як зазначає І. М. Жаровська, результатом здійснення легітимації є такий якісний стан влади, як її легітимність [6, с. 22]. Особливість легітимності влади проявляється у взаємній згоді функціонування держави та суспільства. В. Б. Ковальчук тлумачить легітимність як одну з фундаментальних властивостей державної влади, в якій запроваджена прозора процедура формування органів державної влади та місцевого самоврядування, функціонує система стримування та противаг між гілками влади, запроваджений чіткий механізм конституційного контролю за її діяльністю, застосовується юридична відповідальність як до окремих органів публічної влади, так і до окремих вищих посадових осіб держави у разі порушення ними конституції та законодавства [9, с. 175]. Отже, коли ознаки легітимації передбачають власне наявність верховенства права та закону, народного суверенітету, системи стримувань та противаг тощо, то у стані легітимності вони повинні функціонувати й виконувати передбачену мету. Не варто ототожнювати легітимацію з легалізацією та легітимність із легальністю. Хоча слово «легітимний» та слово «легальний» мають однаковий переклад з латинської – «законний», «правомірний», насправді ж латинський еквівалент у цих понять різний: у першому випадку це «legitimus», а в другому «legalis», тобто в першому випадку поняттю «закон» надається ширше значення, ніж просто юридичний закон [10, с. 88]. Тому, хоча ці слова утворені від одного кореня, їх тотожними називати недоречно: якщо легітимність вважається похідною категорією від легітимації, то легальність вважається суто юридичним поняттям законності, що, своєю чергою, походить від процесу легалізації.

Універсальний довідник за редакцією В. Д. Яремчука термін «легальний» пояснює як законний, дозволений законом, що має юридичну силу [11, с. 195]. Легальність державної влади фіксує винятково відповідність державної влади діючим законам та передбаченим ними процедурам, тоді як легітимність – це, найперше, ставлення суспільства до державної влади [6, с. 22].

Легалізація вважається офіційним визнанням законності дій або документів, яке здійснюється компетентними суб'єктами відповідно до встановленої чинним законодавством процедури [11, с. 195]. Тому, хоча досліджувані терміни на перший погляд здаються подібними, їх

розмежування є важливим для їхнього правильного застосування у юридичній науці.

Висновки. Сформульовані у статті положення поглиблюють пізнання особливостей функціонування легітимації державної влади. Вважається актуальним дослідження її теоретико-правової конструкції задля осмислення юридичної природи цього поняття. У розвідці проаналізовано погляди науковців щодо визначення поняття легітимації державної влади та запропоновано власне її дефініцію. Також висвітлено ознаки легітимації як правового явища та елементи процесу легітимації, зокрема суб'єктну сферу, об'єктну сферу, методи процесу, принципи процесу, процедуру процесу та гарантії реалізації легітимаційного процесу як процедури становлення, узаконення державної влади.

Також з'ясовано відмінності поміж схожими юридичними термінами задля правильного їх трактування і доречного застосування у майбутньому. Виокремивши ознаки та охарактеризувавши їх, констатуємо, що легітимація державної влади – це складний, багатограний процес визнання законності владовідносин та правомочності державної влади, який ґрунтується на: верховенстві права, народному волевиявленні, народному суверенітеті, дієвій системі стримування та противаг, реальній можливості узаконення влади на території і схвалення її народом, завдяки їх взаємодії характеризується суверенністю, демократичністю і сприйняттям державної влади суспільством з метою здійснення владних функцій на певній території і функціонування держави загалом.

1. Жаровська І. М. Правові тенденції функціонування механізму державної влади в сучасних суспільствах / І. М. Жаровська // Наше право. – 2013. – № 8. – С. 5–11 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nashp_2013_8_3

2. Литвинов В. Д. Латинсько-український словник / В. Д. Литвинов. – К.: Українські пропілеї, 1998. – 712 с.

3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і гол. ред. Т. В. Бусел. – К.; Ірпінь: Перун, 2002. – 1428 с.

4. Пахомов В. М. Короткий тлумачний словник-довідник з діловодства. – Івано-Франківськ: ІФОЦППК, 2013. – 160 с.

5. Новий словник іншомовних слів: близько 40 000 сл. і словосполучень / Л. І. Шевченко, О. І. Ніка, О. І. Хом'як, А. А. Дем'янюк; за ред. Л. І. Шевченко. – К.: АРІЙ, 2008. – 672 с.

6. Жаровська І. М. Правова природа державної влади: теоретико-правове дослідження: монографія / І. М. Жаровська. – Львів: Сполом, 2013. – 533 с.

7. Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. Ю. С. Шемшученка. – 2-ге вид., переробл. і доповн. – К.: Юридична думка, 2012. – 1020 с.
8. Великий юридичний енциклопедичний словник / за ред. Ю. С. Шемшученка. – К.: Юридична думка, 2007. – 992 с.
9. Ковальчук В. Б. Легітимність державної влади: теоретико-правові аспекти: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01 / В. Б. Ковальчук. – Острог, 2011. – 447 с.
10. Проблеми влади і права в умовах посттоталітарних трансформацій: міждисциплінарний аналіз: монографія / М. І. Панов, О. Г. Данильян, С. І. Максимов та ін.; за ред. М. І. Панова, О. Г. Данильяна. – Х.: Право, 2004. – 360 с.
11. Яремчук В. Д. Історія держави і права зарубіжних країн: універсальний довідник / В. Д. Яремчук. – Львів: БОНА, 2015. – 400 с.
12. Соціологи показали рівень довіри українців до влади: опитування // Інформаційно-аналітичний центр «ЛІГА». – 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://news.liga.net/ua/news/politics/9189198-sots_ologi_pokazali_r_ven_dov_ri_ukra_nts_v_do_vladi_opituvannya.htm.
13. Ковальчук В. Б. До легітимації державної влади через демократичні вибори: досвід вітчизняного конституціоналізму / В. Б. Ковальчук // Держава і право. – 2010. – № 47. – С. 138–143.
14. Музика І. В. Проблема легальності та легітимності норм права у соціологічному праворозумінні: історико-правовий аспект / І. В. Музика // Часопис Київського університету права. – 2011. – № 3. – С. 31–35.

Депа Ю.-М. Р. Правовая сущность и теоретико-правовая конструкция легитимации государственной власти

Рассмотрены понятие и признаки легитимации государственной власти. Проведен структурный анализ процесса легитимации государственной власти. Раскрыта теоретико-правовая конструкция легитимации государственной власти как процесса и правового явления. Доказано, что легитимация государственной власти представляет систему взаимосвязанных элементов, которые в совокупности обеспечивают законное функционирование государственной власти на определенной территории. Исследованы отличия и соотношения понятий легитимации, легитимности и легальности государственной власти в теоретико-правовой плоскости.

Ключевые слова: *легитимация, государственная власть, легитимность, признаки легитимации, элементы процесса легитимации.*

Deпа Y.-M. R. Legal essence of legitimacy of the state power

Today the investigation of the concept of legitimacy of the state power is an important task due to the events that occurred in late 2014, in particular because of the phenomena of Euromaidan and the Revolution of dignity, as a clear set of people's demands to the government. As long as it has been stated in the Constitution that the people are the only source of power it is considered that comprehension and investigation of the concept of legitimacy process of the state

power is up-to-date and requires theoretical and legal analysis. The main goals of this paper are the comprehension of the concept of legitimacy of the state power and the disclosure of its theoretical and legal construction.

The article reveals the concept and features of legitimacy of the state power. Legality has been defined as a process of public power legitimacy and its approval by the people. It has been proved that the legitimacy of the state power is a system of interconnected elements, which together provide a legally functioning government in a particular area. As for the theoretical and legal comprehension of legitimacy of the state power as a process, it should be mentioned that the legitimacy of the state power is a system of interconnected elements, which together provide a legal functioning of the state power on the particular territory. All the elements of this process should be mutually supportive and functional for the efficiency of the process. There has been determined the difference and interrelation between the concepts of legitimacy and legality of the state power in the theoretical and legal plane.

The formulated provisions revealed in the article deepen knowledge of the peculiarities of functioning of the state power legitimacy. The investigation of its theoretical and legal construction is considered to be urgent for comprehension of the legal nature of the concept of the process of «legitimacy of state power.» There has also been analyzed the differences from the similar legal concepts for their proper and appropriate application in the future.

Key words: *legitimacy, process of legitimacy, state power, legality, features of legitimacy, elements of the process of legitimacy.*

Стаття надійшла 29 серпня 2016 р.

УДК 340.132.6

Н. Я. Лепіш

ОПРИЛЮДНЕННЯ АКТИВ ТЛУМАЧЕННЯ НОРМ ПРАВА

Розглянуто порядок оприлюднення актів тлумачення норм права. Проаналізовано співвідношення понять «офіційне оприлюднення» та «офіційне опублікування».

Охарактеризовано офіційні друковані видання органів виконавчої, законодавчої й судової влади України.

Роз'яснено неофіційне оприлюднення акта тлумачення в засобах масової інформації, що здійснюється у вигляді повідомлень про їх видання чи викладення їхнього змісту в неофіційних друкованих виданнях, радіо- і телерадіо- і телепередачах, у наукових виданнях.

Ключові слова: *акт тлумачення, норма права, нормативний акт, необхідність тлумачення, оприлюднення акта тлумачення, офіційне опублікування, інтерпретаційна практика, процес видання актів.*

Постановка проблеми. Щоб норми права стали його гарантами, вони мають бути відомі всім. Це стосується не тільки законів, а й актів тлумачення норм права, які також зачіпають значне коло громадян і груп населення. В основі цього правила – презумпція, згідно з якою об'єктивна неможливість дізнатися зміст актів тлумачення логічно повинна звільняти від обов'язку їх виконання. Право на інформацію про нові акти тлумачення – це одне з визнаних міжнародною спільнотою прав людини. Держава зобов'язана поважати це право і сприяти його реалізації.

Опублікування (обнародування), або промугація, акта висвітлює дуже давню проблему, яка постає щонайменше з часів виходу плебсу в Римі. Хоч би якою очевидною та невідкладною здавалася ця вимога, треба визнати, що вона зумовлена принципом граничної корисності. Справді, було би безглуздо намагатися ознайомити кожного громадянина з повним значенням кожного закону або інтерпретаційного акта, який теоретично можна до нього застосувати. Тому перш ніж досліджувати цей аспект проблеми, потрібно уточнити основні терміни. Тим паче, що в юридичній літературі і в законодавстві щодо цього присутні істотні суперечності.

Стан дослідження. Загальнотеоретичні питання оприлюднення актів тлумачення норм права на сьогодні ні у вітчизняній, ні в зарубіжній юридичній науці не вивчено. Можна хіба що згадати дослідження, які стосуються діяльності Конституційного Суду України та органів конституційного контролю (нагляду) зарубіжних країн, де цій тематиці автори відводять буквально кілька рядків. Трохи більше уваги приділено порядку опублікування актів тлумачення судів загальної юрисдикції та господарських судів.

Загальнотеоретичну основу вивчення питань оприлюднення актів тлумачення норм права розглядали такі вітчизняні та іноземні науковці, як С. С. Алексєєв, А. С. Ахматов, Ю. А. Ведерніков, Ю. О. Волошин, М. Н. Карасєв, Л. А. Луць, М. Н. Марченко, І. Ю. Настасяк, А. В. Папірна, А. Л. Скрябін, В. І. Цоклан, В. Л. Федоренко та інші.

Метою статті є дослідження порядку оприлюднення актів тлумачення норм права.

Виклад основних положень. Насамперед встановимо співвідношення понять «офіційне оприлюднення» та «офіційне опублікування».

Під «офіційним опублікуванням» розуміють розміщення прийнятого (виданого) акта тлумачення в офіційному друкованому виданні.

Зауважимо, що в ст. 94 Конституції України поняття «офіційне оприлюднення» та «опублікування» постають як синоніми. Теоретично оприлюднення норми, мета якого – довести її до відома адресатів,

може передувати в часі її офіційному опублікуванню. Ознайомившись із оприлюдненою нормою, адресат у разі потреби може отримати її офіційний текст із належного джерела. Про застосування юридичної норми може йтися лише за наявності факту оприлюднення її офіційного тексту. Тому законодавець має пов'язувати часові межі дії юридичної норми саме з її офіційним опублікуванням в належному джерелі, а не з її оприлюдненням у засобах масової інформації [1, с. 41].

Під оприлюдненням (обнародуванням) інтерпретаційного акта розуміють доведення його тексту до загального відома, саме тексту, а не змісту. Текст же акта тлумачення може бути доведений до загального відома різними способами, як-от через: оголошення його по радіо чи телебаченню, розміщення на відповідних сайтах, опублікування (надрукування) в тих чи інших виданнях (свого часу використовували і такі, скажімо, способи публічного ознайомлення з текстом документа, як оголошення його оповісником, вивішування в людних місцях) [2].

Офіційним оприлюдненням акта тлумачення можна вважати:

- доведення до загального відома змісту акта тлумачення з метою інформування про його прийняття та створення умов для ознайомлення з його змістом, що передбачає відповідну інформацію, яка містить повний і гарантовано точний текст прийнятого закону;

- доведення його до відома громадськості, громадян і відповідних державних органів шляхом розміщення прийнятого акта тлумачення у певному друкованому виданні. В окремих випадках він може бути опублікований і в інших друкованих засобах, обнародований по телебаченню, радіо, переданий телеграфом, розісланий відповідним державним органам і громадським організаціям;

- доведення до відома громадян і державних органів від імені Президента України повного і точного тексту закону державною мовою шляхом його опублікування в офіційному друкованому виданні. Ці видання визначено Указом Президента України від 10 червня 1997 р. «Про порядок офіційного оприлюднення нормативно-правових актів та набрання ними чинності» [5].

Щодо неофіційного оприлюднення акта тлумачення в засобах масової інформації, то воно здійснюється у вигляді повідомлень про їх видання чи викладення їхнього змісту в неофіційних друкованих виданнях, радіо- і телепередачах, у наукових виданнях [3].

Для актів офіційного тлумачення обов'язковим способом передавання гласності є публікація, тобто поширення актів тлумачення за допомогою засобів масової інформації. Тепер їх друкують в офіційних збірниках.

Відповідно до Закону України «Про доступ до публічної інформації», доступ до інформації, яка зазначена в актах офіційного або

неофіційного тлумачення, забезпечується шляхом: 1) систематичного та оперативного оприлюднення інформації: в офіційних друкованих виданнях; на офіційних веб-сайтах в мережі Інтернет; на інформаційних стендах; будь-яким іншим способом; 2) надання інформації за запитом на інформацію [4].

Офіційне друковане видання – це періодичне друковане видання, в якому здійснюється офіційне оприлюднення документів держави чи певної установи (законів, рішень, офіційних оголошень тощо). Може бути у формі газети, журналу, бюлетеня, альманаху тощо.

Офіційними друкованими виданнями України є: 1) «Офіційний вісник України»; 2) газета «Урядовий кур'єр»; 3) офіційними друкованими виданнями, у яких оприлюднюються закони та акти тлумачення Верховної Ради України, є газета «Голос України», «Відомості Верховної Ради України»; 4) офіційним друкованим виданням, у якому оприлюднюються закони, акти тлумачення Президента України, є інформаційний бюлетень «Офіційний вісник Президента України»; 5) акти Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України можуть бути в окремих випадках офіційно оприлюднені через телебачення і радіо.

Інтерпретаційні акти можуть бути опубліковані в інших друкованих виданнях лише після їх офіційного оприлюднення. Акти тлумачення, опубліковані в інших друкованих виданнях, мають інформаційний характер і не можуть застосовуватися як офіційні [5].

Верховний Суд України має офіційний друкований орган, у якому публікує матеріали судової практики Верховного Суду України та інших судів загальної юрисдикції, матеріали з питань організації діяльності судів загальної юрисдикції та інше.

Верховний Суд України має офіційний друкований орган, який видає «Вісник Верховного Суду України» та «Рішення Верховного Суду України»:

– «Вісник Верховного Суду України» є загальнодержавним офіційним спеціалізованим виданням, основні завдання якого полягають в оперативному доведенні до судів усіх рівнів роз'яснень Пленуму Верховного Суду України, інформуванні суддів про напрямки судової практики, нове законодавство, хід судово-правової реформи, найважливіші події, що відбуваються в судах України, органах суддівського самоврядування. Відповідно до Постанови Президії ВАК України, журнал є науковим фаховим виданням;

– «Рішення Верховного Суду України» – це методичне видання. У ньому публікують у систематизованому вигляді найактуальніші судові рішення – ухвали судових палат та рішення у справах, що вини-

кають з адміністративних правопорушень. Обов'язковим компонентом видання є алфавітно-предметний покажчик опублікованих у ньому матеріалів.

Один із чинних вищих спеціалізованих судів України – Вищий Господарський Суд України має такі офіційні видання: «Вісник Вищого Господарського Суду України» та «Збірник рішень Вищого Господарського Суду України».

Офіційними виданнями Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ є: «Часопис цивільного і кримінального судочинства», «Кримінальне судочинство. Судова практика у кримінальних справах», «Цивільне судочинство. Судова практика у цивільних справах».

Акти тлумачення у вигляді рішень і висновків Конституційного Суду України наступного робочого дня після їх підписання офіційно оголошує головуючий на пленарному засіданні суду. Це оголошення є офіційним оприлюдненням рішення, висновку Суду, передбаченим ст. 67 Закону України «Про Конституційний Суд України».

Рішення і висновки Конституційного Суду разом з окремою думкою суддів Суду публікуються у «Віснику Конституційного Суду України» та інших офіційних виданнях України (наприклад, у газетах «Голос України», «Урядовий кур'єр», у щотижневому збірнику актів законодавства «Офіційний вісник України» тощо).

Зауважимо, що в Законі України «Про Конституційний Суд України» не передбачено, з якого саме часу рішення та висновки Суду набувають чинності, що й дає підстави для дискусій. Наприклад, існує думка про те, що рішення та висновки Суду набувають чинності лише з моменту їх опублікування. В основі цього міркування лежить обставина, що вони підлягають публікації у «Відомостях Верховної Ради України» та в «Голосі України», яка дозволяє вважати моментом набуття сили саме момент їх опублікування в цих офіційних виданнях [6, с. 30].

Цю думку легко спростувати, оскільки науковці не враховують норм параграфу 57 Регламенту Конституційного Суду України. У цьому параграфі, зокрема, зазначено, що рішення і висновки Суду офіційно оголошує головуючий на пленарному засіданні Суду.

Це оголошення, відповідно до вказаної норми, є офіційним оприлюдненням рішення, висновку Суду, передбаченим ст. 67 Закону України «Про Конституційний Суд України». Щобільше, наведене положення Регламенту не суперечить ст. 152 Конституції України про те, що закони, інші правові акти або їхні окремі положення, котрі визнано неконституційними, втрачають чинність із дня ухвалення

Судом рішення про їх неконституційність. Отже, акт тлумачення у вигляді рішень та висновків Суду набуває чинності з моменту їх оголошення головуючим на пленарному засіданні Суду, оскільки воно (оголошення) є офіційним [6, с. 30].

Публікуючи акт нормативного тлумачення, вказують такі його реквізити: вид; найменування; дату прийняття; посадову особу, яка його підписала; місце; дату підписання; реєстраційний номер.

Існують й інші форми проголошення актів тлумачення, крім офіційного їх опублікування. Офіційні та неофіційні акти тлумачення, що вимагають термінового і широкого оприлюднення, разом з опублікуванням в офіційних виданнях можуть бути оприлюднені по радіо і телебаченню, а також в Інтернеті. Акти тлумачення норм права, які не мають загального значення, підлягають розсилці певному колу органів та організацій. Акти нормативного тлумачення можуть бути опубліковані в інших друкованих виданнях, передані каналами зв'язку тощо. Ніщо не заважає їх опублікувати й у вигляді окремого видання. Однак ці варіанти опублікування не визнаються офіційними.

Крім того, пунктом 1 Постанови Кабінету Міністрів України від 11 лютого 2004 р. № 150 «Про офіційне оприлюднення регуляторних актів, прийнятих місцевими органами виконавчої влади, територіальними органами центральних органів виконавчої влади та їх посадовими особами, і внесення змін до Порядку оприлюднення у мережі Інтернет інформації про діяльність органів виконавчої влади» встановлено, що регуляторні акти, прийняті Радою міністрів Автономної Республіки Крим, обласними, Київською та Севастопольською міськими, районними, районними у м. Києві та Севастополі державними адміністраціями, а також територіальними органами центральних органів виконавчої влади в Автономній Республіці Крим, областях, м. Києві та Севастополі, районах, районах у м. Києві та Севастополі та їх посадовими особами, офіційно оприлюднюються в офіційних друкованих виданнях або друкованих засобах масової інформації відповідно Ради міністрів Автономної Республіки Крим, обласних, Київської та Севастопольської міських, районних, районних у м. Києві та Севастополі державних адміністрацій [7].

Акти Верховної Ради, Президента України та Кабінету Міністрів України, які не мають загального значення чи нормативного характеру, можуть не публікуватися за рішенням відповідного органу. Ці акти тлумачення та акти тлумачення з обмежувальними грифами офіційно оприлюднюються шляхом надіслання відповідним державним органам та органам місцевого самоврядування, а вже ті доводять їх до відома підприємств, установ, організацій та осіб, на яких поширюється їхня чинність.

Акти тлумачення у вигляді судових рішень, відповідно до законодавства, проголошуються негайно після виходу суду з нарадчої кімнати, де це рішення було ухвалено (постановлено). Ухвали, прийняті в судовому засіданні без виходу до нарадчої кімнати, також оголошуються негайно після їх постановлення. Головуючий у судовому засіданні роз'яснює зміст рішення. Проголосити – означає офіційно виголосити, прилюдно (публічно) довести до загального відома відповідну інформацію, рішення тощо. Проголошення судового рішення – обов'язкова дія суду. Навіть якщо судовий розгляд кримінальної справи відбувся у закритому судовому засіданні, судові рішення проголошуються прилюдно з пропуском інформації, для дослідження якої проводилося закрите судове засідання та яка на момент проголошення судового рішення підлягає подальшому захисту від розголошення.

Проголошенню інтерпретаційного акта у формі вироку у кримінальній справі закон надає певної урочистості, адже він ухвалюється іменем України. З огляду на це всі присутні в залі засідання мають заслуховувати вирок стоячи. Відхилення від цих правил допускається з дозволу головуючого в судовому засіданні (наприклад, за відповідного дозволу особи, яким через поганий стан здоров'я важко стояти, можуть заслуховувати вирок сидячи) [8, с. 974].

Проголошення вироку полягає в зачитуванні його повного тексту. Не можна проголосити лише окремі його частини (наприклад, резолютивну частину) або не проголосити якісь обставини тощо. Якщо обвинувачений не володіє державною мовою, то після проголошення вироку перекладач роз'яснює йому зміст резолютивної частини судового рішення. Копію вироку рідною мовою обвинуваченого або іншою мовою, якою він володіє, у перекладі, що засвідчений перекладачем, вручають обвинуваченому. Отже, під час проголошення вироку в такому разі присутність перекладача є обов'язковою. Суд не повинен проголошувати вирок за його відсутності.

Існують акти тлумачення, які містять інформацію з обмеженим доступом: 1) акти тлумачення з конфіденційною інформацією; 2) акти тлумачення з таємною інформацією; 3) акти тлумачення зі службовою інформацією.

Обмежене оприлюднення та обмежений доступ до таких актів тлумачення здійснюється відповідно до законодавства України, зважаючи на те що:

1) це винятково в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку задля запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репу-

тації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя;

2) розголошення інформації може завдати істотної шкоди цим інтересам;

3) шкода від оприлюднення такої інформації більша за суспільний інтерес в її отриманні.

Інтерпретаційні акти, які містять інформацію з обмеженим доступом, має надавати розпорядник інформації, якщо він правомірно оприлюднив її раніше та якщо немає законних підстав для обмеження в доступі до такої інформації, які існували раніше.

Доцільно на веб-сайті оприлюднювати найбільш запитувану інформацію за власною ініціативою розпорядника навіть без законодавчої вказівки на це, бо такий підхід оптимізує його роботу через зменшення потоку запитів на інформацію. Тобто, крім виконання вимог з приводу оприлюднення інформації за Законом України «Про доступ до публічної інформації» та іншим законодавством (наприклад, Постановою Кабінету Міністрів України від 4 січня 2002 року № 3), розпорядник самостійно може визначати додаткові види відомостей, що підлягають оприлюдненню на його веб-сайті [4].

Акти тлумачення індивідуальної дії, що не мають загального характеру, відповідно до Закону України «Про доступ до публічної інформації», обов'язково повинні бути оприлюднені. Згідно з п. 2 ч. 1 ст. 15 цього Закону, розпорядники інформації зобов'язані: оприлюднювати акти тлумачення індивідуальної дії (крім внутрішньоорганізаційних), прийняті розпорядником проекти рішень, що підлягають обговоренню, інформацію про нормативно-правові засади діяльності. На практиці занепокоєння серед правозахисників викликає те, що органи влади використовують не передбачені законодавством позначки «опублікуванню не підлягає» та «не для друку», якими фактично засекречуються тексти деяких актів. Щобільше, навіть після набуття чинності Закону України «Про доступ до публічної інформації» Кабінет Міністрів України й надалі вдається до цих грифів.

Якщо орган влади не оприлюднив акт тлумачення, який вас цікавить, можна звернутися спочатку з інформаційним запитом про отримання такого документа (на підставі ст. 19 Закону України «Про доступ до публічної інформації»), а в разі відмови – з позовом до суду. Суд має право витребувати оспорюваний документ і перевірити правомірність присвоєння йому обмежувального грифа, проаналізувавши зміст і дотримання процедури (ведення журналу тощо). Також можна оскаржувати до суду, в прокуратуру чи вищий орган сам факт неоприлюднення акта [9, с. 11].

У законодавстві порядок (процедура) оприлюднення цих актів чітко не визначено, на практиці це призводить до численних зловживань з боку органів місцевої виконавчої влади.

Практичне значення має розмежування офіційного та неофіційного оприлюднення. Неофіційне оприлюднення є способом інформування населення про зміст прийнятих актів тлумачення, але не може використовуватися для офіційного застосування. Це означає, що органи державної влади не мають права посилатися на текст офіційно не оприлюдненого акта у своїх рішеннях, вимагати його виконання чи притягати на його підставі до юридичної відповідальності. Так само не можуть на нього посилатися й громадяни для обґрунтування своїх вимог або звернень у суді чи в інших органах державної влади.

Ще одне спірне питання пов'язано з дефініцією «оприлюднення», його визначення законом також не передбачено. Ось чому державні адміністрації та органи місцевого самоврядування трактують його кожен на власний розсуд, коли визначають, які акти і як оприлюднювати. Таких способів виникло кілька, і кожен з них заслуговує на розгляд.

1. Розміщення прийнятих актів тлумачення на інформаційних стендах. Інформаційні стенди дозволяють дуже швидко й економно оприлюднювати інформацію. Проте вони здебільшого розташовані у приміщеннях органів влади. Такий спосіб ознайомлення доступний для громадян, які проживають поруч із ними, працюють у них або часто бувають там у справах. З кожним новим прийнятим актом інформація, що характеризує діяльність органу влади, змінюється. Це вимагає її систематичного оновлення.

2. Опублікування деяких актів тлумачення обласної державної адміністрації чи міської ради (зазвичай, інтерпретаційних актів регуляторного характеру) в різноманітних засобах масової інформації, за вибором самих органів у кожному окремому випадку. При цьому всі інші акти тлумачення залишаються неоприлюдненими. За такого оприлюднення інтерпретаційних актів громадянин може ознайомитися з текстом лише тих актів, які чиновники бажають довести до відома населення, якщо, звісно, знайде газету чи видання, де було опубліковано відповідний документ. Це суперечить вимогам багатьох нормативно-правових актів і порушує конституційні права людини.

3. Розміщення актів тлумачення тільки на офіційному веб-сайті певного органу. Міністерство юстиції України так роз'яснює цю процедуру: «Офіційне оприлюднення правових актів – це розміщення в офіційних друкованих виданнях правових актів», – а також: «Законодавством України не передбачено офіційне оприлюднення правових

актів (в тому числі актів тлумачення) органів державної влади та органів місцевого самоврядування в електронних засобах масової інформації». Водночас, відповідно до роз'яснень Державного комітету інформатизації України, згідно з чинним законодавством, веб-сайти не належать до засобів масової інформації. Тож такий спосіб оприлюднення актів тлумачення можна використовувати лише як додатковий, проте зробити його доволі зручним і для населення, і для органів влади.

Теоретично для ознайомлення з діяльністю органів влади через офіційний веб-сайт потрібно мати доступ до мережі Інтернет, володіти навичками користування комп'ютером та мережею Інтернет. А службовцям достатньо лише створити офіційний веб-сайт та регулярно його наповнювати. Однак насправді не все так просто. Навіть якщо ви досвідчений користувач, ніхто не гарантує успіху в отриманні інформації. По-перше, веб-сайти органів влади часто поновлюються, змінюють свою структуру, тож на час реконструкції припиняють свою роботу. По-друге, вони оснащені здебільшого незручними пошуковими системами, або й взагалі їх не мають. По-третє, не всі органи влади мають свої офіційні веб-сайти і тільки поодинокі – на офіційному рівні закріпили доменне ім'я. По-четверте, і найгірше, окремі акти тлумачення мають дивну здатність «зникати» з офіційного веб-сайту. Логічно, що за таких умов громадяни часто не можуть знайти потрібні їм документи. Такий спосіб є ненадійним.

4. Опублікування актів в офіційному друкованому виданні або, за його відсутності, у спеціально визначеному друкованому засобі масової інформації. Такий спосіб є найдоцільнішим і має низку переваг:

– громадяни знають, які газети є офіційними виданнями місцевої адміністрації і де шукати необхідні нормативні акти (для цього видається окреме розпорядження органу). Опублікування інтерпретаційних актів в інших газетах чи виданнях не вважається офіційним оприлюдненням;

– розміщення кількох примірників випусків офіційних друкованих видань, наприклад, у центральних бібліотеках, робить їх доступними. Зручно також може бути передплата такого видання [9, с. 16];

– опублікування усуває будь-які суперечки з приводу вступу акта тлумачення в дію, офіційного тексту, і взагалі це дає змогу органу влади буквально виконати свій обов'язок про оприлюднення таких актів. У разі відсутності офіційного оприлюднення через опублікування можна говорити про притягнення винних осіб до юридичної відповідальності за бездіяльність;

– для того, щоб публікувати акти тлумачення, орган влади не мусить утримувати своє власне видання, що є дорого для бюджету. Він може укласти договір з будь-яким засобом масової інформації на таке опублікування або об'єднуватися з іншими органами [9, с. 17].

Висновки. Отже, оприлюднення (опублікування) має своєю метою довести до відома всіх зацікавлених громадян і посадових осіб змісту і форми ухвалених рішень, що, безумовно, відіграє вагому роль у справі ефективної реалізації нормативних положень актами тлумачення, підвищення рівня правосвідомості та правової культури суб'єктів права, якості й ефективності правового регулювання суспільних відносин; зміцнення законності і стабільності правопорядку в суспільстві.

1. Малишев Б. В. Застосування норм права (теорія і практика): навч. посібник / Б. В. Малишев, О. В. Москалюк; за заг. ред. Б. В. Малишева. – К.: Реферат, 2010. – 260 с.

2. Кирись Б. О. Офіційне оприлюднення закону про кримінальну відповідальність / Б. О. Кирись [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nvlduvs/2012_4/12kbpkv.pdf.

3. Плавич В. П. Сучасна правотворчість: проблеми теорії і методології: монографія / В. П. Плавич, С. В. Плавич. – Одеса: Астропринт, 2013. – 276 с.

4. Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13 січня 2011 р. № 2939-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2939-17>.

5. Про порядок офіційного оприлюднення нормативно-правових актів та набрання ними чинності: Указ Президента України від 10 червня 1997 р. № 503/97 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/503/97>.

6. Паліюк В. П. Рішення Конституційного Суду України: навч. посібник / В. П. Паліюк. – Миколаїв, 2002. – 178 с.

7. Про офіційне оприлюднення регуляторних актів, прийнятих місцевими органами виконавчої влади, територіальними органами центральних органів виконавчої влади та їх посадовими особами, і внесення змін до Порядку оприлюднення у мережі Інтернет інформації про діяльність органів виконавчої влади: Постанова Кабінету Міністрів України від 11 лютого 2004 р. № 150 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/150-2004-%D0%BF>.

8. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / за заг. ред. проф. В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила. – К.: Юстиніан, 2012. – 1224 с.

9. Ващук О. Оприлюднення актів органів влади як доступ до публічної інформації / О. Ващук, Т. Дембiцька. – Львів: Інформаційно-правовий центр «Наше Право», 2012. – 64 с.

Лепиш Н. Я. Обнародование актов толкования норм права

Рассмотрен порядок обнародования актов толкования норм права. Проанализировано соотношение понятий «официальное обнародование» и «официальное опубликование». Охарактеризованы официальные печатные издания органов исполнительной, законодательной и судебной власти Украины. Сделано трактование неофициального обнародования акта толкования в средствах массовой информации, осуществляемого в виде сообщений об их издании или изложения их содержания в неофициальных печатных изданиях, радио- и телепередачах, в научных изданиях.

Ключевые слова: акт толкования, норма права, нормативный акт, необходимость толкования, обнародование акта толкования, официальное опубликование, интерпретационная практика, процесс издания актов.

Lepish N. Ya. Promulgation of the acts of interpretation of rules of law

To ensure abidance by the norms of law, they should be known to all. It concerns not only laws, but also acts of interpretation of rules of law, which also affect a significant circle of individuals and population groups. The basis of this rule is the presumption, according to it the objective impossibility to know the content of acts of interpretation must logically dispense from the obligation of their performance. The right to information about new acts of interpretation is one of the human rights recognized by the international community. The State is obliged to respect this right and facilitate its implementation.

Publication (promulgation) or promulgating the act is a very ancient problem that appears at least since the release of plebs in Rome. No matter how obvious this requirement seems, it is due to the principle of marginal utility. In fact, it would be ridiculous to try to introduce every citizen the full meaning of each law or interpretative act that theoretically could be applied to it.

Therefore, before studying this aspect of the problem, you need to clarify the basic terms. Moreover, there are essential contradictions in the legal literature and in the legislation.

You should understand the term of «official publication» as the placement of an adopted (issued) act of interpretation in the official edition.

Within Art. 94 of the Constitution of Ukraine, the term of «official promulgation» and «publication» are synonyms. Theoretically, the promulgation of the regulation, the purpose of which is to bring it to the attention of audiences may be preceded by the time of its official publishing. After reading the promulgated norm, the recipient if necessary may get its official text from the proper source. It is possible to speak about the application of the legal norm only if you have the fact of publication of its official text. Therefore, the legislator must bind time limits of the legal norm with its official publication in the proper source and not with its publication in the mass media.

Key words: act of interpretation, rule of law, normative act, the need for interpretation, promulgation of the act of interpretation, official publication, interpretative practice, process of publication of acts.

Стаття надійшла 7 листопада 2016 р.

ГАРАНТОВАНІСТЬ СВОБОДИ СОВІСТІ ТА ВІРОСПОВІДАННЯ В УКРАЇНІ

Досліджено правові гарантії свободи совісті й віросповідання в Україні. Акцентовано на переорієнтації українського суспільства на нові світоглядні і морально-етичні цінності внаслідок суспільних змін у державі. Вказано на доречність створення нового національного законодавства з питань свободи совісті та віросповідання, яке пройшло авторитетну експертизу міжнародними організаціями. Висвітлено наявність міжконфесійних конфліктів, що потребують вирішення за допомогою богословських і правових механізмів.

Ключові слова: *свобода совісті, законодавство, державно-церковні відносини, права і свободи, гарантії, конфесії, релігійні організації.*

Постановка проблеми. Суспільні зміни, які сталися в Україні за минулі роки, зумовили якісно нову ситуацію в духовному житті народу. За досить короткий час відбулася переорієнтація мільйонів людей на ті світоглядні і морально-етичні цінності, які раніше відкидалися загальнообов'язковою комуністичною ідеологією.

Склалася принципово нова атмосфера в державно-церковних відносинах, яка отримала законодавче закріплення і забезпечення гарантованих можливостей практичної реалізації свободи совісті і сприяла кардинальним змінам у сфері релігійного життя України.

Неухильне дотримання апробованих міжнародним досвідом принципів свободи совісті як невід'ємних прав людини є неодмінною ознакою громадянського суспільства. Для Української держави – це умова повноцінної інтеграції в міжнародне співтовариство, один зі засобів досягнення внутрішньої стабільності у суспільстві.

Незважаючи на всю складність і неоднозначність процесів релігійно-церковного життя, суспільство усвідомило необхідність утвердження загальноновизнаних правових і богословських норм свободи совісті.

Це підтверджено визнанням Україною основоположних принципів прав людини, ратифікацією міжнародних документів і приведенням у відповідність із ними національного законодавства, послідовним відстоюванням державою цивілізованих правових підходів до релігійно-церковних проблем. Водночас проблеми, пов'язані з реалізацією свободи совісті як складової прав людини, і нині залишаються важливим напрямом правового врегулювання.

Задля вирішення цього завдання в Україні доцільно розробити теоретико-правове та методологічне підґрунтя для втілення основних принципів розвитку демократії. Також доречним є дослідження формування правових гарантій для функціонування такого демократичного принципу, як свобода совісті. Реальне забезпечення свободи совісті обумовлено соціальними, культурними, політичними та правовими аспектами і процесами, що відбуваються в сучасному українському суспільстві.

Сучасна Українська держава прагне подолати протиріччя між законодавчими актами і практичним вирішенням проблеми свободи совісті. Рішення цих проблем визначається: процесом розвитку державності і становленням правового суспільства, роллю і місцем релігії та релігійних організацій у процесі демократичних змін, національними традиціями, способом життя і формами суспільних зв'язків українців, особливостями державно-церковних взаємин.

Удосконалення науково-правової бази свободи совісті і практики її застосування – гарантія гармонійного розвитку українського суспільства. Тож з'ясування цих питань сприятиме ефективному і правильному вирішенню проблем, що існують сьогодні у сфері державно-конфесійних відносин.

Стан дослідження. Дослідженню проблем правового забезпечення свободи совісті та віросповідання присвячували свої роботи такі вчені: С. Ананьева, С. Гараджи, М. Лубська, Р. Подопригора, Ю. Розенбаум, Ю. Хабермас, Л. Филипович, А. Шуба, П. Яроцький. Незважаючи на підвищений інтерес до проблем забезпечення свободи совісті та питань функціонування релігії в суспільстві, залишаються проблемними питання взаємин релігійних організацій з державами, наявність міжконфесійних конфліктів, абсолютизація ролі і значення правових аспектів у механізмі реалізації свободи совісті. Порушення Конституційних принципів свободи совісті негативно відображається на розвитку державно-церковних, міжцерковних і внутрішньоцерковних відносин і може негативно впливати на поступальний розвиток держави та консолідацію українського народу.

Ці питання потребують подальших наукових досліджень, що і є **метою** нашої розвідки.

Виклад основних положень. Специфіка сучасного стану українського суспільства, як і завдання правової системи України щодо демократизації суспільного життя, побудови правової держави, зумовлюють пріоритет таких підходів до реалізації свободи світогляду, які апробовані суспільно-історичною практикою людства, стали критеріями прогресивного розвитку держав з усталеною формою демократії.

Чинне національне законодавство з питань свободи совісті та віросповідань пройшло експертизу авторитетними міжнародними організаціями та установами. Так, зокрема, учасники низки міжнародних конференцій, круглих столів, колоквиумів, які проходили в Україні, були однаковими у висновках з приводу того, що система державно-церковних відносин нашої країни у своїх базових положеннях відповідає міжнародним демократичним принципам, задовольняє права і свободи людини, спираючись при цьому на основоположні міжнародні угоди з прав людини і свободи віросповідання й багатокітву спадщину врегулювання стосунків між цими двома суспільними інституціями, враховує історичні уроки як позитивного, так і негативного досвіду таких відносин і назагал є досить виваженою, послідовною і демократичною, відображає важливу здатність для справжнього національного законодавства у цій сфері бути відкритим до нових змін та доповнень.

Згідно з чинним законодавством, контроль з боку держави здійснюється не за діяльністю релігійних організацій, а за дотриманням ними законодавства щодо релігійної сфери, що властиво будь-якій цивілізованій державі. Такий контроль рівною мірою стосується будь-яких суб'єктів права – державних органів, релігійних організацій, посадових осіб і громадських організацій.

Важлива роль у житті українського суспільства належить міжцерковним і внутрішньоцерковним відносинам, які вимагають постійного організаційно-правового оформлення відповідного рішення і правових гарантій. Вони пов'язані з богословсько-канонічними питаннями, поширенням впливу соціально-політичних чинників на релігійність громадян, кадровим забезпеченням церков, взаємовідносинами держави з різними релігійними організаціями та ін.

Релігійна ситуація в Україні характеризується наявністю багатоконфесійності, що, своєю чергою, спричиняє виникнення суперечностей між різними конфесіями. Досягнення єдності можливо шляхом примирення за допомогою політичних, богословських, духовних і правових засобів. виправити надзвичайно складну екуменічну ситуацію, яка склалася в Україні, можливо тільки милосердям, справедливістю, віротерпимістю у взаєминах між представниками різних конфесій.

З огляду на це, висловлюються пропозиції про створення змішаних комісій з питань богословського діалогу між конфесіями для вирішення конкретних проблем [1, с. 124].

Окрім цього, необхідною є допомога з боку держави в особі законодавця в напрямку вдосконалення національного законодавства у релігійній сфері й забезпечення правових гарантій.

У сучасній Україні вирішення різних проблем міжконфесійних і державно-релігійних відносин тісно пов'язане з реалізацією стрижневих принципів свободи совісті. Свобода совісті, як основа демократії, є одним із системоутворюючих начал у системі захисту прав і свобод людини. Без вільного світоглядного вибору неможливий розвиток особистості. Порушення її прав у сфері свободи совісті неминуче призводить до порушення всіх інших прав людини.

Особливий інтерес до правових проблем свободи совісті в Україні з 1990-х років був обумовлений: відродженням національно-державного устрою, крахом старої політико-ідеологічної системи і пошуком нових орієнтирів у питаннях державно-церковних відносин, активізацією церковно-релігійного життя та необхідністю осмислення цих процесів, допуском до раніше засекречених документів державних, партійних і відомчих архівів, відкриттям спецфондів бібліотек, зняттям заборони на так звану церковну проблематику.

Свобода совісті та віросповідання, як одна з основних свобод людини, посідає чільне місце в конституційно-правовому полі.

Конституція України 1996 року закріпила високі міжнародні стандарти у сфері прав людини, що стосуються свободи совісті та віросповідань. Таким чином, норми Європейської соціальної Хартії прав людини стали невід'ємною частиною вітчизняного законодавства держави [2].

У статті 11 Конституції України визначено обов'язок держави сприяти консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх національних меншин України, у ній же закріплено можливість розвитку різних релігій. Гарантовано також збереження релігійної самобутності національних меншин як складових українського суспільства, право їхніх представників користуватися досягненнями своєї культури, сповідувати свою релігію та відправляти релігійні обряди, брати участь у релігійному житті; виключено втручання і дискримінацію у будь-якій формі. Ці положення відповідають усім вимогам міжнародних документів [3]. Релігійні меншини в Україні, відповідно до свого правового статусу, є ідентичні будь-якій релігійній організації та засновані на принципах відокремлення церкви від держави і рівності всіх релігій перед законом.

Л. Филипович зазначає, що релігійні меншини, нові релігії не використовують специфічних термінів. Всі релігійні об'єднання конфесійної орієнтації охоплюються поняттям «релігійні організації», що є абсолютно справедливим і співвідноситься з демократичними нормами [4, с. 96].

З цим твердженням можна не погодитися, оскільки в законодавстві відсутній поділ релігій на традиційні і нейтральні, на історичні й нові, на пріоритетні і непріоритетні, на більшість і меншість за релігійними ознаками, що закріплено Законом України «Про національні меншини в Україні» [5].

Конституція гарантує право на свободу думки і слова, право на свободу совісті і релігії (ст.ст. 34, 35). Норми цих статей повністю відповідають вимогам Загальної декларації прав людини, Європейській Конвенції про захист прав людини – насамперед, це право на свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, безперешкодно відправляти одноособово чи колективно релігійні культу і ритуальні обряди, вести релігійну діяльність.

Це право обмежується законом в інтересах охорони громадського порядку, здоров'я і моральності населення, а також для захисту прав і свобод інших людей, що відповідає ст. 29 Загальної декларації прав людини та п. 2 ст. 9 Конвенції [3]. Тут ідеться про обмеження культової, проповідницької чи іншої релігійної діяльності, а не про заборону певної релігії, релігійної течії, організації тощо.

У Конституції чітко зазначено, що жодна релігія не може бути державною чи обов'язковою; це дає практичну можливість для мирного співіснування всіх українських церков і релігійних організацій. Це свідчення існування релігійного плюралізму. Відомий релігійний дослідник П. Яроцький справедливо підкреслює, що етнорелігійні, міжконфесійні, державно-церковні та внутрішні громадянські відносини повинні бути прозорими і стабільними, толерантними і гуманними, передбачати визнання релігійного плюралізму як наріжного каменя у фундаменті свободи совісті [7, с. 67].

Крім цього, у разі, якщо виконання військового обов'язку громадян суперечить їхнім релігійним переконанням, то він може бути замінений альтернативною (невійськовою) службою [3]. Ця конституційна гарантія закріплена в Законі «Про альтернативну (невійскову) службу» (1991 р.), який забезпечує окреслені права громадян. Це зайвий раз свідчить про відповідальність Української держави перед своїми громадянами щодо забезпечення їхніх прав і свобод та демонструє реальну демократичну політику країни, погоджену з рекомендаціями Ради Європи [8].

Правовий зв'язок особи і Української держави визначає Закон України «Про громадянство України» від 8 жовтня 1991 року, з деякими його змінами і доповненнями [8].

Оскільки право на громадянство є невід'ємним правом людини, то і вимоги, згідно з якими особистість може набути громадянства,

є показником демократичності суспільства. Всі особи, які проживали і проживають на території України, користуються повною мірою рівними правами незалежно від їхнього світогляду та релігійних переконань чи віросповідань.

Права громадян підкріплено ще однією надзвичайно важливою гарантією. Так, стаття 4 Закону про громадянство надає кожному право скористатися усім багатством демократичного надбання Європи і всього світу, що гарантується правовим пріоритетом міжнародних договорів України перед національним законодавством.

Основним законом у сфері забезпечення свободи совісті та релігії є Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації» від 23 квітня 1991 року, зі змінами та доповненнями [10].

Цей Закон приймали у важких умовах. Ситуація ускладнювалася тим, що сама українська державність перебувала у стані трансформації, в процесі інтенсивного пошуку шляхів і форм інституціоналізації національної ідентичності. Гостра політична боротьба з питання про суверенітет України не могла не позначитися на феномені релігійного відродження, надто на формуванні відносин між державою і церквою.

Закон визначив принципово новий правовий простір для розвитку конфесій в країні. Однак в умовах переходу від тоталітарно-атеїстичної до правової держави, а також в силу унікальності та непередбачуваності процесу релігійного відродження цей Закон не міг повною мірою відобразити розмаїття та особливості реального процесу формування державно-конфесійних відносин у державі.

Він відіграв важливу роль у формуванні якісно нової конфесійної ситуації в країні, визначив принципово інші формальні параметри взаємодії держави і релігії за перехідних умов. Надавши практично повної свободи функціонуванню будь-яких конфесій, він відкрив широкі можливості не лише для відродження традиційних культур, а й для проникнення нових – зарубіжних. Тимчасом покладена в основу цього Закону ліберальна концепція державно-конфесійних відносин не тільки не відповідає реальному рівню розвитку політичної демократії в Україні, але й суперечить її фундаментальним етноконфесійним особливостям історичного розвитку.

10 серпня 2006 року Міністерство юстиції підготувало законопроект «Про внесення змін до Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації».

Необхідність розробки зазначеного законопроекту була викликана тим, що в Україні досі відсутні норми, які б визначали способи, принципи та порядок обмеження права на свободу світогляду і віро-

сповідання. Однак в українському суспільстві ставлення до зміни законодавства про свободу совісті дещо неоднозначне. Так, у Верховній Раді України було зареєстровано проект постанови про неможливість прийняття проекту Закону України про внесення змін і доповнень до Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації».

За минулі роки до Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» було внесено шість змін і запропоновано три нові проекти закону. На сьогодні вдосконалення законодавства про свободу совісті і віросповідання залишається актуальним і перебуває в центрі уваги.

Аналізуючи Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації», слід зазначити, що його основними завданнями є: гарантування права на свободу совісті громадянам України та здійснення цього права, а також: забезпечення, відповідно до Конституції України, Декларації про державний суверенітет України та норм міжнародного права, визнаних Україною, соціальної справедливості, рівності, захисту прав і законних інтересів громадян незалежно від ставлення до релігії; визначення обов'язків держави щодо релігійних організацій; визначення обов'язків релігійних організацій перед державою та суспільством, подолання негативних наслідків державної політики щодо релігії і церкви. Закон гарантує: сприятливі умови для розвитку суспільної моралі і гуманізму, громадянської злагоди і співпраці людей незалежно від їхнього світогляду чи віросповідання, право на свободу совісті кожному громадянину, право на свободу мати, приймати і змінювати релігійні погляди і переконання за своїм вибором і свободу одноосібно чи разом з іншими сповідувати будь-яку релігію, відправляючи релігійні культу, або не сповідувати ніякої, заборону на встановлення прямих чи непрямих переваг громадян залежно від їх ставлення до релігії і розпалювання пов'язаних з цим ворожнечі й ненависті.

У Законі підкреслюється, що держава захищає права і законні інтереси релігійних організацій, сприяє встановленню відносин взаємної релігійної і світоглядної терпимості й поваги між громадянами, які сповідують релігію або не сповідують її, між віруючими різних віросповідань та їхніми релігійними організаціями. Держава поважає традиції та внутрішні настанови релігійних організацій, якщо вони не суперечать чинному законодавству, не втручається у здійснювану в межах закону діяльність релігійних організацій, не фінансує діяльність будь-яких релігійних організацій, створених за ознакою ставлення до релігії. Всі віросповідання та релігійні організації є рівними перед законом. Встановлення будь-яких переваг або обмежень одних віро-

сповідань чи релігійних організацій перед іншими не допускається. Релігійні організації не виконують державних функцій, зате мають право брати участь у громадському житті, а також використовувати нарівні з громадськими об'єднаннями засоби масової інформації. І хоча релігійні організації не беруть участі у діяльності політичних партій і не надають політичним партіям фінансової підтримки, не висувають кандидатів до органів державної влади і не ведуть агітації або фінансування виборчих кампаній кандидатів до цих органів, однак священнослужителі мають право на участь у політичному житті нарівні з усіма громадянами.

Оскільки Закон надає такі широкі можливості і для колективної діяльності релігійних організацій, і для індивідуальної діяльності їх священнослужителів, то тут же нормується захист інтересів і законних прав інших суб'єктів правовідносин. Релігійна організація не повинна втручатися у діяльність інших релігійних організацій, в будь-якій формі проповідувати ворожнечу, нетерпимість до невіруючих і віруючих інших віросповідань, зобов'язана дотримуватися вимог чинного законодавства і правопорядку. Саме недотримання релігійними організаціями зазначених вимог може стати приводом для судового розгляду незаконної діяльності релігійної організації або товариства з подальшим обмеженням або заборонаю її діяльності.

Закон передбачає судовий розгляд діяльності релігійної організації у випадках порушення норм, які регулюють користування майном, котре є власністю держави, громадських організацій або громадян.

З метою дещо ширшого і гарантованого забезпечення прав і свобод громадян окремі положення, що стосуються свободи думки, совісті і релігії, внесено в низку інших законів України.

Політична діяльність народу як першоджерела влади регламентується Законом України «Про об'єднання громадян».

Так, згідно зі Законом «Про об'єднання громадян» від 16 червня 1992 р. (зі змінами і доповненнями), не підлягають легалізації, а діяльність легалізованих об'єднань громадян забороняється у судовому порядку, коли вони мають на меті розпалювання національної та релігійної ворожнечі або ж обмеження загально визнаних прав людини.

Гарантію права на свободу думки, совісті і релігії держава забезпечує через адміністративну та кримінальну відповідальність за порушення прав людини. Так, Кримінальний кодекс України передбачає суворе покарання за порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності або ставлення до релігії (Ос. ч., розділ II, ст. 66.)

Однією з важливих гарантій забезпечення права на свободу совісті та віросповідання є судовий контроль за дотриманням законодавства. Органи судової влади не лише контролюють дотримання основних прав і свобод людини, а й здійснюють їхній захист.

До компетенції судів загальної юрисдикції належить розгляд усіх справ у спорах, що виникають при застосуванні норм Закону «Про свободу совісті та релігійні організації». Зокрема, це стосується питань реєстрації статуту релігійних організацій, внесення змін і доповнень до статутів, з питань володіння і користування культовими спорудами та майном, про передачу у безоплатне користування культових споруд (відмову в передачі).

Особливе місце у забезпеченні прав і свобод людини належить Конституційному суду. Основні права і свободи, також права на свободу совісті та віросповідання, закріплені Конституцією та є нормами прямої дії, що певною мірою обмежує владу держави. Вирішуючи питання про конституційність тих чи інших нормативно-правових актів, Суд перевіряє їхню відповідність не тільки положенням Конституції, а найперше нормам про права і свободи людини.

Виходячи з невід'ємних прав і свобод людини, Суд забезпечує однакове розуміння і застосування нормативних актів.

Висновки. Отож права людини на свободу совісті та віросповідання закріплено в Конституції України, Законі України «Про свободу совісті та релігійні організації» й у деяких інших законах. Вони забезпечують реальне користування ними, сприяють розвитку свободи світогляду і віросповідання, гарантують захист прав віруючих і релігійних організацій і таким чином попереджають виникнення конфліктів на релігійному ґрунті, зокрема між представниками різних конфесій.

З виходом на вітчизняну політичну арену не тільки церков та їхніх лідерів, а й партій, рухів і підприємців, орієнтованих на релігійні цінності, зростає інтерес усіх політичних сил до релігійних рухів, церков та їх можливостей. Особливо це є відчутно під час виборчих кампаній.

Сьогодні гостро стоїть проблема стрімкої інтеграції України у світове співтовариство. Релігійний чинник відіграє тут значну роль. Тому такою нагальною є активна дослідницька і законотворча діяльність, яка би враховувала етноконфесійну специфіку країни, сприяла поліпшенню взаємин між церквами. Однак при цьому неприпустимі є будь-які відхилення від закону, конче потрібна чітка визначеність і послідовність в орієнтації на кращі світові стандарти в реалізації прав і свобод громадян. Ці завдання слід розв'язувати у процесі

реалізації демократичних принципів свободи совісті в суспільному житті сучасної України.

Вирішення таких питань має слугувати виробленню основних напрямів у здійсненні свободи світогляду і вдосконаленні законодавства про свободу совісті та віросповідання.

1. Гриневич В. Минуте залишити Богові. Унія та уніатизм в екуменічній перспективі / В. Гриневич. – Львів: Свічадо, 1998. – 255 с.

2. Гом'єн Д. Європейська конвенція про права людини та Європейська соціальна хартія: право і практика / Д. Гом'єн, Д. Харріс, Л. Зваале. – М.: Вид-во Моск. незалежного ін-ту міжн. права, 1998. – 518 с.

3. Конституція України. – К.: Право, 1996. – 64 с.

4. Филипович Л. Правові проблеми буття релігійних меншин в Україні / Л. Филипович // Релігійна свобода: наук. щорічник. – К., 2000. – Вип. 4. – С. 94–97.

5. Про національні меншини в Україні: Закон України від 25.06.1992 р. № 2495-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 36. – Ст. 530.

6. Загальна декларація прав людини, прийнята і проголошена резолюцією 217А (111) Генеральної Асамблеї ООН від 10.12.1948 р. // Свобода совісті, релігійних організацій. – К., 1996. – С. 70–71.

7. Яроцький П. Визнання релігійного плюралізму – фундамент свободи совісті / П. Яроцький // Релігійна свобода: наук. щорічник. – К., 1999. – С. 67–72.

8. Про альтернативну (невійськову) службу: Закон України від 12.12.1991 р. № 1975-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 15. – 188 с.

9. Про громадянство: Закон України від 08.10.1991 р. № 1636-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 50. – Ст. 701.

10. Про свободу совісті та релігійні організації: Закон України від 23.04.1991 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 25. – Ст. 283.

Новиков В. В., Боровикова В. С. Гарантованність свободи совісти і вероисповідання в Україні

Исследованы правовые гарантии свободы совести и вероисповедания в Украине. Акцентировано на переориентации украинского общества на новые мировоззренческие и морально-этические ценности вследствие общественных перемен в государстве. Указано на целесообразность создания нового национального законодательства по вопросам свободы совести и вероисповедания, которое прошло авторитетную экспертизу в международных организациях. Освещено наличие межконфессиональных конфликтов, требующих разрешения с помощью богословских и правовых механизмов.

Ключевые слова: *свобода совести, законодательство, государственные-церковные отношения, права и свободы, гарантии, конфессии, религиозные организации.*

Novikov V. V., Borovikova V. S. Warranty of freedom of conscience and religion in Ukraine

The article explores the issues with legal guarantees of freedom of conscience and religion in Ukraine. Focuses on the reorientation of Ukrainian society on a new world Outlook, moral and ethical values as a consequence of social changes in the state. Indicates the creation of new national legislation on freedom of conscience and religion, which passed the authoritative expertise of international organizations. Underline the presence of the inter-denominational conflicts that require resolution with the help of theological and legal mechanisms. The analysis of articles of the Constitution of Ukraine and law of Ukraine «On freedom of conscience and religious organizations as legal guarantees of freedom of conscience». Confirmed the existence in Ukraine of religious pluralism. It is concluded that the current legislation about freedom of conscience and religion provides an implementation of the freedom of thought and guarantees the protection of the rights of believers and religious organizations.

Key words: *freedom of conscience, the law, Church-state relations, rights and freedoms, guarantees, denomination, religious organization.*

Стаття надійшла 31 жовтня 2016 р.

УДК 347.672(438)/1918-1939/

О. Б. Онишко

**ФОРМИ ТА ВИДИ ЗАПОВІТІВ НА ТЕРИТОРІЯХ
ПІВДЕННИХ ВОЄВОДСТВ ПОЛЬЩІ
(1918–1939 рр.)**

Розглянуто поняття «заповіт», його правові форми та види. Визначено відмінності між заповітом та кодицилем на територіях південних воєводств Польщі у міжвоєнний період (1918–1939 рр.). Охарактеризовано усний і письмовий заповіти та умови їх укладення. Подано основні критерії чинності заповітів та їх відкликання. Розглянуто, відповідно до норм чинного тоді законодавства, основні вимоги до осіб, які могли бути свідками під час укладання усних заповітів. З'ясовано можливість укладення спрощених заповітів для військових та осіб, які підпадали під дію Закону Польщі «Про розпорядження останньої волі військових осіб».

Ключові слова: *заповіт, кодициль, відкликання заповітів, свідки, розпорядження останньої волі, спадкодавець, спадкоємець, спадщина.*

Постановка проблеми. Південні воєводства Польщі охоплювали Львівське, Краківське, Станіславське, Тернопільське. На цих землях був чинний Австрійський цивільний кодекс 1811 р. разом із польськими законами, прийнятими Сеймом Другої Речі Посполитої. Особливо-

стями укладення заповітів на цих землях було те, що єдиного нормативно-правового акта щодо уніфікації норм стосовно спадкування та умов укладення заповітів не було, у разі виникнення такої потреби у населення (часто неписьменного) закон дозволяв укладати усні заповіти.

Такі заповіти з юридичного погляду не були порушенням норм законодавства, бо передбачені Австрійським цивільним кодексом, однак присутність свідків не давала гарантій спадкоємцям на отримання частки спадщини, оскільки людський фактор відігравав неоднозначну роль (смерть, недобросовісність, погана пам'ять свідків, неприязні стосунки свідків із майбутніми спадкоємцями тощо).

Вказаний кодекс також передбачав і письмове нотаріальне посвідчення розпорядження останньої волі спадкодавця, однак послуги нотаріусів необхідно було оплатити і не кожен спадкодавець міг собі це дозволити. Нині Австрійський цивільний кодекс 1811 р. є чинним, однак норми щодо усних заповітів було вилучено з нього у післявоєнний період.

Стан дослідження. Це питання, зокрема, досліджували відомі польські правники кінця XIX – початку XX століття, які аналізували формування цивільного права загалом та спадкового права зокрема в умовах виникнення та формування нової польської держави – Другої Речі Посполитої. До цих науковців належать: В. Абрахам, Ф. Бердовський, Ф. Золл, С. Голуб, Е. Маргуліс, Х. Конік, С. Самолевич та інші.

Вони були відомі у сфері цивільного права, більшість із них – члени кодифікаційної комісії Польщі щодо створення єдиного кодифікованого нормативно-правового акта в сфері регулювання цивільних відносин.

Варто виокремити й українських правників тієї епохи: С. Дністрянського, К. Левицького, С. Федака, М. Шухевича. У сучасний період частково цю тему досліджували І. Бойко, В. Гомонай, М. Гримич, В. Макарчук, Б. Ринажевський, Н. Рудий, а також польські історики права такі, як: З. Зажицкі, К. Суйка-Зелінська, С. Плаза тощо.

Мега статті – аналіз основних видів та форм заповітів, умов їх укладення, характеристика осіб, які були не в змозі самотійно скласти заповіти або могли розпоряджатися останньою волею лише у певній частині відповідно до чинних нормативно-правових актів на території південних воєводств Польщі (1918–1939 рр.).

Виклад основних положень. Відповідно до ст. 553 Австрійського цивільного кодексу заповітом називається останнє волевиявлення особи, якщо у ньому було визначено спадкоємця.

У разі, якщо документ містив інші розпорядження, він називався кодицилем*. Отже, кодициль був не лише записом останньої волі, а й розпорядженням, яке виключало родичів із заповіту (так званий негативний заповіт). Другою відмінністю між цими двома документами було те, що заповіт, складений пізніше, анулював попередній, а кодициль – ні (ст. 714 Австрійського цивільного кодексу).

Чи розпорядження останньої волі було заповітом чи кодицилем оцінювалося відповідно до його змісту, водночас назви та вирази, використані автором, не бралися до уваги. Наприклад, у заповіті вказано, що спадкодавець залишає власний «кров'ю зароблений» маєток своєму братові. Отже, інші родичі, яких визначав закон як спадкоємців, не могли оскаржувати заповіт у суді з метою виділення їм частини майна, яку спадкодавець заробив «не кров'ю». Усний кодициль не мав правового значення у разі, якщо свідки у судовому порядку не пам'ятали його змісту [2, с. 113–114].

Якщо умовами укладення договорів були «добра віра» та «звичай чесної ділової репутації» (ст. 107 Зобов'язального кодексу Польщі) [5], то під час укладення заповітів бралася до уваги лише воля спадкодавця.

Однак, слід зауважити, що після оголошення заповіту, правник мав тлумачити волю спадкодавця відповідно до норм права та здорового глузду. Наприклад, якщо спадкодавець у заповіті вказав, що його спадкоємцями є А, В, С, і Д, і кожному належатиме 1/5 спадкового майна, то очевидно він помилився в розрахунках. Помилка враховувалася тоді, коли було очевидно, що спадкодавець помилився. Якщо спадкодавець визначив одного чи кількох спадкоємців, але залишена їм спадщина не охоплювала всього майна, то не вказане у заповіті майно розподілялося між іншими спадкоємцями відповідно до закону [1, с. 630, 655].

Право на прибуток від спадщини мали особи, в яких не було чітко визначеної частини спадку. В разі наявності чітко визначених частин спадщини кожному спадкоємцю, але не увесь обсяг спадкового майна був визначений у заповіті. Майно, що не було вказане

* Кодициль – додаток до заповіту. В римському праві – неформальне розпорядження майном на випадок смерті, але, на відміну від заповіту, – без визначення спадкоємця. Під визначенням «неформальне» розуміли не обов'язковість дотримання певної форми, наприклад, проголошення обов'язкових слів, письмова форма тощо. Кодициль міг замінювати заповіт або бути додатком до нього. У ньому конкретизувалось волевиявлення спадкодавця, однак правової сили заповіту він не мав.

у заповіті, розподілялося відповідно до норм, які визначали спадкування за законом.

У § 563 Австрійського цивільного кодексу зазначено, що той, хто отримував спорожнілу частину спадщини, також приймав і зобов'язання з цим пов'язані (наприклад, виплата боргу), якщо це не стосувалося особистих стосунків. Наприклад, до особистих стосунків могла належати умова отримання спадщини внаслідок одруження із донькою спадкодавця. Однак такі умови поділялися на особисті та неособисті. Так, до неособистих належали, наприклад, написання наукової праці або догляд за гробівцями спадкодавців.

Спадкодавець мав сам визначити у заповіті спадкоємця, водночас ім'я останнього могло бути вказане не чітко, а достатньо було залишити вказівки на ту чи іншу особу, які не викликали сумнівів. Наприклад, спадкоємцем міг бути єпископ тарновський*.

Умови чинності заповітів та кодицилів:

- 1) дієздатність спадкодавця;
- 2) волевиявлення спадкодавця (відсутність фізичного та психологічного тиску, введення в оману, симуляції, підступу, куражу в нетверезому стані);
- 3) розпорядження останньої волі повинно було бути вчинене обдумливо, чітко, у визначеній законом формі [10];
- 4) зміст заповіту чи кодицилю не міг суперечити нормам закону, однак, якщо такий зміст суперечив нормам § 762 Австрійського цивільного кодексу, заповіт мав силу на користь обділених спадкоємців за законом. У цьому разі втрачали частину прав на спадщину спадкоємці, визначені у заповіті.

Не мали права складати заповіти особи, повністю позбавлені дієздатності внаслідок розумової хвороби чи п'янства. Виняток існував у разі остання тимчасового повернення до свідомості на підставі показів свідків [11, с. 537].

Особи обмежено дієздатні внаслідок марнотратства, постійного п'янства та зловживання отрутами, які впливали на свідомість, мали право довільно розпоряджатися лише половиною своєї спадщини [12, с. 89–90]. З огляду на цю норму, марнотратник у заповіті міг залишити спадкоємцям лише половину свого майна, а якщо законних спадкоємців не було, то правовірним був його заповіт щодо всього

* У римо-католицькій церкві – духовна особа, наділена безпосередньою духовною владою у вірненій йому адміністративно-територіальній одиниці, тобто в певному костелі на визначеній території Другої Речі Посполитої [4, с. 855].

спадкового майна. Щодо форми укладення заповітів, то вони поділялися на приватні та публічні (нотаріальні). Приватні, своєю чергою, могли бути звичайні та надзвичайні. Звичайні заповіти також мали дві форми: усну та письмову.

Письмові заповіти можна було складати власноруч – так звані голографічні, а також могли бути алогографічними, тобто написаними іншою особою від імені спадкодавця. Голографічна форма заповіту передбачала написання спадкодавцем розпорядження останньої волі самостійно від свого імені й без свідків із указанням дати, підпису, ім'я, прізвища, місця його складання. Достатньо було підписати заповіт або прізвищем, або іменем (наприклад, заповіт у формі листа до родини). У разі алогографічного заповіту закон не встановлював, що увесь документ повинен бути написаний однією особою. Умовами написання алогографічного заповіту були: присутність не менше трьох свідків; їх підписи ззовні та в середині документа [7, с. 164–166].

Надзвичайні заповіти також були двох видів: складні та спрощені. Складні заповіти (§ 580 Австрійського цивільного кодексу) передбачали, що у разі, якщо спадкодавець не міг чи не вмів читати і писати, то один зі свідків, за присутності двох інших, перечитував написаний із його слів заповіт, на якому спадкодавець ставив свій підпис. Якщо спадкодавець був неписьменний, то він ставив не підпис, а певний знак біля свого прізвища, написаного свідком [12, с. 201–209].

Спрощені заповіти могли бути укладені в усній формі у присутності двох свідків у разі наявності у спадкодавця: заразної хвороби; довготривалої морської подорожі; заповіти у зв'язку із вступом на військову службу.

В австрійському праві також були так звані «містичні заповіти». Зміст такого заповіту не був чітко визначений і міг уточнюватися іншими документами. Наприклад, спадкодавець міг визначити спадкоємця у документі, який був у письмовому столі, опечатаний сімома печатками. У § 582 Австрійського цивільного кодексу визначено, що розпорядження останньої волі спадкодавця, зроблене у вигляді посилання на таблицю чи інший писаний документ, мало силу лише тоді, коли такий документ виконаний із дотриманням усіх умов, необхідних для написання заповіту. Крім того, такі письмові вказівки могли бути використані лише для тлумачення останньої волі спадкодавця [6, с. 338–340].

За кількістю учасників заповіти поділялися на одноосібні та спільні. Здебільшого заповіти склалися одноосібно, а спільно могли укладатися лише подружні заповіти. Зміст останніх полягав у тому, що кожен із подружжя в одному заповіті міг указати спадкоємцем іншого

з подружжя або своїх родичів чи сторонніх осіб. У разі, якщо один із подружжя відкликав свою частину заповіту, розпорядження останньої волі другого з подружжя залишалося в силі. Спільні подружні заповіти були чинними лише у разі існування шлюбу [3, с. 1–3].

Публічні заповіти поділялися на нотаріальні та консулярні.

Нотаріальні заповіти повинні були бути складені двома нотаріусами або одним нотаріусом у присутності двох свідків. Такі заповіти прирівнювалися до судових розпоряджень останньої волі, якщо вони були складені перед нотаріусом або перед судом особою з 14 років. В останньому випадку таке розпорядження фіксувалося в протоколі судового засідання (ст. 141 Закону Польщі про нотаріат, §§ 569, 587 Австрійського цивільного кодексу).

Консулярні заповіти укладалися громадянами Польщі, які перебували за межами держави, у присутності представників консульських установ, які й засвідчували їх чинність [8].

Усні заповіти укладалися у присутності трьох свідків, які повинні були розуміти спадкодавця та засвідчити його вільне волевиявлення. Для достовірності австрійський закон рекомендував записати свідкам, кожному окремо або спільно, розпорядження останньої волі спадкодавця, щоб надалі під час надання показів у суді такі записи дали змогу відновити пам'ять.

Якщо один із трьох свідків визнав, що не пам'ятає змісту розпорядження останньої волі спадкодавця, то такий заповіт визнавався недійсним. Однак, якщо свідків було чотири, один із яких помер, інший не пам'ятав змісту розпорядження останньої волі, то заповіт уважався дійсним, якщо двоє останніх підтвердили зміст заповіту. Також заповіт уважався дійсним у разі, коли один зі свідків у момент підтвердження слів спадкодавця виявився недієздатним або обмежено дієздатним, тоді як двоє інших свідків підтвердили останню волю спадкодавця [1, с. 734–735].

Отже, місцевий суд у разі ухвалення рішення щодо спадщини за фактом смерті спадкодавця був зобов'язаний з'ясувати наявність розпорядження останньої волі спадкодавця та оголосити її. Якщо заповіт був усний, суд повинен був заслухати свідків навіть без присяги, якщо іншого не вимагали зацікавлені сторони (близькі родичі спадкодавця).

Публічні заповіти чи кодицилі укладалися у формі нотаріального акта, написаного нотаріусом або власноручно, засвідченого нотаріусом та залишеного у нього на зберігання. Також дозволялося висловити розпорядження власної волі у присутності нотаріуса, який складав відповідний протокол у присутності іншого нотаріуса або двох

свідків із дотриманням вимог складання нотаріальних актів. У разі власноручного написання заповіту нотаріусу не обов'язково потрібно було знати його зміст. Основне, щоб нотаріус дотримувався всіх умов його зберігання. В разі складання іншомовного заповіту, до нього долучався переклад польською мовою.

01.01.1934 із набранням чинності Закону Польщі «Про нотаріат» заповіти, складені у суді, втратили законну силу, а заповіти, складені у присутності двох нотаріусів чи одного нотаріуса та двох свідків, отримали силу судових розпоряджень останньої волі, якщо вони були складені у встановленому законом порядку [10].

Відкликати заповіт нотаріус мав право лише на вимогу спадкодавця або його уповноваженої особи. Такий заповіт втрачав характер публічного заповіту, однак міг залишитися приватним із дотриманням усіх указаних вимог. Якщо відкликання заповіту відбувалося в нотаріальній формі, то нотаріус складав протокол і вказував це в самому заповіті. Свідками під час складання заповітів не могли бути: особи, яким не виповнилося 18 років, недієздатні, обмежено дієздатні (сліпі, глухі, німі), і такі, що не володіли мовою спадкодавця, особи, які не вміли читати та писати, спадкоємці, їх родичі (дружина, діти, брати, сестри, інші члени родини), їх прислуга, а також їх законні представники (адвокати, довірені особи). У разі складання заповітів у екстремальних умовах (на кораблях, в осередках, де панувала заразна хвороба), свідками під час укладення заповітів могли бути особи, яким виповнилося 14 років [8, с. 170–171].

За наявності надзвичайних умов складання заповітів австрійський закон містив норми щодо так званих «привілейованих» заповітів. Отже, у надзвичайних умовах складення заповіту вважалося дійсним: 1) за наявності двох свідків; 2) присутність одночасно свідків під час оголошення останньої волі у разі існування ризику зараження хворобою; 3) якщо свідками були особи, яким виповнилося 14 років.

Окремі норми укладення заповітів стосувалися і військових осіб. До військових належали: солдати чинної польської армії; допоміжний персонал; військові, які несли службу на залізничному транспорті, пошті, на дорогах; особи, які виконували особливі військові доручення; особи, які належали до військових округів на час мобілізації, військових дій чи перебування у полоні. Для таких осіб закон вважав чинними заповіти: написані та підписані власноручно, написані іншою особою, але підписані власноручно спадкодавцем та двома свідками, усні заповіти у формі розпоряджень поранених та хворих у присутності двох свідків, усні, однак зазначені у протоколі, складеному військовим суддею (мали публічний характер). Закон

дозволяв присутність свідків, котрим виповнилося 17 років, яким не обов'язково було бути присутніми одночасно під час складення розпорядження останньої волі [9]. Вказані розпорядження останньої волі були чинними ще рік після припинення надзвичайних обставин спадкодавця. Строк міг бути продовжений у разі позбавлення дієздатності спадкодавця до складення іншого заповіту. Заповіти також не втрачали законної сили у разі, якщо спадкодавець помер чи загинув перед завершенням визначеного терміну.

Висновки. З огляду на зазначене зауважимо, що письмові, за-свідчені нотаріально заповіти мали чітко визначену правову форму й важливе значення для захисту інтересів і спадкодавця, і спадкоємців. Усні ж заповіти залежали від відповідальності та добропорядності свідків, наявності у них внутрішнього відчуття обов'язку та лояльності до особи спадкодавця. Однак у зв'язку із розвитком суспільних відносин та підвищенням освіти громадян усні заповіти поступово переставали бути актуальними, а у новому польському законодавстві – Спадковому законі 1946 р., а надалі і в Польському цивільному кодексі 1964 року їх передбачено не було. Не містили і вказані нормативно-правові акти і так звані містичних заповітів, які залишилися в минулому форматі міжвоєнного періоду чинної тоді редакції Австрійського цивільного кодексу.

1. Encyklopedia podręczna prawa prywatnego / pod. red. H. Konika. – Warszawa: Biblioteka polska, 1939. – Zeszyt XII–XVI. – 1525 s.

2. Głos Adwokatów: Miesięcznik, poświęcony prawu i sprawom zawodowym adwokatury / Głos Adwokatów. – Kraków: Styczeń, 1929. – Zeszyt I. – 296 s.

3. Goląb S. Rodzina i własność / S. Goląb // Gazeta Sądowa Warszawska. – Warszawa: Wydawnicze Towarzystwo popierania Wiedzy Prawniczej, 1934. – S. 1–3.

4. Jaworski W.-L. Kodeks cywilny austriacki / W.-L. Jaworski. – Kraków, 1905. – 864 s.

5. Kodeks zobowiązań. Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 27 października 1933 r. – Dz. U. – 1933. – № 82. – Poz. 598 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://isap.sejm.gov.pl>

6. Lisowski Z. Kodeks cywilny obowiązujący na ziemiach Zahodnich Rzeczypospolitej Polskiej / Z. Lisowski. – Poznań: Drukarnia Państwa, 1933. – 720 s.

7. Nagórski Z. Prawo cywilne spadkowe / Z. Nagórski. – Warszawa: Druk. Zakładu Graficznego B. A. Buraty, 1922. – 201 s.

8. O organizacji konsulatów i o czynnościach konsulów. Ustawa z dnia 11 listopada 1924 r., Dz.U. – № 103. – Poz. 944 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://isap.sejm.gov.pl>

9. O rozporządzeniach ostatniej woli osób wojskowych z dnia 17 marca 1933 r. Ustawa Rzeczypospolitej Polskiej. – Dz. U. – № 31. – Poz. 262 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://isap.sejm.gov.pl>

10. Prawo o notariacie. Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 27 października 1933 r. – Dz.U. – № 84. – Poz. 609 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://isap.sejm.gov.pl>

11. Przegląd Notarialny: dwumiesięcznik poświęcony sprawom notariatu. – Kraków, 1936. – № 24. – 720 s.

12. Samolewicz S. Zarys prawa cywilnego obowiązującego w b. zaborze austriackim / S. Samolewicz. – Lwów: Księgarnia Nakładowa, 1932. – 272 s.

Онышко О. Б. Формы и виды завещаний на территориях южных воеводств Польши (1918–1939 гг.)

Рассмотрено понятие «завещание», его правовые формы и виды. Определены различия между завещанием и кодицилом на территориях южных воеводств Польши в межвоенный период (1918–1939 гг.). Охарактеризованы устное и письменное завещания и условия их заключения. Определены основные критерии действия завещаний и их отзыва. Рассмотрены, в соответствии с нормами действующего в то время законодательства, основные требования к лицам, которые могли быть свидетелями при заключении устных завещаний. Уяснена возможность заключения упрощенных завещаний для военных и лиц, на которых распространялось действие Закона Польши «О распоряжении последней воли военных лиц».

Ключевые слова: завещание, кодициль, отзыв завещаний, свидетели, распоряжения последней воли, наследодатель, наследник, наследство.

Onyshko O. B. Forms and types of testaments in the South regions of Poland (1918–1939)

The concept of testament, their legal forms and views are considered in the article. The differences between testament and codicil in the southern provinces of Poland in the interwar period (1918–1939 gg.) are identify. The oral and written testaments and conditions of it's conclusion are characterized. The main essences of testament's validity, testament's recall are submitted. According to the rules in force at that time the basic requirements to the people who could be witnesses of the oral wills are considered in the article. The possibility of making a simplified testaments for the military people and outhere people who was a subject of the law «About the orders of the last will of the military persons». As for the form of making testaments, they were divided into private and public (notary). Private, in turn, could be ordinary and extraordinary. Ordinary wills also had two forms: oral and written. Extraordinaries testaments had two types: complicated and simplified. Simplified wills could be concluded by oral in the presence of two witnesses. The main reasons of the testator had to be: contagious disease, long sea travel, military service. Oral testaments needed the presence of three witnesses who were to testify understand the testator and his free will. Notarial testaments had to be made by two notaries or one notary in the presence of two witnesses. These testaments were equated to the court orders last will if they had been written before a notary or before a court by a person of 14 years. In the last case that will had fix in the protocol of court session.

Key words: testament, codicil, recall of testaments, witnesses, orders of last will, the testator, legal heir, haritage.

Стаття надійшла 10 листопада 2016 р.

ВАЛЮТНИЙ КОШИК ДОБИ ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ (1917–1921 рр.) ЯК ІНДИКАТОР СУСПІЛЬНОЇ ПІДТРИМКИ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ

Репрезентовано еволюцію валютного курсу української грошової одиниці впродовж періоду Визвольних Змагань (1917–1921 рр.) за здобуття державної незалежності України. Проаналізовано причини, умови й наслідки емісії української грошової одиниці та кроки українських властей щодо стабілізації курсу національної валюти. Досліджено правове регулювання обігу та випуску української грошової одиниці. Здійснено спробу встановлення взаємного зв'язку між валютним курсом українського карбованця (гривни) і баченням населенням України перспектив здобуття державного суверенітету.

Ключові слова: державний суверенітет України, національне законодавство доби Визвольних Змагань (1917–1921 рр.), валютний курс української грошової одиниці.

Постановка проблеми. Будь-яке джерело з фінансової справи чи фінансового законодавства чітко вказує на основні функції грошей: «Функції грошей є конкретним проявом їхньої сутності. У цьому плані очевидно, що трансформація економічної природи сучасних грошей зумовлює й модифікацію їхніх функцій. Традиційно в економічній науці виділяють п'ять головних функцій грошей: 1. міра вартості; 2. засіб обігу; 3. засіб платежу; 4. засіб нагромадження; 5. світові гроші» [1]. Разом з тим гроші як національна валюта є важливим атрибутом державності. По тому, як населення ставиться до національної грошової одиниці, можна судити про його оцінку перспектив стабільності держави, її очікуваного зміцнення чи, навпаки, ослаблення і навіть зникнення з політичної мапи світу. Результати недавніх виборів (в Україні, Греції) чи референдумів (*Brexit 2016 p.*) негайно позначаються на курсі національної валюти. З іншого боку, звичайна нестабільність, не кажучи уже про повний обвал валютного курсу, негайно впливають на внутрішні справи держави (йдеться про поразку республіканців на виборах у США 1980 р.) та її міжнародні відносини (Венесуела, Зімбабве).

В умовах завершення Першої світової війни і народження низки національних держав у Східній Європі закономірно відбулося тотальне знищення попередніх фінансових систем Російської, Австро-Угорської

та Німецької імперії, суттєво ослабла валюта й держав-переможниць (Великобританії, Франції, Італії тощо). Ці переміни не носили фатальної загрози для національної безпеки та державності, допоки зберігалася віра населення в перспективи здобуття (чи збереження) суверенітету (прикладом може служити гіперінфляція тогочасної польської марки). З іншого боку, відмова населення приймати ті чи інші грошові одиниці як засіб платежу фактично завжди була ознакою краху того чи іншого державницького проекту (різноманітні «армії юга Росії» чи «сибирские правительства»).

Як довго зберігали українські гроші авторитет у місцевого населення та зарубіжних партнерів УНР? Вважаємо, що відповідь на це запитання пов'язана з перспективами Визвольних Змагань. Зв'язок цей і прямий, і зворотний. Якщо сильна держава – її валюта користується довірою. Втрата довіри до національної грошової одиниці – це передвісник неминучого краху державницьких устремлінь. Іншими словами, держава не тільки «в голові», вона ще й «у кишені».

Стан дослідження. Перші наукові публікації, присвячені грошовому обігу в Україні доби Визвольних Змагань, з'явилися уже наприкінці 1910-х – у 1920-х рр. Це праці Л.М. Неманова, Х. Лебідь-Юрчика, Д. Дорошенка та ін. З утвердженням в Українській РСР т. зв. радянської влади науковий інтерес до теми сильно підупав, хоча окремі наукові студії здійснювалися. Це розвідки Є. Гловінського, М. Смирнова та ін. Здобуття незалежності (1991 р.) призвело до появи – без перебільшення – тисяч наукових праць, присвячених подіям доби Визвольних Змагань. Практично кожна із них більшою чи меншою мірою зачіпала тему джерел фінансування діяльності українських урядових структур та армії. Найбільш плідно тему українських фінансів доби Визвольних Змагань розробляв «чистий» історик П. П. Гай-Нижник. Інтерес у контексті нашої наукової розвідки викликають праці істориків та фінансистів З. М. Комаринської, Г. О. П'ятаченка, І. Г. Скоморовича, С. К. Реверчука, Я. Й. Малика, С. М. Голубки, Р. Й. Тхоржевського та ін. З числа безперечних здобутків істориків права вкажемо на наукові доробки О. М. Головка, П. П. Захарченка, В. Є. Кириченка, Л. Ю. Кишакевича, А. О. Ткаченка та ін. Втім, практично всім наявним дослідженням тематики стану українських фінансів періоду 1917–1921 рр., на нашу думку, бракує аналізу ставлення населення України й зарубіжних партнерів УНР та Гетьманату до української національної грошової одиниці – в контексті довіри до перспектив національної державності.

Мета статті – на основі показників зміни купівельної спроможності та відносної (порівняно з іншими грошовими одиницями, які

у 1917–1921 рр. перебували в обігу в Україні) вартості українських карбованців та гривень відстежити піднесення і втрату довіри українського населення до здатності українських властей забезпечити збереження нерадянської форми національного суверенітету.

Виклад основних положень. Питання про введення національної грошової одиниці постало перед Центральною Радою та її Генеральним секретаріатом практично відразу після проголошення Третього універсалу (7 (20) листопада 1917 р.). Уже 10 (23) листопада Генеральний секретаріат розглядав інформацію В. Винниченка про неможливість виплати заробітної платні заводським робітникам з причини відсутності коштів у відділеннях банків. Було вносено пропозиції (далі дотримуватимемося мови документальних оригіналів): «видати спеціальні грошові бони, видати (очевидно, працедавцям. – Д.П.) посвідчення державного банку про брак паперових знаків, оповістити робітників про причини неможливості видати їм платні, звернутись до людності із закликом вносити всі податки, але не одсилати їх до Петрограда ... видати заклик вносити золото і золоті речі, ввести винну монополію, бо пияцтво поширюється нелегальним шляхом» [2, арк. 73] тощо.

Поширена в тогочасній вітчизняній економічній науці металістична (золото-стандартна) теорія емісії паперових грошей (за європейськими мірками уже навіть на той час дещо застаріла) передбачала підтвердження грошової маси, що перебуває в обігу, золотим запасом державної скарбниці. Зрозуміло, що на початках існування УНР достатнього золотого фонду у розпорядженні київських властей існувати не могло априорі. Тому гору взяли прихильники так званої функціональної теорії випуску грошей. На їхню думку, емісія мала би забезпечуватися державними ресурсами, передусім цукру та борошна.

19 грудня 1917 р. (1 січня 1918 р.) Українська Центральна Рада прийняла *Тимчасовий закон про випуск державних кредитових білетів УНР* [3, с. 49]. Відповідно до нього, емісія кредитних білетів УНР мала здійснюватися Державним банком під забезпечення доходами від монополій та державним майном УНР (ліси, залізниці). Розмір випуску кредитових білетів не мав перевищувати 50% суми надходження коштів від монополій. Передбачалося створення золотого запасу УНР, що дало би змогу поступово збільшити емісію – відповідно до постулатів металістичної *теорії*.

На час прийняття Тимчасового закону банкноти уже були частково віддруковані – реальний початок емісії відбувся дня 11 (24 грудня) 1917 р. [4, с. 363]. Загальний її обсяг становив 500 млн карбованців, тож з урахуванням усіх вимог Закону (накопичення фонду забезпечення) введення в обіг надрукованих банкнот мало здійснюватися посту-

пово, в міру надходження коштів до Державної скарбниці та створення золотого запасу.

5 січня 1918 р. в обіг надійшли купюри номіналом 100 карбованців, виготовлені в київській друкарні С. В. Кульженка. Привабливий, хоча й дещо аляпуватий, вигляд банкноти нівелювався низьким рівнем захисту від фальшування, а також дефектами друку (наприклад, «кредітовий» замість «кредитовий»). Важливо зазначити, що усі написи на банкнотах дублювалися російською, польською та єврейською мовами. Це, за задумом, мало зміцнити підтримку української влади національними меншинами, передусім єврейською. Втім, цю «валюту» населення сприймало з певною недовірою.

Під тиском російсько-більшовицьких військ Центральна Рада та її виконавчі структури були вимушені полишити Київ. Порятунком з кризи віднайдено в укладенні мирного договору з Центральними державами.

Мирний договір між УНР і державами Четверного союзу підписано в ніч на 26 січня (9 лютого) 1918 р., складався з десяти статей.

У ст. 7 Договору вперше визначено курс української валюти стосовно німецької марки, австрійської крони та російського імперського рубля [5, с. 12]. Курс, викладений у договорі, стверджує П. Гай-Нижник, цілком відповідав довоєнному, що існував між грошовими одиницями держав Четверного союзу та Російської імперії [6, с. 286].

Зауважимо, що обмінний курс, встановлюваний у Брест-Литовську, міг виявитися й іншим – більш чи менш вигідним для української сторони. Про це, зокрема, свідчить аналітична записка, призначена для командування німецького експедиційного корпусу в Україні, складена німецьким ж експертом Коліном Россом: «Під час вступу німецьких військ (в Україну. – Д.П.) населення оцінювало німецьку марку в (одного. – Д.П.) рубля і купці були в захваті, коли німці приймали цей курс. Але надалі німецькі власті встановили курс в 1 марку 50 пфенігів (за рубль. – Д.П.).

Знецінення марки цим, проте, не закінчилося, і у березні Рада оголосила у всіх газетах, що за погодженням з німецькими військовими властями курс (одного) рубля встановлений у дві марки. Це повідомлення поширювалося неймовірно швидко, так що навіть селяни у селах приймали марку лише по 50 коп (ійок). Виявилась навіть тенденція оцінювати її у 48 коп (ійок)» [7, с. 292].

Тим самим Центральна Рада (та її Міністерство фінансів) майже довела (знизила) курс німецької марки до погодженого в Брест-Литовську (46,2 коп). Причому зробила це винятково вольовим рішенням, як тепер кажуть, на адміністративному ресурсі.

Вважаємо, що таке зниження (удвічі!) фактичного курсу марки стосовно місцевої валюти протягом якогось місяця часу можна занести в актив українським властям та фінансовим структурам уряду Центральної Ради, принаймні умовно.

1 березня 1918 р. Центральна рада ухвалила Закон про грошову одиницю, биття монети та друк кредитових державних білетів [8, с. 171]. Згідно з цим Законом, головною платіжною одиницею в Україні мала стати гривня.

Отже, Закон від 1 березня 1918 р. показав, що Український уряд планує масштабну реформу, яка має на меті витіснення з обігу в УНР будь-яких грошових одиниць, за винятком української гривні, та – тимчасово – дзвінкої монети попереднього державного утворення.

«Великі позначки, – писала у березні 1918 р. віденська газета «Відродження», – вказують на се, що справа української валюти стане на сильних ногах. Ухвалений Центральною Радою закон про випуск паперових грошей постановляє, що ці гроші загарантовані до часу утворення власного золотого запасу цілим майном Республіки й її приходами. Дуже важна ся постанова, що видані (емітовані. – Д.П.) паперові суми не можуть ніяким чином перевищати половини доходів держави з монополій (в першій мірі цукрово (го) монополію). Сі приходи нині очевидно ще не великі й не усталені, а зібранне власного золота залежить від задуманого розділу майна з Великоросією, яка має відступити Україні частину припасів золота й девіз російського державного банку» [9].

Оскільки випуск грошової маси формально обмежувався законом Центральної Ради від 24 грудня 1917 р. (6 січня 1918 р.), «вихід» було знайдено через емісію знаків Державної скарбниці. Випущені в обіг 6 квітня 1918 р. асигнації номіналом 25 та 50 карбованців містили напис: «Ходять нарівні з кредитовими білетами». Показово, що ці папірці не мали ні серії, ні номера, випускалися на папері без водяних знаків. Невдовзі було здійснено нову емісію, асигнації, випущені у Києві, отримали серію АК, одеські – АО. Втім, й на нових українських купюрах водяні знаки та інші ступені захисту були відсутні.

На засіданні Ради Народних Міністрів (РНМ) 17 квітня (аж!) 19-м пунктом повістки денної заслухали «внесення п. Ткаченка (на той час міністра судових справ) про фінансові справи держави». Серед прийнятих з цього пункту повістки ухвал привертають увагу пп. 2 і 3: 2 – доручити Міністерству фінансів внести в Центральну Раду в негайному порядку законопроект про збільшення емісійного права Державного банку ще на 100 млн (гривень? карбованців?); 3 – провести без перерви друк грошових знаків і зобов'язати Державні скарбниці, аби мати готівковий запас [10].

По суті, цим рішенням РНМ відійшла від попереднього курсу дотримання емісії грошових знаків, пропорційно забезпечених державним майном та державними доходами, і розписалася у своєму невмінні збалансувати бюджет. Міністерство фінансів опинилося в ролі заложника ситуації – спокуса витратити уже надруковані «з запасом», тобто без реального забезпечення, кошти неминуче підказувала урядові популістські рішення.

20 квітня 1918 р. прийнято *Закон про видачу Державною скарбницею УНР Державному банку зобов'язань на суму 500 млн крб* (1 млрд гривень). Тож знову йшлося про нічим не обґрунтовану емісію.

Довелося Міністерству фінансів УНР виявити ще одну, не надто приємну ініціативу. У квітні 1918 р. Мінфін повідомив, що ним здійснено випуск білетів номіналом у 100 карбованців на загальну суму 47 мільйонів «і більше такі білети випускати ся не будуть» [11]. Пояснювалося це тим, що у лютому 1918 р. більшовики захопили у Києві кліше цих банкнот і налагодили власний випуск нібито української валюти.

Громадянам УНР доводилося самостійно визначатися з довірою до сумнівних «українських» грошей.

Усі ці чинники позначились на офіційному курсі української валюти. Раніше погоджені її показники були переглянуті Договором між УНР і представниками Четверного союзу 6 квітня 1918 р. [12]. Постановили, що німецькі марки мусять приймати за курсом 75 коп., а австрійські крони – 50 коп. «Сей сталий розрахунковий курс відносить ся:

1) при платежах військ Центральних держав на території України або окремих чинів цих військ до всіх доконуваних військами осередніх держав на Україні заплат;

2) до поштового, телеграфічного і залізничного руху;

3) до безпосереднього обміну всіх змонополізованих (владами УНР. – Д.П.) товарів;

4) до державним признаних умов дотично товарів, які набули стоячі під державним надзором товариства або центральні організації даних країн;

5) до заплат на Україні із інших умов дотично товарів, які можна свобідно вивозити» [13].

При цьому було визначено, що вказаний курс не є обов'язковим для громадянського валютного обігу та тих угод, що не підпадають під зазначений перелік. У цих випадках може застосовуватися «вільне визначення курсу».

Тоді ж, у другій половині квітня 1918 р., Міністерство фінансів УНР «дозволило всім українським банкам входити в зносини з банка-

ми Австро-Угорщини, Німеччини, Туреччини і Болгарії. Всі заборони, які існували до цього часу, касують ся і дозволяють ся вести операції і торги відносно заграничної валюти» [14].

Гетьманський переворот 29 квітня 1918 р. звів нанівець соціалістичні експерименти Центральної Ради і тим самим дещо сприяв налагодженню вітчизняної фінансової системи.

Новопризначений міністр фінансів А. К. Ржепецький головними своїми завданнями вважав: створення української грошової системи, стабільність курсу національної грошової одиниці, забезпечення її золотовалютним запасом та (чи) іншим майном держави. Орієнтуючись на власні ресурси, відмовився від утопічних планів поділу золотого запасу Росії (на що наївно розраховували діячі Центральної Ради) чи міжнародної фінансової допомоги, малоімовірної в умовах триваючої світової війни. В українській політичній думці прийнято вважати, що «осною української валюти (періоду Гетьманату. – Авт.) були все-таки її власні природні багатства, в першій мірі – цукор» [15, с. 274].

Проте й при гетьмані грошова емісія, розпочата Першою УНР, лише нарощувалася.

Уже в травні 1918 р. ухвалено спеціальний Закон [16, с. 89], згідно з яким загальний обсяг емісії мав становити 500 млн крб (1 млрд гривень).

З метою дотримання високих ступенів захисту білетів Державної скарбниці їхній друк було доручено Берлінській друкарні, про що 27 травня 1918 р. уряд П. Скоропадського уклав відповідну угоду з німецькою стороною.

15 травня 1918 р. представники Української Держави, Німеччини та Австро-Угорщини підписали договори про надання Україною Центральним Державам 400 мільйонів карбованців готівкою. Відповідно, Австро-Угорщина та Німеччина зобов'язувалися надати відповідні суми у власній валюті за курсом: 1 карбованець = 2 австрійським кронам = 1 1/3 марки.

В австрійській україномовній пресі Відня зазначали, що: «Сі договори являють ся найбільшою валютною транзакцією центральних держав з нейтральними країнами за час війни, яка забезпечує українську валюту. Українських грошей потребують осередні держави для торговельних зносин. Рівночасно поставлено підвалини під основанне білетового банку. Обосновання його конечне, щоби сотворити здорову запоруку українській фінансовій господарці й охоронити її перед наслідками поступенного спаду рублевої валюти» [17].

Однак уже на цей час – середину травня 1918 р. – з'явилися передумови для, за визначенням газети «Відродження України» (Відень),

«нечуваних спекуляцій з грішми»: «Курс німецької марки стоїть дуже високо. Рівночасно знесено рублеву валюту в Польськiм Королівствi. Спекулянти скуповують там цiлком безвартiснi рубли, привозять їх на Україну і тут знову мiняють їх на марки. В Москві вони також скуповують рубли, щоби потiм їх ужити для закупки засобiв поживи (українських продовольчих товарiв. – Д.П.). Курс марки виносить в Київi вже 88 копійок» [18].

Отож рiзниця мiж офiцiйним курсом марки (75 копійок) та курсом чорного ринку (88 копійок) наприкинцi весни 1918 р. становила вже понад 10 вiдсоткiв, що характерно для ситуацiї гострої фiнансової кризи, схожої до валютної панiки в Україні восени 2008 р. та в березнi 2014 р.

Для виправлення ситуацiї потрібнi були невідкладнi кроки – вiд нової влади Української Держави і формально «союзницьких» армiй.

26 травня 1918 р. вийшов Розпорядок начальної команди австрiйської армiї Q № 60579, який постановив, що «Для вiйськових оплат при вимiнi рублив (дiє. – Д.П.) така норма: 1 романовський або царський рубель рiвняється двом (австрiйським. – Д.П.) коронам, 1 рубель Керенс (ь)кого рiвний 2/3 царського рубля, значить виносить 1 к 33 с (...). Одна фiнська марка в нотах чи монетi рiвняється коронi 5 сотикам. Пiд рублями Керенського належить розумiти рiвно ж рубли Думи, влучаючи в се 1000 і 250 рублевi банкноти. Рубли Керенського на 20 і 40 рублив iзза частого фалшовання не треба приймати (...). Курс рубля на територiї Ober Ost (нiмецька окупацiя) незмiнений. Вiн рiвняється 3 коронам» [19]. Тобто де-факто австрiйською стороною було порушено попереднi домовленостi з властями УНР та Української Держави. З iншого боку, не викликає сумнiву, що цей, самовiльно встановлений курс, загалом вiдповiдав тогочасним реалiям.

21 червня 1918 р. Рада мiнiстрiв Української Держави схвалила проект Закону про обмеження спекуляцiй з иноземною валютою [20, с. 242; з посиланням на: ЦДАВОВ України. – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 45–46 зв]. Втiм, як видається, одним iз основних гравцiв на ринку валютних спекуляцiй продовжувало залишатися ... вiтчизняне Мiнiстерство фiнансiв. Маємо десяткi (!) внутрiшнiх документiв, якi регламентують скуповування австро-угорської та нiмецької валюти структурами Державного банку на доволi жорстких умовах – виключаючи продаж придбаної банкiвськими структурами нiмецько-австрiйської валюти українським резидентам.

Також Гетьманський Уряд заборонив населенню продавати будь-кому, окрiм державних банкiвських структур, закордонну валюту (йшлося передусiм про нiмецькi марки та австро-угорськi крони) на

суму понад 1000 карбованців; мірою покарання встановлювалася конфіскація майна [21, с. 231].

Тим часом поміркована інфляційна емісія українського карбованця тривала. За підрахунками Б. Мартоса, «за 1918 р. Центральна Рада і гетьман разом випустили три з половиною мільярди гривень, і ми всі ще пам'ятаємо (написано це було у 1921 р. – Д.П.), як виросла за цей час дорожнеча і як німецька марка піднялася з 65 коп. до 95, не вважаючи на невдачі німців на західному фронті» [22, с. 99].

Ще вищі суми гетьманської емісії вказує сучасне наукове видання: «Загалом гетьманська влада випустила в обіг 3,8 млрд гривень, що, разом із грошима, емітованими Центральною Радою, складало грошову масу, яка, за деякими сучасними оцінками, становила 8 млрд гривень» [21, с. 233].

Робимо невтішний висновок, що «гетьманські» емісії вітчизняної грошової одиниці, попри проголошену владою контрольованість процесу, були навіть авантюристичнішими за такі ж – непропорційні, вимушені війною – німецькі емісії марки.

Водночас підсумки фінансової політики Гетьманату на всіх її рівнях – від законодавчого до правозастосовного – слід вважати найуспішнішими з усіх українських урядів доби Визвольних Змагань, включаючи й радянські.

Своєрідним лакмусовим папірцем ефективності діяльності Міністерства фінансів Української Держави під керівництвом А. К. Ржепецького може слугувати коротеньке газетне повідомлення, датоване початком жовтня 1918 р.: «В державній касі знаходиться тепер разом 383 мільйонів карбованців по 2, 10, 100 і 500 гривен» [23]. І нехай точність підрахунку (на мільйони) не вводить в оману. Бухгалтерія у відомстві А. К. Ржепецького загалом на голову перевищувала «національно орієнтовані» уряди України, не кажучи уже про більшовиків.

Спершу виступ протигетьманських повстанців з Директорії (листопад 1918 р.) не викликав особливого занепокоєння на фінансових ринках України. Приміром, наприкінці листопада 1918 р. Подільський Союз-Банк намагався залучити вклади населення під скромних 4–6½ відсотків річних [24]. Втім, уже в найближчі місяці відносна фінансова стабільність, забезпечена Україні режимом Гетьманату, відійшла в минуле. Для здійснення реорганізації фінансового життя України Директорією при Міністерстві фінансів УНР було створено постійно діючу комісію з питань грошової реформи у складі В. Мазуренка, С. Остапенка, М. Туган-Барановського та ін.

Незважаючи на наявність кількох опозицій запропонованій Б. Мартосом реформі грошової системи, 6 січня 1919 р. Директорія за-

твердила Закон про державну одиницю – гривню і про припинення в УНР з 26 січня 1919 р. обігу російських грошових знаків [25, с. 11, з посиланням на: ЦДАВО України. – Ф. 1065. – Оп. 4. – Спр. 5. – Арк. 28].

Це, своєю чергою, вимагало такої емісії української валюти, яка би дала змогу повністю витіснити іноземну (російський рубль) в масштабах цілої України. Тим самим питання реального забезпечення емітованої маси тим чи іншим ресурсом (не важливо – золотом чи цукром) знімалося в принципі.

«Директорія, – вказує І. Терлюк, – існувала переважно за рахунок збільшення грошової маси, внаслідок цього отримала галопуючу інфляцію, що за умов економічної руїни стала практично єдиним способом забезпечення зростаючих потреб армії та державного апарату. Постановою уряду від 24 лютого 1919 р. загальна сума випуску грошових знаків мала становити 1 млрд. гривень. Липневою постановою Міністерства фінансів до неї додавалося ще 2 млрд. гривень [4, с. 442–443].

Нестримна емісійна політика Директорії ускладнювалася й тим прикрим фактом, що до рук денікінців потрапила частина надрукованих нею грошових знаків номіналом у 250 карбованців. Уряд УНР з метою стримування інфляції вдався до викупу у населення усіх банкнот цього номіналу за курсом 1700 карбованців 250-карбованцевими купюрами = 1000 карбованців купюрами інших номіналів.

Також у руках денікінців опинилися захоплені в Одесі кліше 50-карбованцевих купюр серії АО. Російські можновладці негайно налагодили необмежений випуск «українських» грошей з метою підриву довіри населення до української валюти. Аналогічно діяли українські більшовики, які випускали «українські» паперові гроші номіналом по 10 та 50 карбованців.

Щоби зрозуміти небезпеку цих лже-емісій, досить вказати, що навесні 1919 р. «місячна плата чиновника-інтелігента складала 2 500 карбованців» та додатково «два фунти хліба і півфунта м'яса в день». На початку травня фунт хліба коштував 15 карбованців, фунт м'яса – 12 карбованців, яйце – 2 карбованці, фунт масла – 75 карбованців [26, с. 16]. Отож ішлося про найбільш грошові купюри, чий друк опинився у руках антиукраїнських сил.

З іншого боку, навіть переконані прихильники української незалежності (не кажучи уже про її супротивників) почали зі зрозумілою недовірою ставитися до емітованих українською владою гривень.

Отже, у першій половині 1919 р., за свідченням сучасника, «найрадше приймали на Україні Николаївські гроші, бо вони мали курс по цілій території б. (бувшої. – Д.П.) Росії (на Доні, Кавказі, Сибірі і т. д.), відтак йшли гривні, бо як казали між тими грішми нема

фальшивих. Карбованці (по 50) брали менш радо, а все-таки скорше ніж керенки по 20 і 40 рубл (ів), бо селяне казали, що на десять штук карбованців знайдеться ледве один підроблений, а щодо керенок, то майже кожна друга штука підроблена. Найменшим признанням тішилися совітські гроші» [27].

Довіра до української валюти значною мірою залежала від довіри до перспектив збереження української державності. Останні, своєю чергою, залежали від становища на фронтах, які для Директорії та ЗОУНР, починаючи з весни 1919 р., склалися невдало. Навіть у розпалі так званої Чортківської офензиви (6–28 червня 1919 р.) – найбільш вдалої наступальної операції УГА – довіра до української валюти, незважаючи на успіхи на фронтах, залишалася досить невисокою.

Так, Державний повітовий Комісаріат у Тернополі 19 червня 1919 р. видав підзаконний акт – *Оповіщення за № 5486* такого змісту: «Подано до відома (населення. – *Д.П.*), що обов'язує на дальше Закон з 4–4.19 (тобто 4 квітня 1919 р. – *Д.П.*) про обіг карбованців і гривен, котрим усталено слідує курс грошей: 1 гривна – 1 корона; 1 карбованець – 2 корони. Всі каси і приватні особи мусять приймати гривні і карбованці. Обнижування вартости гривен, карбованців буде карати адміністраційна власть арештом до двох літ і гривною (тобто штрафом. – *Д.П.*) до сто тисяч корон» [28].

Прикметно, що грошова кара визначена у ... австрійських імперських коронах – валюті, яка уже припинила свій обіг в більшості провінцій Австро-Угорської імперії (або пройшла в них процедуру штемпелювання місцевими фінансовими установами).

Прийняття відповідних законів та розпоряджень не вистачало практики неухильного правозастосування. За кілька днів (наступальна операція УГА все ще тривала), 26 червня 1919 р. тернопільська газета «Українські вісті» повідомляла, що: «Торговки не приймають українських грошей (...) було вже кілька випадків що приходилось примушувати торговок до приймання грошей (...) Повинно перейти до рішучих средств. На ринку не видно поліціянтів, які повинні стежити за порядком і відпроваджувати до магістрату тих, що не приймають українських грошей» [29].

Ситуація різко загострилася восени 1919 р. після першої повної (хоч і тимчасової) втрати державної території УНР та ЗОУНР внаслідок іноземної окупації (радянської та польської).

Відродження довіри до УНР внаслідок початку польсько-радянської війни 1920 р. було нетривким. 25 квітня 1920 р. очолювана С. Петлюрою УНР уклала військовий союз з Польщею за умови поновлення самостійної Української держави (без Галичини, яка повинна

була увійти до Польщі на правах автономії). Після цього почався спільний широкий наступ проти більшовиків. У квітні узято Київ, але вже влітку об'єднані польсько-українські сили було відкинуто під Варшаву. Фактичне існування УНР на українських землях було припинено. Директорія й уряд УНР виїхали в еміграцію до Польщі, яка надавала їм не лише військову, але й фінансову підтримку – польськими марками, якими й оперувала Рада Міністрів УНР для здійснення поточних витрат.

Зрозуміло, що після повної втрати державної території УНР (12 листопада 1920 р.) будь-які внутрішні ресурси наповнення державної скарбниці (прямі й непрямі податки, зовнішня торгівля і мита), довіру населення до української влади, зокрема й до її фінансових установ, втрачено.

Відповідно підупав й курс українських грошей – в умовах радянської окупації Наддніпрянської України та польської – Галичини та Волині. Хоча він далеко не відразу скотився до «обгорткового».

Приміром, на львівській біржі 2 березня 1921 р. купувалися – продавалися царські та думські рублі, карбованці й гривни, французькі та швейцарські франки, американські долари тощо. При цьому карбованці торгувалися купюрами номіналом в 1000 (з меншими зв'язуватися просто не було охочих) за ціною 4 (покупка) – 7 (продаж) марок польських за один карбованець. Трохи дорожчою була гривня у купюрах по 500 гривень і вище – відповідно, 5 і 8 марок польських. 1 американський долар котувався по 865 – 900 марок польських, фунт стерлінгів – 3300 – 3500 марок [30]. Тож 1000-карбованцева купюра на той час уже бездержавного банку зберігала певну вартість – у межах 5 американських доларів чи 15 швейцарських франків (61–63 марок польських), тоді найтвердіших зі світових валют.

За вісім місяців, у жовтні 1921 р., на «чорній» біржі у Львові українські гривни йшли по 10,50 – 11,50 марок польських, а карбованці – лише по 3,50–4,00. На офіційній «білій» біржі гривна (купюри по 500 і вище) теж була значно дорожчою – 6–10 марок порівняно з карбованцями (купюри у 1000 і вище) – 3–5 марок. Долар на той час зріс уже до 6.000–6.300 марок за одиницю, тож 1000-карбованцева купюра уже не вартувала навіть 1 долара, а за 1000 гривень ще можна було вторгувати 1 американський долар.

Нижчою була довіра тільки до російських рублів (зберігався попит на царські 500-рублівки), які котувалися у 2,50–2,60 марок польських за 1 рубль. Для порівняння, золота царська десятка коштувала у спекулянтів 25–25,5 тисяч марок, срібний царський рубль – 1660–1670 марок [31].

Після входження УРСР до складу новоствореного Радянського Союзу (грудень 1922 р.) українські карбованці і гривні стали цікавити хіба що зарубіжних та вітчизняних боністів.

Висновки. Вважаємо, що невдала – з багатьох як об’єктивних, так і суб’єктивних причин – фінансова політика українських властей стала однією з причин поразки Визвольних Змагань 1917–1921 рр.

З іншого боку, питання довіри до фінансової політики держави – не тільки і навіть не стільки економічне, скільки політичне. Всупереч нестримній інфляційній емісії української гривні, здійснюваної Директорією, навіть наприкінці 1921 р. певна довіра населення до національної грошової одиниці зберігалася. Це допомагало сподіватися на тривкість української національної ідеї – здобуття державної незалежності в її нерадянських формах.

1. Функції грошей [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukr.vipreshebnik.ru/groshei/409-funktsiji-groshej.html>

2. Протокол засідання Генерального секретаріату. 13 листопада 1917 р. // ЦДАВО України. – Ф. 1063. – Оп. 3. – Спр. 1. – Арк. 73–73 зв.

3. Закон про українські гроші. 19 грудня 1917 р. // Інформація про засідання Малої Ради. Українська Центральна рада: Документи і матеріали: у 2 т. – Т. 2: 10 грудня 1917 р. – 29 квітня 1918 р. / упор.: В. Ф. Верстюк (кер.) та ін.; НАН України; Ін-т історії України; ЦДАВО України. – К.: Наукова думка, 1997. – 424 с.

4. Терлюк І. Я. Історія держави і права України / І. Я. Терлюк. – К.: Атіка, 2011. – 944 с.

5. Мирний договір між Німеччиною, Туреччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією та УНР. 27 січня 1918 р. // Нова Рада. – 1918. – 22 лютого.

6. Гай-Нижник П. П. Грошова одиниця УНР як чинник державотворення та міжнародної політики України (до проблеми встановлення валютних курсів УНР з Німеччиною та Австро-Угорщиною у 1918 р.) / П. П. Гай-Нижник // Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства. – Т. 15. – К.: Укр. агентство інформації та друку «Рада», 2007. – С. 285–295.

7. Колин Росс. Доклад начальнику операционного отделения германского восточного фронта о положении дел на Украине / Колин Росс // Архив русской революции. – Т. 1. – М.: Терра-Теттас; Политиздат, 1991. – С. 288–294.

8. Закон про грошову одиницю, биття монети та друк кредитових державних білетів. 1 березня 1918 р. // Інформація про засідання Малої Ради. Українська Центральна рада: Документи і матеріали: у 2 т. – Т. 2: 10 грудня 1917 р. – 29 квітня 1918 р. / упор.: В. Ф. Верстюк (кер.) та ін.; НАН України; Ін-т історії України; ЦДАВО України. – К.: Наук. думка, 1997. – 424 с.

9. Відродження (Відень). – 1918. – Ч. 3. – 7 квітня (25 марта). – С. 4.

10. Протокол засідання Ради Народних Міністрів. 17 квітня. 1918 р. // ЦДАВО України. – Ф. 3690. – Оп. 1. – Спр. 17. – Арк. 75 – 77.
11. Відродження. – 1918. – Ч. 13. – 28 (15) цвітня. – С. 4.
12. Договір між УНР і представниками Четверного союзу. 6 квітня 1918 р. // ЦДАВО України. – Ф. 2592. – Оп. 1. – Спр. 71. – Арк. 109.
13. Відродження. – 1918. – Ч. 7. – 16 (3) цвітня. – С. 4.
14. Відродження. – 1918. – Ч. 13. – 28 (15) цвітня. – С. 4.
15. Дорошенко Д. Історія України 1917 – 1923 рр. Українська Гетьманська Держава 1918 року / Д. Дорошенко. – Т. II. – Ужгород, 1930.
16. Закон про випуск знаків Державної скарбниці на суму 500 млн карбованців. 20 травня 1918 р. // Українська Держава. – Т. 2. – К.: Темпора, 2015. – XX + 412 с.
17. Відродження України. – 1918. – Ч. 26. – 23 мая. – С. 1.
18. Відродження України. – 1918. – Ч. 31. – 30 мая. – С. 2.
19. Відродження України. – 1918. – Ч. 44. – 22 червня. – С. 8.
20. Україна: Хроніка XX століття. Довідкове видання. Рік 1918/ редкол. В. А. Смолій (гол.) та ін.; упор. О. Михайлова. – К.: НАН України, Ін-т історії України, 2005. – 402 с.
21. Скоморович І. Г. Історія грошей і банківництва: підручник / І. Г. Скоморович, С. К. Реверчук, Я. Й. Малик та ін.; за заг. ред. С. К. Реверчука. – К.: Атіка, 2004. – 340 с.
22. Мартос Б. До аграрної реформи на Україні (Чому наша партія повинна вимагати конфіскації землі без викупу) / Б. Мартос // Вільна Україна. Неперіодичний журнал центрального комітету Української соціал-демократичної робітничої партії. 1921. – Ч. 1–2. – Січень–лютий. – Львів–Київ. – 170 с.
23. Українське слово (Львів). – 1918. – Ч. 232. – 10 жовтня. – С. 1.
24. Село. – 1918. – № 46–47. – 22 листопада. – С. 29.
25. Україна: Хроніки XX століття. Довідкове видання. Рік 1920/ редкол. В. А. Смолій (гол.) та ін.; упор. О. Михайлова. – К.: НАН України, Інститут історії України, 2005. – 236 с.
26. Воля (Відень). – 1919. – Ч. 1–3. – С. 15–17.
27. Я.С. На тему гривень і других грошей на Україні. – Нова рада (Львів). – 1919. – Ч. 6. – 18 вересня. – С. 2.
28. Державний Повітовий Комісаріят в Тернополі. – Ч. 5486. Тернопіль, дня 19 червня 1919 р. Оповіднення. – Українські вісті (Тернопіль). – Ч. 26. – П'ятниця, 20 червня. – 1919 р.
29. Українські вісті (Тернопіль). – 1919. – Ч. 30. – 26 червня. – С. 2.
30. Батьківщина (Львів). – 1921. – Ч. 1, 2. – 6 марта. – С. 8.
31. Батьківщина (Львів). – 1921. – Ч. 31. – 2 жовтня. – С. 8.

Паробок Д. А. Валютная корзина периода Освободительной Борьбы (1917–1921 гг.) как индикатор общественной поддержки украинской государственности

Представлена еволюция валютного курса украинской денежной единицы в период Освободительной Борьбы (1917–1921 гг.) украинского народа за обретение государственной независимости. Проанализированы причины,

условия и последствия эмиссии украинской денежной единицы и шаги украинских властей по стабилизации курса национальной валюты. Исследовано правовое регулирование обращения и выпуска украинской денежной единицы. Сделана попытка установления взаимной связи между валютным курсом украинского карбованца (гривны) и видением населением Украины перспектив обретения государственного суверенитета.

Ключевые слова: государственный суверенитет Украины, национальное законодательство периода Освободительной Борьбы (1917–1921 гг.), валютный курс украинской денежной единицы.

Parobok D. O. Currency basket of the Liberation Movement (1917–1921) as an indicator of public support for the Ukrainian statehood

Money as the national currency is an important feature of statehood. The way the population perceives a national currency can be judged as its assessment of the prospects of stability of the state, its expected strength or, conversely, weakening and even disappearance from the political map of the world.

In terms of the end of World War I and occurrence of a number of national states in Eastern Europe the total destruction of the previous financial systems of the Russian, Austro-Hungarian and German empires took place naturally, the currency of the victorious powers (Britain, France, Italy, etc.) weakened significantly. Those changes were not fatal for national security and statehood unless the population kept faith in the prospects of obtaining (or saving) sovereignty (the example is the hyperinflation of the Polish mark at that time). On the other hand, refusal of the population to accept a certain currency unit as means of payment had almost always been a sign of failure of the state project.

A strong state is when its currency enjoys confidence. Loss of confidence in the national currency is a sign of the imminent collapse of the state aspirations. In other words, the state is not only «in the head» but also «in the pocket».

The scientific article describes the evolution of an exchange rate of the Ukrainian currency during the Liberation Movement (1917–1921) for gaining state independence of Ukraine. It makes an attempt to establish a mutual link between the exchange rate of the Ukrainian karbovanets (hryvnia) and the Ukrainians' vision of prospects of gaining sovereignty.

Based on changes in purchasing power and relative (compared to other currencies which in 1917–1921 were in circulation in Ukraine) value of the Ukrainian karbovanets and hryvnias the rise and loss of confidence of the Ukrainian people in the ability of the Ukrainian authorities to ensure the safety of a non-Soviet form of national sovereignty are tracked.

The conclusion is made, the matter of confidence in the financial policy of the state – not only and not so much economic as political one. Despite rampant inflationary issue of the Ukrainian hryvnia made by the Directorate the population kept some confidence in the national currency even in late 1921.

Key words: State Sovereignty of Ukraine, national legislation of the Liberation Movement (1917–1921), exchange rate of the Ukrainian currency.

Стаття надійшла 25 листопада 2016 р.

СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВІ КОНЦЕПЦІЇ В ТЕОРЕТИЧНІЙ І ПРАКТИЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ Г. В. ЛЕЙБНІЦА (до 300-річчя від дня смерті)

Проаналізовано деякі питання багатоаспектної теоретичної та практичної діяльності в соціально-правовій сфері німецького мислителя Г. В. Лейбніца. Зазначено, що серед видатних особистостей західно-європейської науки і культури важливе місце належить геніальному німецькому вченому, енциклопедисту, філософу, логіку, математику, історика й дипломату Г. В. Лейбніцу. Вказано, що мислитель був не тільки видатним ученим і просвітителем, а й талановитим організатором наукової діяльності, яка насамперед була спрямована на створення наукових установ у Англії, Німеччині, Франції, Італії, Росії.

Зауважено, що Г. В. Лейбніц брав активну участь у громадському та політичному житті, творчо і напружено працював, зокрема й у галузі юриспруденції Німеччини.

Ключові слова: діяльність, концепція, наука, право, практика, теорія, юриспруденція.

Постановка проблеми. Г. В. Лейбніц увійшов в історію не лише європейської, а й усієї світової науки і культури як відомий учений, що все своє життя присвятив науці як важливому чиннику прогресивного розвитку людства. Він у своїх наукових дослідженнях запропонував низку ініціативних концепцій, які досі не втратили науково-теоретичної та практичної цінності.

Мислитель зробив чималий вклад в аналіз проблем історії держави і права. Після захисту докторської дисертації Г. В. Лейбніц, окрім багатьох організаційних, дипломатичних, соціально-політичних проблем, активно досліджував галузь права.

Стан дослідження. Серед учених, які аналізували деякі соціально-правові погляди Г. В. Лейбніца щодо розвитку науки і права, є такі російські науковці, як: А. Деборин, Г. Майоров, І. Нарський, Л. Спокойний, А. Суботін, Г. Фішер. У вітчизняній науці діяльність мислителя є недостатньо вивченою, що спонукає до нових наукових пошуків, присвячених висвітленню діяльності, визначенню значення поглядів Г. В. Лейбніца з огляду на вплив його думок на новітній розвиток науки та соціальної практики.

Метою статті є аналіз соціально-правової діяльності Г. В. Лейбніца.

Виклад основних положень. Серед головних постатей в історії західноєвропейської науки та культури чільне місце посідає Г. В. Лейбніц, який провадив наукову, філософську, юридичну і політико-дипломатичну діяльність. Німецький філософ увійшов у наукову і світову культуру як видатний мислитель, енциклопедист, котрий залишив людству чималу науково-теоретичну спадщину, яка стосується філософії та права.

Г. В. Лейбніц народився 1 липня 1646 р. у німецькому місті Лейпцигу. Він ріс і виховувався в сім'ї педагога. Його батько – професор Лейпцизького університету – викладав для студентів право та інші дисципліни. У п'ятнадцять років Г. В. Лейбніц стає студентом Лейпцизького університету. Він обрав вивчення права та інших наук. В 1666 р. у 20 років Г. В. Лейбніц в Альтдорфському університеті успішно захищає докторську дисертацію «Про заплутані судові випадки». Свою подальшу професійну та наукову діяльність він творчо поєднує на службі у м. Ганновері у ганноверських герцогів. Зауважимо, що Г. В. Лейбніц ґрунтовно вивчав і аналізував твори античних філософів: Платона, Арістотеля, Демокріта, Геракліта, Цицерона та інших, яких вважав «учителями роду людського» [1, с. 410]. Він вивчав твори Декарта, Гоббса, Локка та ін. Варто зауважити, що Г. В. Лейбніц підтримував творчі зв'язки з представниками різних наук, діячами культури та релігії в різних країнах.

Серед проблем науки й філософії Г. В. Лейбніц досліджував соціально-правову тематику, що сприяло формуванню власних правових концепцій, які мали соціальний зміст. Мислитель чималу увагу приділяв значенню держави і права в суспільстві.

Він вважав, що держава – це сукупність людей, котра організувалась за наявності державної влади, яка захищає права і свободи людини, але держава і право зобов'язують громадянина суворо виконувати їх вимоги. Отже, є державні панівні верстви та підлеглі. Г. В. Лейбніц уважав, що держава виникає внаслідок суспільного договору, водночас суб'єктом влади (*imperium*) є держава, а не особистість правителя, котрий є лише довіреною або уповноваженою особою.

Аналізуючи взаємозв'язок природних прав людини, Г. В. Лейбніц стверджував, що Бог визнає «природні права людини і громадянина» [2, с. 101].

Згідно з суспільним договором народ обирає правителя, законодавця. Всі члени суспільства є підлеглими державі, а не правителю. Укладаючи суспільний договір, кожний член суспільства зобов'язується дотримуватися його законів. Мислитель вважав, що народу

належить право чинити опір владі правителя (вождя) у разі порушення ним своїх обов'язків.

За своїми поглядами Г. В. Лейбніц був ідеалістом, мріючи про створення ідеальної держави, в якій існуватиме законність та справедливість. Такою державою є «Град Божий», в котрій повинен бути суворий правовий порядок, де Бог завжди керує відповідно до законів справедливості (*Dieu meme agit selon la justice*). «Град Божий» є вдосконаленою державою, якій повинні відповідати всі наявні на землі державно-правові установи.

Розглядаючи сутність держави та права, філософ проаналізував також проблему взаємин правителя та громадянина (бюргера). Якщо в царстві деспотизму панує страх, то в «Градї Божому» Бог діє згідно зі справедливістю, але справедливість Бога залежить від вічних законів мудрості.

Чи може Бог порушувати закони природного права? Ставить запитання Г. В. Лейбніц і відповідає: «Такою гарантією є моральний закон, моральна необхідність» [2, с. 100].

Г. В. Лейбніц розрізняє три ступені природного права або справедливості. Мислитель формує такі юридично-правові та моральні вимоги. Перший ступінь – строге, суворе право (*jus strictum*), взаємна справедливість; другий – рівність (*jus aequum*); третій – благочестя і праведність (*pietas i probitas*).

Суворе право гласить: «Не роби того, чого не бажаєш собі, не вчиняй несправедливо»; рівне зобов'язало: «Роби кожному те, що бажаєш, щоб тобі робили, віддавай кожному своє». Благочестя – «Не тільки не учиняй несправедливості, чини лише справедливо зі всяким, бажай кожному блага і щастя, і сприйй йому як власному, живи добродібно». На цьому останньому ступені індивідуальні інтереси збігаються із загальними. Право втілюється в мораль і етику.

Г. В. Лейбніц уважав, що у світі існує не лише добро, а й зло, вони перебувають у діалектичній єдності, але «добра виявляється завжди більше, ніж зла. У цьому світі кількість добра є найбільшою» [3, с. 324]. «Найгірший світ, – заявляє філософ, – це не той, де панує зло, а той, де зло перемагає добро».

Мислитель зауважував, що у боротьбі зі злом важливу роль відіграє право, завдання якого, на думку Г. В. Лейбніца, як і держави, бути гарантими загального блага народу, їх головним завданням є вдосконалення суспільства, в якому важливим чинником є безпека, взаємна користь і взаємодопомога.

Надзвичайно цікавим у концепції суспільства, держави та права є думка про значення праці в житті і кожного члена суспільства, спря-

мованого на розвиток та вдосконалення, і окремої людини, і всього соціуму.

Г. В. Лейбніц сформував низку цікавих гуманістичних ідей і проєктів щодо поліпшення соціально-економічного та правового становища працівників. Верховна влада та уряд повинні піклуватись насамперед про тих, хто не в змозі забезпечити себе, видавати аванси найбіднішим, створювати страхові організації для надання допомоги у разі нещасних випадків.

Мислитель пропонував створювати будинки для сиріт, де їх можна навчати і виховувати. Вирішуючи соціальні проблеми, Г. В. Лейбніц вніс цікаві пропозиції щодо реформи податкової системи, ліквідації кріпосного права і введення громадського самоуправління.

Німецький учений Е. Рук, характеризуючи соціально-правові концепції Г. В. Лейбніца, зауважив, що він виступав за ліквідацію свавілля абсолютизму, підкорення правителя (монарха) праву. Він наголошував на необхідності свободи та рівності громадян. Визначення мети держави вбачав у реалізації права, спрямованого на вдосконалення кожної особистості та сприяння їх щастю [2, с. 101].

Серед соціальних проблем, які досліджував німецький філософ, були соціально-технічні та етико-моральні наслідки розвитку науки тих часів. Г. В. Лейбніц постійно нагадував, що хоча наука має важливе значення для вдосконалення виробничих сил і «суспільного благополуччя», але вона може стати зряддям війни і у майбутньому призвести до непередбачених наслідків неконтрольованої руйнівної сили [4, с. 40]. Нині ця думка мислителя є надзвичайно актуальною. Г. В. Лейбніц переконував володарів у тому, що мир, торгівля і промисловість є значно кориснішими і більш прогресивними для розвитку суспільства, держави, науки і культури ніж війна, яка призводить до величезних людських, матеріальних і моральних втрат. Вона є важким тягарем насамперед для простого народу. «Лейбніц, – зазначає Л. Спокойний, – не до всіх війн із погляду моралі та права ставився негативно. Війни з «варварами» він схвалював» [5, с. 45].

Цікаві соціально-політичні й юридично-правові ідеї формулює Г. В. Лейбніц, звертаючись в одному з політичних трактатів до французького короля Людовіка XIV. Мислитель висував ідею, що війни між цивілізованими європейськими народами є не «тільки злочином (*res impia*), але й безглуздістю» [5, с. 45].

Тільки мирним способом, – заявляв філософ, – християнські держави повинні змагатися, наприклад, договорами, торгівлею, промисловістю, мореплаванням [5, с. 45].

Г. В. Лейбніц, формулюючи свої соціальні проєкти, пов'язував їх не лише з правом, а й із мораллю. Він виступав проти наявної роз-

коші й експлуатації народу панівними класами. Мислитель вимагав обмежити розкіш, заборонити безкорисні подорожі, в результаті яких вивозяться гроші та проникає негативна мораль... «Нерозумна розкіш, – заявляє Лейбніц, – тягне безглузде удавання й наслідування недолікам» [5, с. 46].

Чималу надію у вирішенні соціальних проблем німецький мислитель покладав на правителів, він закликав віддавати їм шану (*eneration*), і бути відданими їм (*une certaine tendresse*) [5, с. 47].

У сфері науково-професійної діяльності Г. В. Лейбніца важливе місце посідала юриспруденція. А. Деборин із цього приводу зауважив: «По освіті Лейбніц був юристом, але й дослідження, пов'язані з юриспруденцією наукових проблем змусило мислителя значно розширити сферу своїх занять, зумовило створення гігантської універсальної системи знання».

Юриспруденція в житті, науковій діяльності Г. В. Лейбніца, на думку І. Погребиського, «стала однією із важливих справ усього його життя» [6, с. 43].

Г. В. Лейбніц визнавав, що «...юриспруденція зумовила спершу дослідження природи душі, оскільки він ґрунтовно аналізував основу права. Його прагнення дослідити першооснови змусило його вивчати психологію, але він продовжував пошук доти, доки не проник до останнього джерела свого знання – математики та фізики» [7, с. 97].

Юридичні питання Г. В. Лейбніц вивчав систематично. Так, у похвальному слові Г. В. Лейбніцу, яке було зачитане після його смерті в Паризькій академії наук (1717 р.), його назвали великим юристом Німеччини [6, с. 44].

У Німеччині, розпочинаючи з середніх віків, професія юриста стає престижною. Ф. Енгельс писав, що «німецькі юристи в боротьбі проти феодалів і королів, і бюргери знайшли могутню підтримку поміж юристів» [6, с. 44].

У магістерській роботі «Приклади філософських питань із юриспруденції» 1664 р. Г. В. Лейбніц заявляв, що філософія й юриспруденція взаємопов'язані [6, с. 45]. Він вважав, що юриспруденція є наукою про роль права, а також проблем справедливості та несправедливості. Зауважимо, що Г. В. Лейбніц високо оцінював «римське право». Він захоплювався тим, наскільки глибоко і проникливо римські юристи зуміли формулювати правові визначення; вказував, що воно є найдосконалішим. Коли я робив перші кроки в юриспруденції, – писав Лейбніц, – я обмірковував, як можна б було викласти в чітких, коротких, зрозумілих словах... елементи права, які вміщені в римському правому корпусі, для того, щоб поліпшити соціально-економічне

становище працівників». Підкреслюючи значення римського права, мислитель указує, що майже вся Європа користується ними [8, с. 108]. Цей погляд вважав слушним Ф. Енгельс, який зауважив, що «римське право є класичним юридичним документом... що всі пізніші законодавства не могли внести в нього жодних суттєвих поліпшень» [7, с. 412].

У своїй теоретичній і практичній діяльності Г. В. Лейбніц приділяв увагу правоохоронній системі того часу і насамперед чинним законам. Він, як і Сократ, уважав, що, якщо існують закони, кожний громадянин держави повинен їх виконувати. Розглядав такі закони, які будуть слугувати на благо всьому суспільству. «Ми повинні прагнути, – зауважував Г. В. Лейбніц, – до того, щоб згідно з нашими здібностями зробити всі речі, майбутнього і ті, що існують, добрими, які повинні слугувати на користь людям... завдяки чому прокладаємо шлях до майбутнього, до ще більшої насолоди та щастя» [8, с. 243].

У 1677 році Г. В. Лейбніц приймає пропозицію ганноверського герцога Йогана Фрідріха перейти до нього на службу. Герцог поручив Г. В. Лейбніцу як юристу підготувати документ, спрямований на правонаслідування та зміцнення його влади. Результатом його праці став «Трактат про посольське право німецьких князів». У цьому документі мислитель уміло використав історичні факти, які і з політичного, і з юридичного погляду давали всі підстави на «законне» право на владу та володіння. Трактат справив сильне враження. Й. Фрідріх його високо оцінив і після року служби, в листопаді 1677 року, Г. В. Лейбніц офіційно стає державним чиновником при юридичній канцелярії. Ця установа виконувала функції міністерства юстиції. Обіймаючи посаду радника юридичної канцелярії, Г. В. Лейбніц значну увагу приділяв реформі наявного судочинства. І. Погребиський із цього приводу зазначав, що «можна тільки захоплюватися наполегливістю Г. В. Лейбніца, незважаючи на всю багаточисельність його занять, справ і обов'язків» [6, с. 130]. Так, Г. В. Лейбніц у Ганновері збирає матеріали стосовно місцевого права з метою його систематизації та кодифікації. Серед його рукописів у бібліотеці Ганноверу в розділі «Юриспруденція, том VII: доповіді, рішення і відповіді» зберігається (тільки за 1677–1679 рр.) 13 доповідей із цивільних справ, котрі він підготував як радник і, крім того, шість висновків у кримінальних справах і багаточисленні документи юридичного характеру.

Зауважимо, що низка цікавих проектів щодо вдосконалення права, практично залишались на папері, філософу доводиться займатись рутинною роботою, складати різні виписки із заяв, протоколи допиту, робити висновки щодо різноманітних юридично-правових документів. Таку роботу Г. В. Лейбніц називав сізіфовою і зазначав,

що не виконував би її «ні за яку нагороду, ні за які почесні» [6, с. 131]. Так, оцінюючи свою наукову, юридичну та дипломатичну діяльність, Г. В. Лейбніц підкреслював, що йому часто «...доводилось діяти на політичному й юридичному поприщах і знатні князі інколи в цих питаннях користувалися моїми порадами, я ж перевагу віддавав науці та мистецтву, оскільки вони постійно сприяють славі Господній і благополуччю всього роду людського» [6, с. 136].

Л. Спокойний, характеризуючи діяльність Г. В. Лейбніца, написав, що «він був радником ... широкопрофільним спеціалістом. Його посилали з дипломатичними дорученнями і він дійсно був талановитим дипломатом, оскільки глибше, ніж хто-небудь інший, розумів сутність й історичний сенс міжнародного взаємоз'язку своєї епохи» [5, с. 11].

Герцоги та курфюрсти користувались його знаннями з різних галузей науки. Г. В. Лейбніц зазначав, що, незважаючи на те, що йому вдалося здійснити низку важливих відкриттів, які були високо оцінені іншими вченими, він не знаходив могутнього правителя, який би достатньо мірою був зацікавлений його ідеями. Серед недоліків соціально-політичного, економічного та культурного життя Німеччини Г. В. Лейбніц виокремлював «незабезпеченість прав людини і недосконале судочинство. Влада в Німеччині, – зазначав він, – прагне зберегти свої права і привілеї. Слабкі бояться пригнічення; сильні побоюються, що їх свавілля буде обмежене» [5, с. 10].

Важливим і невід'ємним правом людини є право захищати своє життя. В листі до Т. Гоббса, Г. В. Лейбніц писав: «Ти правильно визнаєш, що в середині держави зберігається право захищати себе, якщо загрожує загибель» [9, с. 113].

Німецький філософ вважає слушною думку про право народу захищати свої права, свободу та безпеку, якщо «...лютує свавілля тиранії і ті, хто стикається із цією небезпекою, мають право боронитися» [8, с. 114].

У системі правосуддя Г. В. Лейбніц важливу роль відводив чіткості та зрозумілості формулювань понять і спеціальних юридичних термінів. Він критично ставився до будь-яких софістичних вивертів, які в своїх корисливих цілях використовували деякі юристи. На думку філософа, це було зло, оскільки воно вносило плутанину в правосуддя [10, с. 349]. Цей метод, – підкреслює він, – є достатньо незрозумілий і недостатньо корисний. Щодо схоластичних, абстрактних понять і в юриспруденції, зокрема і в філософії, він демонструє своє негативне ставлення, наголошуючи, що вони є безглуздими та некорисними. Мова його творів, як зауважує Г. Майоров, «...дохідлива, прозора

та переконлива» [11, с. 10]. Г. В. Лейбніц неодноразово заявляв, що філософ постійно повинен піклуватися про зрозумілість мови в розвитку науки, за допомогою якої можна досягти «суспільного блага» [11, с. 40].

Під час вирішення складних юридичних проблем Г. В. Лейбніц насамперед активно застосовував філософську методологію, в якій важливу роль відіграють закони тотожності та суперечності [12, с. 51]. «Геній Лейбніц, – зазначає І. Нарський, – вніс діалектичний початок в творчу думку Німеччини. Його вчення виявилось тією основою, на якій сформувалась німецька класична філософія» [13, с. 225].

Уся науково-теоретична та практична діяльність Г. В. Лейбніца була спрямована на благо суспільства та розвиток прогресу.

Висновки. В історії європейської, світової науки та культури видатному німецькому вченому, філософу, юристу, історичу і дипломату Г. В. Лейбніцу належить одне із чільних місць. Мислитель у своїй теоретичній і практичній діяльності був не лише новатором і знавцем наявної юриспруденції, а й визначним практиком, що зробив вагомий внесок у вивчення, аналіз і систематизацію всіх нормативно-правових актів. Його вважають видатним юристом Німеччини. Г. В. Лейбніц був одним із організаторів створення наукових установ Англії, Італії, Німеччини, Росії та Франції. Його ідеї сприяли розвитку філософсько-правової, політичної думки щодо регулювання соціальних питань із метою поліпшення життя народу.

Вирішуючи соціальні проблеми, мислитель вніс цікаві пропозиції щодо реформ податкової системи, ліквідації кріпосного права і введення громадського самоврядування.

Соціально-філософські та правові ідеї Г. В. Лейбніца мали неабиякий вплив на наукову творчість: Гетеля, Гете, Лесінга, Фейербаха, Шелінга, Шіллера та ін.

Г. В. Лейбніц убачав сенс свого життя в удосконаленні суспільства і тому надавав перевагу науці, що в майбутньому стане могутньою силою соціального прогресу.

Мислитель попереджав наступні покоління про небезпеку, коли наука слугуватиме війні й агресії.

Нині цей погляд німецького мислителя є надзвичайно актуальним. Він постійно виступав за вдосконалення державно-правових інституцій, закликав існуючу владу і монархів Європи бути справжніми захисниками прав і свобод людини.

Мислитель наголошував, що народ має право боротись із наявною антиправовою, антигуманною, злочинною владою та її правителями, захищаючи свої права і свободи.

Нині аналіз наукової діяльності видатного мислителя та філософа є важливим із погляду захисту прав, свобод і законних інтересів людини та громадянина у сучасному українському суспільстві.

1. Лейбниц Г. В. Историческое введение к опытам Пачидия / Г. В. Лейбниц // Сочинения в четырех томах. – М.: Мысль, 1984. – Т. 3. – С. 409–411.

2. Деборин А. М. Готфрид Вильгельм Лейбниц как социальный мыслитель / А. М. Деборин // Вопросы философии. – 1961. – № 3. – С. 97–107.

3. Історія філософії: підручник / В. І. Ярошевець, І. В. Бичко, В. А. Бугров та ін.; за ред. В. І. Ярошовця. – К.: Вид. ПАРАПАН, 2002. – 774 с.

4. Лейбниц Г. В. Сочинения в четырех томах / Г. В. Лейбниц; ред. и сост. А. Л. Субботин. – М.: Мысль, 1984. – Т. 3. – 734 с.

5. Спокойный Л. Философия Лейбница. Научно-популярный очерк / Л. Спокойный. – Ленинград–Москва: Государственное социально-экономическое изд-во, 1933. – 91 с.

6. Погребыский И. Б. Готфрид Вильгельм Лейбниц / И. Б. Погребыский. – М.: Наука, 1971. – 318 с.

7. Энгельс Ф. О разложении феодализма и возникновении национальных государств / Ф. Энгельс, К. Маркс. – М.: Государственное изд-во политической литературы, 1962. – Т. 21. – 745 с.

8. Лейбниц Г. В. Сочинения в четырех томах / Г. В. Лейбниц. – М.: Мысль, 1982. – Т. 1. – 725 с.

9. Славнейшему мужу Томасу Гоббсу Готфрид Вильгельм Лейбниц / Лейбниц Г. В. Сочинения в четырех томах / Г. В. Лейбниц. – М.: Мысль, 1982. – Т. 1. – С. 112–114.

10. Лейбниц Г. В. Сочинения в четырех томах / Г. В. Лейбниц. – М.: Мысль, 1983. – Т. 2. – 686 с.

11. Майоров Г. Г. Лейбниц как философ / Г. Г. Майоров; ред. и сост. А. Л. Субботин. – М.: Мысль, 1984. – Т. 3. – С. 3–40.

12. Субботин А. Л. Логические труды Лейбница / А. Л. Субботин. – М.: Мысль, 1984. – Т. 3. – С. 41–53.

13. Нарский И. С. Готфрид Лейбниц / И. С. Нарский. – М.: Мысль, 1972. – 239 с.

Ряшко Е. В., Остапенко Л. А. Социально-правовые концепции в теоретической и практической деятельности Г. В. Лейбница (до 300-летия со дня смерти)

Проанализованы некоторые вопросы многоаспектной теоретической и практической деятельности в социально-правовой сфере немецкого мыслителя Г. В. Лейбница. Замечено, что среди выдающихся личностей западноевропейской науки и культуры видное место принадлежит гениальному немецкому ученому, энциклопедисту, философу, логичу, юристу, математику, историчу и дипломату Г. В. Лейбницу.

Указано, что мыслитель был не только выдающимся ученым и просветителем, но и талантливым организатором научной деятельности, которая прежде всего была направлена на создание научных учреждений в Англии, Германии, Франции, Италии, России.

Отмечено, что Г. В. Лейбниц активно участвовал в общественной и политической жизни, творчески и напряженно работал, в частности в сфере юриспруденции Германии, он принадлежит к когорте выдающихся юристов Европы.

Ключевые слова: *деятельность, право, государство, наука, юриспруденция, логика, теория, практика, законы, законность, справедливость.*

Ryashko O. W., Ostapenko L. O. Social and legal concept in theory and practice of G. W. Leibniz (to the 300 anniversary from the date of death)

The place of honor belongs to German thinker Wilhelm Gothru, one of the outstanding thinkers of the West European science and culture. Leibniz went down in history as a brilliant scientist, encyclopedist, philosopher, logic, lawyer, historian and diplomat.

The German philosopher was not only a great promoter of their research and theoretical ideas, but also actively implement them in practice. Leibniz by his work was ahead of its time in several centuries, especially in mathematics and other Sciences. Socio-legal problems the solution of which Leibniz worked all his life take an important place in scientific and practical activities. Leibniz as a philosopher deeply studies and analyzes the nature and development of society, state and law. He reveals of close relationship between them, focusing on the role of the state and the rulers (government) to resolve existing socio-economic and legal problems. The philosopher, as a humanist was an active fighter for the rights and freedoms of a person, appeal the monarchs of Europe to do everything possible to avoid interstate conflict and war. Leibniz an active promoter of science and the researches made a huge contribution to create scientific institutions in England, Germany, France, Italy and Russia. Leibniz is considered to be an outstanding predecessor of German Classical philosophy, his ideas served to be a reference point in its further development. The thinker worked in the field of jurisprudence fruitfully and creatively. As a lawyer he made a significant contribution to the studying, analysis and systematization of normative-legal base existed in Germany. Scientific-theoretical and public work of the German philosopher in our time has not lost its relevance and social value. Appreciating the role of science Leibniz saw that because of development of the forces of science destruction are improved, forces of the war which can become uncontrollable, lead to tragic consequences. This idea of the scientist is extremely relevant in our time. Leibniz is a thinker-humanist, who all his life devoted to serving science and progress.

The glorious name of the philosopher is forever entered in history of world science and culture.

Key words: *society, law, science, theory, practice, logic, state, law, law, law, justice.*

Стаття надійшла 17 листопада 2016 р.

Розділ 2

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК. 343.826

О. А. Гритенко

СТИМУЛЮВАННЯ ПОЗИТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ ОСІБ, ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ: МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ

Доведено важливість з-поміж усіх методів наукового дослідження стимулювання позитивної поведінки засуджених осіб – системно-правового та порівняльного аналізу, що уможливорює висвітлення зазначеного питання в розрізі наявності схожого і відмінного у різних системах права.

Доведено, що для розвитку заохочувальних інститутів кримінально-виконавчого права доцільним є порівняльний аналіз українського законодавства із законодавством інших держав, котрі регулюють аналогічні проблеми. Констатовано, що в зарубіжному законодавстві достатньо чітко регулюється система різних видів заходів стимулювання правослужняної поведінки засуджених, яка дає змогу системно та послідовно змінювати умови відбування покарання зі жорстких на дещо м'якші. Ця система складається з певних видів заохочення, зміст і сутність яких різняться залежно від того, чи є ці заходи разовими, чи постійними.

Ключові слова: *стимулювання, засуджені, позбавлення волі, заохочувальні інститути, позитивна поведінка.*

Постановка проблеми. Проблема підвищення ефективності заохочувального впливу, зокрема шляхом застосування заохочувальних інститутів, до осіб, засуджених до покарання у виді позбавлення волі, обумовлена чималою кількістю чинників соціального, теоретичного, законодавчого і практичного характеру. У соціальному плані необхідність дослідження заохочувальних інститутів пов'язана з тим, що такі позитивні стимули є важливим засобом соціальної адаптації осіб, які звільняються від відбування покарання у вигляді позбавлення волі. У теоретичному плані їхній розгляд має важливе значення в розрізі подальшої розробки теорії кримінально-виконавчого права, визначення концептуальних основ розвитку цих інститутів. З точки зору визна-

чення основних напрямів удосконалення законодавства, інститути стимулювання позитивної поведінки засуджених набувають особливої актуальності за сучасних, доволі складних соціально-економічних умов життєдіяльності суспільства в Україні. Ці кримінально-виконавчі інститути потребують уточнення з погляду і їх системного співвідношення, і основного змісту та сутності. У практичному плані заохочувальні інститути необхідно розглядати як важливий засіб формування мотиваційно-стимулюючих механізмів правослухняної поведінки засуджених, надто тих, які порушують режим відбування покарання, а отже, як такий, що спрямовує засуджених до виправлення. Викладене засвідчує, що в сучасній науці кримінально-виконавчого права закріплення, застосування і розвиток заохочувальних інститутів є комплексною теоретико-правовою та прикладною проблемою, вирішення якої є важливим завданням теорії кримінально-виконавчого права.

Серед усіх методів наукового дослідження визначеної проблеми важливе значення мають системно-правовий і порівняльний, які дають змогу дослідити окреслені питання з точки зору наявності схожого та відмінного у різних системах права. Так, для розвитку заохочувальних інститутів кримінально-виконавчого права необхідним є порівняльний аналіз українського законодавства із законодавством інших держав, що регулюють аналогічні проблеми. Зрозуміло, що кожна держава має свої соціально-економічні та політичні відмінності, однак проблемні питання щодо виправлення засуджених за допомогою заохочувальних інститутів є актуальними для будь-якої з них. Тому дослідження законодавства держав зарубіжжя з цього питання та імплементація окремих положень у кримінально-виконавче законодавство та практику виконання і відбування покарання у вигляді позбавлення волі є одним із напрямів удосконалення кримінально-виконавчої системи України.

Стан дослідження. Проблема підвищення ефективності заохочувального впливу займалися чимало вчених-юристів, представників і теорії права, і галузевих юридичних наук, зокрема Т. А. Денисова, О. Г. Колб, В. Я. Конопельський, В. О. Меркулова, А. С. Михлін, В. І. Селіверстов, В. М. Трубніков, Г. С. Резніченко та інші. Найчастіше цю проблему розглядали як складову інших, більш загальних, питань виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі: з'ясування змісту й сутності покарання та його цілей; попередження протиправної поведінки в місцях позбавлення волі; підстав для індивідуалізації та диференціації виконання покарання; підготовки засуджених до звільнення; особливостей виконання покарання у вигляді позбавлення волі щодо засуджених жінок тощо. Також було, приміром, В. О. Меркуловою, досліджено особливості застосування

поліпшених умов та надано пропозиції щодо вдосконалення цього кримінально-виконавчого інституту.

Проте доцільним є комплексний підхід до цієї проблеми, що передбачає поглиблений аналіз історичних, правових, правозастосовних та міжнародно-правових аспектів. В нашому випадку останні є метою чинного дослідження.

Виклад основних положень. Вивчення зарубіжного досвіду у сфері застосування заохочувальних заходів до засуджених, які відбувають покарання у виді позбавлення волі, слід здійснювати за декількома напрямками: визначенням особливостей законодавчої регламентації цих заходів у розвинутих країнах світу та країнах пострадянського простору; виокремленням певних заходів відповідно до їхнього змісту та спрямованості. Також на особливий інтерес заслуговують ті, які не передбачені в кримінально-виконавчому законодавстві України або ж мають суттєві відмінності.

Наприклад, у *США* до заходів заохочення, що застосовуються до засуджених, яких залучають до праці, належать: надання додаткового часу на проведення дозвілля або спортивну підготовку; надання можливості свободи пересування; разові виходи за межі установи; дозвіл на користування комп'ютером, ноутбуком; дозвіл на користування музичними інструментами; надання можливості спілкування за допомогою мережі Інтернет та інші. Як матеріальний вид заходів заохочення в деяких штатах надається грошова премія за успішне проходження чергового етапу програми залучення до праці [1].

Вельми цікавим засобом впливу на неповнолітнього є розроблена співробітниками в'язниці м. Хайнсберг (*ФРН*) триступенева система заохочення засуджених. Так, перший ступінь (початковий етап відбування покарання) характеризується тим, що в камері у засудженого зі засобів інформації є тільки настінний радіоприймач. Якщо цей засуджений поводить адекватно, не порушує умов тримання, навчається в школі, то його переводять на другу сходинку. Її особливістю є отримання засудженим права мати у камері телевізор (за власні кошти). Нарешті третій ступінь передбачає, що підліток має право отримати, крім телевізора, музичний центр, комп'ютер. Якщо засуджений порушує режим утримання, то він відразу переводиться на нижчий ступінь, втрачаючи право мати в камері перелічені речі. Система має комп'ютерну версію (програму): співробітники в'язниці тільки фіксують поведінку засудженого, заносять дані в комп'ютер, який відразу ж визначає, на якому ступені повинен перебувати той чи інший підліток [2, с. 17].

Згідно з кримінально-виконавчим законодавством *Польщі*, до засуджених, які добре поведуться під час відбування покарання

та з метою їхнього подальшого стимулювання до поліпшеної поведінки (ст. 137, 138 КВК Польщі), застосовують такі заходи заохочення засуджених, які становлять певний інтерес для законодавства України: дозвіл на короткострокове побачення без присутності представника адміністрації; дозвіл на побачення в окремому приміщенні; дозвіл на проведення тривалого побачення за межами в'язниці на період до 30 годин; звільнення за межі виправної установи на термін до 5 днів; похвальна грамота; дозвіл на участь у культурно-освітніх, фізкультурних і спортивних заняттях; дозвіл на передачу подарунка особі, яка прибула на побачення; дозвіл на проведення побачення у власному одязі; дозвіл на телефонну розмову за рахунок установи та інші [6].

Проте на особливу увагу заслуговує аналіз підстав застосування, змісту та сутності таких стимулюючих заходів, які полягають у наданні засудженому права на різні види відпусток та разових виходів за межі в'язниці. Згідно зі ст. 137 КВК *Польщі*, заходи заохочення у виді дозволу на побачення без нагляду за межами установи з близькою особою або з особою, котра заслуговує на довіру, на період, що не перевищує 30 годин, а також дозвіл на вихід за межі установи без нагляду на строк не більше 14 днів, – можуть застосовувати до засудженого, якщо його поведінка в період відбування покарання дозволяє вважати, що, перебуваючи поза тюремною установою, він буде дотримуватися правопорядку. При цьому такі заохочення надають засудженим після відбуття не менше половини строку покарання, після якого він може отримати умовно-дострокове звільнення. Слід зазначити, що, згідно з п. 3, 4 ст. 55 КВК *Польщі*, дозвіл на застосування засудженим заохочення у вигляді звільнення за межі виправної установи на строк до 5 днів надає пенітенціарний суддя, який наділений широкими повноваженнями щодо контролю за виконанням покарань у пенітенціарних установах [6].

Застосування заходів заохочень у виді відпусток або разових виходів за межі установ слугують важливим засобом ресоціалізації засуджених і широко застосовуються в зарубіжних країнах. Наприклад, у *Швейцарській Конфедерації* існує така можливість, як «робітничий (навчальний) екстернат» для засуджених, що їх позитивно характеризують (у Швейцарії поняття «позитивно характеризується» означає, що особа становить незначний ризик для суспільства, тобто позитивність поведінки засуджені не вимушені доводити якимись вчинками, достатньо дотримуватись установлених правил та відбути половину призначеного строку покарання; вони можуть за власним бажанням знайти собі роботу або галузь навчання за межами тюрми.

Так званий «житловий екстернат» застосовують у разі дотримання особою встановлених правил перебування в тюрмі: їй дозволяється не лише працювати й навчатися за межами тюрми, а й проживати за межами установи (в цьому разі поведінка засудженого контролюється адміністрацією тюрми за допомогою засобів зв'язку та особистих зустрічей). Позбавлення волі по днях, зазвичай, застосовується у разі призначення тюремного ув'язнення до 4-х тижнів і може бути впроваджене як вираз схвальної оцінки доброї поведінки засудженого. Така форма позбавлення волі полягає в тому, що засуджений перебуває в тюрмі лише у вихідні і святкові дні. Форми виконання позбавлення волі означеними вище не вичерпуються, позаяк у різних установах різних кантонів запроваджено власні способи і форми поступового залучення засуджених до суспільного життя й обмеження негативного впливу ізоляції на особу. Тобто незважаючи на відсутність інституту короткочасних виїздів за межі установи, законодавство Швейцарії фактично їх запроваджує у досконалішій формі, що демонструє вагоме значення таких відпусток із в'язниці для стимулювання позитивної поведінки засуджених. Отже, у Швейцарії короткострокові відпустки або звільнення за межі кримінально-виконавчої установи є інструментом реінтеграції засуджених у суспільство і належать до важливих елементів прогресивної системи виконання кримінальних покарань. Такі звільнення надаються при відбуванні покарання в кримінально-виконавчих установах як відкритого, так і закритого типів режиму в межах неповного тюремного ув'язнення тривалістю від декількох годин до двох діб на місяць. Здебільшого ці звільнення використовують у кінці тижня. Адміністрація виправних установ може дозволити цільові відпустки для вирішення нагальних юридичних, професійних або сімейних питань, однак їхня тривалість не може перевищувати 16 годин [9].

Засуджені у Швеції також можуть отримувати короткострокові відпустки за межі тюрми. Дозвіл залишити тюрму може бути надано засудженому для полегшення його повернення в суспільство за умови, що це не сприятиме продовженню злочинної діяльності чи іншої протиправної поведінки. Тобто це – право, а не обов'язок адміністрації в'язниці, і від самого засудженого залежить, коли і скільки відпусток він отримає. Як правило, перші дві відпустки – кілька годин за межами території тюрми під наглядом контролерів, третя – на цілий день без нагляду, четверта – до трьох діб за умови, що засуджений під час попередніх відпусток мав зразкову поведінку. Факт належної поведінки у відпустках є передумовою переведення таких засуджених до установ більш відкритого типу.

Стосовно надання відпусток за межами установи варто відзначити *Нідерланди*. В цій державі використовується доволі ліберальна система домашніх відпусток ув'язненим. Надання домашніх відпусток, переривання виконання вироків, дострокове звільнення злочинців, які не становлять значної суспільної небезпеки, використовуються тюремною адміністрацією і як засіб звільнення камер для нових ув'язнених [3].

У в'язницях *Норвегії* застосовують три види звільнень для осіб, які відбувають покарання у в'язниці: побутове, яке може бути надано через народження дитини, смерть або тяжку хворобу близького родича; короткострокове, що не перевищує 5 годин; звичайне для ув'язнених, які відбувають довгострокове позбавлення волі. При прийнятті рішення про надання звільнення оцінюють такі аспекти, як: вид призначеного покарання; наявність стягнень за порушення встановленого порядку відбування покарання; поведінку в період відбування покарання у в'язниці; ступінь довіри до нього з боку адміністрації. Звичайне звільнення надається засудженим тільки після відбуття ними не менше 1/3 терміну покарання і перебування у в'язниці протягом 4 місяців. Перерва між звичайними звільненнями становить 2 місяці, а його тривалість – не більше 3 діб. До того ж перше звільнення надається на період не більше 12 годин. Засуджені, які не дотримувалися умов попереднього звільнення або мають стягнення за порушення правил поведінки, не можуть бути звільнені повторно протягом 4 місяців [8].

У *Німеччині* важливими заохочувальними та реабілітаційними заходами з виконання покарань щодо засуджених є пом'якшення покарання відповідно до ст. 11 Закону про виконання покарання у вигляді позбавлення волі, куди входить виконання робіт за межами виконавчої установи під наглядом і без нагляду, вихід з виконавчої установи на певний час зі супроводом і без супроводу співробітника установи, а також, згідно зі ст. 13 і ч.ч. 3, 4 ст. 15, надання відпустки з місць позбавлення волі [7]. Відповідно до §11 Закону про виконання покарання у виді позбавлення волі *ФРН*, важливими реабілітаційними заходами при виконанні покарання є надання засудженим *права працювати за межами виправної установи під наглядом і без нагляду*. Такий вид працевикористання засуджених має певні позитивні наслідки: особисту усвідомленість щодо соціального значення виконуваної роботи; можливість навчання і професійної підготовки за межами установи. Робота за межами пенітенціарної установи надається тільки засудженим, які продемонстрували свою готовність до досягнення мети виконання покарання [4].

Різні види короткострокової відпустки та право засуджених на вихід за межі кримінально-виконавчої установи без охорони присутні в законодавстві більшості країн пострадянського простору. Короткостроковий виїзд засуджених до позбавлення волі за межі виконавчої установи закріплено у кримінально-виконавчому законодавстві республік Вірменія, Білорусь, Казахстан, а також Молдова. Зазвичай, цей заохочувальний захід надається з урахуванням поведінки засудженого, за наявності виняткових особистих обставин. Крім того, його може бути надано з метою соціальної реабілітації (ч. 1 ст. 80 КВК Республіки Вірменія); для попереднього вирішення питань трудового і побутового влаштування після звільнення (ч. 1 ст. 92 КВК Білорусь); для відвідування сім'ї або родичів або опікуна чи піклувальника, а також для здачі сесії у вищих і середніх спеціальних навчальних закладах (ч. 1, 4 ст. 217 ВК Молдови) тощо.

Заохочувальний інститут надання права особам, засудженим до позбавлення волі, пересуватися без конвою або супроводу теж передбачено (як у кримінально-виконавчих законодавствах багатьох розвинутих європейських країн) в законодавстві країн пострадянського простору. Підставою для застосування є певна тяжкість вчиненого злочину, належна правослухняна поведінка засудженого та відбуття деякого терміну призначеного судом строку покарання. Так, у КВК Республіки Білорусь та Туркменістану встановлення обов'язкового терміну відбування покарання для зазначеного заохочувального інституту пов'язано з категорією злочину, вчиненого засудженим. Зокрема, в Республіці Білорусь право на пересування за межами установи без конвою або супроводу надається засудженим, які відбувають покарання у вигляді позбавлення волі у виправних колоніях, твердо стали на шлях виправлення, відбули не менше однієї третини строку покарання. Засуджені за тяжкі злочини мають відбутися не менше половини строку покарання (ст. 90 КВК Республіки Білорусь). Засуджені, які користуються правом пересування без конвою або супроводу, відповідно до ч. 5 ст. 90 КВК Республіки Білорусь, розміщуються в окремих житлових приміщеннях, проте проживання їх поза колонією не дозволено. Крім того, не допускається пересування без конвою або супроводу за межами виконавчої установи засуджених, які користувалися правом пересування без конвою або супроводу, але були позбавлені його у зв'язку з допущеними порушеннями; засуджених, які не мали постійного місця проживання; засуджених іноземних громадян та осіб без громадянства (ч. 3 ст. 90 КВК Республіки Білорусь). Такі обмеження було б доцільно використовувати під час застосування вказаного заохочувального інституту також у кримінально-виконавчому законодавстві України [5, с. 58].

І насамкінець, декілька слів про заохочувальний інститут скорочення терміну відбування покарання, який застосовують щодо засуджених, які мають позитивну поведінку. Суть його полягає в тому, що за кожний місяць правослухняної поведінки термін покарання зменшується на період не більше 3 днів (не більше 36 днів протягом року). Рішення щодо внесення змін у термін призначеного судом покарання приймає суд за поданням адміністрації виправної установи. Таке скорочення терміну покарання (як вид заохочення) успішно використовують у Канаді, США, ФРН, Франції.

Висновки. Загалом, на підставі аналізу комплексу заохочувальних інститутів, регульованих пенітенціарним законодавством зарубіжних держав, видається доцільним сформулювати певні висновки. В зарубіжному законодавстві досить чітко регулюється система різних видів заходів стимулювання правослухняної поведінки засуджених, яка дає змогу системно та послідовно змінювати умови відбування покарання з жорстких на дещо м'якші. Ця система складається з різних видів заохочення, зміст та сутність яких різняться залежно від того, чи є ці заходи разовими, чи постійними (полегшують правовий стан засудженої особи на доволі тривалий час). Наведений нами аналіз доводить, що в різних країнах світу значну увагу надають застосуванню разових заходів заохочення, які можна умовно поділити: на заходи морального та матеріального (грошового) характеру; на заходи, які застосовують у межах виправної установи, та заходи, які надають *право виходу за межі в'язниці*. Що стосується останніх, то їхній перелік досить значний і суттєво вирізняється за змістом правообмежень і пільг. Під категорію «вихід за межі кримінально-виконавчої установи» підпадають і побачення за межами установи, і короткострокові та довгострокові відпустки, і безконвойне пересування засуджених із будь-яких причин.

На позитивну оцінку заслуговує той факт, що у розвинутих країнах світу широко застосовують і *разові виходи або звільнення* з місць позбавлення волі на кілька годин або на дві чи три доби, і *відпустки* тривалістю 14 і більше днів для полегшення адаптації засуджених до умов життя в суспільстві. Заохочувальний інститут виїздів засуджених за межі кримінально-виконавчої установи зазвичай поділяється на два види відпусток: щорічну оплачувану відпустку і короткострокову відпустку у зв'язку з необхідністю попереднього вирішення питань трудового і побутового влаштування після звільнення, винятковими особистими обставинами тощо. Вітчизняний законодавець має визнати, що застосування заходів заохочень у виді *відпусток або разових виходів* за межі установ мусить стати складовою

прогресивної системи виконання (відбування) покарання у виді позбавлення волі у кримінально-виконавчих установах не лише відкритого, але й закритого типу, оскільки сприятиме підвищенню ефективності карально-виховного процесу, а отже, ресоціалізації засуджених після звільнення. На підставі більш конкретних досліджень слід визначитися з матеріальними та формальними підставами надання засудженим тривалого побачення з близькими родичами з правом виходу за межі виправної установи, короткострокових та довгострокових відпусток.

Заохочувальний інститут, який полягає у наданні засудженому права *пересуватися за межами установи без конвою або супроводу* (у зв'язку із працею, різними причинами побутового характеру) слід розглядати як перехідний стимулюючий захід, котрий дозволяє оцінити особливості поведінки засудженої особи, що перебуває без нагляду та контролю. Саме удосконалення змісту та підстав застосування цього інституту в кримінально-виконавчому законодавстві України сприятимуть формуванню таких важливих для засуджених стимулюючих інститутів – різних видів відпусток.

На увагу заслуговує і впровадження у вітчизняне кримінально-виконавче законодавство інституту скорочення терміну відбування покарання щодо засуджених, які сумлінно поводяться та працюють. Слід передбачити значний ступінь стимулюючого впливу цього заходу на поведінку засудженої особи.

Назагал система стимулювання правослухняної поведінки засудженої особи, яка перебуває у в'язниці, має бути досить розгалуженою, передбачати різні види морального та матеріального стимулювання, різні можливості поновлення зв'язків із рідними та суспільством, що у підсумку сприятиме досягненню мети покарання у більш оптимальні терміни.

1. Miller R. Developing a Jail Industry Workbook: monograph / R. Miller, G. Sexton, V. Jacobsen. – Bureau of Justice Assistance. – 2002. – P. 45–56.

2. Данилин Е. М. Полезное сотрудничество – путь к успеху / Е. М. Данилин, О. Г. Ковалев // Международный опыт исполнения уголовных наказаний: сборник научных статей. – М.: НИИ ФСИН России, 2008. – Вып. 1. – С. 19–28.

3. Лысодед А. О проблемах распределения осужденных по видам учреждений / А. Лысодед // Аспект: информ. бюл. – Донецьк. – 2002. – № 2. – С. 9–11.

4. Макачук О. И. Исполнение уголовных наказаний в виде лишения свободы в Израиле / О. И. Макачук // Зарубежный опыт исполнения

уголовных наказаний: сб. науч. статей. – Вып. 2; сост. и ред. О. И. Макаручк. – М.: НИИ ФСИН России, 2010. – 100 с.

5. Стручков Н. А. Исполнение уголовного наказания в капиталистических странах. Англия, ФРГ: учебное пособие / Н. А. Стручков, В. П. Шупилов; науч. ред. В. А. Владимиров. – Вып. 2. – М.: Изд-во Акад. МВД СССР, 1978. – 88 с.

6. Кримінально-виконавчий кодекс Польщі від 06.06.1997 р. // Кодекси Польщі. – Варшава: Центральне управління тюремної служби, 2003. – 116 с.

7. Уголовный кодекс Федеративной Республики Германии / науч. ред. и вступ. ст. Д. А. Шестакова; предисл. Г.-Г. Йешека; пер. с нем. Н. С. Рачковой. – СПб.: Юрид. центр Пресс, 2003. – 532 с.

8. Як зробити в'язниці кращими в світі. Досвід Норвегії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://edu.helsinki.org.ua/pod/novini-vipusknik-v-programi/yak-zrobiti-vyaznits-krashchimi-v-sv-t-dosv-d-norveg>.

9. Яковець І. С. Система виконання покарань Швейцарії / І. С. Яковець // Питання боротьби зі злочинністю: зб. наук. пр. – 2011. – Вип. 21. – С. 162–173.

Гриченко О. А. Стимулирование позитивного поведения лиц, осужденных к лишению свободы: международно-правовые аспекты

Доказана важность их всех методов научного исследования стимулирования положительного поведения осужденных лиц – системно-правового и сравнительного анализа, которые позволяют изучать указанные вопросы с точки зрения наличия подобного и отличительного в разных системах права. Установлено, что для развития поощрительных институтов уголовно-исполнительного права целесообразен сравнительный анализ украинского законодательства с законодательством других государств, которые регулируют аналогичные проблемы. Констатировано, что в зарубежном законодательстве достаточно четко регулируется система различных видов мер стимулирования правоупослушного поведения осужденных, дающая возможность системно и последовательно менять условия отбывания наказания с жестких на более мягкие. Эта система состоит из определенных видов поощрения, содержание и сущность которых различаются в зависимости от того, являются эти меры разовыми или постоянными.

Ключевые слова: стимулирование, осужденные, лишение свободы, поощрительные институты, положительное поведение.

Gritenko O. A. Promoting positive behavior of persons sentenced to imprisonment: international legal aspects

The article is proved that among all the methods of scientific research important specific problems are systemic, legal and comparative analysis that allow us to study these issues in terms of having such a distinctive and different legal systems. The incentive for the development of the institutions of the penitentiary rights must be found a comparative analysis of the Ukrainian legislation to the legislation of other countries governing similar problems. The study of international

experience in the application of incentives to convicted persons serving a sentence of imprisonment, it is advisable to carry out in several directions: defining features of legislative regulation of these measures in the developed world and the countries of the former Soviet Union; allocation of certain activities in accordance with their substance and intent. Special attention is allocated to those who are not provided for in the penal legislation of Ukraine, or have significant differences. It is proved that foreign legislation system of various types of incentives law-abiding behavior of convicts is regulated clearly enough, which allows systematically and consistently change the terms of punishment from hard to softer. This system consists of different types of promotions, content and nature of which varies depending on whether these measures are one-time or permanent. This analysis shows us that in different countries, considerable attention is paid to the use of one-time incentives, which can be divided into measures for moral and material (money) character; on the measures implemented within the prison, and activities that give the right to go outside the prison. With regard to the latter, their list is quite substantial and significantly different in content правоограниченню and benefits. Under the category of «going beyond the penitentiary» subject and visits outside the facility, and the short-term and long-term leave, and without escort movement convicted for any reason.

Key words: *stimulation, convicted, imprisonment, promotional institutions, positive behavior.*

Стаття надійшла 29 серпня 2016 р.

УДК 343.61

Л. О. Гураль

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ЗАПОДІЯННЯ ТІЛЕСНИХ УШКОДЖЕНЬ ЗА КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОМ ОКРЕМИХ ЗАРУБІЖНИХ ДЕРЖАВ

Проаналізовано деякі норми зарубіжного законодавства, що стосуються відповідальності за заподіяння тілесних ушкоджень. Досліджено законодавчі моделі країн СНД щодо злочинів проти тілесної недоторканності особи. Зіставлено такі поняття, як «тілесні ушкодження» і «шкода здоров'ю», «фізичне та психічне насильство». Розглянуто кваліфікуючі й особливо кваліфікуючі ознаки складу злочину «умисне тяжке тілесне ушкодження», не відомі українському законодавству. Внесено пропозиції з удосконалення норм кримінального законодавства, які містяться у Кримінальному кодексі України, щодо відповідальності за заподіяння тяжкого тілесного ушкодження.

Ключові слова: *тілесні ушкодження, шкода здоров'ю, фізичне та психічне насильство, кваліфікуючі та особливо кваліфікуючі ознаки, законодавство зарубіжних держав.*

Постановка проблеми. Вивчення кримінального законодавства зарубіжних держав, виявлення його недоліків та досягнень дає можливість удосконалити національне законодавство способом відбору кращих зразків норм Кримінального кодексу (далі – КК). У сучасних умовах становлення в Україні правової держави, адаптації вітчизняного законодавства до законодавства держав Європейського союзу значення порівняльно-правового методу стає як ніколи актуальним.

Стан дослідження. Незважаючи на всю складність і вагомість питання щодо тілесних ушкоджень, воно й досі залишається одним з найменш розроблених в Особливій частині Кримінального кодексу України. За часів існування України як незалежної держави цій проблемі приділялося не достатньо уваги, є лише декілька публікацій та фундаментальних робіт українських фахівців з цього приводу. Окремі аспекти визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень розглядали такі науковці, як І. О. Зінченко, О. О. Дудоров, П. П. Андрушко, О. М. Юрченко та О. Ф. Бантишев.

Варто зазначити, що шляхом загального аналізу відповідальності за вчинення злочинів проти здоров'я особи питання відповідальності за заподіяння тілесних ушкоджень досліджувалися у працях В. К. Грищука, В. О. Навроцького та М. І. Бажанова.

Відповідальність за заподіяння тілесних ушкоджень за кримінальним правом окремих зарубіжних держав у загальному контексті відповідальності за злочини проти особи розглядалася в працях таких науковців, як М. І. Хавронюк, М. І. Галюкова, І. В. Красницький тощо.

Аналіз кримінально-правової літератури свідчить, що проблемні питання, що стосуються поняття відповідальності за заподіяння тілесних ушкоджень, не були самостійним об'єктом комплексного та системного кримінально-правового дослідження.

Метою статті є аналіз окремих норм зарубіжного законодавства, що стосуються відповідальності за заподіяння тілесних ушкоджень, що дасть змогу винайти оригінальні законодавчі рішення та сприятиме інтеграції сумісних зусиль у протистоянні злочинам проти здоров'я громадян загалом.

Виклад основних положень. Глибокий аналіз кримінального законодавства зарубіжних країн зі слів видатного французького вченого М. Ансея, дає змогу краще пізнати право своєї держави, набуті юристу ідей та аргументів, чого не можна отримати навіть у разі дуже хороших знань тільки власного права [1, с. 38].

З цього приводу С. С. Яценко слушно зазначає, що порівняння дає можливість визначити спільне та відмінне, бачити і недоліки, і кращі зразки вирішення певних питань [2, с. 438].

Нинішню світову систему утворюють понад 200 держав, кримінальне законодавство яких має історичну і правову специфіку [3, с. 4]. В разі цього помітна така закономірність: що досконаліше у правових державах кримінальне законодавство, то розвиненіша у них уся система законодавства [4, с. 57–59]. З боку радянських науковців, які займалися дослідженням кримінального законодавства, проглядалася тенденція до критики зарубіжних правових систем (здебільшого капіталістичних країн). Проте з 80-х років минулого сторіччя науковці почали досліджувати зарубіжне кримінальне право на дещо інших засадах.

Після розпаду Радянського Союзу в грудні 1991 року на його теренах утворилися 15 незалежних держав, які отримали назву країн ближнього зарубіжжя або пострадянських держав.

Однак, незважаючи на юридичний розпад СРСР, зазначені країни тісно пов'язані загальною історією та спільними географічними кордонами. Як зауважує А. В. Наумов, «суверенізація колишніх союзних республік СРСР, хоча і спричинила розпад раніше існуючої системи та єдиного правового простору, але, звичайно, не призвела до руйнування єдиного кримінального простору, наявність якого зумовлена, зокрема, «прозорістю» кордонів між вказаними державами» [5, с. 18–23].

Суттєвим моментом у процесі зближення зазначених країн є орієнтування на нову систему пріоритетів, що відобразилося проголошенням у конституціях курс на створення в своїх країнах демократичного громадянського суспільства, в якому людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями [6, с. 2, 4; 7, с. 1; 8, с. 1, 4; 9, с. 1; 10; 11]. З цього виходить, що охорона життя та здоров'я людини віднині стає важливим завданням державної політики.

Як зазначено в юридичній літературі, навіть за наявності відмінностей у рівні економічного розвитку, особливостях державно-політичної системи і таке інше кожної з країн-учасниць СНД, «створюючи національне кримінальне законодавство про відповідальність за насильницькі злочини, необхідно було забезпечити вирішення наступних завдань, загальних для всіх пострадянських республік:

1. Привести нове кримінальне законодавство у відповідність із сучасною ієрархією соціальних цінностей, тобто забезпечити першочерговий захист прав людини та громадянина;

2. Привести кримінальне законодавство у відповідність із соціально-економічними змінами, що відбуваються в цих країнах;

3. Зосередитись на нових характеристиках насильницької злочинності, її професіоналізації, організованості, а також нових видах суспільно небезпечної поведінки;

4. Забезпечити сувору диференціацію кримінальної відповідальності способом посилення відповідальності осіб, які скоїли тяжкі та особливо тяжкі злочини, а також за рецидив та, навпаки пом'якшення відповідальності за менш небезпечні злочини для осіб, що виявили каяття після вчинення злочину, відшкодували спричинену шкоду, допомогли у викритті інших учасників злочину;

5. Використати світовий досвід боротьби з насильницькою злочинністю, найкращі правові рішення, напрацьовані досвідом законодавства та практики інших держав» [12, с. 9–10].

Зазначені завдання вирішувалися країнами ближнього зарубіжжя на основі єдиного Модельного кримінального кодексу країн СНД, що був розроблений на основі постанови Міжпарламентської асамблеї країн-учасниць СНД від 28 жовтня 1994 року «Про правове забезпечення інтеграційного розвитку Співдружності незалежних держав» та схвалений цією ж асамблеєю 17 лютого 1996 року.

Рекомендовані законоположення Модельного Кримінального Кодексу СНД були враховані багатьма країнами-учасницями СНД під час розроблення нових кримінальних кодексів. Так, нове кримінальне законодавство Республіки Казахстан (далі – Казахстан), Киргизької Республіки (далі – Киргизстан) та Туркменістану з'явилося в 1997 році, Республіки Таджикистан (далі – Таджикистан) – в 1998 році, Республіки Азербайджан (далі – Азербайджан), Республіки Білорусь (далі – Білорусь) та Республіки Грузії (далі – Грузії) – в 1999 році, Республіка Молдова (далі – Молдова) представила в 1998–1999 роках змінений варіант КК 1961 року, і зрештою Україна прийняла новий КК у 2001 році.

Отже, стосовно країн СНД, як показало дослідження, система насильницьких злочинів проти здоров'я особи в більшості вказаних країн збігається із законодавчою моделлю України у цьому питанні. Відповідальність за такий злочин, як умисне заподіяння тяжкого тілесного uszkodження, що, без сумніву, являється одним із найнебезпечніших злочинів проти особи, ввели в свої національні кримінальні кодекси всі без виключення держави СНД. Варто зазначити, що поняття «тілесне uszkodження» ввели в термінологію кодексів такі країни, як Україна, Білорусь, Молдова та Узбекистан, натомість усі інші країни СНД від такого поняття відмовились, замінивши його, на більш доцільне, на їх погляд, поняття «шкода здоров'ю».

Законодавець Російської Федерації (далі – Росія) мотивує це тим, що не всю шкоду здоров'ю, навіть якщо вона виникла внаслідок дії чинників зовнішнього середовища, варто розглядати, як тілесне uszkodження і таке поняття, як шкода здоров'ю охоплює і ту спричи-

нену здоров'ю шкоду, яка не пов'язана з порушенням анатомічної цілісності або фізіологічних функцій органів і тканин [13, с. 70]. Наприклад наводять такі хворобливі розлади, як реактивні психічні і невротичні стани, що виникли внаслідок несприятливого впливу на потерпілого. Відтак згідно з російським законодавством визнається, що зміст поняття «шкода здоров'ю» є більш широким, ніж зміст поняття «тілесні ушкодження» і разом з останніми охоплює також іншу шкоду, заподіяну людині злочинним діянням.

Згідно з українськими Правилами судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень передбачено, що з медичного погляду тілесні ушкодження – це порушення анатомічної цілісності тканин, органів та їх функцій, що виникає як наслідок дії одного чи кількох зовнішніх ушкоджуючих чинників – фізичних, хімічних, біологічних, психічних. Так, правила фактично не виключають психічне насильство з низки факторів, які можуть заподіяти тілесне ушкодження, якщо в разі цього воно викликає порушення анатомічної цілісності тканин, органів та їх функцій. Душевна (психічна) хвороба визнається одним з наслідків, які належать до тяжких тілесних ушкоджень. До психічних захворювань правила не відносять пов'язані з ушкодженнями реактивні стани (психози, неврози). Ступінь тяжкості ушкодження, яке викликало реактивний стан нервової системи, визначається за ознакою тривалості розладу здоров'я [14]. Цікавим з цього приводу є погляд О. С. Вікторова, який відносить до тілесних ушкоджень і психічні травми, зокрема, з його слів, спричинити горе, переживання – значить викликати зміни функцій органів, тканин, тобто такі зміни організму, які, за загальноприйнятою думкою, безперечно належать до тілесних ушкоджень [15, с. 63–68].

Як уважають українські науковці, незважаючи на те, що шкода від психічного насильства іноді є більш значною, її не можна оцінювати за правилами оцінки тілесних ушкоджень за аналогією з фізичним насильством. Тому, варто відмовитися від спроб оцінювати ступінь тяжкості психічного насильства такою мірою [16].

Цікавим є той факт, що у статті 151 КК Молдови, яка передбачає відповідальність за заподіяння тяжкої шкоди здоров'ю, законодавець використав одночасно два терміни – «тілесне ушкодження» і «шкода здоров'ю» [17, с. 227], очевидно вважаючи, що за змістом вказані поняття не перекривають одне одного, що безсумнівно, з огляду на все зазначене, є спірним питанням.

Щодо медичних характеристик тяжких тілесних ушкоджень, практично у всіх країнах СНД законодавець закріпив такі відомі КК України ознаки, як тілесні ушкодження, небезпечні для життя, втрата

органа або втрата органом його функцій, психічний розлад, невинне знівечення обличчя, стійка втрата працездатності.

Здебільшого у КК країн СНД наявні і такі відомі КК України ознаки тяжкого тілесного ушкодження, як втрата зору, слуху, мовлення, що закріплені в самій диспозиції вказаної статті (у той час, як у диспозиції ст. 121 КК України наявна така ознака, як втрата будь-якого органу або його функцій, що, крім іншого, передбачає втрату слуху, зору, язика), а також переривання вагітності. Винятком є лише КК Таджикистану [18].

Треба зазначити, що в КК деяких країн СНД закріплені такі ознаки тяжкого тілесного ушкодження, як захворювання на наркоманію та токсикоманію, а саме в КК Азербайджану, Казахстану, Росії, Таджикистану, а така ознака, як повна втрата професійної працездатності закріплена в КК Азербайджану, Грузії, Казахстану, Росії, Таджикистану та Туркменистану.

Характерно, що всі (за винятком – КК Росії) КК країн СНД під час формулювання норми про відповідальність за заподіяння тяжкого тілесного ушкодження закріпили наступну ознаку: в КК України, Азербайджану, Білорусі, Киргизстану, Молдови, Таджикистану, Узбекистану в низці ознак тяжкого тілесного ушкодження називається «інший розлад здоров'я»; в КК Казахстану, Туркменистану – «інша шкода, небезпечна для життя», а в КК Білорусі – «розлад, пов'язаний з травмою кістки скелету». Видається, що така ознака, закріплена в ч. 1 ст. 147 КК Білорусі [19], безумовно, заслуговує на певну увагу з боку українського законодавця і за умови відповідного медичного обґрунтування ступеня тяжкості може бути включена в діючу редакцію ч. 1 ст. 121 КК України.

Аналізуючи кваліфікуючі ознаки складу злочину заподіяння тяжкого тілесного ушкодження, варто звернути увагу на те, що КК України передбачив 6 кваліфікуючих ознак заподіяння тяжкого тілесного ушкодження: заподіяння тяжкого тілесного ушкодження способом, що має характер особливого мучення (передбачено також КК Азербайджану, Білорусі, Киргизстану та Росії), вчинене групою осіб (не передбачено лише КК Молдови), з мотивів расової, національної або релігійної нетерпимості (не передбачено лише КК Азербайджану та Киргизії), на замовлення (не передбачено КК Молдови, Туркменистану та Узбекистану). Доцільно зазначити, що така кваліфікуюча ознака, як заподіяння тяжкого тілесного ушкодження з метою залякування потерпілого або інших осіб, окрім КК України, не передбачена в жодному КК країн СНД. Натомість, відповідальність за заподіяння тяжкого тілесного ушкодження, що спричинило смерть потерпілого, передбачена у всіх без винятку КК країн СНД.

Не можна не зауважити той факт, що КК країн СНД у складах, що встановлюють відповідальність за умисне заподіяння тяжкого тілесного ушкодження, передбачають цілий арсенал кваліфікуючих та особливо кваліфікуючих ознак. Так з 34 ознак – 19, які зовсім невідомі юридичній конструкції складу злочину, та 15 відомі, будучи передбаченими як кваліфікуючі ознаки ч. 2 ст. 115 КК України.

Отже, такі кваліфікуючі та особливо кваліфікуючі ознаки, як заподіяння тяжкого тілесного ушкодження відносно:

- двох або більше осіб;
- малолітньої дитини або жінки, яка завідомо для винного перебувала у стані вагітності;
- заручника або викраденої дитини;
- вчинене з особливою жорстокістю;
- вчинене загальнонебезпечним способом;
- з корисливих мотивів;
- з хуліганських мотивів;
- особи чи її близького родича у зв'язку з виконанням цією особою службового або громадського обов'язку;
- з метою приховати інший злочин або полегшити його вчинення;
- поєднане із згвалтуванням або насильницьким задоволенням статевої пристрасті неприродним способом;
- вчинене особою, яка раніше вчинила умисне вбивство – передбачені у більшості КК країн СНД на протигагу КК України, який передбачає ці кваліфікуючі та особливо кваліфікуючі ознаки виключно у складі умисного вбивства, як вже зазначалося раніше.

Лідером у питанні невідомих КК України вищевказаних ознак є КК Таджикистану, який разом з КК деяких інших країн СНД, передбачив відповідальність за заподіяння тяжкого тілесного ушкодження злочинною організацією, з метою вилучення та/або продажу органів та тканин людини, на основі соціальної ненависті або ворожечі, під час масових заворушень, поєднане з розбоєм, вимаганням, бандитизмом, на ґрунті кровної помсти, при небезпечному та особливо небезпечному рецидиві, відносно неповнолітнього або особи, яка завідомо для винного перебувала в безпорадному стані, так закріпивши 12 невідомих КК України ознак.

КК Грузії вказав нову ознаку, що не передбачена жодним КК країн СНД, включно із КК України – заподіяння тяжкого тілесного ушкодження особі, що перебуває в матеріальній або іншій залежності від винного. Аналогічно КК Молдови передбачив дві нові кваліфікуючі ознаки – заподіяння тяжкого тілесного ушкодження з садистських

спонукань та відносно чоловіка (дружини) або близького родича, КК Росії – заподіяння тяжкого тілесного ушкодження із використанням зброї або предмета, що використовується як зброя (у КК України така кваліфікуюча ознака передбачена в складі хуліганства (ч. 4 ст. 296 КК України)), КК Узбекистану – три таких ознаки: заподіяння тяжкого тілесного ушкодження небезпечним рецидивістом, особливо небезпечним рецидивістом (чинний КК України скасував ці поняття) та на ґрунті релігійних упереджень.

Необхідно зазначити той факт, що зі всіх країн СНД лише Молдова не вказала у своєму КК кваліфікуючу ознаку заподіяння тяжкого тілесного ушкодження із хуліганських спонукань, а також лише Росія і Україна не передбачили відповідальність за заподіяння тяжкого тілесного ушкодження повторно.

Варто також охарактеризувати склади злочинів, що встановлюють відповідальність за заподіяння середньої тяжкості та легких тілесних ушкоджень у країнах СНД.

Відповідальність за вказані злочини передбачили КК всіх без виключення держав, що аналізуються. Однак треба зауважити, що КК Азербайджану, Білорусі, Грузії, Киргизстану тілесні ушкодження середньої тяжкості називають «менш тяжка шкода здоров'ю». Утім, ця термінологічна невідповідність не змінює загалом суті вказаного різновиду тілесних ушкоджень.

Аналіз норм, що передбачають відповідальність за заподіяння тілесних ушкоджень середньої тяжкості, показав, що КК країн СНД, так само, як і КК України, зміст тілесних ушкоджень середньої тяжкості описують за допомогою двох групових ознак: 1) негативних: ушкодження, яке не є небезпечним для життя і не потягло за собою наслідків тяжкого тілесного ушкодження; 2) позитивних: тривалий розлад здоров'я і значна стійка втрата працездатності менш ніж на одну третину [20; с. 195, 196, 202, 206, 218, 224, 232, 261].

Більшість країн СНД солідарні з КК України під час формулювання складу заподіяння умисного легкого тілесного ушкодження. Як і кримінальне законодавство України, національне законодавство таких країн, як Азербайджан, Білорусь, Киргизстан, Молдова, Росія, Таджикистан, Туркменистан та Узбекистан використовують дві об'єктивні ознаки – короточасний розлад здоров'я і незначна втрата працездатності. Виключенням є КК Казахстану, що містить у відповідній статті одну з вищезазначених ознак (короточасний розлад здоров'я) та КК Грузії, який деякою мірою осучаснив ознаку незначної втрати загальної працездатності, замінивши її на дві складові (незначна або ж нестійка втрата загальної працездатності). Ґрунтуючись на цьому,

КК України потенційно не може перейняти ніяких новел з КК країн СНД у сфері вдосконалення норм про відповідальність за заподіяння середньої тяжкості або легкого тілесного ушкодження.

Варто зазначити, що кримінальному законодавству країн СНД відомі й такі злочини проти здоров'я особи, як: заподіяння тяжкого або середньої тяжкості тілесного ушкодження в стані афекту (цей склад є наявним в КК усіх без винятку країн СНД), заподіяння тяжкого або середньої тяжкості тілесного ушкодження у разі перевищення меж необхідної оборони або перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця (цей склад відсутній лише в КК Молдови), побої (цей склад відсутній тільки в КК Білорусії і КК Узбекистану), мордування (цей склад відсутній тільки в КК Молдови), хоча в КК України відповідальність за побої та мордування передбачені статтею 126, а за катування – статтею 127 КК України.

Треба зазначити, що за своєю конструктивною суттю ці склади практично нічим не відрізняються від своїх українських аналогів, а тому немає необхідності зупинятися на них детальніше.

Висновки. Отже, аналізуючи досвід країн СНД, можна наголошувати, що вітчизняному законодавцю доцільно переглянути наявність кваліфікуючих ознак складу злочину, передбаченого ст. 121 КК України (умисне тяжке тілесне ушкодження) на предмет включення до складу вказаного злочину, як особливо кваліфікуючих, деяких ознак, передбачених ч. 2 ст. 115 КК України (умисне вбивство), а саме: заподіяння тяжкого тілесного ушкодження двом і більше особам, малолітній дитині або жінці, яка завідомо для винного перебувала в стані вагітності, заручника або викраденої людини, особи чи її близького родича у зв'язку з виконанням цією особою службового або громадського обов'язку.

Заподіяння тяжкого тілесного ушкодження за наявності зазначених ознак становить підвищену суспільну небезпеку з огляду на особливості статусу потерпілого, тому порівняно із заподіянням тяжкого тілесного ушкодження без вказаних ознак, відповідальність за вчинення цього злочину має бути суворішою.

Включення у склад ст. 121 КК України такої кваліфікуючої ознаки, як умисне тяжке тілесне ушкодження із хуліганських спонукань, спростить формулу кваліфікації в процесі розслідування спричинення тяжкого тілесного ушкодження під час учинення хуліганства, і такі дії винного будуть кваліфікуватися не за сукупністю злочинів, а за відповідною частиною статті 121 КК України.

Натомість недоцільно, на наш погляд, включати у склад злочину, передбаченого ст. 121 КК України, таку кваліфікуючу ознаку, як

заподіяння тяжких тілесних ушкоджень під час масових заворушень, оскільки такі дії винного повністю охоплюються ст. 294 КК України (масові заворушення).

Мотиви включення такої ознаки, як заподіяння тяжкого тілесного ушкодження з метою приховати інший злочин або полегшити його вчинення, видаються сумнівними, з огляду на те, що спричинення тяжкого тілесного ушкодження (на відміну від умисного вбивства) у більшості випадків не здатне зробити можливим приховання або полегшення злочину.

Непридатним для доповнення наявних у КК України кваліфікуючих ознак тяжкого тілесного ушкодження є ознаки вчинення вказаного злочину в разі небезпечного та особливо небезпечного рецидиву, оскільки в українському кримінальному законодавстві ця обставина врахована у статтях 34 та 35 КК України.

У концепцію кваліфікуючого складу тяжкого тілесного ушкодження не вписуються ознаки заподіяння тяжкого тілесного ушкодження небезпечним рецидивістом та особливо небезпечним рецидивістом (ці терміни не використовуються українським законодавством), а також заподіяння тяжкого тілесного ушкодження неодноразово та повторно (українське законодавство відмовилося від закріплення цих ознак як кваліфікуючих, ці обставини враховуються на основі інституту сукупності).

Недоцільним буде, на наш погляд, використати досвід Росії в частині запозичення такої кваліфікуючої ознаки, як заподіяння тяжкого тілесного ушкодження із використанням зброї або предмета, що використовується як зброя, оскільки у певному випадку винна особа посягає не тільки на здоров'я особи, але й на громадську безпеку і такі її дії варто кваліфікувати за сукупністю злочинів.

Так само сумнівним видається необхідність включення до складу злочину, передбаченого ст. 121 КК України такої кваліфікуючої ознаки, як заподіяння тяжкого тілесного ушкодження з метою вилучення та/або продажу органів чи тканин, оскільки такі дії були вчинені з порушенням встановленого законом порядку трансплантації органів або тканин людини, відповідальність за них передбачена ст. 143 КК України незалежно від того, якої тяжкості тілесні ушкодження в разі цього були заподіяні.

Немає необхідності виділяти як окрему кваліфікуючу ознаку «умисне тяжке тілесне ушкодження, заподіяне із садистських спонукань», оскільки в українському законодавстві визначена ознака тяжкого тілесного ушкодження, «що має характер особливо мучення», яка може охопити вказаний характер садизму, оскільки при двох вказаних

ознаках характерна наявність мети – спричинити потерпілому особливі страждання.

1. Ансель М. Методологические проблемы сравнительного права. Очерки сравнительного права / М. Ансель. – М.: Прогресс, 1981. – 256 с.
2. Кримінальне право України. Загальна частина / за ред. П. С. Матишевського та ін. – К.: Юрінком Інтер, 1997. – 512 с.
3. Панов В. П. Международное уголовное право: учеб. пособие / В. П. Панов. – М.: ИНФРА-М, 1997. – 320 с.
4. Короленко М. П. Кваліфікація умисних вбивств за обтяжуючих обставин: монографія / М. П. Короленко. – К.: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2004. – 172 с.
5. Наумов А. В. Влияние норм и принципов международного права на сближение уголовного права различных систем / А. В. Наумов // Уголовное право в XXI веке: материалы междунар. науч. конф. на юр. фак. МГУ им. М. В. Ломоносова. – М.: ЛексЭст, 2002. – С. 18–23.
6. Конституция Азербайджанской Республики от 12 ноября 1995 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://legalns.com>
7. Конституция Республики Беларусь от 24 ноября 1996 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://legalns.com>
8. Конституция Республики Грузия от 24 августа 1995 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://legalns.com>
9. Конституция Республики Казахстан от 30 августа 1995 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://legalns.com>
10. Конституция Российской Федерации от 12 декабря 1993 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.constitution.ru/>
11. Конституція України від 26 червня 1996 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254>
12. Волженкин Б. В. Модельный уголовный кодекс и его влияние на формирование уголовного законодательства государств-участников СНГ / Б. В. Волженкин // Новое уголовное законодательство стран СНГ и Балтии. Сборник научных статей. – М.: ЛексЭст, 2002. – 31 с.
13. Альшевский В. В. Судебно-медицинская экспертиза вреда здоровью в современном уголовном судопроизводстве: процессуальные аспекты, методические принципы и формально-логические алгоритмы / В. В. Альшевский. – М.: Юрлитинформ, 2004. – 176 с.
14. Правила судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень: Наказ МОЗ України від 17 січня 1995 року № 6 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0255-95>
15. Викторов О. С. Телесные повреждения и психическая травма / О. С. Викторов // Правоведение. – 1958. – № 4. – С. 63–68.
16. Наконечна Л. А. Насильство як наскрізне кримінально-правове поняття: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.08 / Л. А. Наконечна. – Львів, 2016. – 21 с.

17. Уголовный кодекс Республики Молдова – СПб.: Юридический центр Пресс, 2003. – 406 с.

18. Уголовный кодекс Республики Таджикистан. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2001. – 410 с.

19. Уголовный кодекс Республики Беларусь. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2001. – 474 с.

20. Лозовицкая Г. П. Общий сравнительно-правовой комментарий и сравнительные таблицы уголовных кодексов государств – участников Содружества Независимых Государств (СНГ) / Г. П. Лозовицкая; под ред. П. Г. Пономарева. – Саратов: Изд-во Саратовской государственной академии права, 2002. – Ч. 2. – 681 с.

Гураль Л. О. Ответственность за причинение телесных повреждений согласно уголовному праву отдельных зарубежных государств.

Пронализированы некоторые нормы зарубежного законодательства, касающиеся ответственности за причинение телесных повреждений. Исследованы законодательные модели стран СНГ относительно преступлений против телесной неприкосновенности личности. Сопоставлены такие понятия, как «вред здоровью» и «телесные повреждения», «физическое и психическое насилие». Рассмотрены квалифицирующие и особо квалифицирующие признаки состава преступления «умышленное тяжкое телесное повреждение», не известные украинскому законодательству. Внесены предложения по усовершенствованию норм уголовного законодательства, содержащихся в Уголовном кодексе Украины, относительно ответственности за причинение тяжкого телесного повреждения.

Ключевые слова: телесные повреждения, вред здоровью, физическое и психологическое насилие, квалифицирующие и особо квалифицирующие признаки, законодательство зарубежных стран.

Hural L. O. The responsibility for body injuries according to the particular foreign states criminal law

Particular norms of foreign legislation as for body injuries responsibility are analyzed, because such an analysis of foreign legislation, detection of its omissions and achievements gives the opportunity to improve national legislation through the selection of the best Criminal Code norm patterns.

In the modern conditions of Ukraine becoming a legal state, national legislation adaptation according to European Union states legislation, the meaning of comparative legal method is extremely of current interest. Legislative models of CIS states are explored as for body integrity crimes in order to produce legislative novels to contribute the integration of joint efforts in corporal offenses opposition.

The physical violence and mental violence definitions are compared. Ukrainian scientists claim, that in spite of the fact that mental violence harm is more efficient, it can't be measured according to the injuries estimation rules similarly to the physical violence. That's why it's better to refuse from attempts to measure mental violence severity level in this way.

The aggravating and the particularly aggravating circumstances of «intentional grievous bodily harm» corpus delicti, unknown to Ukrainian legislation, are considered. So 19 of 34 circumstances are entirely unknown to the corpus delicti legal construction and 15 of them are foreseen in p.2 art.115 of the Criminal Code of Ukraine (intentional murder).

The offers are suggested as for criminal legislation norms improvement, that Criminal Code contains, about the responsibility for intentional grievous bodily harm, including the aggravating circumstances of the p.2 art. 121 of the Criminal Code of Ukraine (intentional grievous bodily harm) review in order to include some aggravating circumstances of the p.2 art. 115 of the Criminal Code of Ukraine (intentional murder) as the particularly aggravating circumstances of the pointed crime, taking into account the practice of the CIS countries above.

Key words: body injuries, physical violence, mental violence, aggravating and the particularly aggravating circumstances, intentional grievous bodily harm, foreign countries legislation .

Стаття надійшла 30 вересня 2016 р.

УДК 341.3

**Corina Dodi,
Sergiy Marko**

WAR CRIMES UNDER THE INTERNATIONAL CRIMINAL COURT STATUTE

The article considers important aspects of determination of «war crimes» and «elements of war crimes» in the international treaties and international practice. The authors reveal the efficacy of the international precedent in ensuring compliance, implementation, application and use of decisions of ICTY, ICTR, and ICC in today's realities. The elements describing the subject-matter of jurisdiction for war crimes under art. 8 (2) (a) ICC Statute are analyzed. It was defined that a war crime is any act of violence qualified as crime, committed during, and in connection with a war under specially favorable conditions, created by the war and facilitating its commission, the act being directed against the other belligerent state, its interests, or its citizens, against a neutral state, its interests, its citizens as well as against stateless civilians, unless it is justified under the law of warfare.

Key words: war crimes, elements of war crimes, international humanitarian law, Geneva Conventions of 1949, international criminal law, international armed conflict, violation of laws of war.

Formulation of the problem.

A war crime is defined as an act that constitutes a serious violation of the law of war that gives rise to individual criminal responsibility.

Examples of war crimes include intentional killing civilians or prisoners, torture, destroying civilian property, taking hostages, perfidy, rape, using child soldiers, pillaging, declaring that no quarter will be given, and using weapons that cause superfluous injury or unnecessary suffering.

The concept of war crimes began to emerge during the end of the 19th century and the beginning of the 20th century when the body of customary international law applicable to warfare between sovereign states was codified. Such codification occurred at the national level, such as with the publication of the Lieber Code in the United States, and at the international level with the adoption of the treaties during the Hague Conventions of 1899 and 1907. Moreover, trials in national courts during this period further helped clarify the law. Following the end of World War II, major developments in the law occurred. Numerous trials of Axis war criminals established the Nuremberg principles, such as notion that war crimes constituted crimes defined by international law. Additionally, the Geneva Conventions in 1949 defined new war crimes and established that states could exercise universal jurisdiction over such crimes.

In the late 20th century and early 21st century, following the creation of several international courts, additional categories of war crimes applicable to armed conflicts other than those between states, such as civil wars, were defined [1, p. 63–64].

State of Research. The issues of determination and development of the international norms concerning the war crimes and their elements in different aspects were researched by a lot of lawyers and scientists since the appearance of the main international criminal tribunals and courts (such as Nuremberg Tribunal, Tokyo Tribunal, ICTY, ICTR and ICC). A great contribution to the development of the problem was made by such scholars as I. P. Blishchenko, R. Abi-Saab, L. Moir, E. La Haye, T. David, F. Bugnion, I.M. Angel, K. S. Zhabigailo.

In post-Soviet jurisprudence in some legal issues concerning war crimes such researchers as A.B. Amelin, A.I. Poltorac, L.I. Savinski, M.G. Smirnov, V.N. Rusinova, V. Gamurari, O.N. Tolochko are involved.

In the Ukrainian legal science with some aspects of the problems of international conflicts and war crimes such experts as A.S. Matsko, M.M. Gnatovsky, O.V. Kasinyuk, V.N. Repetsky, N.V. Dremina, V.P. Basov are engaged.

The **main objective** of the study is to reveal trends and optimal mechanism for the development, as well as to formulate scientific and practical proposals on the definition and qualification of war crimes and their implementation in the national jurisdictions on the basis of an integrated, comprehensive analysis of the doctrinal foundations, legal

regulation of international humanitarian law provisions and international criminal law norms applicable to determination of armed conflicts.

Statement of key provisions. Violation of the laws of war entailed individual responsibility in many ancient civilizations such as China, India or Asia, where, for example, according to the code of Bushido a soldier shall be guilty of manslaughter if he kills prisoners of war with his own hands. In 1268 in Naples, Conrandin von Hohenstafen was tried and sentenced to death for having initiated an unjust war. In 1474, the trial of Peter von Hagenbach is one example of a quasi-international tribunal, which convicted him of murder, rape, perjury and other crimes against the laws of man and of God committed in the village of Breisach.

In 1625, Grotius, shadowing the concept of international crime or offenses against mankind, wrote: «the fact must be recognized that kings, and those who possess rights equal to those kings, have the right of demanding punishment not only on account of injuries committed against themselves or their subjects, but also on account of injuries which do not directly affect them but excessively violate the law of nature or of nations in regard to any persons what so ever». Similar views were expressed by, for example, F. de Vitoria in 1532, c. Wolf in 1764 and J. Moser in 1882 [2, p. 105–106].

The Versailles Treaty include specific provisions dealing with individual criminal responsibility for violations of the laws of war. After the conclusion of the First World War, Allied leaders developed a concept to try enemy leaders criminally for the international law violations they committed during the war. Articles 227-230 of the stipulated Versailles Treaty the arrest and trial of German officials accused as war criminals. These occurred in 1921. The legacy of the Leipzig trial is that it was the first attempt to develop a comprehensive approach and system for prosecuting international law violations in war time [3].

After the Second World War the Nuremberg and Tokyo Tribunals were created. This Tokyo tribunal convened in May of 1946 to try the leaders of the Empire of Japan for three types of crimes: «Class A» (crimes against peace), «Class B» (war crimes), and «Class C» (crimes against humanity), committed during World War II. What is known today as the concept of war crime developed further under the umbrella of the Nuremberg Trials based on the definition found in the London Charter (1945).

In addition to war crimes, the London Charter also set out definitions for crimes against peace (used today in the discussion surrounding the crime of aggression) and crimes against humanity, often occurring in concert with war crimes during situations of armed conflict [3].

War crimes committed in internal armed conflict were not recognized in war crimes provisions until the Statute of the International Criminal Tribunal for Rwanda, as a result of the 1994 genocide that occurred there. This post-dates the mandate of the Statute for the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia, though in the 1995 *Tadic* case, the Court embraced a broad view of the two categories of war crimes and found that international criminal responsibility included acts committed during internal armed conflict [1]. In 1998 a very important body, the International Criminal Court was created.

Every State is forbidden to wage war or armed conflict in a manner that violates international humanitarian law. The duty of States is not limited to refraining from violations.

They must also ensure that individuals under their control adhere to the provisions of international humanitarian law. Here, criminal law can function to deter individuals from violating international humanitarian law and punish those violations that do occur. Many states have adopted codes of military justice and claimed the right to try and punish members of enemy forces, after hostilities ceased, for violations of the laws of war. As a rule, the crimes were defined in domestic law. The Geneva Conventions were the first treaties to require criminalization of certain violations under domestic law (grave breaches).

Determining which violations of international humanitarian law create individual criminal liability is one of the principal challenges facing the law of war crimes. No definitive international codification exists so far. Art. 8 (2) of the ICC Statute, for example, lists many important crimes, but is not exhaustive, and other crimes can exist under customary international law [4].

A classical definition of war crimes was given by Manfred Lachs in 1945: a war crime is any act of violence qualified as crime, committed during and in connection with a war under specially favorable conditions, created by the war and facilitating its commission, the act being directed against the other belligerent state, its interests, or its citizens, against a neutral state, its interests, its citizens as well as against stateless civilians, unless it is justified under the law of warfare.

The punishment of individuals for war crimes is as old as the rules regulating warfare. Sanction for violating the laws and customs of war have been an integral part of the laws of warfare and an essential trigger to assure some compliance with this body of law by soldiers. The principle of individual criminal responsibility slowly found its way into international instruments codifying the laws and customs of war. In the twentieth century, an essential ingredient of the regime of war crimes was added with

the creation of international tribunals able to prosecute war criminals for what had become international crimes [2, p. 104].

The Statute of the International Criminal Court [5] defines war crimes as, *inter alia*, «serious violations of the laws and customs applicable in international armed conflict» and «serious violations of the laws and customs applicable in an armed conflict not of an international character». The Statutes of the International Criminal Tribunals for the former Yugoslavia and for Rwanda and of the Special Court for Sierra Leone and UNTAET Regulation No. 2000/15 for East Timor also provide jurisdiction over «serious» violations of international humanitarian law [7].

War crimes may be perpetrated by military personnel against enemy servicemen or civilians, or by civilians against either members of the enemy armed forces or enemy civilians (for instance, in occupied territory). Conversely, crimes committed by servicemen against their own military (whatever their nationality) do not constitute war crimes. Such offenses may nonetheless fall within the ambit of the military law of the relevant belligerent.

Not all crimes committed during an armed conflict constitute war crimes. It is widely held in case law and legal literature that, in order to qualify as a war crime, criminal conduct must be 'closely related to the hostilities'. This relationship between armed conflict and conduct, termed 'nexus' (or 'link'), serves to distinguish between war crimes, on the one side, and 'ordinary' criminal conduct (offenses falling under the law applicable in the relevant territory) committed during – but unrelated to – an armed conflict, on the other. This applies in particular to offenses committed by civilians, although courts have also required the link or nexus with an armed conflict in the case of crimes perpetrated by members of the military.

It should also be noted that the question of identifying a nexus between a criminal offence and an armed conflict is relatively easy in the case of international armed conflict: there, normally two or more belligerents face each other, and the civilians who belong to the enemy belligerent and do not take an active part in hostilities are «protected persons» (together with the wounded and the sick, the shipwrecked and the prisoners of war); they therefore may not be the subject of an attack. In addition, any offense committed by a combatant against a 'protected person' in breach of international humanitarian law is the actus reus of a war crime, for the offense amounts to a 'serious' violation of a rule of IHL.

In contrast, things are less clear in internal armed conflict. Here, in addition to the fact that governments face rebels having the same nationality

as government officials, civilians sometimes are engaged in fighting, and attack other civilians – despite the fact that they have the same nationality – on the assumption that the latter ‘belong to’ the opposed faction (that is, owe allegiance to the military and political structure of the opposed faction).

Furthermore, technically speaking, in a civil war civilians are not ‘protected persons’ pursuant to the Geneva Conventions and Protocols. These problems affecting internal armed conflicts should be kept in mind when considering the various issues that accompany the question of pinpointing the nature and scope of the ‘nexus’ [8].

Violations of the laws and customs of war are considered serious if (a) they endanger protected persons or objects or they breach important values; and (b) they are committed willfully—in the sense of intentionally or in reckless disregard of their outcome as endangering protected persons or objects or their breach of important values [9].

War crimes include the following serious violations of international humanitarian law:

1. Grave breaches of the Geneva Conventions:

In the case of an international armed conflict, any of the following acts committed against persons or property protected under the provisions of the relevant Geneva Convention: willful killing; torture or inhuman treatment, including biological experiments; willfully causing great suffering or serious injury to body or health; extensive destruction or appropriation of property, not justified by military necessity and carried out unlawfully and wantonly; compelling a prisoner of war or other protected person to serve in the forces of a hostile Power; willfully depriving a prisoner of war or other protected person of the rights of a fair and regular trial; unlawful deportation or transfer; unlawful confinement; taking of hostages.

Four elements describing the subject-matter jurisdiction for war crimes under art. 8 (2) (a) ICC Statute are drafted in the same way for all crimes under this section.

1. Such person or persons/ property were/was protected under one or more of the Geneva Conventions of 1949.

2. The perpetrator was aware of the factual circumstances that established that protected status.

3. The conduct took place in the context of and was associated with an international armed conflict.

4. The perpetrator was aware of actual circumstances that established the existence of an international armed conflict [10, p. 17].

In other interpretation these elements are:

(1) Armed conflict: there must have been an armed conflict when and where the alleged crimes were committed.

(2) Protected persons: the victim must be protected under IHL.

(3) Nexus: there must be a sufficient nexus between the accused's acts and the armed conflict.

(4) Existing IHL: the violation must be a breach of customary or treaty IHL binding on the accused.

(5) Gravity: the violation must be serious and involve grave consequences for the victim. (6) Individual criminal responsibility: the violation must entail individual criminal responsibility of persons breaching the rule.

(7) Awareness: It is also necessary to prove that the accused was aware that an armed conflict existed [11].

The current view of 'grave breaches' as something special and different was given judicial impetus by a majority of the judges of the ICTY Appeals Chamber in *Tadić* (Decision on Interlocutory Appeal on Jurisdiction), with Judge *Abi-Saab* dissenting. In that decision, the majority of the ICTY Appeals Chamber reasoned that the notion of 'grave breaches' is limited to international armed conflicts and does not apply to internal armed conflicts. Their conclusion was based solely on the fact that the Geneva Conventions provided for universal jurisdiction for purposes of 'grave breaches' [9].

The term «international armed conflict» is defined under common art. 2 of the Geneva Conventions in the following terms:

– ... all cases of declared war or of any other armed conflict which may arise between two or more of the High Contracting Parties, even if the state of war is not recognized by one of them.

– ... all cases of partial or total occupation of the territory of a High Contracting Party, even if the said occupation meets with no armed resistance [12, p. 15].

The ICTY found in the *Tadić* case that an international armed conflict exists whenever there is a resort to armed forces between States [13].

2. Other serious violations of the laws and customs applicable in international armed conflict:

- Intentionally directing attacks against the civilian population;
- Intentionally directing attacks against civilian objects;
- Intentionally directing attacks against personnel, installations, material, units or vehicles involved in a humanitarian assistance or peacekeeping mission;

- Intentionally launching an attack in the knowledge that such attack will cause incidental loss of life or injury to civilians or damage to civilian objects or widespread, long-term and severe damage to the natural environment which would be clearly excessive in relation to the concrete and direct overall military advantage anticipated;

- Attacking or bombarding, by whatever means, towns, villages, dwellings or buildings which are undefended and which are not military objectives;

- Killing or wounding a combatant who, having laid down his arms or having no longer means of defense, has surrendered at discretion;

- Making improper use of a flag of truce, of the flag or of the military insignia and uniform of the enemy or of the United Nations, as well as of the distinctive emblems of the Geneva Conventions, resulting in death or serious personal injury;

- The transfer, directly or indirectly, by the Occupying Power of parts of its own civilian population into the territory it occupies, or the deportation or transfer of all or parts of the population of the occupied territory within or outside this territory;

- Intentionally directing attacks against buildings dedicated to religion, education, art, science or charitable purposes, historic monuments, hospitals and places where the sick and wounded are collected, provided they are not military objectives;

- Killing or wounding treacherously individuals belonging to the hostile nation or army;

- Declaring that no quarter will be given;

- Compelling the nationals of the hostile party to take part in the operations of war directed against their own country, even if they were in the belligerent's service before the commencement of the war;

- Pillaging a town or place, even when taken by assault;

- Employing poison or poisoned weapons; asphyxiating, poisonous or other gases, and all analogous liquids, materials or devices;

- Employing bullets which expand or flatten easily in the human body, such as bullets with a hard envelope which does not entirely cover the core or is pierced with incisions;

- Employing weapons, projectiles and material and methods of warfare which are of a nature to cause superfluous injury or unnecessary suffering or which are inherently indiscriminate in violation of the international law of armed conflict;

- Committing rape, sexual slavery, enforced prostitution, forced pregnancy, a enforced sterilization, or any other form of sexual violence;
- Intentionally directing attacks against buildings, material, medical units and transport, and personnel using the distinctive emblems of the Geneva Conventions in conformity with international law;
- Intentionally using starvation of civilians as a method of warfare by depriving them of objects indispensable to their survival, including willfully impeding relief supplies;
- Conscripting or enlisting children under the age of fifteen years into the national armed forces or using them to participate actively in hostilities. These violations of customary international law are listed as grave breaches in Additional Protocol I and as war crimes in the Statute of the International Criminal Court.

Serious violation of international humanitarian law are covered by the general subject matters in national penal codes, which particularly include offenses against: life, body and health, personal liberty, personal property, offenses constituting a public danger and offenses committed in execution of official duties [10, p. 704].

To summarize, a tentative appraisal of the provisions on war crimes of the ICC Statute cannot but be checked: in many respects the Statute marks a great advance in International criminal law, in others it proves faulty instead; in particular, it is marred by being too obsequious to state sovereignty.

1. Cassese A., Gaeta P., Baig L., Fan M., Gosnell c. Cassese's International Criminal Law / A. Cassese, P. Gaeta, L. Baig, M. Fan, c. Gosnell. – Oxford: University Press, 2013. – 414 p.

2. La Haye E. War crimes in internal armed conflicts / Eve la Haye – Cambridge: Cambridge University Press, 2008. – 424 p.

3. Warcrimes [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://www.internationalcrimesdatabase.org/crimes/warcrimes>

4. Werle G., Bung J. International criminal justice / G. Werle, Dr. J. Bung – [Електронний ресурс]. – Режим доступа: http://werle.rewi.hu-berlin.de/05_War%20Crimes-Summary.pdf

5. Устав Международного Трибунала для судебного преследования лиц, ответственных за серьезные нарушения международного гуманитарного права, совершенные на территории бывшей Югославии, от 25 мая 1993 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://www.law.edu.ru/article/article.asp?articleID=1167601>

6. Dormann K. Preparatory Commission for the ICC: the elements of war crimes. Part II: other serious violations of the laws and customs applicable in

international and non-international armed conflicts / K. Dormann // International Review of the Red Cross. – 2001. – Vol. 83. – No. 842. – P. 461–487.

7. Definition of War Crimes [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://ihl-databases.icrc.org/customary-ihl/eng/docs/v1_rul_rule156

8. Cassese A. International Criminal Law / A. Cassese [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://graduateinstitute.ch/files/live/sites/ihleid/files/sites/international_law/users/vessier9/public/Cassese%20-%20War%20crimes.pdf

9. Chile Eboe-Osuji ‘Great Breaches’ as war crimes: much a do about ‘serious violations’? [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.icc-cpi.int/NR/rdonlyres/827EE9EC-5095-48C0-AB04-E38686EE9A80/283279/GRAVEBREACHESMUCHABOUTSERIOUSVIOLATIONS.pdf>

10. Dormann K. Elements of war crimes under the Rome Statute of the International Criminal Court. Sources and commentary / K. Dormann. – Cambridge: Cambridge University Press, 2003. – 524 p.

11. International Criminal Law & Practice Training Materials – War Crimes- [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://wcjp.unicri.it/deliverables/docs/Module_8_War_crimes.pdf

12. Женевские конвенции от 12 августа 1949 года и Дополнительные протоколы к ним. – М.: МККК, 2008. – 343 с.

13. Prosecutor v. Dusko Tadic, No. IT-94-1-AR72, (Decision on the Defence Motion for Interlocutory Appeal on Jurisdiction, 2 October 1995) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.icty.org/x/cases/tadic/acdec/en/51002.htm>

14. Fleck D. The Handbook of international humanitarian law / D. Fleck – Oxford: Oxford University Press, 2008. – 770 p.

Доди К., Марко С. И. Военные преступления в Статуте Международного уголовного суда

Рассмотрен важный аспект проблематики, который проистекает из содержания понятий «военные преступления» и «элементы военных преступлений», в международных договорах и международной практике.

Выяснена действенность международного прецедента в обеспечении, соблюдении, исполнении, применении и использовании решений МТБЮ, МУТР и МУС в современных реалиях. Проанализированы элементы, описывающие предметную юрисдикцию в отношении военных преступлений по ст. 8 (2) (а) Статута МУС. Определено, что под военным преступлением понимается предусмотренное актом международного уголовного права виновно совершенное общественно опасное деяние, посягающее на установленные основополагающими принципами международного права и международным гуманитарным правом правила ведения вооруженных конфликтов международного и немеждународного характера.

Ключевые слова: *военные преступления, элементы военных преступлений, международное гуманитарное право, Женевские конвенции 1949 г., международный вооруженный конфликт, международное уголовное право, нарушение законов войны.*

Доді К., Марко С. І. Воєнні злочини в Статуті Міжнародного кримінального суду

Розглянуто важливий аспект проблематики, що вкладається у зміст понять «воєнні злочини» та «елементи воєнних злочинів», у міжнародних договорах та міжнародній практиці. З'ясовано дієвість міжнародного прецеденту у забезпеченні, дотриманні, виконанні, застосуванні та використанні рішень МКТЮ, МКТР і МКС у сучасних реаліях.

Проаналізовано елементи, що описують предметну юрисдикцію стосовно воєнних злочинів за ст. 8 (2) (а) Статуту МКС. Встановлено, що під воєнними злочинами треба розуміти серйозне порушення звичаєвих і договірних норм міжнародного гуманітарного права, яке застосовують під час збройних конфліктів, іншими словами – серйозне порушення законів та звичаїв війни. Акцентовано, що такі злочини можуть вчинятися під час як міжнародних збройних конфліктів, так і збройних конфліктів неміжнародного характеру.

До воєнних злочинів, за ст. 8 Статуту Міжнародного кримінального суду, належать: а) серйозне порушення Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р.; б) інші серйозні порушення законів та звичаїв, які вчиняються під час міжнародних збройних конфліктів у межах, встановлених міжнародним правом; в) серйозне порушення ст. 3, загальної для чотирьох Женевських конвенцій 12 серпня 1949 р., яка застосовується до збройних конфліктів неміжнародного характеру; г) інші серйозні порушення законів і звичаїв, що стаються під час збройних конфліктів неміжнародного характеру в межах, визначених міжнародним правом.

Ключові слова: воєнні злочини, елементи воєнних злочинів, міжнародне гуманітарне право, Женевські конвенції 1949 р., міжнародний збройний конфлікт, міжнародне кримінальне право, порушення законів війни.

Стаття надійшла 22 листопада 2016 р.

Розділ 3

ТРУДОВЕ ПРАВО. НОТАРІАТ. ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО

УДК 331.101.21

Д. Ю. Герилів,
В. М. Адам

ДИСКРИМІНАЦІЯ ПРАЦІ: ТЕОРЕТИКО-ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ

Досліджено теоретико-прикладні аспекти дискримінації праці. Обґрунтовано, що загальноправовий принцип заборони дискримінації під час реалізації прав і свобод людини та громадянина, охоплюючи заборону будь-яких форм обмеження прав громадян за ознаками соціальної, расової, національної, мовної чи релігійної приналежності, повною мірою поширюється на сферу трудових відносин. З'ясовано, як саме дискримінація праці впливає на приниження людської гідності працівника, на створення несприятливих трудових правовідносин у колективі, на можливе виявлення ворожих настроїв серед працівників різних груп та видів діяльності.

Ключові слова: Конституція, право на працю, свобода праці, дискримінація праці, дискримінація оплати праці, трудове законодавство.

Постановка проблеми. Заборона дискримінації є одним з основоположних принципів трудового права, який закріплений в Декларації про основоположні принципи і права в сфері праці, прийнятій Міжнародною організацією праці (МОП) 18 червня 1988 року. На національному рівні ця проблема також певною мірою врегульована Законом України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» від 6 жовтня 2012 року № 5207-VI [1]. Заразом гарантоване Конституцією України право на працю без будь-якої дискримінації не містить дефініції «дискримінація». Проте ця проблема вельми актуальна в сучасних реаліях життя, наслідки якої, як слушно зазначає О. Антон, є очевидними: дискримінація принижує людську гідність працівників, створює напругу в трудових правовідносинах, спричинює вороже ставлення одних груп працівників до інших [2, с. 173].

Стан дослідження. У вітчизняній юридичній науці, на жаль, немає комплексних досліджень дискримінації у сфері праці. Окремі

проблемні аспекти цього явища досліджували у свої працях такі вчені, як: О. А. Антон, Н. Б. Болотіна, І. Сахарук, О. Кисельова, А. Коротка, Р. І. Кондратьєв, П. Д. Пилипенко, О. Ярошенко та ін. Потреба в їх додатковому комплексному осмисленні не тільки не втратила своєї актуальності, а й набула якісно нового значення.

З огляду на це, **метою** статті є характеристика дефініції «дискримінація праці», її міжнародного та національного забезпечення.

Виклад основних положень. Заборона дискримінації міститься в ст. 14 Конвенції про захист прав людини і основних свобод (далі – Конвенція). Користування правами і свободами, визнаними в цій Конвенції, гарантується без будь-якої дискримінації за ознакою статі, раси, кольору шкіри, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного або соціального походження, належності до національних меншин, майнового стану, народження або за іншою ознакою [3]. Проте, ні Конвенція, ні її Протоколи не гарантують як таке загальне право на відсутність дискримінації. Насправді ст. 14 Конвенції забороняє, щоб особи піддавалися дискримінації, але тільки в користуванні правами та свободами, визнаними в Конвенції, охоплюючи діючі протоколи, тією мірою, якою останні були ратифіковані державами-учасницями. Так ст. 14 Конвенції може бути розглянута тільки разом з іншими нормативними положеннями Конвенції, які вона повинна доповнювати в певному випадку. В разі цього сам зміст поняття «дискримінація» Конвенція і протоколи до неї також не розкриваються.

Варто зазначити, що Протокол № 12 до Конвенції суттєво змінює концепцію ст. 14 Конвенції. Стаття 1 Протоколу № 12 передбачає загальну заборону дискримінації в користуванні фактично будь-яким правом, визнаним національним законом, і забороняє будь-яку дискримінацію з боку органів державної влади. Таким чином, з тексту ст. 14 Конвенції виходить гарантія захист від усіх видів дискримінації незалежно від того, чи визнані дані права в Конвенції, чи ні.

Вперше визначення дискримінації в сфері праці подано в ст. 1 Конвенції № 111 МОП «Щодо дискримінації в галузі праці та зайнятості», прийнятій в м. Женева 25 червня 1958 року на 42-й сесії Генеральної конференції МОП. Відповідно до мети цієї Конвенції термін «дискримінація» охоплює: а) будь-яке розрізнення, недопущення або перевагу за ознакою раси, кольору шкіри, статі, релігії, політичних переконань, іноземного походження або соціального походження і призводить до знищення або порушення рівності можливостей чи поведіння в галузі праці та зайнятості; б) будь-яке інше розрізнення, недопущення або перевагу, що призводить до знищення або порушення рівності можливостей в галузі праці та зайнятості і визначається

відповідним членом Організації після консультації з представницькими організаціями роботодавців і працівників, де такі організації є, і з іншими відповідними органами.

Вітчизняне трудове законодавство, ґрунтуючись на загально-визнаних принципах і нормах міжнародного права і відповідно до Конституції України, в низці основних принципів правового регулювання трудових відносин та інших безпосередньо пов'язаних з ними відносин передбачає: заборону будь-якої дискримінації у сфері праці, зокрема порушення принципу рівності прав і можливостей, пряме або непряме обмеження прав працівників залежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, гендерної ідентичності, сексуальної орієнтації, етнічного, соціального та іноземного походження, віку, стану здоров'я, інвалідності, підозри чи наявності захворювання на ВІЛ/СНІД, сімейного та майнового станів, сімейних обов'язків, місця проживання, членства у професійній спілці чи іншому об'єднанні громадян, участі у страйку, звернення або наміру звернення до суду чи інших органів за захистом своїх прав або надання підтримки іншим працівникам у захисті їх прав, за мовними або іншими ознаками, не пов'язаними з характером роботи або умовами її виконання (ст. 2).

Кодекс законів про працю, розкриваючи принцип заборони дискримінації у сфері праці, декларує, що кожен має рівні можливості для реалізації своїх трудових прав. До того ж законодавство про працю встановлено високий рівень умов праці, всемірну охорону трудових прав працівників. У разі цього гарантується, що ніхто не може бути обмежений у трудових правах і свободах, що пов'язано з діловими якостями працівника.

Також забороняється необґрунтована відмова в укладанні трудового договору. Крім того, тією встановлено заборону на будь-яке пряме чи непряме обмеження прав або встановлення прямих чи непрямих переваг під час укладення трудового договору.

Згідно з чинним законодавством, питання про наявність дискримінації під час працевлаштування (відмову в укладанні трудового договору) вирішується судом. Встановлення на законодавчому рівні дефініції «дискримінація» відповідно до міжнародних правових актів у сфері трудових та інших пов'язаних з ними правовідносин є на сьогоднішній день необхідним і дієвим заходом, особливо стосовно певних категорій працівників.

Доцільно наголосити на проблемі дискримінації праці такої соціальної групи, як інваліди, яка на сучасному ринку праці надзвичайно актуальна для України.

Варто зазначити, що найпоширеніша форма дискримінації осіб з обмеженою працездатністю виявляється під час прийому на роботу. Захистити цю категорію від дискримінації на роботі вкрай складно через прогалини в кримінально-процесуальному та цивільно-процесуальному законодавстві. Зазвичай, відмова роботодавців у разі прийому на роботу не пов'язана з діловими якостями претендента на вакантну посаду (наприклад, великою фізичною витривалістю), вони просто не висловлюють бажання вступати в трудові правовідносини з певною категорією людей, вважаючи, що інвалідність може негативно вплинути на якість виконуваної ними роботи.

У зв'язку з цим особливо актуальним є те, що Конвенція ООН про права інвалідів передбачає: держави-учасниці забороняють будь-яку дискримінацію за ознакою інвалідності й гарантують інвалідам рівний та ефективний правовий захист від дискримінації на будь-якій основі ...; держави-учасниці визнають право інвалідів на працю нарівні з іншими; воно охоплює право на отримання можливості заробляти собі на життя працею, яку інвалід добровільно вибрав або погодився, в умовах, коли ринок праці та виробниче середовище є відкритими, інклюзивними і доступними для інвалідів; держави-учасниці забезпечують і заохочують реалізацію права на працю, зокрема тими особами, які отримують інвалідність під час трудової діяльності, завдяки прийняттю в законодавчому порядку належних заходів, спрямованих на заборону дискримінації за ознакою інвалідності стосовно всіх питань, що стосуються всіх форм зайнятості, включаючи умови прийому на роботу, наймання та зайнятості, збереження роботи, просування по службі та безпечних і належних умов праці.

Прийняття Україною міжнародних зобов'язань і стандартів, передбачених Конвенцією, дасть змогу включити їх в національне законодавство, забезпечивши заходи щодо усунення дискримінації інвалідів.

Також варто виокремити проблему дискримінації оплати праці в Україні. На сьогодні відмінності в оплаті праці сягає великих розмірів. Заробітна плата працівників однієї організації може відрізнятись в десятки, а іноді і в сотні разів.

Можна виділити соціальні норми, які спрямовані на заборону дискримінації в сфері оплати праці. На міжнародному рівні цю проблему регулює Конвенція МОП № 100 про рівну винагороду чоловіків і жінок за працю рівної цінності. На національному рівні принцип оплати праці проголошено як забезпечення рівної оплати за працю рівної цінності, зокрема під час встановлення тарифних ставок, окладів (посадових окладів), ставок заробітної плати, виплат компенсаційного

і стимулюючого характеру, а також недопущення будь-якої дискримінації – відмінностей, винятків і переваг, які пов'язані діловими якостями працівників і результатами їх праці.

У зв'язку з викладеним можна спробувати дати визначення дискримінації в сфері оплати праці. Одним з головних ознак дискримінації є встановлення і застосування правил поведінки, що суперечать законодавству. Доцільно провести межу між диференціацією з оплати праці та дискримінацією. Чинники диференціації визначені в законодавстві, зокрема дискримінація охоплює обставини, застосування яких суперечить законодавству (ст. 2 Кодексу законів про працю). Природно, що перелік цих обставин не визначений в законодавстві вичерпно. Тому дискримінацією можуть бути визнані будь-які обставини, встановлення і застосування яких вступає в суперечність з законодавством. Отже, дискримінацією є встановлення і застосування відмінностей, винятків і переваг, які не передбачені законодавством.

Дискримінація має суб'єктивний характер. Очевидно, що обставини, які визначають поняття дискримінації, знаходяться в залежності від свідомості людей. Тому вони мають суб'єктивне начало. Дискримінація обмежує права і інтереси конкретних суб'єктів, отже, обставини, що визначають поняття дискримінації, з'являються завдяки діяльності людей і спрямовані на незаконне встановлення і застосування відмінностей щодо конкретних суб'єктів. Отож можна зробити висновок про те, що обставини дискримінації мають суб'єктивний характер. Через що загальне поняття дискримінації охоплює відмінності, винятковість, переваги суб'єктивного характеру, що суперечать законодавству. У нашому розумінні відсутність правових підстав, закріплених у законодавстві, для встановлення відмінностей, винятків, переваг дає змогу зробити висновок про застосування дискримінації.

Під дискримінацією розуміють обмеження або позбавлення прав певних категорій громадян за різними ознаками [4, с. 219]. Очевидно, що обмеження в правах відбувається через позбавлення рівноправності. Отже, дискримінація є порушенням суб'єктивних прав, що тягне за собою позбавлення рівності в їх реалізації в порівнянні з іншими суб'єктами, права яких не порушені.

Стосовно оплати праці поняття дискримінації пов'язано зі встановленням і застосуванням відмінностей, винятків і переваг, не обумовлених діловими якостями працівників і результатами їх праці. Ділові якості працівника – це навички та вміння, необхідні для виконання трудових обов'язків. Нагадаємо, що трудові обов'язки визначаються, виходячи з трудової функції працівника, яка повинна бути вказана в трудовому договорі. Своєю чергою, трудова функція визначається

відповідно до законодавства, тобто довідниками робітничих професій і посад службовців або затвердженими органами виконавчої влади професійними стандартами. Пред'явлення працівникам вимог, які не входять у зміст їх трудової функції, варто кваліфікувати як дискримінацію, оскільки від працівника намагаються отримати навички та вміння, що виходять за межі його трудових обов'язків. У цьому випадку порушується рівність прав у порівнянні з іншими працівниками за аналогічною трудовою функцією. Отже, ділові якості працівника повинні бути визначені відповідно до вимог законодавства, тобто стосовно виконуваної ним трудової функції. Покладання на працівника додаткових обов'язків, що не входять у зміст його трудової функції, і як наслідок оцінення його ділових якостей не тільки у зв'язку з виконанням ним передбачених законодавством обов'язків може розглядатися як дискримінація у сфері оплати праці.

Оплата праці повинна бути пов'язана з результатами трудової діяльності. Відсутність зв'язку з цим під час встановлення відмінностей, винятків, переваг в оплаті праці також може розглядатися в якості дискримінації. Насамперед визначення результатів праці має певні труднощі. Дійсно, безліч трудових функцій передбачає наявність особливих правил їх результативності. Однак можна виділити два основні критерії для визначення результатів праці. По-перше, відпрацьований працівником час. Робочий час організовує роботодавець, він веде його облік. У зв'язку з результатом трудової діяльності може бути визнано відпрацьований працівником робочий час в інтересах роботодавця. По-друге, критерієм результативності виконання працівником трудової функції є обсяг виконаних ним робіт (службових завдань). Цей критерій також застосовується роботодавцем. Однак нормативи обсягу робіт (службових завдань) також повинні відповідати вимогам законодавства, тобто нормам праці, які встановлені для конкретної трудової функції. Отже, виконання норм праці є результатом трудової діяльності, який повинен бути врахований роботодавцем під час оплати праці. Відмова роботодавця від обліку результатів праці у вигляді виконаних працівником норм праці також може бути кваліфіковано як дискримінація в оплаті праці.

У зв'язку з викладеним, на наш погляд, дискримінація в оплаті праці може бути визначена як встановлення і застосування відмінностей, винятків, переваг суб'єктивного характеру, що суперечать законодавству, не пов'язаних з діловими якостями працівників і результатами виконуваної ними трудової функції.

Таке визначення дискримінації в оплаті праці, вважаємо, дає змогу виділити її види. Обставини, що визначають дискримінацію,

можуть з'явитися в різних актах, а також під час здійснення роботодавцем дій (бездіяльності). З огляду на викладене може бути виділена дискримінація в актах нормативного характеру, правозастосовна дискримінація та змішана дискримінація. Дискримінація в оплаті праці може відбутися під час здійснення роботодавцем дій (бездіяльності), що порушують рівноправність працівників.

Нормативна дискримінація в оплаті праці може з'явитися на різних рівнях. Як відомо, норми трудового права можуть бути створені на державному, регіональному, місцевому та локальному рівнях. Відповідно на цих же рівнях виникають обставини, що визначають нормативну дискримінацію. У нашому розумінні нормативна дискримінація в оплаті праці може мати економічний характер. Наприклад, в основу оплати праці працівників покладені доходи галузі, продукція якої користується підвищеним попитом (монопольне становище на ринку). В цьому випадку працівники інших галузей економіки, які виконують аналогічні трудові функції, виявляються в нерівному положенні з працівниками пануючої на ринку галузі. З цієї причини оплата праці працівників різних галузей фактично не пов'язана з їх діловими якостями і результатами праці.

Встановлені нормативи розподілу прибутку також можуть бути обставинами дискримінації. Відповідна норма повинна з'явитися в змісті вітчизняного трудового законодавства. Відсутність подібної норми і призводить до дискримінації працівників під час розподілу власником прибутку. Присвоєння власником заробленого працівниками прибутку варто розглядати як дискримінацію. Працівники, їх представники повинні брати участь у розподілі прибутку. В цьому випадку повинні бути реалізовані принципи соціального партнерства. Воно передбачає рівність прав, зокрема під час розподілу прибутку. У зв'язку з цим працівники повинні отримати право на отримання в якості заробітної плати не менше 50% отриманої за рахунок їх праці прибутку. Встановлення меншого відсотку, на наш погляд, означає дискримінацію в оплаті праці працівників у порівнянні з власником, який отримує більшу частину прибутку. Очевидно, що прибуток є результатом праці працівника. Присвоєння значної частини цього показника призводить до того, що результати праці не знаходять свого належного відображення в оплаті праці працівників. З огляду на це власник використовує в своїх інтересах дискримінаційні обставини у визначенні оплати праці працівників. Дискримінація може мати змішаний характер. Наприклад, у разі видання роботодавцем правозастосовного акта дискримінаційного характеру з посиланням на норми чинного законодавства. З метою посилення гарантій трудових прав

певних категорій працівників, які найвразливіші від виявів дискримінації (інваліди), необхідно посилити юридичну відповідальність роботодавців щодо застосування ними дискримінації у сфері праці.

Висновки. Загальноправовий принцип заборони дискримінації під час реалізації прав і свобод людини і громадянина, охоплюючи заборону будь-яких форм обмеження прав громадян за ознаками соціальної, расової, національної, мовної чи релігійної приналежності повною мірою поширюється на сферу трудових відносин. Водночас прогалини, що мають місце в трудовому законодавстві, повинні бути усунені в новому Трудовому кодексі, статті якого ґрунтуються на нормах міжнародного права. Також, як слушно наголошують учені, поряд із удосконаленням законодавства та антидискримінаційною державною політикою необхідним є підвищення правової культури населення, зокрема з метою подолання упереджень і стереотипів, що часто є причиною дискримінації [5, с. 82]. Відповідно, забезпечення принципу заборони дискримінації сприятиме зменшенню рівня безробіття в Україні, а відтак і забезпеченню належного соціального становища громадян.

1. Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні: Закон України від 06.09.2012 р. № 5207-VI // Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5207-17>

2. Антон О. А. Заборона дискримінації у сфері праці як юридична гарантія: міжнародно-правові нормативи та вітчизняне трудове законодавство // Університетські наукові записки. – 2006. – № 1 (17). – С. 173–180.

3. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://unba.org.ua/assets/uploads/legislations/education-materials/zaborona-diskrim%D1%96nac%D1%96jiv-praktic%D1%96-evropejskogo-sudu-z-prav-ljudini-3.pdf>

4. Дашковська О. Дискримінація за ознакою статі: деякі загальнотеоретичні аспекти / О. Дашковська // Вісник Академії правових наук України. – 2005. – № 3 (42). – С. 219–226.

5. Сахарук І. С. Реалізація принципу недопущення дискримінації у сфері доступу до праці / І. С. Сахарук // Вісник Запорізького національного університету. – 2011. – № 1. – С. 77–83.

Герилів Д. Ю., Адам В. М. Дискриминация труда: теоретико-прикладные аспекты

Исследованы теоретико-прикладные аспекты дискриминации труда. Обосновано, что общеправовой принцип запрета дискриминации во время реализации прав и свобод человека и гражданина, включая запрет любых форм ограничения прав граждан по признакам социальной, расовой, национальной, языковой или религиозной принадлежности, в полной мере распространяется

на сферу трудових відносин. Уявлено, як дискримінація праці впливає на уніження людського гідності працівника, на створення небажаних трудових відносин в колективі, на можливе проявлення ворожих настроїв серед працівників різних груп і видів діяльності.

Ключеві слова: Конституція, право на працю, свобода праці, дискримінація праці, дискримінація оплати праці, трудове законодавство.

Heryliv D. Yu., Adam V. M. Labour discrimination: theoretical and applied aspects

The article deals with the theoretical and applied aspects of labour discrimination. It is proved that the general legal principle of prohibition of discrimination for realization of rights and freedoms of man and citizen, including the prohibition of any form of restriction of the rights of citizens on the grounds of social, racial, national, linguistic or religious features is largely extended in the sphere of labour relations.

The definition of the term «determination» in the field of labour in accordance with the provisions of Geneva Convention Concerning Discrimination in Respect of Employment and Occupation is interpreted. The author establishes how the native legislation (according to the Labor Code) reveals the principle of prohibition of labour discrimination, counts the level of working conditions, guarantees unlimited power in the implementation of labour rights and freedoms of employees.

The author explains how labour discrimination affects the disparagement of human dignity among the employees, creating adverse labor relations in the team, possible detecting hostile attitudes among workers of different groups and activities. One of the most important forms of labour discrimination is discrimination of workers with limited working capacity, namely the disabled that are specified in the International Convention on the Rights of Persons with Disabilities, according to which States prohibit any discrimination on the basis of disability and guarantee the disabled equal and effective legal protection against any discrimination.

A special attention is paid to wages discrimination in Ukraine, differences in the amount of remuneration, which sometimes reached large measures (there is a violation of wages to employees of one company where a difference in dozens of times was detected).

The differentiation of the terms «labour discrimination and wages discrimination» is shown. The subjective character of discrimination in respect of limiting the rights and interests of specific individuals is explained. The author determines the major features of the results of the work: working hours and effectiveness of the performance of the worker's employment function as volume of fulfilled work (official tasks).

Key words: Constitution, right to work, freedom of labour, labour discrimination, wages discrimination, labour legislation.

Стаття надійшла 31 жовтня 2016 р.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗАКОНУ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ «ПРАВО ПРО НОТАРІАТ» 1933 РОКУ ЯК ДЖЕРЕЛА ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ НОТАРІАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА ТЕРЕНАХ ГАЛИЧНИНИ

Розглянуто питання законодавчого регулювання нотаріальної діяльності на українських землях у складі Речі Посполитої. Охарактеризовано Закон Речі Посполитої «Право про нотаріат» 1933 року.

Проаналізовано нормативний акт з огляду на порядок призначення на посаду нотаріуса, режим роботи нотаріуса, обмеження у праві вчинення нотаріальних дій. Доведено, що більшість норм Закону «Право про нотаріат» 1933 року лишаються актуальними і в теперішній час.

Ключові слова: закон, нотаріальна діяльність, нотаріус, нотаріальний акт, нотаріальне діловодство.

Постановка проблеми. Нотаріат розвивався разом зі змінами суспільного устрою та зазнавав постійного впливу з боку держави.

Доки Україна входила до складу Речі Посполитої, розвиток нотаріального законодавства і діловодства останньої визначав відповідні процеси і в Україні.

Аналіз історико-правових аспектів розвитку нотаріального законодавства України, в тому числі на українських землях за часів Речі Посполитої, буде корисним у світлі реформування інституту нотаріату та нотаріального законодавства.

Стан дослідження. Питання історії нотаріату в Україні досліджували багато вітчизняних учених, зокрема: В. В. Баранкова, М. М. Дякович, Л. В. Єфіменко, М. Б. Кальницький, В. В. Комаров, О. І. Нелін, М. В. Никифорак, В. Д. Степаненко, В. М. Черниш, Л. Є. Ясінська (Шевчук) та ін.

Вагомий внесок у дослідження права, зокрема нотаріату за часів Речі Посполитої, зробили відомі українські науковці: О. І. Нелін та Л. Є. Ясінська, а також інші. У працях названих науковців висвітлювалися зазвичай загальні питання нотаріальної діяльності та мало приділено уваги аналізу законодавства щодо провадження нотаріальної діяльності.

Метою статті є аналіз норм Права про нотаріат від 27 жовтня 1933 року, показати накопичення історико-правових знань щодо

порядку вчинення окремих нотаріальних дій, а також порядку ведення нотаріального діловодства.

Методологічною основою цього дослідження стали і загально-теоретичні, і спеціальні методи, зокрема порівняльно-правовий та діалектичний методи.

Виклад основних положень. Загальновідомим є той факт, що 15 березня 1923 р. Радою послів Антанти ухвалено рішення про передавання Галичини Польщі, яка, своєю чергою, складалася з – Львівського, Станіславського і Тернопільського воєводств.

На українських землях, що раніше входили до складу Австро-Угорщини продовжував діяти Нотаріальний порядок 1871 року. Ми погоджуємося з Л. Ясінською, що вказаний нормативний акт діяв на території Галичини також після загарбання Польщею 1919 р. аж до 1 липня 1934 р. [1, с. 13].

Закон «Право про нотаріат» був затверджений розпорядженням Президента Речі Посполитої від 27 жовтня 1933 р. [2]. та складався з трьох частин: Нотаріальний устрій; Учинення нотаріальних дій; Вступні положення та містив 150 статей.

Вагомим є належно підтверджений висновок польської дослідниці історії нотаріату Д. Малец про те, що розпорядження 1933 р. ґрунтувалося на найкращих європейських зразках нотаріального права, заснованих на традиціях французького нотаріального законодавства [3].

Як справедливо зауважує польський учений Я. Глясс, заслуга нового закону полягала в тому, що вперше рівномірно по всій країні було виокремлено нотаріуси як виконавців незалежної юридичної професії, яка вимагає високої кваліфікації [4, с. 24; 26].

Варто зазначити, що серед польських дослідників та нотаріусів він ... отримав назву «Конституція польського нотаріату» [5, с. 4].

Право про нотаріат 1933 р. визначило нотаріус функціонером публічним, уповноваженим укладати і засвідчувати акти і документи, яким сторони зобов'язані або прагнуть надати юридичної сили, а також виконувати інші, передбачені у законі нотаріальні дії (артикул 1). Ми погоджуємося з Л. Шевчук (Ясінською), що таке визначення свідчило про публічний характер функцій нотаріуса, не визнаючи водночас його державним службовцем, і надавало нотаріатові широкого професійного самоуправління [6, с. 381].

Кількість нотаріусів та їх робочі місця для кожного окружного суду визначав Міністр юстиції. Так, відповідно до Міністерського наказу було визначено кількість нотаріусів у державі: у 1933 р. – 779; 1934 р. – 780.

Найбільше (187 посад нотаріусів) передбачалося в окрузі апеляційного суду у Варшаві. Львівська палата об'єднувала лише 163 нотаріусів [7, s. 17–20].

Нотаріус мав провадити свою діяльність у межах дії окружного суду та свого робочого місця.

Офіційною мовою нотаріального діловодства була польська, а використання інших мов відбувалося за окремими приписами [8, с. 649].

Відповідно до ст. 7 Закону, на посаду нотаріуса могла бути призначена особа, яка: є громадянином Польщі та володіє повним обсягом цивільних прав; досягла 30 років, вільно володіє польською мовою, і усно, і письмово; позитивно характеризується; здобула університетську юридичну освіту; пройшла стажування у нотаріуса та склала нотаріальний іспит.

Водночас передбачено, звільнення від стажування та іспиту осіб, які пропрацювали принаймні, п'ять років на посаді суддів і прокурорів. У виняткових випадках на посаду нотаріуса могла бути призначена особа на основі особистої кваліфікації, пов'язаної з діяльністю в системі державної служби, за умови складення нотаріального іспиту, а також до призначення отримати на це згоду прем'єр-міністра [8, с. 650].

Для зайняття посади, нотаріус мав зголоситися до голови відповідного окружного суду впродовж чотирнадцяти днів із дня призначення та скласти присягу.

Законодавцем у ст. 12 Закону перелічено підстави звільнення нотаріуса з посади. Так, Міністр юстиції звільняє нотаріуса з посади у таких випадках: за власним бажанням; через інвалідність або розлад фізичного чи психічного стану, а також за неспроможності протягом тривалого часу виконувати свої функції; у разі втрати в судовому порядку цивільної дієздатності або обмеження на здійснення цих прав; вироку дисциплінарного суду [2].

Розділ третій Закону присвячений правам та обов'язкам нотаріуса, за якими він має виконувати свої зобов'язання відповідно до закону та своєї совісті, а також для захисту авторитету та гідності свого становища [8, с. 650].

Також нотаріус зобов'язаний зберігати в таємниці обставини, які отримав, виконуючи свої функції, а також, коли був свідком у суді.

Обмеження у провадженні нотаріальної діяльності регулюються ст. 15 Закону. Так, нотаріус не може займати іншої посади, за винятком таких: професора, доцента або викладача в академічних школах, якщо це не заважатиме виконанню нотаріальних актів. Також нотаріус

звільняється від виконання обов'язків у випадку обрання до Сейму Польського чи члена Сейму або Сенату.

Графік роботи нотаріуса охоплював необхідність його знаходження на робочому місці в офісі у будні дні, принаймні сім годин. У разі необхідності надавалося право вчиняти нотаріальні дії в звичайні робочі години за викликом. Зауважимо, що графіки роботи нотаріусів для всього окружного суду апеляційної інстанції визначав голова апеляційного суду, дослухаючись до думки нотаріальної ради. Також за необхідності нотаріус вправі виконувати нотаріальні дії у позаробочий час, зокрема неділю і святкові дні.

Нотаріуси мали право на пенсію від Скарбниці державної та не зобов'язувалися вступати в організації обов'язкового страхування. Зокрема нотаріус мав право на пенсійну винагороду від Державного казначейства, натомість не отримував половини зарплати до кінця року його призначення, а наступного календарного року і надалі отримував половину пенсійної зарплати тільки тоді, якщо його чистий прибуток в попередньому календарному році не перевищував 10 000 злотих.

Ярослав Левицький зауважував, що «іменуючи значну кількість емеритованих судовиків чи яких інших урядовців нотарями – скарб автоматично звільнюється від обов'язку плачення їм емеритурі» [9, с. 26]. Тобто, держава надавала право посадовцям пенсійного віку займати посади нотаріуса, та звільнялася від обов'язку платити їм пенсію.

Доцільно наголосити на тому, що ст. 23 Закону встановлювала важливе, на наш погляд, правило, згідно з яким нотаріус під час учинення нотаріальних дій користується правом захисту державних службовців. За виконання своїх обов'язків нотаріус отримував визначену правилами винагороду [8, с. 652].

Також законодавством було передбачено створення в Нотаріальних палатах Рад нотаріальних.

Кожна Нотаріальна палата була юридичною особою. Нотаріальна рада діяла на місці перебування палати і складалася: із 9 членів у палатах, що мали у своєму складі до 100 нотаріусів; 11 членів – від 100 до 200 нотаріусів та 13 членів у палатах із кількістю нотаріусів понад 200 чоловік [8, с. 652].

Законодавець передбачив, що загальні збори нотаріусів відбувалися чергові або позачергові. Чергові збори нотаріусів проводилися щороку в травні, а позачергові – скликалися впродовж місяця за пропозицією голови апеляційного суду або на підставі резолюцій нотаріальної ради, або на вимогу п'ятої частини нотаріусів, що входять

до палати. Відповідно до § 3 ст. 27 загальні збори зобов'язані були відвідувати всі нотаріуси, які є членами палати. Про причини, дату і місце проведення зборів заздалегідь повідомляли кожного нотаріуса окремо. У випадку, якщо нотаріуси не брали участь у засіданні без вагомих підстав, то вони підлягали штрафу в розмірі до 100 злотих.

Термін перебування нотаріуса-члена нотаріальної ради становив 3 роки. Водночас можна було щорічно змінювати третю частину складу ради. Члени нотаріальної ради могли бути переобрані тільки після року з дати відставки. Однак член нотаріальної ради не міг відмовитися від мандата.

Також нотаріус сплачував на потреби нотаріальної палати щорічні внески, а також, згідно з ухвалою палат, інші внески до фондів взаємодопомоги та на обов'язкове страхування.

Органами, які здійснювали нагляд над нотаріусами, були і суди, і нотаріальна рада. Згідно зі ст. 37 Закону нагляд за діяльністю нотаріусів виконував голова окружного суду. Таке ж право належало водночас голові апеляційного суду щодо нотаріусів округу апеляційного суду. Цей нагляд голови суддів здійснювався особисто або делегованим суддею.

Рада Нотаріальна виконувала нагляд за нотаріусами округу палати або через своїх членів, або через призначені для цієї мети нотаріусів, які не були членами ради. Однак основний нагляд за нотаріусами та органами нотаріальних палат, відповідно до ст. 42 Закону, здійснював міністр юстиції.

Стажистом нотаріуса могла бути лише особа, яка відповідала умовам, зазначеним у ст. 7 пп. 2, 4, і 5 (тобто вимогам, що висуваються до нотаріуса), та надала згоду нотаріусу про готовність прийняття її на стажування. В разі цього питання про зарахування заявників (майбутніх стажистів) вирішувала нотаріальна рада, яка до ухвалення рішення отримувала схвалення апеляційного суду. Після складання нотаріального іспиту стажист ставав асесором нотаріальним, який міг бути уповноваженим на заміщення нотаріуса.

Зазначаємо, як позитивний момент те, що частина друга Закону присвячена порядку вчинення нотаріальних дій.

Компетенцію нотаріусів встановлено у ст. 63 Закону. Зокрема, нотаріус складає нотаріальні акти, видає виписи, витяги та копії, засвідчує повноваження, підписи на заявах сторін, готує протоколи, опротестовує векселі, чеки та інші документи, приймає для зберігання документи, кошти або цінні папери. Однак нотаріус не вправі вчиняти нотаріальні дії, які суперечать закону, громадському порядку та добрим звичаям.

Передусім варто наголосити на тому, що у ст. 65 Закону законодавцем встановлено обмеження у вчиненні нотаріальних дій. Так, нотаріус не мав права виконувати нотаріальні дії від свого імені; від імені своєї дружини та осіб, які є його кровними або прямими родичами без обмеження; осіб, які є його родичами по бічній лінії аж до четвертого ступеня, або свояками до третього ступеня включно; осіб, з якими нотаріус мав узи усиновлення, опіки чи піклування; установ або організацій, в яких нотаріус мав частку [2].

Варто зазначити, що обмеження стосувалися не лише самого нотаріуса, але і його заступника, осіб, допоки тривало заміщення нотаріуса чи замісника. Наголошено, що вказані обмеження діяли також у випадку припинення шлюбу нотаріуса чи його заступника.

Також законодавець у ст. 66 Закону передбачив порядок оскарження нотаріальних дій. Наприклад, у разі відмови нотаріуса від учинення нотаріальної дії, зацікавлена особа була вправі звернутися зі скаргою в окружний суд за місцем знаходження нотаріуса протягом двох тижнів.

Під час виконання нотаріальної дії, нотаріус повинен встановити особу, яка звернулася до нього. Якщо людина нотаріусові особисто була невідома, то її особу могли підтвердити двоє знайомих нотаріусові осіб. Наведене вище дає підстави для висновку, що вказані норми повторюють норми щодо встановлення осіб, передбачені Австрійським нотаріальним порядком.

Однак законодавець також надав право нотаріусу встановлювати (ідентифікувати) особи сторін на підставі посвідчення або іншого документа, у разі коли ні він особисто, ні його знайомі не могли це зробити. Водночас спосіб встановлення особи повинен бути зазначений нотаріусом у документі.

Акцентуємо увагу на те, що законодавець забороняв нотаріусові вчиняти нотаріальні дії, якщо він був переконаний у недієздатності особи, яка звернулася за їх учиненням.

Як і в сучасній нотаріальній діяльності, кожному нотаріальному документові присвоювався номер, який відповідав номеру, під яким документ записувався у книгу (сучасний реєстр нотаріуса).

Наголошуємо, що нотаріус складав нотаріальний акт лише у випадках, коли було передбачено його обов'язкову нотаріальну форму (§ 1 ст. 82 Закону), або коли сторони бажають надати акту дії публічного документа.

Нотаріальні акти мали бути розроблені нотаріусом у зрозумілій доступній формі. Відповідно до ст. 84 нотаріальний акт мав містити таку інформацію: день, місяць і рік укладення, а за необхідності або на

прохання сторін – годину та хвилину початку підписання акта; місце складання акта; найменування і місце праці нотаріуса, якщо акт укладав заступник, то ще й ім'я та прізвище заступника; ім'я, прізвище і місце проживання сторін акта та осіб, запрошених до укладення акта; згода сторін за необхідності діяти на підставі доданих документів; затвердження на прохання сторін фактів, що відбулися під час складання акта; твердження, що акт був прочитаний, затверджений і підписаний; підписи сторін та осіб, які були запрошені до укладення акта; підпис нотаріуса [2]. Тобто була встановлена форма нотаріального акту, яка використовується як основа й сучасними нотаріусами.

Також можливе було укладення додатків до нотаріальних актів, які також повинні бути підписані особами, які підписали акт та нотаріусом. Відповідно до ст. 88 Закону, нотаріальний акт, складений із порушенням приписів ст.ст. 65, 70, 71, 72, 75, 78 і 84, не мав сили офіційного документа.

Варто окремо наголосити, що нотаріуси зобов'язані зберігати оригінали актів і протоколів та відписи вчинених протестів. Не пізніше, ніж наприкінці кожного календарного року, оригінали актів та протоколи оформлялися у хронологічному порядку. У разі припинення повноважень нотаріуса його записи і книги, а також наряди для зберігання документів передавали до нотаріального архіву, кошти та цінні папери – до судового депозиту.

В разі цього зауважуємо, що особа, яка зайняла місце попереднього нотаріуса вправі була отримати дозвіл від голови окружного суду на зберігання нотаріальних актів свого попередника.

Розділ X «Книга нотаріуса» Закону присвячений веденню нотаріального діловодства. Так, законодавець зобов'язував нотаріуса вести такі книги: реєстр, книгу протестів, алфавітний покажчик, книгу депозитів, книгу доходів та витрат. Зразок нотаріальних книг встановлював Міністр юстиції.

Найпоширенішими у цей період нотаріальними діями були: посвідчення договорів: купівлі-продажу, дарування, міни, позики, застава; складання заповітів тощо.

Згідно з Регламентом 7 нотаріальні палати було створено – у Варшаві, Познані, Львові, Кракові, Любліні, Катовіце та Вільнюсі [10]. Так, у фондах Центрального державного історичного архіву України м. Львів, містяться окремі документи про діяльність нотаріусів у Львівському апеляційному судовому окрузі діловодно-організаційного характеру – Ф. 151 (Апеляційний суд у Львові).

Львівська нотаріальна палата не лише займалася наглядом за діяльністю нотаріусів, але й зведенням адміністративно-житлового

будинку на вулиці Саксаганського (в минулому – Романовича), 6, який зберігся, як пам'ятка діяльності довоєнного нотаріату. Напередодні Другої світової війни в будинку розташовувалися офіси 11 нотаріусів, консульство Італії, кабінет лікаря, приватне кадастрове бюро, управління архітектури тощо. У будинку було все, крім надійного сховища [11, с. 5].

Ми погоджуємося з Л. Ясінською, що австрійське і польське законодавство, яке впродовж сім десятиліть діяло на західноукраїнських землях, чітко визначало правовий статус, функції, порядок управління нотаріальних палат. Головними функціями цих органів професійного самоуправління були охорона честі і гідності своїх членів, здійснення нагляду за діяльністю нотаріусів, сприяння проведенню заходів, спрямованих на зміцнення і розвиток нотаріального права, а також спонукання до сумлінного і чесного виконання нотаріусами своїх обов'язків. Автор стверджує, що діяльність нотаріальних палат не була формальною, а дієво впливала на політику держави в особі Міністерства юстиції щодо нотаріату, свідчать і архівні матеріали [12, с. 136].

Висновки. Отож, розпорядженням польського президента від 27 жовтня 1933 року затверджено «Право про нотаріат», розпочато новий етап в історії і польських нотаріусів, і нотаріусів на західноукраїнських землях, що знаходилися під юрисдикцією Польщі. Відповідно до нормативного акта, нотаріусів визнано високоосвіченими та висококваліфікованими незалежними юристами з правом професійного об'єднання.

1. Ясінська Л. Коли нотаріусом був доктор права / Л. Ясінська // Нотар-XXI. – 2003. – № 3 (13). – жовтень. – С. 9–13.

2. Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 27 X 1933 r. Prawo o notariacie // Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polsky. – 1933. – № 84. – S. 1570–1583.

3. Malec D. Notariat polski w rozwoju dziejowym / D. Malec; Uniwersytet Jagielloński [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.krn.org.pl/plik/sysPlik/13>

4. Glass J. Rzut oka na polską ustawę notarialną / J. Glass // PN. – 1933. – nr. 10. – S. 24, 26.

5. Kostórkiewicz T. Konstytucja notariatu polskiego / T. Kostórkiewicz // PN. – 1933. – nr. 13. – S. 4.

6. Ясінська Л. Е. Особливості розвитку нотаріату на західноукраїнських землях / Л. Е. Ясінська // Держава і право. Юридичні і політичні науки. – 2008. – Вип. 39. – С. 377–382.

7. Ustalenie stanowisk notariuszów. Od 1 I 1934 r. 780 notariuszów w państwie // PN. – 1933. – nr. 12. – S. 17–21.

8. Долинська М. С. Становлення та розвиток правового регулювання нотаріальної діяльності в Україні: монографія / М. С. Долинська. – Львів: ЛьвДУВС, 2015. – 988 с.

9. Левицький Я. Нотарійний примус / Я. Левицький // Життя і право. – Львів, 1934. – № 1 (28). – березень. – С. 22–26.

10. Historia-notariatu [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gdin.pl/notariat...polsce/historia-notariatu>

11. Кучабський О. Будинок, який звела палата / О. Кучабський // Нотар. – 1999. – травень. – С. 5.

12. Ясінська Л. Е. Становлення та розвиток інституту нотаріату в Україні (історико-правовий аспект): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Л. Е. Ясінська; Львівський національний ун-т ім. І. Франка. – Львів, 2005. – 210 с.

Долинская М. С. Общая характеристика Закона Речи Посполитой «Право о нотариате» как источника правового регулирования нотариальной деятельности на территории Галичины

Рассмотрены правового законодательного регулирования нотариальной деятельности на украинских землях в составе Речи Посполитой. Охарактеризован Закон Речи Посполитой «Право о нотариате» 1933 года.

Проанализирован нормативный акт относительно порядка назначения на должность нотариуса, режима работы нотариуса, ограничения в праве совершения нотариальных действий.

Утверждается, что большинство норм Закона «Право о нотариате» 1933 года остаются актуальными и в настоящее время.

Ключевые слова: закон, нотариальная деятельность, нотариус, нотариальный акт, нотариальное делопроизводство.

Dolynska M. S. General characteristic of the Law of the Polish-Lithuanian Commonwealth «Law on Notariate» issued in 1933 as a source of legal regulation of the notarial activity in Galicia

The article deals with the topical issues of legal regulation of the notarial activity. The notarial activity of Ukraine as a part of the Polish-Lithuanian Commonwealth is considered. The author has carried out the analysis of the normative act of the Polish-Lithuanian Commonwealth – the Law on the Notariate, issued on October 27, 1933, which was named ‘The Constitution of the Polish Notariate’ among Polish notaries. The paper describes the procedure of access to the profession of a notary, including the requirements for applicants for the position of a notary. The position of a notary could be assigned to a person who: is a citizen of Poland and has the full extent of civil rights; reached 30 years old, fluent in the Polish language, both orally and in writing; positively characterized; received University legal education; did practical training as a notary and passed a notarial exam. The process of occupation of the notary public officer is traced.

The activities of the Notarial Chambers and Councils of Notaries are revealed. A great attention is paid to restrictions by a notary or his deputy in the right to carry out notarial acts in somebody’s name and on behalf of somebody’s name, in the name of his wife or on behalf of his wife, and their direct relatives or

collateral relatives to the 4-th degree of collateral, or relatives through wedlock to the third degree inclusive; persons with whom the notary had ties of adoption, guardianship or care; institutions or organizations in which the notary had a share.

The notary had to carry out his activity within the action of the District Court, and his workplace. The notary is obliged to keep in secret the circumstances that got by performing his functions and in the case where the notary was a witness in court. Under Art. 23 of the Law the notary has the right to the protection of public servants during the exercise of notarial acts. The grounds of termination of the activity as a notary are considered. The author examines the control over the activity of notaries. The requirements to the content of the notarial act are determined. The author asserts that the form of the notarial act established by the legislative act is used as the basis for modern notaries of Ukraine.

The order of implementation of the notary office administration is studied. The legislator obligated a notary to keep the following books: a register, a registry book of protests, index, a book of deposits, a book of income and expenses. The official language of the notary office administration was Polish, and other languages were used by separate regulations. According to the author, the Law on Notariate initiated a new stage in the history of Polish notaries and notaries on the territory of the Western Ukraine that were under the jurisdiction of Poland.

Key words: law, notarial activity, notary, notarial act, notarial office administration.

Стаття надійшла 13 жовтня 2016 р.

УДК 347.95 (477)

**Л. В. Мелех,
О. В. Візньак**

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ВИКОНАННЯ РІШЕНЬ ГОСПОДАРСЬКОГО СУДУ В УКРАЇНІ ТА ШЛЯХИ ЇХ УДОСКОНАЛЕННЯ

Визначено проблемні аспекти виконання рішень господарського суду в Україні. Виявлено передумови виникнення сучасних проблем, які, насамперед, пов'язані з наявністю прогалин у чинному законодавстві та відсутністю єдиного підходу до їх усунення у праві. Обґрунтовано місце інституту виконання рішень господарських судів у системі норм господарсько-процесуального права. На підставі аналізу зарубіжного досвіду організації виконання рішень у господарських справах запропоновано позитивні нововведення, які здатні сприяти ефективному виконанню судових рішень, а також врахування його під час реформування чинного законодавства України.

Ключові слова: господарський спір, господарське судочинство, примусове виконання, державні виконавці, боржник, стягувач, інститут приватних виконавців, ефективність виконання рішень господарського суду.

Постановка проблеми. У системі господарсько-процесуального права України одне з цільних місць належить інституту виконання рішень господарського суду. Адже виконання судових рішень є завершальною стадією господарського процесу, без якої всі попередні стадії втрачають своє практичне значення, оскільки саме на цій стадії реально здійснюється захист і відновлення порушених оспорюваних прав та охоронюваних законом інтересів учасників господарських відносин. Тож можна стверджувати, що держава, гарантуючи право на звернення до суду, одночасно має забезпечити і повноцінне виконання рішення суду за результатами такого звернення.

Тимчасом у юридичній літературі судовому контролю за способом і порядком виконання рішень господарського суду не приділено належної уваги. Залишається нерозв'язаним і завдання зі створення надійної законодавчої бази для того, аби на рівні нормативно-правових актів чітко визначити межі застосування норм господарсько-процесуального права у частині конкретизації процедури виконання рішень господарського суду.

Також недослідженими залишаються загальні тенденції підвищення ефективності виконання рішень господарських судів, вироблення надійного, дієвого механізму забезпечення виконання судових актів господарських судів.

Стан дослідження. Проблемні аспекти виконання рішень господарського суду досліджували такі науковці, як О. А. Святогор (його праці присвячено особливостям практики виконання рішень господарського суду, а також вивченню зарубіжного досвіду у цій сфері); В. І. Татьков (ним проаналізовано проблеми забезпечення ефективного виконання рішень господарських судів у контексті права на справедливий суд та як однієї з тенденцій розвитку господарського процесу); В. Ф. Бортняк, який висвітлює форми та методи діяльності Державної виконавчої служби (далі – ДВС); А. І. Перепелиця, предметом дослідження котрого є організаційно-правові засади діяльності ДВС; Б. М. Гук, що особливу увагу у своїх працях приділяє місцю ДВС в системі органів державної влади України, особливостям її правового статусу; О. М. Науменко, С. Я. Фурса, Ю. В. Білоусов, І. С. Ніколаєв, які розглядають різні проблеми теорії і практики виконання рішень судів та інших органів.

Метою статті є дослідження проблемних аспектів виконання рішень господарського суду, що передбачає на основі аналізу теоретичних засад, системи нормативно-правового регулювання, практики реалізації положень чинного законодавства щодо виконання рішень господарського суду, а також аналізу зарубіжного досвіду – виявити

прогалини і протиріччя в нормах чинного законодавства, з'ясувати загальні тенденції та причини їх виникнення і на основі цього запропонувати шляхи розв'язання наявних проблем.

Виклад основних положень. Відомий український юрист-практик, адвокат і науковець А. М. Авторгов, який є одним із авторів і впроваджувачів ідеї реформування системи виконання рішень судів, у своїх працях наполягає на необхідності реорганізації Державної виконавчої служби України в напрямі запровадження інституту приватних виконавців, які б існували поряд з державними виконавцями й виконували ті чи інші категорії рішень [1].

Назагал така концепція дістала схвалення на рівні Міністерства юстиції та Кабінету Міністрів України і очевидно, що це є результатом спільних напрацювань науковців і практиків. Тож найважливішою новацією 2016 року стало те, що 2 червня Верховна Рада України розглянула і схвалила проекти законів «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів» (№ 2506-а) та «Про виконавче провадження» (№2507-а), які запроваджують реформу системи примусового виконання судових рішень в Україні і 5 жовтня 2016 року набрали чинності.

Ці закони спрямовані на підвищення ефективності діяльності органів та осіб, що здійснюють примусове виконання рішень і забезпечення належної реалізації завершальної стадії судового розгляду, а також передбачають впровадження змішаної системи виконання судових рішень шляхом модернізації служби державних виконавців і запровадження інституту приватних виконавців. Окрім того, впроваджується інститут судового контролю за виконанням рішень, що здатен забезпечити повноцінну реалізацію особи права на справедливий суд, оскільки виконання судового рішення є невід'ємним елементом права на судовий захист, передбаченого статтею 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Однією з основних тез стосовно цих змін є те, що до сфери діяльності приватних виконавців віднесено виконання рішень саме господарських судів у майнових спорах (справах), де і стягувачами, і боржниками є особи недержавного сектора економіки.

У побутовому розумінні це означає фактично повернення до ситуації, яка мала місце раніше, – питання захисту інтересів, питання відновлення своїх порушених майнових прав, питання практичного дієвого жорсткого і невідворотного врегулювання відносин з контрагентом-порушником буде цілком і повністю покладатися на зацікавлену особу (стягувача), котрий опосередковано вирішуватиме питання свого правозахисту через найм (пошук і залучення до процедури виконання рішень) приватних державних виконавців [2].

Слід зазначити, що на міжнародному рівні досвід введення інституту приватних виконавців є доволі вдалим і дієвим. Наприклад, у Франції, Бельгії, Люксембурзі судовими виконавцями є приватні особи, які діють на підставі ліцензії. Загалом лібералізація діяльності виконавців відбувається по всій Європі. У Чехії й Естонії з судових виконавців радянського типу вони перетворилися на представників вільної професії, схожих на французьких «усьєрів». Навіть у Великобританії, де професія виконавця була традиційно пов'язана з державою (королівські «бейліфи» згадуються навіть у Великій Хартії Вольностей), відносно недавня реформа породила приватних «бейліфів», або виконавців («enforcement officers»). Процес лібералізації відбувається і в діяльності виконавців «Gerichtsvollzieher» у Німеччині, де вони є службовцями земель (суб'єктів Федерації) [3].

Виконання рішень господарського суду в сучасних умовах здійснюється практично стихійно, реалізуючись іноді у незвичних правових і процесуальних конструкціях креативного характеру, для побудови яких застосовуються елементи не лише суміжних галузей права, а й психології, економіки, іноді навіть політики. За умов такої безсистемності існують як певні недоліки, так і переваги, котрі є взаємообумовленими і взаємозалежними. Передусім очевидною є наявність конфлікту правових норм на рівні диспозитивності й імперативності: існує об'єктивна потреба в досягненні балансу між принципом «дозволено все, що не заборонено» для учасників господарських відносин і принципом «дозволено лише те, що прямо передбачено законом» для такого «неусувного» і обов'язкового елемента (учасника) виконавчого провадження, як державна структура – орган (посадова особа) Державної виконавчої служби України [2].

Державні виконавці (державні виконавчі служби) «завалені» надмірною кількістю виконавчих документів різного гатунку, і виконати їх усіх є фізично неможливо. Так, середня норма надходжень виконавчих документів до одного виконавця становить майже кілька тисяч документів на рік.

За кожним із них доводиться виготовити й обробити щонайменше до десяти (а інколи й до декількох десятків) документів, які забезпечують примусове виконання: запитів, постанов, повідомлень, платіжних вимог, актів, подань до суду та ін. Шляхом проведення нескладних арифметичних підрахунків можна з'ясувати, що за таких умов навіть фізично поверхово (формально) опрацювати отримані виконавчі документи неможливо, при тому що в нашому разі існує просте правило: «Чим більше запитів і документів – тим більша успішність з'ясування майнового стану боржника і стягнення» [2].

Варто окремо наголосити на тому, що чинне законодавство орієнтовано не на стягувача й захист його прав (тобто не на доктрину безумовного і невідворотного виконання рішень суду), а здебільшого на боржника (особу, яка вже апріорі вчинила порушення законодавства, не виконавши своїх зобов'язань і призвівши до руйнації господарських зв'язків).

Юристи-практики знають, які труднощі виникають у зв'язку з діями щодо виявлення майна, майнових активів і коштів боржника, оскільки в переважній більшості випадків така інформація є захищеною з міркувань банківської чи комерційної таємниці, захисту персональних даних тощо.

З огляду на це не випадково одночасно з думкою про необхідність удосконалення системи виконання рішень судів через її «приватизацію» широко популяризується думка про відкриття майнових реєстрів (реєстрів майнових прав) і зняття зайвих обмежень у доступі до інформації [4].

Це – саме той випадок, коли в суспільстві (суспільній свідомості) масово зароджується виправдана, здорова, розумна ідея відновлення справедливості та врегулювання правил гри за доступними і зручними для всіх правилами, без будь-якого зовнішнього елемента чи поштовху ззовні, а саме зсередини, з глибин розуміння проблематики і шляхів усунення проблем і недоліків [2].

Отже, виходячи з цих реалій, наприкінці 2014 р. відбулося фактично «вибухове» виникнення в середовищі юристів-господарників тези (позиції, концепції) про необхідність реформування системи виконання рішень судів у напрямі «роздержавлення» і «приватності» [2].

Основним, пріоритетним напрямом роботи у сфері реформування системи виконання судових рішень, як складової системи захисту прав учасників господарських відносин, залишається постійне вдосконалення законодавства, спрямоване на забезпечення підвищення ефективності виконавчого процесу шляхом усунення правових перешкод у виконанні судового рішення, скасування різного роду мораторії та законів, що забезпечують домінування в господарських правовідносинах юридичних осіб з державною участю над представниками приватного сектора, скасування норм, які забезпечують боржнику привілейоване становище у виконавчому провадженні, вироблення системи правових норм, функціонування яких в суспільстві спонукатиме учасників господарського обороту до сумлінного виконання їхніх зобов'язань, запровадження в Україні недержавних форм виконання судових рішень, усунення колізій у регулюванні процедур банкрутства та виконавчого провадження, вдосконалення законодавства у сфері регулювання про-

цедур публічної реалізації конфіскованого/арештованого державними виконавцями майна [5].

У дослідженні варто згадати і про практику Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ). Порядок виконання рішень та застосування практики ЄСПЛ в Україні визначено Законом України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини». На конституційному рівні в ч. 5 ст. 124 Основного Закону України закріплено принцип обов'язкового виконання рішень суду, де зазначено, що судові рішення ухвалюються судами іменем України і є обов'язковими до виконання на всій території України. Також цей принцип деталізовано у багатьох законодавчих актах України [5].

Практика ЄСПЛ щодо розгляду заяв проти України свідчить про те, що невиконання або несвоєчасне виконання рішень національних судів є найбільш поширеним порушенням права на справедливий суд з боку держави. Загалом це порушення визнано у більш як половині рішень ЄСПЛ. Своєрідним індикатором цього є перше «пілотне» рішення у справі «Юрій Миколайович Іванов проти України», яке було винесено 15.10.2009 р., а набуло статусу остаточного 15.01.2010 р. У рішенні «Юрій Миколайович Іванов проти України» ЄСПЛ визнав порушення Україною її зобов'язань за Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод (п. 1 ст. 6 «Право на справедливий суд» та ст. 1 «Захист права власності» Першого протоколу до Конвенції) у зв'язку з систематичним невиконанням державою рішень національних судів. Крім того, було визнано порушення ст. 13 «Право на ефективний засіб юридичного захисту» Конвенції у зв'язку з відсутністю в національному законодавстві ефективних засобів юридичного захисту від такого невиконання. З огляду на суть порушення ЄСПЛ зобов'язав державу, зокрема, невідкладно – не пізніше ніж упродовж одного року від дати, на яку це рішення набуває статусу остаточного (тобто до 15.01.2011 р.), – запровадити ефективний засіб юридичного захисту (або комплекс таких засобів), який би забезпечив адекватний і достатній захист від невиконання чи затримки у виконанні рішень національних судів, за виконання яких вона несе відповідальність відповідно до принципів, встановлених практикою ЄСПЛ. І вже у своїй резолюції від 30.11.2010 р. Комітет Міністрів Європи висловив занепокоєння з приводу бездіяльності України в розробці механізму, здатного врегулювати на законодавчому рівні виконання судових рішень [6, с. 10–11].

ЄСПЛ дійшов висновку, що причина затримок у виконанні остаточних рішень національних судів полягає в існуванні низки різних дисфункцій у правовій системі України.

У зв'язку з цим існує об'єктивна потреба, на думку В. І. Таткова, у проведенні низки заходів. Зокрема, першочергово невідмінним є: вдосконалення процедури примусового виконання судових рішень, а також надання державним виконавцям доступу до баз даних, оскільки це значно пришвидшує виконання рішень господарських судів (річ у тім, що вітчизняні державні виконавці не мають доступу до певних інформаційних джерел і реєстрів, тоді як у судових виконавців західних країн є такий доступ, а ефективність використання таких джерел інформації є досить високою); забезпечення відкритості процедур виконання судового рішення та системи публічної реалізації конфіскованого/арештованого державними виконавцями майна; проведення періодичних узагальнень судової практики з питань, пов'язаних із виконанням судових рішень, оскільки використання судом першої інстанції узагальнених аналітичних і статистичних матеріалів, відповідних рекомендаційних роз'яснень здатне суттєво допомагати правильно вирішувати відповідні звернення (заяви, скарги, клопотання тощо) учасників процесу щодо виконання рішень господарських судів (своєрідним доказом цього є Постанова Пленуму Вищого господарського суду України від 17.10.2012 р. № 9 «Про деякі питання практики виконання рішень, ухвал, постанов господарських судів України»); вироблення ефективних механізмів виконання судових рішень як національних судів, зокрема у справах проти держави, так і рішень ЄСПЛ; зняття галузевих мораторіїв на примусову реалізацію майна (наприклад, мораторій, встановлений у Законі України «Про введення мораторію на примусову реалізацію майна», щодо застосування примусової реалізації майна підприємств, у статутних капіталах яких частка держави становить не менш як 25%, та неможливість застосування до них процедури банкрутства); закріплення в законодавстві ефективних заходів щодо протидії тривалому невиконанню рішень національних судів (у тому числі й господарських), можливо, компенсації за таке невиконання, котру має надавати держава особам, на користь яких було прийнято судові рішення та яке не було виконано з вини держави; прийняття Виконавчого кодексу України (чи Кодексу виконавчого провадження, в якому доцільно було би висвітлити всі питання, пов'язані з виконанням судових рішень, спростити саму процедуру виконання, надати чіткі повноваження виконавцям, ввести відповідальність, у тому числі й матеріальну, за невиконання або несвоєчасне виконання судових рішень) [5].

Також, як зазначає О. А. Святогор, ефективним в умовах України вбачається досвід Грузії з організації розподілу повноважень державних і приватних виконавців, а також ведення відкритого реєстру боржників.

У Латвійській Республіці завдяки наявним правовим конструкціям досягається розумний баланс для забезпечення, з одного боку, незалежності виконавців, з іншого – контролю за недопущенням ними зловживань. Серед додаткових заходів впливу на боржника (крім застосування «класичного» набору дій з виконання) у Литовській Республіці також практикується кримінальна відповідальність і застосовується система штрафів (не тільки в дохід бюджету, але й на користь самого стягувача як певна «моральна» компенсація незручностей, пов'язаних з неправомірною поведінкою боржника).

Процедурою виконання рішень у Латвійській Республіці опікуються присяжні судові виконавці, які адміністративно підпорядковані Раді присяжних судових виконавців. Якщо провести аналогію з правовим статусом і компетенцією Департаменту державної виконавчої служби України у складі Міністерства юстиції України, то можна констатувати, що у Латвійській Республіці аналогічний правовий статус має орган, який виконує представницькі та наглядові функції присяжних судових виконавців [7].

Україна має унікальний шанс скористатися досвідом, якого набули наші найближчі сусіди: зважити на недоліки, помилки, прогалини, неузгодженості, конфлікти норм матеріального та процесуального права для того, щоб перенести до національного законодавства все те корисне й апробоване на практиці сусідніми державами, які дещо раніше зважилися на здійснення аналогічних реформ (за винятком незначних розбіжностей національно-етнічного та економіко-політичного характеру) [7].

Висновки. На підставі здійсненого дослідження проблематики правового регулювання виконання рішень господарських судів можна дійти висновку про те, що процедура успішності виконання рішень господарського суду залежить від низки факторів (здебільшого суб'єктивних і технічних, пов'язаних із недосконалим законодавством), і це не забезпечує державним виконавцям навіть фізичної можливості реалізувати рішення через їхню надмірну кількість, адже чим більше рішень не виконується, тим більше суб'єкти господарювання змушені звертатися до судів. Вбачається, що одним із виходів може бути реорганізація і системи органів (посадових осіб) ДВС України, і господарсько-процесуального законодавства у напрямі його спрощення, досягнення гнучкості, врахування інтересів усіх сторін, передусім стягувачів. Основним напрямом реформування є «роздержавлення» та «приватизація» системи виконання судових рішень шляхом запровадження інституту приватних виконавців. Очевидно ж, що за наявності особистої зацікавленості та комерційного інтересу приватні виконавці здатні досягати значно більших успіхів і виконувати постав-

лені суспільством завдання. Доволі ефективно цьому сприятиме застосування норм суміжних правових інститутів, зокрема адміністративного примусу та кримінальної відповідальності, з метою попередження й припинення зловживань і правопорушень, які знижують ефективність виконання рішень господарського суду.

1. Авторгов А. М. Не бійтеся приватних виконавців / А. М. Авторгов. – 2014. – 5 грудня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.epravda.com.ua/columns/2014/12/5/510394/>.

2. Святогор О. А. Правове регулювання виконання рішень господарського суду: постановка проблеми / О. А. Святогор. – 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecprpr_2015_2_8.

3. Інститут приватних виконавців в Україні: перспективи запровадження [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://legalweekly.com.ua/index.php?id=16061&show=news&&newsid=121190>

4. Державна реєстраційна служба України. У Мін'юсті відбувся круглий стіл з актуальних питань відкриття майнових реєстрів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.drsvu.gov.ua/show/13803>.

5. Татьков В. І. Ефективне виконання рішень господарських судів: складова права на справедливий суд і тенденція розвитку господарського процесу / В. І. Татьков. – 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecpr_2013_2_9.

6. Щелкунов О. М. Питання виконання рішень Європейського суду з прав людини / О. М. Щелкунов // Вісник Центру суддівських студій. – 2006. – № 7–8. – С. 36.

7. Святогор О. А. Зарубіжний досвід організації виконання рішень у господарських справах / О. А. Святогор. – 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2016/03/13.pdf>.

Мелех Л. В., Визняк О. В. Проблемные аспекты исполнения решений хозяйственного суда в Украине и пути их совершенствования

Определены проблемные аспекты выполнения решений хозяйственного суда в Украине. Выявлены предпосылки возникновения современных проблем, которые, прежде всего, связаны с наличием пробелов в действующем законодательстве и отсутствием единого подхода к их устранению в праве. Обосновано место института исполнения решений хозяйственных судов в системе норм хозяйственно-процессуального права. На основании анализа зарубежного опыта организации исполнения решений по хозяйственным делам предложены положительные нововведения, которые способны помочь эффективно исполнению судебных решений, а также его учет при реформировании действующего законодательства Украины.

Ключевые слова: *хозяйственный спор, хозяйственное судопроизводство, принудительное исполнение, государственные исполнители, должник, взыскатель, институт частных исполнителей, эффективность выполнения решений хозяйственного суда.*

Melekh L. V., Vizniak O. V. The problematic aspects of execution of the judgements of Arbitration Court of Ukraine and the ways of their improvement

The article is dedicated to defining of the problematic aspects of execution of the judgements of Arbitration court of Ukraine. The prerequisites for the occurrence of existing problems, which are mostly caused by the gaps in the existing law and the lack of the sole approach to their elimination, were detected. The place of the institution of arbitration court judgements execution in the normative system of economical procedural law is substantiated. Based on the analysis of foreign practices with the organization of arbitration court judgements execution, positive innovative ideas, which should facilitate the effective execution of judgements as well as be taken into account during the reformation of the existing law of Ukraine, were proposed. However, the important issue, which is discussed in the given article, is the proposal of the ways to improve problematic aspects that are occurring during the execution of the arbitration court judgements.

The current problem is the one that exists in the area of judgement execution. In the economical procedural law of Ukraine, the institution of arbitration court judgements execution occupies one of the leading places because the execution of judgements is the final stage of the arbitration court proceedings without which all previous stages lose their practical value since only on this stage the actual defense and restoration of the violated and disputed interests of the participants of commercial relationships occur. Thus, it can be stated that the state should not only guarantee the right to go to the court but seek a proper execution of a judgement.

Yet, in the law literature the proper attention to the judicial control of methods and order of the execution of arbitration court judgments is not given. Besides, the task of creation of the reliable legal framework that would define exact boundaries of the application of the norm of economical procedural law in the part that concretizes the procedures of judgements execution remains undone.

Also, the general tendencies in the improvement of effectiveness of arbitration court judgements execution and the creation of reliable and efficient mechanism of implementation of arbitration court acts are left to be researched.

The research into the problematic aspects of the execution of arbitration court judgements has been conducted by such researchers as O. A. Svyatohor, whose works are centered around the particularities of the practice of arbitration court judgements as well as around the foreign studies in this field; V. I. Tat'kov, who researched the problems of implementation of effective execution of arbitration court judgements in the context of the right to a fair trial and as one of the tendencies in arbitration court procedures; V. F. Boptnyak, who is researching the forms and methods of activity of State Executive Service (SES); A. I. Perepelytsya, whose subject of research is organizational and legal foundations of SES activities; B. M. Huk, who pay special attention to the place of SES in the system of state bodies of Ukraine and the particularities of its legal status; O. M. Naumenko, S. Ya. Fursa, Yu. V. Bilousov, I. C. Nikolayev whose subjects of research were various problems in the theory and practice of the execution of judgements of courts and other public bodies.

The aim of the article is the investigation of the problematic aspects of the execution of arbitration court judgements. Based on the analysis of theoretical

principles, system of normative regulations, practice of implementation of existing law principles with regard to the execution of arbitration court judgements as well as the analysis of foreign practices, the following is covered: the gaps and contradictions in the existing law norms are defined; the general tendencies and their causes are found out; and based on this research the ways to the solution of the existing problems are proposed.

Key words: *arbitrary dispute, arbitrary proceedings, enforcement, state officials, debtor, creditor, institution of private executors, effectiveness of the execution of the arbitration court judgements.*

Стаття надійшла 31 жовтня 2016 р.

УДК342.346.14+349.6

Н. П. Попович

ПОНЯТТЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ПОВОДЖЕННЯ З ВІДХОДАМИ

Розглянуто питання юридичної відповідальності за порушення законодавства про поводження з відходами. Проаналізовано проблеми й перспективи розвитку правового регулювання поводження з відходами на національному рівні. Розкрито поняття та особливості юридичної відповідальності за поводження з відходами в межах установлених екологічних вимог до господарської діяльності з урахуванням можливості трансформації та розширення традиційного для національного законодавства сприйняття процесу поводження з відходами з позиції ефективної реалізації державної політики в екологічній сфері.

Ключові слова: *відходи, юридична відповідальність, поводження з відходами, порушення законодавства про поводження з відходами.*

Постановка проблеми. Непродумана політика держави з питань промислового розвитку за попередні роки зумовила кризовий стан навколишнього природного середовища та спричинила значні екологічні проблеми. Сучасне поводження з відходами у країні провокує дедалі більшу небезпеку, що суперечить принципам сталого розвитку і становить загрозу подальшому поступу. Виникає потреба в цілеспрямованих діях держави, направлених на захист довкілля. Це обумовило необхідність юридичної відповідальності у сфері поводження з відходами, що має на меті забезпечення охорони довкілля, ефективне використання природних ресурсів та мінімізацію еко-

логічних наслідків виробничої діяльності. Проблема юридичної відповідальності за порушення законодавства про поводження з відходами виходить на перше місце, оскільки покликана забезпечити юридичний вплив на використання відходів, що сприятиме їх екологічно чистій переробці, утилізації та зберіганню, позаяк на сучасному етапі розвитку суспільства практично неможливо зменшити обсяги споживання природних ресурсів, аби виправити ситуацію, що склалась.

Стан дослідження. Питання, які окреслюють теоретичні підходи до визначення поняття та особливостей юридичної відповідальності за порушення законодавства про поводження з відходами, досліджували вчені: В. Авер'янов, А. Биков, В. Вернадський, А. Качинський, В. Писарев, С. Кравченко, М. Ковалів, О. Остапенко, В. Селіванов, Н. Реймерс, Б. Скіннер, А. Урсул, М. Хилько, В. Кравців, О. Половян та ін. Водночас ускладнення екологічної ситуації в Україні вимагає подальших наукових студіювань юридичної відповідальності за порушення законодавства про поводження з відходами.

Метою статті є аналіз теоретичних підходів щодо особливостей юридичної відповідальності за порушення законодавства про поводження з відходами.

Виклад основних положень. Закон України «Про відходи» визначає правові, організаційні та економічні засади діяльності, пов'язаної із запобіганням або зменшенням обсягів утворення відходів, їх збиранням, перевезенням, зберіганням, сортуванням, обробленням, утилізацією та видаленням, знешкодженням та захороненням, а також із відверненням негативного впливу відходів на навколишнє природне середовище та здоров'я людини на території України [1].

Як зазначає В. Зуєв, структурно-логічний та логіко-семантичний аналіз преамбули Закону свідчить про те, що законодавець фактично виокремлює дві сфери правового регулювання Закону – господарську діяльність у сфері поводження з відходами та діяльність, пов'язану з попередженням негативного впливу на довкілля та здоров'я людини. Отже, було б доцільним очікувати, що обидві ці частини знаходитимуть адекватне відображення у наукових дослідженнях та однаково враховуватимуться дослідниками проблем і екологічного, і адміністративного права [2, с. 45].

Дослідження сутності юридичної відповідальності за порушення законодавства про поводження з відходами невіддільне від розуміння юридичної відповідальності як фундаментальної правової категорії, що займає важливе місце в механізмі правового регулювання суспільних відносин, зокрема у сфері поводження з відходами. У загальнотеоретичній правовій науці юридична відповідальність розгля-

дається як правовий інститут, ба більше, як найважливіший інститут будь-якої правової системи, одна з головних ознак права, неодмінний елемент механізму його дії. Цей правовий інститут за своєю суттю повинен виконувати охоронні правові функції, його соціальна роль полягає у спонуканні до правомірної поведінки. Саме в застосуванні юридичної відповідальності проявляється вплив держави на порушника правопорядку, в цьому, зокрема, полягає імперативна частина методу правового регулювання поведінки з відходами.

У юридичній літературі немає єдиної думки з приводу визначення поняття «юридична відповідальність», що призводить не тільки до загальнотеоретичних, а й до галузевих правових проблем. Відсутність чітких визначень низки понять у сучасному законодавстві знижує ефективність юридичних норм, провокує окремі колізії в правозастосовній практиці.

Зазначене повною мірою стосується і законодавства про поведінку з відходами, вдосконалення якого багато фахівців пов'язують зі створенням чіткого, коректного й однакового понятійного апарату. В юридичній науці найбільшу поширеність отримало розуміння юридичної відповідальності як юридичного обов'язку щодо несення покарання за вчинене правопорушення.

Юридична відповідальність є найважливішим засобом охорони й забезпечення конституційності, законності та правопорядку. Як зазначав український дослідник І. Самощенко 1974 року, юридична відповідальність є найперше «державний примус до виконання вимог права, що містить осуд діянь правопорушника державою і суспільством», при цьому вимоги закону, на які зазіхає правопорушення, містяться в санкції правової норми» [3, с. 6].

За твердженням О. Лейста, поняттям відповідальності охоплюються санкції, і саме в санкціях правових норм встановлено заходи юридичної відповідальності за вчинення правопорушень [4, с. 96].

Як вважає С. Єсімов, «взаємозв'язок і взаємообумовленість таких правових явищ, як адміністративний проступок, адміністративне стягнення, адміністративна відповідальність, є єдиною підставою притягнення до адміністративної відповідальності» [5, с. 8]. Застосування заходів юридичної відповідальності одночасно означає реалізацію санкцій правових норм. Представники правової науки висловлюють й інші точки зору. Так, М. Ковалів вважає, що юридична відповідальність – це обов'язок особи зазнавати певних позбавлень державно-владного характеру за вчинене правопорушення [6, с. 46].

Юридична відповідальність як обов'язок більш адекватно відображає правову реальність. Найповніше визначення терміна «юри-

дична відповідальність» запропоновано В. Авер'яновим. На його думку, юридичною відповідальністю є встановлений в особливому процесуальному порядку обов'язок суб'єкта, який вчинив правопорушення, зазнавати адекватних позбавлень особистого, майнового або організаційного характеру, передбачених санкцією юридичної норми [7, с. 431–432].

Таке формулювання охоплює основні ознаки юридичної відповідальності. У контексті цього дослідження важливим є питання про функції юридичної відповідальності. Залежно від призначення заходів юридичної відповідальності, виокремлюють три функції: охоронну, відновлювально-компенсаційну (захисну) і карально-штрафну.

Ідея відновлювально-компенсаційної відповідальності передбачає відновлення правопорушником порушеного права і компенсацію завданих збитків. Головна мета карально-штрафної відповідальності полягає в справедливому покаранні правопорушника, заподіянні обтяжень за допомогою обмеження прав і свобод або за допомогою покладання на нього додаткових обов'язків.

Важливу роль відіграє охоронна функція, яка передбачає застосування юридичної відповідальності з метою охорони прав, свобод і законних інтересів громадян, охорони власності та громадського порядку.

Регулятивна і превентивна функції юридичної відповідальності дуже схожі, їхні цілі та завдання тісно переплітаються. Ці функції виступають механізмами охоронної функції юридичної відповідальності. Крім традиційних функцій юридичної відповідальності, виділяють ще стимулюючу функцію. На думку О. Остапенка, юридична відповідальність є одним із головних засобів реалізації цієї функції [8, с. 58]. Поділяючи це твердження, слід уточнити, що відновна функція починає діяти в разі вчинення правопорушення, коли не були реалізовані регулятивна та превентивна функції юридичної відповідальності.

Відновна функція юридичної відповідальності може бути здійснена за допомогою: закріплення в правових нормах обов'язків правопорушника з відновлення суспільних відносин; закріплення в правових нормах прав і обов'язків компетентних осіб з примусу правопорушника до відновлення суспільних відносин; реального примусу правопорушника до відновлення суспільних відносин; засудження правопорушника; стимулювання та заохочення правомірної поведінки, спрямованої на відновлення суспільних відносин; закріплення в правових нормах прав громадян на необхідну оборону, припинення правопорушень, затримання правопорушників, самозахист цивільних прав та їх реалізацію.

Наведені функції властиві юридичній відповідальності за порушення законодавства про поводження з відходами. Наочний приклад охоронної функції юридичної відповідальності в сфері поводження з відходами – закріплене в нормативних актах, найперше в Конституції України, проголошення того, що природні ресурси використовуються і охороняються в Україні як основа життя і діяльності народу. Тим самим законодавець підкреслює, що поводження з відходами охороняються законом в особі держави.

Каральна функція юридичної відповідальності в сфері поводження з відходами проявляється в закріплених диспозиціях і санкціях правових норм, що містяться в Кримінальному кодексі (далі – КК) України, Кодексі України про адміністративні правопорушення (КУпАП), що регламентують призначення покарання за вчинення правопорушення у сфері поводження з відходами, та в Кодексі законів про працю України, котрий містить норми залучення працівника до дисциплінарної відповідальності за скоєні ним провини (в нашому випадку в сфері поводження з відходами).

Відновлювально-компенсаційна функція в сфері поводження з відходами, закріплена в законодавстві про цивільно-правову відповідальність, яка завдала шкоди природним ресурсам, передбачає зобов'язання з відшкодування заподіяної шкоди та матеріальну відповідальність, що накладає на працівника обов'язок відшкодувати шкоду, заподіяну роботодавцю, та право роботодавця в порядку регресу витребувати з працівника компенсацію за завдану ним шкоду надрам і навколишньому середовищу.

Юридичній відповідальності за порушення законодавства про поводження з відходами притаманні ті універсальні (характерні для юридичної відповідальності) ознаки, які трансформуються та конкретизуються стосовно сфери поводження з відходами.

До універсальних ознак юридичної відповідальності можна віднести такі:

- настає внаслідок вчинення правопорушення;
- є механізмом примусу з боку держави, пов'язана із застосуванням примусових заходів впливу, переважно штрафного характеру, у вигляді позбавлень особистого, майнового та організаційного порядку; виконує каральну функцію, яка починає реалізовуватися з моменту офіційного обвинувачення певної особи у вчиненні правопорушення; основні різновиди штрафної юридичної відповідальності – кримінальна, адміністративна та дисциплінарна;
- тягне за собою настання несприятливих для правопорушника наслідків, які прописані в санкції правової норми;

- реалізується у встановленій законом процесуальній формі;
- накладає обов'язок перетерпіти порушнику заходи державно-примусового впливу (тобто обов'язок відповідати за делікт).

Всю юридичну відповідальність прийнято розмежовувати на позитивну та негативну. Під позитивною розуміється сумлінне виконання суб'єктами покладених на них законодавством обов'язків.

На противагу їй, існує негативна юридична відповідальність, яка реалізується внаслідок примусового впливу держави на правопорушника. Таким чином держава виконує каральну функцію юридичної відповідальності.

Каральне призначення є основною рисою негативної юридичної відповідальності, коли карання є засобом перевиховання правопорушника. У цьому виражається також її превентивне значення: суб'єкти, які зазнали покарання за вчинене правопорушення, в майбутньому відмовляються здійснювати його знову.

Відповідно до Стратегії сталого розвитку «Україна-2020», затвердженої Указом Президента України 12 січня 2015 року № 5/2015, одним зі стратегічних завдань державної політики в сфері охорони навколишнього середовища та раціонального використання природних ресурсів визнано підвищення ефективності екологічного законодавства та правозастосовної практики; тимчасом аналіз судової практики у сфері охорони довкілля й екологічної безпеки при користуванні поведження з відходами демонструє низьку ефективність реалізації норм природоохоронного законодавства [9]. Санкції за правопорушення у сфері поведження з відходами прописані переважно в КУпАП, КК України та Законі України «Про відходи».

Описані універсальні ознаки дають підставу розуміти під юридичною відповідальністю за порушення законодавства про поведження з відходами застосування відповідними органами влади заходів примусу відносно осіб, які вчинили правопорушення у сфері поведження з відходами.

Юридична відповідальність означає для таких осіб обов'язок зазнавати позбавлень особистого або матеріального характеру.

Одночасно з універсальними (загальними) ознаками юридичній відповідальності за порушення законодавства про поведження з відходами притаманні також особливості, обумовлені власне сферою поведження з відходами.

Для їх виявлення доречно вдатися до доктрини екологічного права, представники якої дотримуються різних поглядів щодо розуміння юридичної відповідальності і за екологічні правопорушення, і за порушення законодавства в галузі поведження з відходами. Як

вказує В. Зуєв, законодавство про поведження з відходами встановлює юридичну відповідальність за правопорушення, вчинені в процесі поведження з відходами.

В. Юрескул тлумачить юридичну відповідальність за порушення законодавства про поведження з відходами з позицій публічного та приватного права [10]. Публічна складова охоплює соціальні, екологічні, економічні і політичні норми, що забезпечують гідне життя, вільний розвиток людини та виконання конституційного права кожного громадянина на сприятливе навколишнє середовище. Приватна складова передбачає заходи із охорони життя та здоров'я громадян і юридичних осіб, які перебувають під впливом діяльності у сфері поведження з відходами.

Такий підхід уможливує вирішення низки завдань: стимулювання дотримання правових норм; сприяння раціональному використанню відходів; відновлення поновлюваних природних ресурсів; відшкодування шкоди, завданої навколишньому середовищу, та шкоди, заподіяної громадянам, майну фізичних і юридичних осіб; застосування правових заходів покарання винних.

Деякі теоретики екологічного права вважають за необхідне виокремити еколого-правову відповідальність за порушення законодавства про поведження з відходами.

Не зупиняючись детально на дискусіях на тему наявності або відсутності спеціальної еколого-правової відповідальності, варто підкреслити, що виділяти еколого-правову відповідальність в окремий вид юридичної відповідальності не є доцільним на тій підставі, що цей вид відповідальності не сформульовано в законодавстві. Однак слід виокремити ті наукові судження, які з'ясовують еколого-правову сутність і особливості юридичної відповідальності за порушення законодавства про поведження з відходами.

Найбільш обґрунтованою видається позиція Національного інституту стратегічних досліджень, котрий розглядає поведження з відходами в ролі окремих об'єктів і ресурсів, з приводу яких складаються суспільні відносини, що регулюються в законодавстві. З-поміж них вирізняють суспільні відносини, що виникають у зв'язку з застосуванням юридичної відповідальності в сфері поведження з відходами, де поведження з відходами виступають як природний ресурс і природний об'єкт [11].

У процесі державного регулювання поведження з відходами держава видає відповідні правові акти, котрі регулюють відносини, об'єктом яких є саме поведження з відходами і право користування ними. При цьому держава, будучи носієм публічної влади, виходить із

потреби, з одного боку, створення сприятливих економічних умов для розвитку переробної промисловості, а з іншого – мінімізації шкоди, що завдається внаслідок збільшення території полігонів.

Поводження з відходами є особливим елементом охорони з боку держави. Виражається це в наявності спеціального законодавства, що регулює юридичну відповідальність у цій сфері, у встановленому законодавцем зобов'язанні отримувати ліцензію на право ведення робіт з небезпечними відходами.

Ліцензування поводження з відходами здійснюється відповідно до Закону України «Про відходи» та Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з поводження з небезпечними відходами [12].

Цим підтверджується небезпечний характер діяльності у сфері поводження з відходами. З огляду на все, можна виокремити основні специфічні ознаки поводження з відходами, що визначають особливості юридичної відповідальності в цій сфері, а саме:

- поводження з відходами є публічним надбанням;
- поводження з відходами є одночасно природним ресурсом і природним об'єктом;
- поводження з відходами, будучи компонентом природного середовища, перебуває у взаємозв'язку з його іншими компонентами;
- поводження з небезпечними відходами здійснюється згідно зі законодавчо встановленим особливим (ліцензійним) порядком;
- діяльність у сфері поводження з відходами вимагає забезпечення безпеки поводження з відходами для навколишнього середовища, життя і здоров'я людини.

Наведені ознаки слід враховувати під час подальшого розвитку концепції юридичної відповідальності за екологічні правопорушення, зокрема за порушення законодавства про поводження з відходами.

Висновки. Юридична відповідальність за порушення законодавства про поводження з відходами, будучи видом юридичної відповідальності за екологічні правопорушення, має еколого-правову сутність. Вона обумовлена специфічними ознаками відходів як природного ресурсу та складного за своїм змістом природного об'єкта, що є компонентом навколишнього середовища. Особливе правове становище відходів визначається їх законодавчим визнанням, в силу чого вони виступають об'єктом публічних інтересів, мають не тільки соціально-економічне, а й екологічне значення.

Юридична відповідальність у сфері поводження з відходами володіє загальними (універсальними) ознаками, властивими будь-якому виду юридичної відповідальності, та особливостями, що виражаються в її спрямуванні на: забезпечення законності і правопорядку в цій

сфері; пріоритетний захист публічних (державних і громадських) інтересів під час використання відходів перед приватними інтересами; дотримання спеціально встановленого дозвільного (ліцензійного) порядку надання відходів у користування; забезпечення безпеки відходів як діяльності, що є джерелом підвищеної небезпеки для навколишнього середовища, життя і здоров'я людини.

1. Про відходи: Закон України від 05.03.1998 р. №187/98-ВР // Відомості Верховної Ради. – 1998. – № 36–37. – Ст. 242.

2. Зуев В. А. Проблемы та перспективи розвитку господарсько-правового регулювання поводження з відходами в Україні / В. А. Зуев // Право та інноваційне суспільство. – 2014. – № 1 (2). – С. 44–52.

3. Самощенко И. С. Сущность юридической ответственности в советском обществе / И. С. Самощенко, М.Х. Фарушкин. – М.: Знание, 1974. – 44 с.

4. Лейст О. Э. Санкции и ответственность по советскому праву (теоретические проблемы) / О. Э. Лейст. – М.: Госюриздат, 1962. – 216 с.

5. Єсімов С. С. Правові підстави застосування адміністративних стягнень / С. С. Єсімов // Вісник Дніпропетровського ун-ту імені Альфреда Нобеля. Серія «Юридичні науки». – 2013. – № 1 (4). – С. 5–9.

6. Адміністративне право: навч. посібник / О. І. Остапенко, М. В. Ковалів, Р. В. Кісіль. – К.: Всеукр. асоціація видавців «Правова єдність», 2008. – 533 с.

7. Адміністративне право України: підручник: у 2-х т. – Т. 1. Загальна частина / ред. кол.: В. Б. Авер'янов (гол.). – К.: Юридична думка, 2004. – 584 с.

8. Остапенко О. І. Адміністративна деліктологія: соціально-правовий феномен і перспективи розвитку / О. І. Остапенко. – Львів: Львів. ін-т внутр. справ, 1995. – 312 с.

9. Про Стратегію сталого розвитку «Україна-2020: Указ Президента України від 12.01.2015 р. № 5/2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>

10. Юрескул В. О. Правове регулювання поводження з побутовими відходами в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.06 «Земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсне право» / В. О. Юрескул. – К., 2008 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_low/cgiirbis_64.exe?...2...1

11. Проблеми державного регулювання у сфері поводження з відходами та шляхи їх вирішення. Аналітична записка. Національний інститут стратегічних досліджень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/1386/>

12. Про затвердження Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з поводження з небезпечними відходами: Постанова Кабінету Міністрів України від 13.07.2016 р. № 446 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/446-2016-%D0%BF>

Попович Н. Ф. Понятие и особенности юридической ответственности за нарушение законодательства об обращении с отходами

Рассмотрены вопросы юридической ответственности за нарушение законодательства об обращении с отходами. Проанализированы проблемы и перспективы развития правового регулирования обращения с отходами на национальном уровне. Раскрыты понятие и особенности юридической ответственности за обращение с отходами в пределах установленных экологических требований к хозяйственной деятельности с учетом возможности трансформации и расширения традиционного для национального законодательства восприятия процесса обращения с отходами с позиции эффективной реализации государственной политики в экологической сфере.

Ключевые слова: отходы, юридическая ответственность, обращение с отходами, нарушение законодательства об обращении с отходами.

Popovych N. P. The concept and features of legal responsibility for violation of waste management legislation

State policy of industrial development for previous years caused a crisis of the natural environment and significant environmental problems. Current state of waste management in the country becomes dangerous; it contradicts the principles of sustainable development and carries the threat to further development of the State. There is a need for purposive actions of the State, aimed at environmental protection. This led to the problem of legal liability in the field of waste management concerning the protection of the environment, efficient use of natural resources and minimizing the environmental impact of industrial activity.

The problem of legal responsibility for violation of waste management legislation takes the first place, because it provides legal impact on waste management to promote its ecologically clean recycling, utilization and storage, as in modern society it is impossible to reduce the consumption of natural resources to correct the existing situation.

Legal responsibility for violation of waste management legislation as a kind of legal responsibility for environmental offences has environmental and legal essence. It is caused by specific features of waste as a natural resource and complicated natural object, which is a component of the environment. The special legal position of waste is determined by its legal recognition, it is the object of public interests, and it has not only the socio-economic value but ecological value too. Legal liability in the field of waste has general (universal) features of any kind of legal liability and features that are aimed at: maintenance of law and order in this field; priority protection of public (state and societal) interests before private interests in the process of using waste; compliance with the special established permit (license) in order to provide the use of waste; enforcement of waste safety as an activity that is a source of increased danger to the environment, human life and health.

Key words: waste, legal responsibility, waste management, violation of waste management legislation.

Стаття надійшла 31 жовтня 2016 р.

Розділ 4

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

УДК 342.565.4;351.95(100)

Н. В. Бабяк

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ОРГАНІЗАЦІЇ ДІЯЛЬНОСТІ АДМІНІСТРАТИВНИХ СУДІВ І МОЖЛИВОСТІ ЙОГО ВИКОРИСТАННЯ В УКРАЇНІ

Здійснено аналіз зарубіжного досвіду діяльності адміністративних судів, з'ясовано особливості організації адміністративної юстиції, розглянуто основні варіанти організації судового вирішення адміністративних справ, розкрито практику здійснення адміністративного судочинства в деяких країнах. Доведено виняткове значення вихідних положень європейських стандартів у галузі юстиції, котрі спрямовані на реалізацію права громадян на справедливе судочинство, забезпечення їх прав і свобод у відносинах з органами державної влади і місцевого самоврядування.

Ключові слова: зарубіжний досвід, адміністративні суди, організація адміністративної юстиції, забезпечення адміністративного судочинства.

Постановка проблеми. З'ясовуючи значення зарубіжного досвіду діяльності адміністративних судів для України, слід зважити, що наша держава розвивається в умовах глобалізації, отож, це зумовлює необхідність трансформації вітчизняного адміністративного судочинства до вимог часу. Також варто наголосити, що порівняльний аналіз різних аспектів функціонування адміністративних судів зарубіжжя може посприяти визначенню оптимальних шляхів удосконалення діяльності цих органів в Україні, підвищенню їх ролі у системі гарантій прав людини.

Стан дослідження. Зауважимо, що деякі аспекти досліджуваної проблеми, надто упродовж минулих років, почали висвітлюватися в літературі, присвяченій розвитку вітчизняної судової системи [1; 2; 3; 4]. Тимчасом бракує спеціальних напрацювань, які би розглядали можливості використання зарубіжного досвіду для організації адміністративного судочинства в Україні.

Метою статті є дослідження досвіду здійснення адміністративного судочинства в зарубіжних країнах і можливості його використання в діяльності адміністративних судів України.

Виклад основних положень. В умовах інтеграції нашої країни у європейський простір виняткового значення надано вихідним положенням європейських стандартів у галузі юстиції, які є основою права громадян України на справедливе судочинство, гарантом забезпечення їхніх прав і свобод у відносинах з органами державної влади і місцевого самоврядування. Дещо глибший аналіз судової системи ЄС дає змогу опосередковано виокремити певні принципи підходи, які слід запровадити в діяльність вітчизняних адміністративних судів.

Варто зазначити, що труднощі у створенні адміністративних судів супроводжувати більшість країн Європи. Тимчасом Європейський Суд у своїх рішеннях справедливо наголошує на тому, що сам факт створення та існування адміністративних судів треба вітати як одне з провідних досягнень держави, котра керується верховенством права.

Істотною допомогою у вирішенні актуальних завдань діяльності адміністративних судів в Україні є рекомендований Комітетом міністрів Ради Європи пошук альтернатив судовому вирішенню спорів, а саме модернізація процесуальних кодексів, інтенсифікація роботи вищих судових інстанцій у частині формування практики розгляду нових категорій справ, що виникають у зв'язку зі зміною економічної ситуації, оновлення законодавства та реформування окремих суспільних інституцій.

Організація адміністративної юстиції за кордоном, передовсім у Європі, побудована неоднаково. Це пов'язано з історичними, культурними, ментальними чинниками, а головне – особливостями правової системи певної держави, її поетапного розвитку, які зумовлюють і суттєві характеристики сучасної системи адміністративного судочинства. Крім цього, значний вплив на організацію адміністративного судочинства мають наднаціональні, інтеграційні процеси, які відбуваються на теренах спільного європейського простору. Тому навіть ті країни, які не входять до Європейського Союзу, також зазнають відчутного впливу міжнародних судових установ. Так, після рішень Європейського Суду з прав людини низка країн-членів Ради Європи була змушена розпочати структурні правові реформи, зокрема в організації судоустрою.

Слід зазначити, що конституційні традиції та правові системи різних держав характеризуються різними моделями адміністративної юстиції, котрі, відповідно, визначають різні форми захисту прав гро-

мадян у їх відносинах з органами державного управління і місцевого самоврядування. Зарубіжна практика організації та впровадження адміністративної юстиції передбачає наявність різних підходів до її побудови. Згідно з методологією теорії систем і порівняльно-правового аналізу сучасної адміністративної юстиції в різних країнах, вчені виокремлюють чотири її типи: 1) романську; 2) германську; 3) англійську; 4) змішану [5].

У романському типі, який притаманний Франції, Італії, Іспанії, Португалії та Бельгії, простежується наявність відокремленої адміністративної юстиції; дуалізм судової влади; нечітке розмежування юрисдикції між загальними і спеціалізованими судами; існування квазісудових установ з розгляду певної категорії соціальних спорів.

Визначальними рисами германського типу, який функціонує в Німеччині та Австрії, є те, що судовий варіант адміністративної юстиції тут має два рівні – федеральний і земельний; з чіткою визначеністю юрисдикції цих судів; відсутністю квазісудових установ.

Незважаючи на певні відмінності романського і германського типів організації судочинства, що стосується насамперед способу організації адміністративної юстиції, різної структури адміністративних судів, існують і загальні риси: наявність конституційних і адміністративних судів, а також спеціального органу, основним призначенням якого є забезпечення єдності судової системи. Зокрема, у Франції функціонує Трибунал з конфліктів, а в Німеччині – Загальний Сенат. Крім того, слід зазначити, що у таких країнах прослідковується ще одна особливість – це наявність у них адміністративного контролю за судами з боку міністерства юстиції. До компетенції цього відомства належить контроль за кадровою політикою судів, проведення атестації суддів та організації підвищення їхньої кваліфікації, матеріально-технічне забезпечення судів.

Англійський тип судової системи, характерний для Англії, Уельсу та ін., передбачає адміністративно-судовий і квазісудовий варіанти адміністративної юстиції. Для моделі з англійським типом адміністративної юстиції характерно створення адміністративних судів у межах відповідних відомств. Ці суди не утворюють єдиної самостійної системи. Такі судові установи створюються для розгляду окремих адміністративних спорів. Проте їх існування наразі не перешкоджає зацікавленим особам звертатися і до загального суду по захист своїх порушених прав [6].

До змішаного типу слід віднести судові системи тих країн, які в собі поєднують елементи як романської, германської, так і англійської традицій. До країн зі змішаним типом судової системи належать

Нідерланди, Шотландія, Ірландія, Швейцарія, Данія, Норвегія, Швеція, Греція, Туреччина та деякі інші.

Узагальнюючи практику організації та впровадження адміністративної юстиції, слід зазначити, що в європейських країнах переважно існують два основні варіанти організації судового вирішення адміністративних спорів. Так, один із них реалізований у більшості розвинутих країн континентально-європейської (статутної) системи права. Він передбачає існування у межах судової влади окремої спеціалізованої гілки адміністративних судів. Це стосується Франції, Німеччини, Італії, Польщі й Туреччини або спеціалізованих адміністративних палат у структурі загальних судів, зокрема в Іспанії, Нідерландах і Швейцарії. Значною перевагою такої моделі є професіоналізм і досвідченість професійних суддів, які забезпечуються їх чіткою спеціалізацією. На думку провідних вітчизняних учених, особливістю цієї моделі є існування обгрунтованої процедури розгляду судами адміністративних справ [7].

Щодо адміністративно-правового регулювання діяльності адміністративних судів України насамперед заслуговує на увагу континентально-європейська (статутна) система права, яка передбачає існування у межах судової влади окремої спеціалізованої гілки адміністративних судів.

Виняткове значення для підвищення ефективності діяльності адміністративних судів України мають міжнародні стандарти адміністративної юстиції зарубіжних країн [8]. На нашу думку, одним з найважливіших завдань, які стосуються діяльності адміністративних судів в Україні, є необхідність упровадження в життя принципу незалежності суддів не тільки від незаконних впливів органів державного управління та місцевого самоврядування, але й від юридичних і фізичних осіб, а також від засобів масової інформації, що є обов'язково у європейському судочинстві.

Із досвіду судової діяльності Англії заслуговують на увагу насамперед моменти, які опосередковано або прямо впливають на незалежність діяльності судових установ [9]. Зокрема, у чинному законодавстві країни закріплено абсолютну незалежність англійських суддів від парламенту. Це досягається тим, що парламент не в праві впливати на призначення конкретних суддів на посади через те, що їх призначає на посаду Лорд-Канцлер. Парламент Англії також не може самотійно зміщувати суддів з посади або якимось іншим чином зменшувати строк їхнього перебування на ній.

Важливим є те, що у більшості європейських країн організаційним забезпеченням судів займаються органи виконавчої влади (пере-

важно міністерства юстиції). Якщо принцип розподілу влади чітко виконується, а міністерство юстиції чи інший орган виконавчої влади усвідомлює значення самостійності судової гілки влади, то питання про віднесення функції забезпечення діяльності судів у цих країнах гостро не стоїть. У країнах, де мають місце випадки втручання в діяльність судів, виправданим є усунення органів виконавчої влади від організаційного забезпечення задля збереження незалежності судів [10]. Цей досвід європейського судочинства може бути прийнятним і корисним для України, насамперед у частині вирішення завдань стосовно розширення функцій судів і поширення їхньої незалежності, а також зобов'язанням судів підпорядковуватись лише закону.

Для забезпечення реалізації та захисту прав і свобод громадян України у взаємостосунках з апаратом державного управління та місцевого самоврядування важливо використати досвід функціонування спільного європейського адміністративного простору, який визначає зміст і спрямованість принципів адміністративного права, способів і методів їх застосування, правових гарантій у цій сфері. У цьому плані може бути застосовано досвід Франції, а також Литви у розробці рекомендацій щодо застосування адміністративного законодавства, які були затверджені у жовтні 2012 року [11]. Хоча доцільно враховувати особливості законодавчого регулювання цієї сфери і брати лише те з їхнього досвіду, що можна застосувати в Україні.

Велику зацікавленість викликає досвід Франції щодо організації інспекцій для перевірки роботи адміністративних судів. Процедури оцінювання їхньої діяльності реалізуються інспекторами на тих ділянках, де на поточний момент суди виконують свою роботу. Водночас інспектуванням охоплюється також весь період часу від останньої перевірки, і якщо суддів адмінсудів переводили до інших судів, інспектори мають право перевіряти їхню роботу в усіх цих судах.

Слід зазначити, що в багатьох країнах світу накопичено значний досвід у питаннях побудови систем формування корпусу суддів. Насамперед інтерес становить практика таких країн, як Франція, Австрія, Німеччина, Польща, Англія та США, де найвиразніше проявляються цілісні механізми формування суддівського корпусу та окремі його елементи [12, с. 25]. У більшості цих держав нормативно закріплено необхідність проходження кандидатом на посаду судді шляхом його навчання в спеціалізованих навчальних закладах для суддів. В Італії для того, щоб виконувати відправлення суддівських функцій, запроваджено жорстку вимогу послідовного підвищення в посаді адміністративних суддів. Випускники Французької адміністративної школи розпочинають свою кар'єру з посади аудитора і лише поступо-

во можуть досягти посад головуючих адміністративних трибуналів або доповідачів у Державній Раді [13, с. 22]. Запровадження цього досвіду в Україні має сприяти обов'язковому врахуванню достатнього професійного стажу для розгляду адміністративних справ у будь-якій інстанції, а також зменшити кількість зловживань у цій сфері.

Досить поширеним залишається і спосіб формування суддівського корпусу шляхом виборності суддів населенням у Швейцарії, Македонії та інших країнах. Зокрема, у багатьох штатах США суддів обирають саме загальним голосуванням. За твердженням В. Бернхема, таке обрання ґрунтується на уявленні, що суддя, як і будь-яка інша офіційна посадова особа в демократичному суспільстві, повинен, зрештою, нести відповідальність перед народом. Незважаючи на деякі мінуси, чинна виборча система дає змогу обирати найкращих суддів.

Також особливі кандидатські вимоги застосовують у Польщі. До призначення на посаду стажер під наглядом наставників має пройти обов'язкове стажування в судових установах та інших державних органах, засвоюючи навички майбутньої роботи [14]. Загалом професійна підготовка на посаду судді в Польщі триває 48 місяців. За цей період кандидати на посаду судді відвідують 30-місячні курси в Національній школі, а також проходять практику відповідно до програми підготовки.

Для діяльності адміністративних судів України важливе значення має якість відправлення правосуддя високопрофесійними суддями. У цьому контексті корисним є досвід Португалії, де вже давно існує чітка система оцінювання професійної діяльності суддів, а також визначаються підстави для прийняття рішення про доцільність перебування особи на відповідній посаді [15]. Для цього в країні функціонує спеціальний орган у складі 20 інспекторів, які розподілені відповідно по 20 географічних ділянках. До їхніх обов'язків належить виконання процедур оцінки та дисциплінарні питання. З 20 інспекторів один виконує функції інспектора-координатора, якому доручено завдання з гармонізації та стандартизації процедур інспектування. Він призначається Вищою Радою за поданням її Голови. Слід також зазначити, що кожного року в листопаді Вища Рада затверджує план перевірок на наступний рік з тією метою, щоб кожного суддю було піддано перевірці раз на чотири роки. Це робиться для того, аби впродовж своєї кар'єри до всіх суддів із однаковим стажем застосовували однакову кількість перевірок.

Дуже цікавим і корисним для нас є досвід Франції та Швеції щодо організації роботи з ведення судової статистики і складення класифікаторів категорій адміністративних справ. Цей процес здійснюється

на підставі обліково-статистичних карток і дає можливість значно скоротити кількість інформації, що збирається, а також здатен сприяти оптимальному вирішенню питань стосовно технічного і програмного забезпечення в адміністративних судах України.

Вартій уваги досвід формування механізмів захисту прав осіб від надмірної тривалості розгляду справ у національних судах з метою приведення внутрішнього законодавства у відповідність до вимог Конвенції про захист прав людини та основних свобод [16]. Також доречно врахувати і значення досвіду щодо публікації рішень судів, який є усталеною практикою в таких розвинених країнах, як Франція, США, ФРН та інші. У деяких країнах, зокрема Іспанії та Швейцарії, акти суду публікуються вибірково, або лише рішення вищих судових інстанцій. Тому, вважаємо, українському законодавцю слід сприйняти і врахувати такий підхід до цього питання.

Висновки. Отже, проаналізований досвід зарубіжних країн свідчить, що адміністративні суди можуть і повинні дати потужний імпульс не тільки для розвитку науки адміністративного права, а й прикладного застосування задля вдосконалення діяльності адміністративних судів в Україні.

Запровадження практики європейських стандартів адміністративного судочинства є запорукою утвердження верховенства права і закону, забезпечення ефективної охорони та захисту прав людини і громадянина у відносинах з органами державного управління та місцевого самоврядування.

Вивчення і використання зарубіжного досвіду реалізації принципу незалежності суду і суддів уможливить побудову такої моделі адміністративного судочинства в Україні, яка відповідатиме вимогам розвитку правової держави і громадянського суспільства.

Важливо зазначити, що можливість створення й ефективного функціонування адміністративно – юстиційного механізму захисту прав і свобод громадян був результатом довготривалої праці вчених і практиків щодо визначення засобів забезпечення правозахисних потреб громадян у цій сфері.

На нашу думку, ефективність судового механізму захисту прав та інтересів фізичних та юридичних осіб у їх правових відносинах з органами державної влади і місцевого самоврядування значно зможе підвищитися за умови запровадження судової спеціалізації при розгляді справ, що виникають у сфері публічно-правових відносин.

Досвід адміністративної юстиції зарубіжних країн доводить, що раціонально побудована система адміністративної юстиції може слугувати додатковим ефективним механізмом захисту прав громадян

і юридичних осіб в Україні та сприяти вдосконаленню процесу розвитку у нас правової держави й принципу поділу влади.

Важливо також наголосити на недопущенні чисто механічного використання іноземних моделей адміністративного судочинства. У питанні про запозичення позитивних моментів стосовно практики реалізації адміністративного права в інших країнах слід дотримуватися зваженості, а також враховувати реалії української національної правової системи.

1. Шевчук С. Судова правотворчість: світовий досвід і перспективи в Україні: монографія / С. Шевчук. – К.: Реферат, 2007. – 627 с.

2. Бринцев В. Д. Стандарти правової держави: втілення у національну модель організаційного забезпечення судової влади: монографія / В. Д. Бринцев; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Харків: Право, 2010. – 464 с.

3. Луць Л. А. Європейські міждержавні правові системи та проблеми інтеграції з ними правової системи України (теоретичні аспекти): монографія / Л. А. Луць. – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корещького НАН України, 2003. – 304 с.

4. Вплив норм міжнародного права на розвиток законодавства про судоустрій і практики його застосування в Україні // Судоустрій України: підручник. – К.: Юрінком Інтер, 2011. – С. 21–28.

5. Пахолок Л. І. Адміністративна юстиція в зарубіжних країнах: виникнення і сучасний стан / Л. І. Пахолок // Вісник Верховного суду України. – 2001. – № 5. – С. 49–55.

6. Мирончук І. В. Міжнародний досвід організації адміністративного судочинства / І. В. Мирончук // Право і суспільство. – 2007. – № 2. – С. 105–112.

7. Адміністративна юстиція: Європейський досвід і пропозиції для України / авт.-упор. І. Б. Коліушко, Р. О. Куйбіда. – К.: Факт, 2003. – 536 с.

8. Міжнародні стандарти незалежності суддів: зб. документів. – К.: Поліграф-Експрес, 2008. – 184 с.

9. Романов А. К. Правовая система Англии: учебн. пособие / А. К. Романов. – 2-е изд., испр. – М.: Дело, 2002. – 344 с.

10. Бринцев В. Д. Стандарти правової держави: втілення у національну модель організаційного забезпечення судової влади: монографія / В. Д. Бринцев. – Харків: Право, 2010. – 464 с.

11. Ліпський Д. Європейський досвід для ВАСУ / Д. Ліпський // Юридичний вісник. – 2012. – № 47. – 24–30 лист.

12. Власов И. С. Как происходит назначение на судебскую должность в различных странах / И. С. Власов // Советская юстиция. – 1993. – № 15. – С. 25–29.

13. Старилев Ю. Н. Административная юстиция. Теория, история, перспективы / Ю. Н. Старилев. – М.: НОРМА, 2001. – 304 с.

14. Штогун С. Досвід Польщі для становлення адміністративного судочинства в Україні / С. Штогун // Право України. – 2007. – № 4. – С. 139–141.

15. Мельник М. Португальська система оцінки професійної діяльності судді та шляхи її використання в Україні / М. Мельник // Вісник вищої кваліфікаційної комісії судів України. – 2011. – № 1. – С. 11–14.

16. Банчук О. А. Вимоги статті 6 Конвенції про захист прав людини та основних свобод до процедури здійснення судочинства / О. А. Банчук, Р. О. Куйбіда. – К.: Леста, 2005. – 113 с.

Бабяк Н. В. Зарубежный опыт организации деятельности административных судов и возможности его использования в Украине

Осуществлен анализ зарубежного опыта деятельности административных судов, выяснены особенности организации административной юстиции, рассмотрены основные варианты организации судебного решения административных дел, раскрыта практика осуществления административного судопроизводства в некоторых странах.

Доказано исключительное значение исходных положений европейских стандартов в сфере юстиции, которые направлены на реализацию права граждан на справедливое судопроизводство, обеспечения их прав и свобод в отношениях с органами государственной власти и местного самоуправления.

Ключевые слова: *зарубежный опыт, административные суды, организация административной юстиции, обеспечение административного судопроизводства.*

Babyak N. V. Foreign experience of administrative court activities organization and possibilities of its use in Ukraine

In the article the foreign experience of administrative court activity has been analysed, the features of administrative justice organization have been found out, the basic options of organization of court resolving administrative cases have been studied and the practice of performing administrative justice in individual countries has been revealed.

In the article the need for a comparative study of various aspects of the administrative court functioning in foreign countries has emphasized, that is an urgent need to determine the most optimal ways to improve these authorities activities in Ukraine, increasing their role in the system of guarantees of human rights.

It was shown exceptional value that have assumptions of European standards in the branch of justice aimed at exercising the citizen right on fair trial, ensuring their rights and freedoms in relations with state and local self-government authorities.

In order to solve the issues of implementation of protection of the rights and freedoms of citizens of Ukraine in relations with the staff of public administration and local government, attention has been paid to the experience of the common European administrative space functioning that defines the content and direction

of the principles of administrative law, ways and methods of their application and legal guarantees in this branch.

It was found that in the countries where there are cases of interference in the court activity, the removal of executive bodies of organizational support to preserve the independence of the judiciary is justified. This experience of European justice system may be appropriate and useful for Ukraine, first for the part of solving problems concerning expansion of functions of vessels and spreading their independence and commitment of the courts to be subordinated only to the law.

It has been proved that the experience of introducing European practice of administrative justice can serve as an additional effective mechanism for protection of the rights of citizens and legal entities in Ukraine and help improving the process of development of the legislative state and the principle of separation of power.

Key words: *foreign experience, administrative courts, organization of administrative justice, provision of administrative proceedings, Ukraine.*

Стаття надійшла 13 жовтня 2016 р.

УДК 346.6.073.53.003.2

**В. А. Бондаренко,
Н. О. Пустова**

ХАРАКТЕРИСТИКА ПРИНЦИПІВ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПРОЦЕДУР ПУБЛІЧНИХ ЗАКУПІВЕЛЬ

Розглянуто принципи, на засадах яких побудовано законодавство у сфері публічних закупівель. Розкрито юридичну сутність принципів публічних закупівель і шляхи їх реалізації у процесі забезпечення публічних потреб. Проаналізовано проблеми, пов'язані зі застосуванням інформаційно-комунікаційних технологій у сфері публічних закупівель.

Ключові слова: *адміністративні процедури, публічні закупівлі, принципи, ефективність, бюджетні кошти.*

Постановка проблеми. Діяльність органів державної влади щодо здійснення публічних закупівель (далі – закупівель) є складним процесом, який вимагає чіткого алгоритму дій від суб'єктів цих правовідносин на всіх стадіях закупівельного процесу. Мінімальною структурною одиницею цього процесу є адміністративна процедура, вона має важливе юридичне значення для правовідносин у сфері закупівель, оскільки зазначені процедури, їх правова регламентація, правова якість і доступність безпосередньо впливають на якість і своєчасність забезпечення публічних потреб. Набуття чинності

Закону України від 25.12.2015 р. № 922-VIII «Про публічні закупівлі» (з 1 серпня 2016 року) значно розширило коло регульованих правовідносин у сфері закупівель. Однак, зважаючи на новизну, відсутність загального науково-теоретичного дослідження з цієї теми, порядок здійснення адміністративних процедур закупівель належної регламентації не отримав, також відсутня чіткість і уніфікація процедур закупівель. Такі обставини зумовлюють проблеми у правозастосовній практиці.

Стан дослідження. Значний внесок у вивчення адміністративного процесу й адміністративних процедур здійснили вчені: В. Авер'янов, Н. Бортник, В. Колпаков, О. Кузьменко, О. Остапенко, В. Середа та інші. Окремі аспекти, спрямовані на вивчення правової природи державного замовлення, вивчали М. Гурковський, В. Ковалів, Р.-В. Кисіль, Ю. Лозинський, О. Панкевич, О. Ярема та інші. За нинішніх умов наближення системи публічних закупівель в Україні до вимог Європейського Союзу в юридичній науці бракує комплексних досліджень теоретико-правових основ, принципів і порядку здійснення адміністративної процедури закупівлі для публічних потреб.

Метою статті є аналіз принципів здійснення адміністративної процедури публічних закупівель.

Виклад основних положень. Сучасний стан правового регулювання закупівель товарів, робіт, послуг на загальносуспільні потреби являє собою результат процесу складних перетворень і змін, що пройшли всі етапи розвитку держави та знайшли відображення в принципах, на яких засновано чинне законодавство.

Під адміністративною процедурою публічних закупівель розуміють діяльність органів державної влади щодо реалізації заходів правового, організаційного та економічного характеру, спрямованих на забезпечення публічних потреб. Законодавство, яке регулює сферу публічних закупівель, ґрунтується на певних принципах. Зважаючи на високу теоретичну й практичну значущість адміністративної процедури здійснення закупівель, доцільно розглянути ці принципи і визначити можливі шляхи їх реалізації.

Принципи здійснення закупівель визначено у ст. 3 Закону України «Про публічні закупівлі». Вони охоплюють: добросовісну конкуренцію серед учасників; максимальну економію та ефективність; відкритість і прозорість на всіх стадіях закупівель; недискримінацію учасників; об'єктивну та неупереджену оцінку тендерних пропозицій; запобігання корупційним діям і зловживанням [1].

Водночас, вважаємо, наведені принципи доцільно доповнити низкою інших.

Принцип професіоналізму. Це основний принцип, що відрізняє сучасну систему від колись існуючої системи розміщення замовлень, передбачає ведення діяльності замовника переважно на професійній основі з залученням до роботи кваліфікованих фахівців, котрі володіють відповідними досвідом і знаннями. Перехід до інноваційного соціально орієнтованого типу економічного розвитку можливий тільки за умови високої професійної культури учасників закупівельного процесу. Розкриваючи юридичне значення принципу професіоналізму, однією з двох складових його змісту виділяють ведення діяльності замовника, спеціалізованої організації та контрольного органу в сфері закупівель на професійній основі з залученням кваліфікованих фахівців, що володіють теоретичними знаннями і навичками в сфері закупівель; другою складовою змісту принципу професіоналізму визначають обов'язки замовників, спеціалізованих організацій вживати заходів для підтримання й підвищення рівня кваліфікації та професійної освіти посадових осіб, зайнятих у сфері закупівель, зокрема шляхом підвищення кваліфікації або професійної перепідготовки відповідно до законодавства. Наведені складові принципу професіоналізму ґрунтуються на нормах Закону, за яким замовник включає до складу комісії переважно осіб, які пройшли професійну підготовку або підвищення кваліфікації у сфері закупівель, та осіб, які володіють спеціальними знаннями, дотичними до об'єкта закупівлі.

На реалізацію цього принципу спрямовані положення Закону «Про публічні закупівлі», що передбачають необхідність створення замовником спеціальної служби або призначення посадової особи, відповідальної за здійснення закупівель, включаючи виконання положення Закону, яке зобов'язує замовників залучати експертів, експертні організації, котрі володіють спеціальними знаннями, досвідом, кваліфікацією в галузі науки, техніки, мистецтва або ремесла. Відсутність належної кількості підготовлених кадрів – одна з найістотніших проблем у сфері закупівель. З огляду на це надзвичайно важливою є спрямованість Закону «Про публічні закупівлі» на формування передумов для професіоналізації сфери закупівель і використання принципів персоніфікації відповідальності.

М. Ковалів вказує, що реалізація повноважень публічних замовників, пов'язаних із формуванням і реалізацією цільових програм різного рівня та проектів у сфері публічних замовлень, вимагає високого ступеня професіоналізму посадових осіб, які беруть участь у цьому процесі [2, с. 98]. Це потребує організації підготовки відповідних фахівців. Поділяє цю позицію Н. Бортник, яка зазначає, що ефективність функціонування системи закупівель визначається

багатьма чинниками, серед яких і професіоналізм чиновників [3, с. 13]. Замовники, члени конкурсних, аукціонних, котирувальних комісій повинні підтримувати належний рівень кваліфікації.

Необхідно створювати методичну основу підготовки фахівців у сфері закупівель. Залучення освітніх і консалтингових організацій з проведення спеціальних програм здатне значно підвищити ефективність процедур закупівель. Навчання в сфері закупівель має відбуватися відповідно до освітніх державних вимог.

На відміну від минулого, чинне законодавство охоплює механізми управління всім циклом замовлення (планування–розміщення–виконання). У зв'язку з цим вимоги повинні містити юридичні, економічні, управлінські аспекти, формувати розуміння здійснення планування та приймання товарів, робіт, послуг. Крім освітніх програм, з метою забезпечення кваліфікованої діяльності учасників слід передбачати заходи зі створення системи: атестації кадрів, зайнятих у сфері закупівель, згідно з професійним кваліфікаційним стандартом; підвищення мотивації добросовісної роботи в окресленій ділянці через значні корупційні ризики.

Досягнення високого професіоналізму учасників закупівельного процесу дасть змогу забезпечити загальносуспільні потреби з максимальним досягненням результату та мінімальними витратами бюджетних коштів. В Україні серед замовників спостерігається дефіцит кваліфікованих кадрів у сфері закупівельного процесу, насамперед, через жорстку адміністративну відповідальність навіть за незначні порушення.

Зреалізувати принцип професіоналізму можна не тільки шляхом підвищення професійного рівня співробітників замовника, уповноваженого органу, а й завдяки створенню стимулів для залучення фахівців.

Принцип відкритості і прозорості. Надзвичайно важливим для цього принципу, як зазначає С. Єсімов, є: відкрита та повна інформація про діяльність органів влади і можливість її широкого й вільного обговорення; публічність як можливість участі у формуванні та реалізації замовлень організацій громадянського суспільства та окремих громадян; упровадження інформаційно-комунікаційних технологій, що дає змогу на новому рівні здійснювати інформаційне забезпечення процесів прийняття організаційно-адміністративних рішень за участю громадян в органах державної влади та їх інститутах [4, с. 175].

Незважаючи на те, що роль мережі Інтернет у сфері здійснення закупівель віднедавна значно зросла, питання про якість і доступність розміщеної інформації для її кінцевих споживачів є досі актуальним.

Цікавою є думка на веб-сайті «Бухгалтер. com.ua», де під якістю та доступністю інформації для її кінцевих споживачів розуміється сукупність технічних і організаційних рішень, що забезпечують споживачам своєчасне та зручне отримання інформації, можливість зіставлення відомостей, отриманих із різних джерел, їх використання, наприклад, як вихідний аналітичний матеріал [5].

Веб-сайт «Бухгалтер. com.ua», коментуючи зміст Закону України «Про публічні закупівлі», вказує на три складові цього принципу:

- забезпечується вільний і безоплатний доступ до інформації у сфері закупівель. На реалізацію цієї складової спрямовані положення Закону, що передбачають можливість ознайомлення без стягування плати з конкурсною документацією, інформацією, пов'язаною з проведенням електронного аукціону, документацією про електронний аукціон, повідомленням про проведення запиту котирувань, документами та інформацією, що міститься в реєстрі контрактів [5];

- відкритість і прозорість інформації в сфері закупівель забезпечуються шляхом розміщення в інформаційній системі;

- інформація повинна бути повною і достовірною [6].

Такий підхід не викликає сумніву у тому, що одним із основних напрямів реалізації принципу відкритості та прозорості є створення інформаційного ресурсу Уповноваженого органу, що містить дані про всі етапи закупівель, починаючи з планування і закінчуючи виконанням контракту. Напрями розвитку інформаційної відкритості охоплюють:

- реалізацію державної політики формування і об'єднання інформаційних ресурсів у сфері закупівель; забезпечення прав організацій і громадян на інформацію; створення умов для інтеграції з інформаційно-телекомунікаційною системою;

- забезпечення інформатизації органів державної влади та місцевого самоврядування, впровадження в роботу електронного документообігу як засобу підвищення ефективності їхньої діяльності;

- створення й підтримку необхідної інформаційної інфраструктури та інформаційних ресурсів закупівель для її сталого соціально-економічного розвитку; максимальне використання інтелектуального і кадрового потенціалу; розвиток інформаційного забезпечення закупівель [7].

Нарощування темпів використання інформаційних технологій у сфері закупівель забезпечує можливість удосконалення системи закупівель в Україні загалом, дає змогу здійснювати реальний контроль, значно обмежує корупцію, що є головною умовою ефективного використання бюджетних коштів, відкритості та прозорості системи державних закупівель.

Із описаним принципом тісно пов'язаний *принцип відповідальності* за результативність забезпечення публічних потреб, ефективність здійснення закупівель. Розмір економії бюджетних коштів при розміщенні замовлення став одним із основних показників ефективності витрачання бюджетних коштів. Утім, досить швидко було знайдено спосіб штучного поліпшення показників: збільшення початкової ціни контракту дає змогу піднімати рівень економії бюджетних коштів. Небезпека полягає в тому, що збільшення початкової ціни навіть за умови абсолютної прозорості проведення процедур дає неправильний ціновий орієнтир для учасників закупівель. Водночас поняття «ефективне витрачання бюджетних коштів» законодавчо не закріплено.

Дж. Блек, автор словника з економіки, трактує ефективність як «досягнення якихось певних результатів з мінімально можливими витратами або отримання максимально можливого обсягу продукції з даної кількості ресурсів» [8, с. 225]. Важливо, що ефективність і результативність розглядаються в закупівлях як провідний принцип.

Оцінка економічної ефективності розміщення замовлення може здійснюватися порівняно: з максимально можливими показниками у межах процедури, що завершилася до моменту аналізу; зі середнім рівнем у початкових умовах з використанням аналогічних процедур; з очікуваннями замовника щодо одного або декількох основних показників.

Під *принципом ефективності* витрачання бюджетних коштів слід розуміти, що процедури закупівель мають здійснюватися з мінімально можливими витратами і досягати максимального кінцевого результату проведення процедур, за підсумками яких повинні бути здійснені закупівлі необхідних ресурсів з максимальною економічною вигодою для покупця.

Визначати ефективність використання публічних коштів потрібно для: оцінки потенційної доцільності фінансування, тобто перевірки умови, згідно з якою сукупні результати перевищують витрати всіх видів у прийнятних розмірах; оцінки переваг розглянутого проекту фінансування порівняно з альтернативним; ранжування проектів використання публічних коштів за прийнятою системою показників ефективності для подальшого включення їх до бюджету за умови обмежених фінансових та інших ресурсів.

Сьогодні не існує методики визначення ефективності використання бюджетних коштів. Кваліфікація діяльності з використання бюджетних коштів як «неефективна» вимагає спеціальних доказів то-

го, що існує практична можливість альтернативного варіанту, здатного забезпечити дівіше використання коштів.

Відсутній і належний правовий механізм для отримання та подання таких доказів, і, відповідно, для проведення оцінки ефективності. Суттєвою прогалиною під час оцінювання ефективності публічних замовлень є аналіз лиш одного з етапів закупівельної діяльності – процедури закупівлі, і це неправильно. Важливо проаналізувати всі процеси, що відбуваються в цій системі: від планування закупівлі до контролю за перебігом виконання контракту.

Оцінюючи ефективність закупівель, треба враховувати не тільки економічну ефективність і ефективність проведеної процедури, а й соціальну ефективність, позаяк однією з цілей закупівельної діяльності є задоволення потреб замовника.

Доцільно для забезпечення принципу результативності та ефективності витрачання бюджетних коштів включити до Бюджетного кодексу України (далі – БК) положення про встановлення правових основ державного регулювання ціноутворення в сфері публічних закупівель.

БК окреслено принцип результативності та ефективності використання бюджетних коштів, який передбачає, що під час складання та виконання бюджетів учасники бюджетного процесу в межах наданих бюджетних повноважень повинні виходити з необхідності досягнення заданих результатів із використанням найменшого обсягу коштів або досягнення найкращого результату з використанням визначеного бюджетом обсягу коштів.

Неефективним використанням бюджетних коштів є: недосягнення заданого результату (за обсягом і якістю) за використанням запланованого обсягу коштів; досягнення результату з більшими, ніж це було можливо, витратами.

Автори коментарів до законодавства України про державні закупівлі вказують, що свідченням ефективності державних закупівель, зрештою, є забезпечення повною мірою суспільних потреб і раціональне використання бюджетних коштів внаслідок реалізації замовлень [9].

Принцип забезпечення конкуренції. Поняття «конкуренція» визначено у Законі України «Про захист економічної конкуренції» як суперництво господарюючих суб'єктів, при якому самостійними діями кожного з них виключається або обмежується можливість кожного з них в односторонньому порядку впливати на загальні умови обігу товарів на відповідному товарному ринку [10]. Однією з двох складових зазначеного принципу Закон «Про публічні закупівлі» називає

створення рівних умов для забезпечення конкуренції між учасниками закупівель. Цим положенням передбачено, що будь-яка зацікавлена особа має можливість, згідно з законодавством у сфері закупівель, стати постачальником (підрядником, виконавцем). Закон «Про публічні закупівлі» визначає учасника закупівлі як будь-яку юридичну особу незалежно від її організаційно-правової форми, форми власності, місця знаходження і походження капіталу або будь-яку фізичну особу, зокрема зареєстровану як індивідуальний підприємець.

На реалізацію цієї складової спрямовані положення частин 1, 2 ст. 27 Закону «Про публічні закупівлі», згідно з якими: участь у визначенні постачальників (підрядників, виконавців) може бути обмежена лише у випадках, передбачених Законом; у разі, якщо замовником прийнято рішення про обмеження участі у визначенні постачальника (підрядника, виконавця), інформацію про таке обмеження з обґрунтуванням його причин треба вказати в повідомленні про закупівлю [10].

Слід звернути увагу на складову принципу забезпечення конкуренції, що міститься в Законі «Про публічні закупівлі» і встановлює: конкуренція при здійсненні закупівель має ґрунтуватись на дотриманні принципу добросовісної цінової і нецінової конкуренції між учасниками закупівель із метою виявлення кращих умов поставок товарів, виконання робіт, надання послуг. Це положення містить заборону здійснення замовниками, спеціалізованими організаціями, їх посадовими особами, комісіями щодо здійснення закупівель, членами таких комісій, учасниками закупівель будь-яких дій, які суперечать вимогам законодавства, зокрема призводять до обмеження конкуренції, до необґрунтованого обмеження кількості учасників закупівель. Ці положення закріплені згідно з тим, як у Законі України «Про захист економічної конкуренції» встановлено антимонопольні вимоги до торгів, запиту котирувань цін на товари.

Із наведеним вище принципом взаємопов'язаний *принцип стимулювання інновацій*. Сутність принципу стимулювання інновацій полягає в тому, що замовники, плануючи та здійснюючи закупівлі, повинні зважати на пріоритет забезпечення публічних потреб шляхом закупівель інноваційної і високотехнологічної продукції. У законодавстві відсутнє поняття інноваційної й високотехнологічної продукції. Критерії віднесення товарів, робіт, послуг до інноваційної та високотехнологічної продукції з метою формування плану закупівлі останньої встановлюють органи виконавчої влади, виконуючи функції з нормативно-правового регулювання у конкретній сфері діяльності.

Як передбачено Законом «Про публічні закупівлі», інформація про закупівлі, які через їх технічну та (або) технологічну складність інноваційного, високотехнологічного чи спеціалізованого характеру

здатні поставити, виконати, надати тільки постачальники (підрядники, виконавці), що мають належний рівень кваліфікації, підлягає внесенню в плани закупівель. Окрім розглянутих принципів, деякі вчені пропонують свою систему принципів з огляду на чинне раніше законодавство.

С. Яременко, О. Шатковський виокремлюють основні принципи – недискримінацію, транспарентність, справедливість, ефективність, підзвітність, законність; і додаткові – надійність інформаційного забезпечення; обґрунтованість потреб держави і суспільних потреб, високий рівень кваліфікації фахівців.

О. Підмогильний, формулюючи систему спеціальних принципів адміністративних процедур державних закупівель, вказує на: пріоритет електронного документообігу; участь приватноправової особи в організації адміністративної процедури; забезпечення конфіденційності відомостей; анонімність участі; рівний доступ усіх потенційно зацікавлених осіб; добровільність участі; обґрунтування початкової (максимальної) ціни контракту [11].

Вважаємо, що доцільно ввести в Закон *принципи презумпції невинуватості замовника* при розглядах у контролюючих органах і судах, за громадського обговорення закупівель.

Розвиток і широке застосування інформаційних технологій у різних сферах є провідною тенденцією розвитку України. Основним напрямом реалізації Стратегії сталого розвитку «Україна-2020» є впровадження в діяльність державних органів інноваційних технологій, що підвищують об'єктивність і забезпечують прозорість цієї діяльності. Одним із напрямів реалізації Стратегії є удосконалення умов, процедур і механізмів публічних закупівель.

Система електронного документообігу являє собою організаційно-технічну систему, що забезпечує процес створення, управління доступом і поширення електронних документів з розміщення та виконання державного замовлення в комп'ютерних мережах. Впровадження електронного документообігу назагал спрямовано на централізацію процесів – організацію взаємодії між уповноваженим органом і замовниками в процедурах планування, розміщення та виконання публічного замовлення. Таким чином, реалізація інформатизації процедур закупівель дасть змогу перейти до нових стандартів роботи та вдосконалити систему здійснення закупівель. З метою захисту інтересів замовників необхідно законодавчо закріпити принципи сумлінності та невинуватості замовника при розглядах у контролюючих органах і судах, оскільки часто дії учасників закупівельної діяльності, що ведуться шляхом подачі необґрунтованих скарг на дії замовників, мають характер недобросовісної конкуренції та спрямовані винятково на усунення інших учасників з товарного ринку. Це значно ускладнює своєчасність

і ефективність задоволення громадських потреб, суперечить суспільним інтересам. Потрібно встановити єдність судової та адміністративної практики через трактування у контролюючих та судових органах сумнівів на користь замовників. Відсутність єдиної адміністративної практики перешкоджає стандартизації підходів у здійсненні адміністративних процедур закупівель.

Стосовно *принципу громадського обговорення* закупівель слід зазначити, що з ідеєю інформаційної відкритості всіх стадій закупівельних відносин безпосередньо пов'язана система громадського контролю. Без оперативної та повної інформації про кожне розміщенні замовлення для громадських потреб громадяни не можуть реально впливати на закупівлі та своєчасно виявляти порушення у цій сфері й запобігати їм. До недоліків Закону «Про публічні закупівлі», які ускладнюють участь громадян у контролі за здійсненням закупівель, можна віднести те, що Закон містить складні юридично-технічні конструкції, доступні для сприйняття винятково фахівцями, а це обмежує здатність громадян аналізувати норми Закону і робити висновки про їх дотримання під час розміщення державного замовлення. Отже, можливість громадського контролю істотно звужуються, оскільки контроль залишається прерогативою фахівців.

Висновки. Процедури державних закупівель за своєю природою є адміністративно-правовими, здійснюються на конкурентних засадах відповідно до норм законів «Про публічні закупівлі» та «Про захист економічної конкуренції». Адміністративна процедура державних закупівель – це діяльність органів державної влади щодо реалізації заходів правового, організаційного та економічного характеру, спрямованих на забезпечення публічних потреб, за допомогою комплексного виконання етапів системи. Адміністративні процедури публічних закупівель здійснюються на основі принципів: добросовісної конкуренції серед учасників, максимальної економії і ефективності, відкритості та прозорості на всіх стадіях закупівель, недискримінації учасників, об'єктивної та неупередженої оцінки тендерних пропозицій, професіоналізму, відповідальності за результативність забезпечення публічних потреб та ефективність витрачання бюджетних коштів, стимулювання інновацій, інформатизації процедур, запобігання корупційним діям і зловживанням.

1. Про публічні закупівлі: Закон України від 25.12.2015 р. № 922-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2016. – № 9. – Ст. 89.

2. Ковалів М. В. Основи управління в органах внутрішніх справ: навч.-практ. посібник / М. В. Ковалів. – Львів, 2010. – 340 с.

3. Бортник Н. П. Адміністративний договір як форма публічного управління в сфері організації послуг з перевезення пасажирів автомобільним

транспортом загального користування / Н. П. Бортник, С. С. Єсімов // Вісник НУ «Львівська політехніка». Юрид. науки. – 2014. – № 810. – С. 11–16.

4. Єсімов С. С. Правове регулювання застосування інформаційних технологій для формування довіри до органів державної влади / С. С. Єсімов // Наук. вісник ЛьвДУВС. Серія юридична. – 2015. – № 1. – С. 173–184.

5. Публічні закупівлі: як бюджетникам підготуватися до застосування нового Закону // Бухгалтер. com.ua; для працівників бюджетної сфери. – 2016 р. – 31 травня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://bukhalter.com.ua/articles/zakupivli-za-derzhkoshti/publicni-zakupivli-yak-byudzhetnikam-pidgotovatisya-do-zastosuvannya/>

6. Про затвердження Порядку розміщення інформації про публічні закупівлі: Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 18.03.2016 р. № 477 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0447-16>

7. Про затвердження Порядку функціонування електронної системи закупівель та проведення авторизації електронних майданчиків: Постанова Кабінету Міністрів України від 24.02.2016 р. № 166 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/166-2016-%D0%BF>

8. Блэк Дж. Экономика. Толковый словарь: Англо-русский / Дж. Блэк. – М.: Инфра-М: Весь Мир, 2000. – 840 с.

9. Коментарі до законодавства України про державні закупівлі / Гармонізація системи державних закупівель в Україні зі стандартами ЄС / С. Яременко, О. Шатковський [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mvk.if.ua/uploads/files/dz210415-5.pdf>

10. Про захист економічної конкуренції: Закон України від 11.01.2001 р. № 2210-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 12. – Ст. 64.

11. Підмогильний О. О. Організація та здійснення контролю органами державної фінансової інспекції України за сферою державних закупівель: практ. посібник / О. О. Підмогильний. – Донецьк: ЛАНДОН-XXI, 2013. – 255 с.

Бондаренко В. А., Пустова Н. А. Характеристика принципов административных процедур публичных закупок

Рассмотрены принципы, на основе которых построено законодательство в сфере публичных закупок. Раскрыты юридическая сущность принципов публичных закупок и пути их реализации в процессе обеспечения публичных нужд. Проанализированы проблемы, связанные с применением информационно-коммуникационных технологий в сфере публичных закупок.

Ключевые слова: административные процедуры, публичные закупки, принципы, эффективность, бюджетные средства.

Bondarenko V. A., Pustova N. O. Characteristic of principles of administrative procedures for public procurement

The current state of the legal regulation of the procurement of goods, works and services for public needs is the result of a comprehensive process of transformation and changes, which reflected all the stages of the development of the State, and contained in the principles of the legislation. Administrative procedure

has an important legal significance for legal relations in the field of procurement, as their legal conformity, legal quality and availability have a direct impact on the quality and timeliness of providing public needs. Coming into force of the Law of Ukraine «On public procurements» 25.12.2015 № 922-VIII has increased the range of controlled legal relationships in the field of procurement.

Legislation governing the field of procurement is based on the principles. Taking into account the high theoretical and practical significance of administrative procedure of procurement, it seems appropriate to consider these principles and to determine possible ways of implementing them. Public procurement procedures are administrative and legal ones by their nature law, they are being carried out on a competitive basis in accordance with the public procurement law and the law on protection of competition. Administrative procedure of public procurement is the activity of public authorities on the implementation of legal, organizational and economic measures aimed at ensuring the public needs. Administrative procedures of public procurement are based on principles: professionalism, openness and transparency of the system, responsibility for the performance of providing public needs and the effectiveness of expenditure of public funds, the unity of the system, insurance of competition, stimulation of innovation, and computerization of procedures. It is necessary to introduce the principle of public discussion of procurement.

Key words: administrative procedures, public procurement, principles, efficiency, budgetary funds.

Стаття надійшла 4 жовтня 2016 р.

УДК 342.9:349.61

М. Т. Гаврильців

ЗАХИСТ ЗАКОННОГО ІНТЕРЕСУ ЯК ПЕРЕДУМОВА НА ЗВЕРНЕННЯ ДО АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДУ: ПОНЯТТЯ, СУТНІСТЬ, ВИДИ

Досліджено поняття «інтерес» крізь призму загальноправового розуміння інтересу. Інтерпретовано законний інтерес у сфері публічних правовідносин як передумову на звернення до адміністративного суду для осіб, котрі захищають своє право, тобто можливих суб'єктів спірних правовідносин. Визначено види законного інтересу особи у сфері адміністративного судочинства, його сутність та особливості.

Зроблено висновок, що зміст публічного інтересу в адміністративному судочинстві виражається у праві на судовий захист від протиправних рішень, дій чи бездіяльності публічної адміністрації.

Ключові слова: інтерес, юридичний інтерес, законний інтерес, публічно-правовий інтерес, процесуальний інтерес, матеріально-правовий інтерес, адміністративне судочинство, судовий захист.

Постановка проблеми. З проголошенням України демократичною державою право кожного на звернення до суду стало одним із фундаментальних прав людини, гарантованих на конституційному рівні. Закріплене в конституціях більшості розвинутих демократичних держав, воно посідає чільне місце в структурі конституційно-правового статусу людини і є неодмінною умовою існування правової держави. Судова форма захисту є вищою, порівняно з іншими, несудовими, засобами, формою захисту суб'єктивних прав, свобод і законних інтересів, яка забезпечує всім зацікавленим особам максимум процесуальних гарантій. Тому право на судовий захист є засобом забезпечення передбаченої законом можливості людини звертатися до органів правосуддя по захист її прав і законних інтересів.

Проблема захисту конституційного права людини і громадянина на судовий захист у публічно-правових відносинах є багатоплановою, а тому її вивчати можна за різними напрямками, що передбачають визначення кола прав, свобод, законних інтересів, які підлягають захисту, характеристику способів захисту і юридичних гарантій забезпечення тощо.

Стан дослідження. Питання захисту прав, свобод і законних інтересів людини, механізму їх реалізації, гарантій забезпечення та судового захисту були предметом наукових досліджень І. Бородіна, А. Гвоздецького, В. Лазаревої, І. Личенко, В. Маляренка, В. Ржевського, М. Самбор, В. Скитовича, М. Полянського, І. Фойницького, Т. Ярової та ін. Дослідженням права на судовий захист займалися такі вчені, як О. Антонюк, В. Бойко, А. Жуковський, А. Колодій, В. Маляренко, П. Рабінович, Г. Тимченко, Ю. Годика, М. Хавронюк та ін. Над вивченням питання захисту прав і свобод громадян засобами адміністративного судочинства як складової загальної проблеми конституційного захисту працювали такі науковці, як В. Авер'янов, О. Бандурка, Ю. Барабаш, Ю. Битяк, І. Голосніченко, Є. Додін, С. Ківалов, К. Кобилянський, М. Козюбра, Р. Куйбіда, О. Марцесяк, М. Орзіх, О. Пасенюк, Ю. Педько, В. Погорілко, А. Селіванов, Ю. Годика та ін.

Окремим перспективним напрямом наукової розвідки в означеній сфері є комплексне дослідження проблеми захисту законного інтересу людини як передумови на звернення до адміністративного суду, що на сьогодні не отримала належної уваги в юридичній науці.

Мета статті – дослідити питання інтересу як загальноправової категорії, з'ясувати природу, специфічні ознаки та види законного інтересу як передумови на звернення до адміністративного суду.

Виклад основних положень. Значення інтересу в житті людини важко переоцінити – він є рушійною силою діяльності суб'єкта, визна-

чає напрям його діяльності, формує мотиви поведінки в суспільстві. Тому категорія інтересу – це одна з основних соціологічних і юридичних категорій, що дає змогу розкрити зв'язки між об'єктивними закономірностями та активністю людей у навколишньому світі.

У довідкових джерелах інтерес (лат. *interest* – бути всередині, мати важливе значення; лат. *interesse* – має значення, важливо) трактується як: 1) у психології: риса особистості, яка виявляється в скерованості людини на надбання певних знань чи на виконання певної діяльності; зацікавленість; 2) у соціології: те, що найбільше цікавить когонебудь, становить зміст чітихось думок і турбот; прагнення, потреби [1, с. 310]; 3) вага, значення; спрямованість на значущий для людини предмет чи діяльність; 4) те, що йде на користь кому- або чому-небудь, відповідає прагненням, потребам [2, с. 366].

У загальнофілософському розумінні поняття «інтерес» пов'язане з поняттям «потреби» – це «властиве людині відношення, що виражає позитивну чи негативну спрямованість її активності, діяльності, історичної творчості на пошук, вибір, використання або створення шляхів, засобів, способів, норм, соціальних інститутів, здатних задовольнити людські потреби. Інтереси людини ... є рушійною силою історичного процесу» [3, с. 246]. Потреби в цьому випадку розуміють як властивості суб'єктів, що виявляються у їх відношенні до необхідних умов існування.

Категорія інтересу є предметом дослідження багатьох наук. Проте, якщо у філософії, психології чи соціології проблематика інтересу інтерпретується в теоретичній площині, то для правознавців – це ще й завдання правотворення та правозастосування.

Інтерес може бути і «законним інтересом», «охоронюваним законом інтересом», «правоохоронюваним інтересом», і незаконним, тобто таким, що не захищається ні законом, ні правом, не повинен задовольнятися чи забезпечуватися ними, оскільки такий інтерес може бути спрямований на обмеження прав, свобод чи інтересів інших фізичних і юридичних осіб, обмежувати захищені Конституцією та законами України інтереси суспільства або держави, а також не відповідає Конституції, законам України чи загальноновизнаним принципам права.

У чинному законодавстві України поняття «інтерес» не розкрито. У Рішенні Конституційного Суду України у справі від 1 грудня 2004 року близьке поняття «охоронюваний законом інтерес» було визначено як «прагнення користування конкретним матеріальним та/або нематеріальним благом... з метою задоволення індивідуальних і колективних потреб, які не суперечать законам України, суспільним інтересам, справедливості, добросовісності, розумності та іншим загальноправовим засадам» [4].

Конституційний Суд України зазначав, що етимологічний зміст слова «інтерес» охоплює: а) увагу до кого-, чого-небудь, зацікавлення кимось, чимось; цікавість, захоплення; б) вагу; значення; в) те, що найбільше цікавить кого-небудь, що становить зміст чийхось думок і турбот; г) прагнення, потреби; ґ) те, що йде на користь кому-, чому-небудь, відповідає чийсь прагненням, потребам; д) вигоду, користь, зиск.

Деякі дослідники право тлумачать через категорію інтересу, а саме право як: захищений інтерес, сукупність загальних та індивідуальних інтересів [5, с. 31]; форма здійснення соціальних інтересів за принципом формальної рівності [6, с. 89]; система правових засобів вирішення завдань суспільства, спрямованих на задоволення інтересів людей [7, с. 18]; захищений (законний) інтерес, сукупність загальних та індивідуальних інтересів, результат боротьби інтересів індивідів, груп і станів суспільства [8, с. 311].

Попри безпосередній зв'язок зі суб'єктивним правом, інтерес не можна вважати суб'єктивною категорією. Він радше виступає об'єктивним явищем, котре існує у формі зв'язку суб'єкта з оточуючими його умовами й потребами.

Інтерес також є критерієм розмежування права на приватне та публічне (точніше кажучи, до уваги береться характер інтересу, що реалізується учасниками певного правовідношення).

Питання визначення цієї категорії здавна дискутується в юридичній літературі. Залишаючи осторонь численні суперечки з цього приводу, обмежимося підходом, який, на нашу думку, є найприйнятнішим для розуміння категорії інтересу в праві. Згідно з ним, інтерес – це об'єктивне соціальне явище, що детермінується матеріальними умовами життя того чи іншого суспільства, а також рівнем розвитку його культури, ідеології, моралі, права [9, с. 17].

Серед численних варіантів тлумачення поняття інтересу як об'єктивної категорії, гадаємо, доцільно також виокремити визначення, сформульоване А. Екімовим, який зазначає, що інтерес – це об'єктивно існуюча орієнтація на створення та засвоєння предметів і потреб [10, с. 6]. Водночас специфіка інтересів у юриспруденції, як слушно зауважує С. Михайлов, полягає в особливості їхнього прояву – в діяльності зі встановлення, зміни, припинення, захисту суб'єктивних прав та обов'язків у правовідношенні з використанням юридичних засобів для досягнення поставлених цілей [11, с. 88].

Підходи до визначення категорії інтересу в праві доволі різноманітні, як і форми його вияву: законний інтерес; охоронюваний законом інтерес; інтерес, охоронюваний законом. Окрім того, в юридичній літературі існують різні його модифікації залежно від конкретних

носіїв інтересу: публічний інтерес, приватний інтерес, суспільний інтерес, інтерес територіальної громади, інтерес держави, національний інтерес, інтерес особи тощо. Правильне розуміння цих видів законного інтересу має істотне значення і для визнання юридичного існування останнього, і для його правової охорони.

Законний інтерес – це надзвичайно багатогранний феномен правового життя суспільства, що проектується у різних галузях і сферах права, в повсякденному житті кожної людини. Складність дослідження цієї правової категорії полягає в тому, що вона не знайшла безпосереднього тлумачення в нормі закону. Звідси і розбіжності у поглядах стосовно розуміння законного інтересу і його місця в системі державно-правових явищ [12, с. 29].

Деякі вчені обстоюють позицію, що законний інтерес може мати публічний або приватний характер. Публічний інтерес обмежує приватний інтерес (і навпаки, приватний інтерес обмежує публічний інтерес). Наведені обмеження знаходять закріплення у формі юридичного обов'язку суб'єкта права.

На думку Г. Мисник та Н. Мисник, публічний інтерес – це інтерес всього суспільства у володінні та користуванні певними благами, причому це поняття необхідно відрізнити від поняття державного інтересу, оскільки носієм публічного інтересу є суспільство, а не держава [13, с. 30].

Для детального аналізу законні інтереси доцільно розглядати крізь призму їх співвідношення з юридичним обов'язком, що дає змогу зосередити увагу на найістотніших рисах охоронюваних законом інтересів у реальних життєвих обставинах.

Правове регулювання суспільних відносин передбачає цілеспрямований вплив різних правових засобів на соціальні процеси, серед яких основне місце належить суб'єктивним правам і юридичним обов'язкам. До таких засобів відносять різноманітні встановлені юридичними нормами заохочення та обмеження. Одночасно ці засоби взаємно зумовлюють один одного: суб'єктивне право не може не підтримуватися конкретним юридичним обов'язком, а обов'язок без кореспондуючого суб'єктивного права – то штучно створене поняття.

Водночас механізм взаємодії суб'єктивних прав і юридичних обов'язків неодмінно підтримує імпульс для існування законних інтересів, що є своєрідним «переходом» між дозволеним і незабороненим у праві, нормативним і ненормативним, казуальним. Тому можна вважати, що законний інтерес і юридичний обов'язок є необхідними субспособами правового регулювання, які впливають на розвиток і вдосконалення суспільних відносин [12, с. 29].

Отже, законний інтерес – це не лише інтерес учасника правовідношення, який потрапив у сферу дії праворегулятивних механізмів, але й ефективний засіб юридичного впливу на соціальні процеси. Окрім того, юридичний обов'язок є також одним із основних важелів досягнення обраних цілей правового регулювання.

А. Малько та В. Субочев констатують, що законний інтерес та юридичний обов'язок – два шляхи реалізації інтересів і потреб суб'єктів; вони фокусують у собі сукупність суспільних та особистих інтересів, виступають формами правового опосередкування різноманітних інтересів і потреб учасників правовідносин, способами їх вираження [14, с. 30–31].

Учені наголошують, що законний інтерес – це категорія, яка дає змогу ввібрати в себе всі ті інтереси, які з тих чи інших причин не опосередковані в суб'єктивних правах, проте, безперечно, мають значення як для держави, так і для самої особи. Державі зручно через категорію «законний інтерес» брати під свою охорону й захист усі ті інтереси особи, які не потрібно опосередковувати в суб'єктивні права для їх задоволення, а також у випадках, коли таке опосередкування неможливе.

Зміст законного інтересу становлять дві можливості (елементи): користування певним соціальним благом і звернення за потреби по захист до компетентних структур [14, с. 104].

Таким чином, під законним інтересом слід розуміти відношення суб'єкта до можливості користуватися певним соціальним благом, а в деяких випадках звертатися по захист до компетентних органів для задоволення тих потреб, що не суперечать нормам права і гарантуються державою у вигляді юридичного дозволу, закріпленого в об'єктивному праві або такого, що впливає з його загального змісту.

Згідно з нормою ч.1 ст. 55 Конституції України [15], до адміністративного суду має право звернутися з адміністративним позовом особа, яка вважає, що порушено її права, свободи чи інтереси у сфері публічно-правових відносин. Так, нормами чинного законодавства виокремлено три категорії позивачів, серед яких: 1) громадяни України, іноземці та особи без громадянства (фізичні особи); 2) підприємства, установи, організації (юридичні особи), що не є суб'єктом владних повноважень; 3) органи державної влади, інші державні органи, органи влади Автономної Республіки Крим, органи місцевого самоврядування, їх посадові і службові особи, інші суб'єкти при здійсненні ними владних управлінських функцій на підставі законодавства, зокрема на виконання делегованих повноважень (суб'єкти владних повноважень).

Важливим підґрунтям для звернення по судовий захист у порядку адміністративного провадження повинна бути процесуальна дієздатність і правоздатність у конкретній справі. Таке положення підтверджується також ст. 107 Кодексу адміністративного судочинства України: юридичною заінтересованістю володіють тільки ті, хто звертається до суду, хто є учасником спірного матеріального правовідношення, або ті, кому законом надано право порушувати адміністративну справу в інтересах інших осіб [16, с. 25].

Варто зазначити, що у юриспруденції немає спільної думки з приводу визнання законного інтересу передумовою права на пред'явлення позову. Стосовно цього питання у науковій літературі зустрічається чимало розмаїтих поглядів: одні автори не визнають за інтересом значення передумови права на пред'явлення позову, інші – схильні до абсолютизації значення юридичного інтересу як передумови права на пред'явлення позову, або ж розглядають юридичний інтерес як передумову права на пред'явлення позову лише щодо окремих осіб, які звертаються до суду з вимогою про захист.

На наше переконання, вирішуючи це питання, слід виходити з поняття юридичного інтересу, враховуючи заразом особливості тієї чи іншої категорії осіб, які за законом можуть звертатися до суду по захист права чи охоронюваного законом інтересу.

Ця дискусія має принципове значення тому, що зачіпає питання, пов'язані з правом на судовий захист. Небажання усвідомити і належним чином оцінити теоретичну і практичну значущість таких категорій, як право на пред'явлення позову і право на задоволення позову, негативно відбивається на судовій практиці, тому що позбавляє суддів ясного і чіткого орієнтиру при вирішенні питання про наявність або відсутність в особи, що звертається до суду з позовом, права на його пред'явлення.

Продовжуючи розвивати цю думку, Р. Кравець зазначає, що необхідність розмежування процесуального і матеріально-правового інтересів обумовлена тим, що за змістом адміністративного процесуального законодавства процесуальний інтерес має бути в усіх осіб, які захищають своє чи чуже право. Матеріально-правовий інтерес може бути тільки в осіб, що захищають своє право, тобто, у суб'єктів спірного матеріального правовідношення.

Слід погодитися з точкою зору вченого, що «матеріально-правовий інтерес можна визначити як передбачену законом потребу отримання захисту у вигляді матеріально-правового задоволення (правової вигоди) у разі позитивного вирішення судом вимоги про захист» [17, с. 98]. На переконання Р. Кравця, матеріально-правовий інтерес

як спонукальний матеріально-правовий мотив (стимул) може бути лише в осіб, які захищають своє право або інтерес, наявність або відсутність якого перевіряє суд шляхом розгляду та вирішення справи по суті, тоді як процесуальний інтерес може бути і в осіб, які не є суб'єктами спірного матеріального правовідношення, але через пряму вказівку закону мають потребу в захисті прав чи охоронюваних законом інтересів інших осіб.

Водночас процесуальний інтерес може бути захищений до числа передумов права на пред'явлення позову лише у тих випадках, коли його відсутність може спричинити відмову у прийнятті позовної заяви чи припинення провадження у справі, оскільки саме в цих наслідках і має вияв практичне значення передумов права на пред'явлення позову [17, с. 98].

Право звернення до суду з вимогою про захист надано особам, які вважають, що їхні права, свободи і законні інтереси у сфері публічних відносин є порушеними. Крім того, до адміністративного суду можуть звертатися представники зацікавленої особи або органи чи інші особи, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб. Для осіб, що захищають свої права і законні інтереси, юридичний інтерес як потребу у захисті визначено у Конституції України та Кодексі адміністративного судочинства України [18], де вказано, що будь-яка особа, котра вважає своє право або інтерес порушеними, має право звернутися до суду за захистом. Таке широке визначення юридичного інтересу, а також дії принципу диспозитивності в адміністративному судочинстві дають змогу дійти висновку, що юридичний інтерес має значення передумови права на пред'явлення позову для осіб, які захищають своє право, тобто можливих суб'єктів спірних правовідносин.

Висновки. Під законним інтересом треба розуміти відношення суб'єкта до можливості користуватися певним соціальним благом, а в деяких випадках звертатися по захист до компетентних органів для задоволення тих потреб, що не суперечать нормам права, яке гарантується державою у вигляді юридичного дозволу, закріпленого в об'єктивному праві, або такого, що впливає з його загального змісту.

Законний інтерес – це не лише інтерес учасника правовідносин, який потрапив у сферу дії механізмів правового регулювання, а й ефективний засіб юридичного впливу на соціальні процеси. Окрім того, юридичний обов'язок є одним із основних важелів досягнення поставлених цілей правового регулювання.

Зміст публічного інтересу в адміністративному судочинстві виражається у праві на судове оскарження рішень, дій чи бездіяльності

суб'єктів владних повноважень залежно від предмета адміністративного позову, тобто в праві на судовий захист від протиправних рішень, дій чи бездіяльності публічної адміністрації.

У сфері адміністративного судочинства слід розмежовувати законний інтерес на процесуальний і матеріально-правовий інтерес особи. Це обумовлено тим, що за змістом адміністративного процесуального законодавства процесуальний інтерес має бути в усіх осіб, які захищають своє чи чуже право. Матеріально-правовий інтерес може бути тільки в осіб, які захищають своє право, тобто у суб'єктів спірного матеріального правовідношення. Встановлено, що процесуальний інтерес доречно зараховувати до числа передумов права на пред'явлення позову лише у тому разі, коли його відсутність може спричинити відмову у прийнятті позовної заяви чи припинення провадження у справі.

1. Сучасний словник іншомовних слів: близько 20 тис. слів і словосполучень / укл.: О. І. Скопненко, Т. В. Цимбалюк. – К.: Довіра, 2006. – 789 с.

2. Сучасний тлумачний словник української мови: 100 000 слів / за заг. ред. В. В. Дубічинського. – Харків: ШКОЛА, 2011. – 1008 с.

3. Філософський енциклопедичний словник / за ред. В. І. Шинкарука. – К.: Абрис, 2002. – 742 с.

4. Рішення Конституційного Суду України від 01.12.2004 р. за № 18-рп/2004 у справі № 1-10/2004 за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення окремих положень ч. 1 ст. 4 ЦПК України (справа про охоронюваний законом інтерес) // Офіційний вісник України. – 2004. – № 50. – С. 67. – Ст. 3288.

5. Енциклопедія права / Е.Н. Трубецкой; вступ. ст. Г. Г. Вернадского. – СПб.: Лань, 1999. – 217 с.

6. Лапаева В. В. Социология права в системе обществоведения / В. В. Лапаева // Государство и право. – 2000. – № 4. – С. 81–90.

7. Сенников И. Е. Законный интерес как форма выражения правовых возможностей (дозволений) и объект судебно-правовой защиты / И. Е. Сенников // Государство и право. – 2001. – № 4. – С. 31–34.

8. Иеринг Р. Цель в праве / Р. Иеринг; пер. В. Р. Лицкого, Н. В. Муравьева, Н. Ф. Дерюжинского; под ред. В. Р. Лицкого. – СПб.: Н. В. Муравьев, 1981. – 412 с.

9. Крупчан О. Д. Методологічні підходи до проблеми взаємозв'язку публічного і приватного права / О. Д. Крупчан // Методологія приватного права: зб. наук. праць. – К.: Юрінком Інтер, 2003. – 480 с.

10. Экимов А. И. Интересы и право в социалистическом обществе / А. И. Экимов – Л.: Изд-во Ленинградского ун-та, 1984. – 135 с.

11. Михайлов С. В. Интерес как общенаучная категория и ее отражение в науке гражданского права / С. В. Михайлов // Государство и право. – 1999. – № 7. – С. 86–92.

12. Гаврильців М. Т. Екологічний інтерес: поняття та сутність / М. Т. Гаврильців // Митна справа. – 2010. – № 2 (68). – Ч. 2. – С. 27–33.

13. Мисник Г. А. Публичные и частные интересы в экологическом праве / Г. А. Мисник, Н. М. Мисник // Государство и право. – 2006. – № 2. – С. 29–37.

14. Субочев В. В. Законные интересы: монография / В. В. Субочев; под ред. А. В. Малько. – М.: Норма, 2008. – 496 с.

15. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28.06.1996 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua>.

16. Науково-практичний коментар до Кодексу адміністративного судочинства України: в 2-х т. / В. К. Матвійчик, І. О. Хар; за заг. ред. В. К. Матвійчика. – Т. 2. – К.: КНТ, 2008. – 752 с.

17. Кравець Р. В. Юридичний інтерес в адміністративному судочинстві: поняття, сутність, види / Р. В. Кравець // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. – 2014. – Вип. 11 (1). – С. 97–101.

18. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 35–37. – Ст. 446.

Гаврильців М. Т. Защита законных интересов как предпосылка для обращения в административный суд: понятие, сущность, виды

Исследовано понятие «интерес» сквозь призму общеправового понимания интереса. Интерпретирован законный интерес в сфере публичных правоотношений как предпосылка на обращение в административный суд для лиц, которые защищают свое право, то есть возможных субъектов спорных правоотношений. Определены виды законного интереса лица в сфере административного судопроизводства, его сущность и особенности. Сделан вывод, что содержание публичного интереса в административном судопроизводстве выражается в праве на судебную защиту от противоправных решений, действий или бездействий публичной администрации.

Ключевые слова: *интерес, юридический интерес, законный интерес, публично-правовой интерес, процессуальный интерес, материально-правовой интерес, административное судопроизводство, судебная защита.*

Havryltsiv M. T. Protection of the legitimate interest as a precondition for the appeal to the administrative court: concept, essence, types

The article deals with the concept, essence and types of legal interest as a precondition for the appeal to the Administrative Court in the field of public relations. In the theory of law it is considered within the study of the legal status of a person and a citizen and it is often included in the concept of the subjective right of a person, or is in direct relationship with it.

According to the author, the legitimate interest is the relation of the subject to the possibility of using a particular social benefit, and in some cases of applying for protection of competent authorities to meet those needs that do not contradict the norms of law, and which is guaranteed by the State in the form of a legal permit, fixed in the objective right or that derived from its general content.

It is proved that in the field of administrative proceedings it is necessary to divide the legitimate interest into the procedural and substantive interest of a person. This is due to the fact that under the administrative procedural law all persons who protect their rights or someone else have the procedural interest. The substantive interest can belong to individuals that protect their right; they are the subjects of controversial substantive legal relations. The procedural interest can be considered as a precondition for the right of action only in those cases where its lack can cause failure in making a claim or proceedings.

The author argues that the content of the public interest in the administrative proceedings is expressed in the right to appeal decisions, actions or omissions of government agencies depending on the subject of administrative claim, the right to judicial protection against unlawful decisions, actions or omissions of public administration.

Key words: *interest, legal interest, legitimate interest, public and legal interest, procedural interest, substantive interest, administrative proceedings, judicial protection.*

Стаття надійшла 14 листопада 2016 р.

УДК 342.922.6:721.2

**М. П. Гурковський,
С. С. Єсімов**

ОСНОВНІ ФОРМИ ТА МЕТОДИ ДІЯЛЬНОСТІ ПОЛІЦІЇ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ ТА ГРОМАДЯНИНА В УКРАЇНІ

Присвячено дослідженню форм і методів діяльності поліції у сфері забезпечення конституційних прав і свобод людини та громадянина в Україні. Проаналізовано юридичну сутність форм і методів діяльності поліції у контексті Закону України «Про Національну поліцію». Розглянуто класифікацію форм і методів діяльності поліції та вплив на стан захищеності прав і свобод людини на тлі реформування правоохоронної системи держави.

Ключові слова: *конституційні права і свободи, форми і методи діяльності поліції, класифікація форм і методів.*

Постановка проблеми. На сучасному етапі зближення України і Європейського Союзу проблема забезпечення конституційних прав і свобод людини та громадянина становить найбільший інтерес і породжує безліч дискусійних питань. Якої б сфери функціонування держави і суспільства ми не торкнулися, вона неодмінно виявить свій

зв'язок – більший чи менший – з питанням про права та свободи людини і громадянина. Такий підхід з усією очевидністю продемонстровано в чинній Конституції України, яка вперше за всю історію державності проголосила пріоритет загальнолюдських цінностей над усіма іншими цінностями держави і суспільства. В умовах інтеграції у європейське співтовариство цей напрям особливо значущий, оскільки сьогодні конституційні права і свободи є стрижнем державної політики. Особливу роль у забезпеченні конституційних прав і свобод людини та громадянина відіграє поліція. Форми і методи її діяльності повинні бути адекватними реальним потребам охорони і захисту прав і свобод людини та громадянина. У зв'язку з цим проблеми становлення форм і методів діяльності поліції в системі «поліція – громадянське суспільство» обумовлюють необхідність теоретико-методологічного осмислення стану і перспектив розвитку форм і методів діяльності поліції у сфері забезпечення конституційних прав і свобод людини і громадянина в Україні.

Стан дослідження. Комплексні дослідження правової проблематики форм і методів діяльності поліції щодо забезпечення конституційних прав і свобод людини та громадянина в Україні проводили: В. Авер'янов, Ю. Битяк, І. Голосніченко, С. Гончарук, А. Комзюк, В. Колпаков, О. Кузьменко, В. Олефір, В. Ортинський, О. Остапенко, В. Серeda, В. Шкарупа й ін. Значущість цих розвідок очевидна. Водночас їх аналіз засвідчує необхідність наукового осмислення проблем, пов'язаних з особливостями та зростаючою роллю правового забезпечення конституційних прав і свобод людини та громадянина, надто за умов асоціації України і ЄС.

Метою статті є дослідження форм і методів діяльності поліції у сфері забезпечення конституційних прав і свобод людини та громадянина в Україні.

Виклад основних положень. Діяльність поліції у сфері забезпечення конституційних прав і свобод людини та громадянина здійснюється в певних формах і різними методами, які обираються поліцейськими не довільно, а завжди зумовлені її змістом. Професійне використання форм і методів діяльності поліції сприяють підвищенню якості роботи.

М. Ковалів під формою діяльності органів внутрішніх справ розуміє її зовнішній прояв у групах однорідних дій, за допомогою яких реалізуються їх завдання і функції [1, с. 45]. О. Остапенко у формах дій суб'єктів бачить об'єктивну, зовнішню сторону їх сутності [2, с. 67]. О. Бандурка, досліджуючи правові форми діяльності органів внутрішніх справ у сфері забезпечення громадської безпеки, трактує

їх як зовнішні прояви державно-владної діяльності, за допомогою яких організується і реалізується виконання завдань органів внутрішніх справ [3, с. 78].

У юридичній літературі сформувався підхід до визначення форм управлінської діяльності як зовнішнього вираження конкретних дій, що проводяться з метою практичного втілення поставлених завдань. З огляду на це змістом кожної з форм діяльності поліції щодо забезпечення прав і свобод людини та громадянина буде сукупність однорідних, конкретних дій поліцейських, пов'язаних зі створенням найбільш оптимальних умов для використання людиною та громадянином своїх прав і свобод і їх належної охорони та захисту. Під діями маються на увазі державно-владні повноваження, хоча особливість забезпечення прав і свобод зумовлює необхідність широкого застосування неправових засобів. Різноманіття ж форм діяльності поліції спричинено великою кількістю завдань і напрямів.

За характером наслідків діяльності розрізняють правові (встановлені в нормативних правових актах, що тягнуть юридичні наслідки) і неправові (не мають юридичних наслідків) форми. Бажаними для діяльності поліції є, безумовно, правові форми. Інакше дії її співробітників може бути поставлено під сумнів, а їх зміст оскаржено в установленому законом порядку. Однак це не означає, що владний суб'єкт у кожному конкретному випадку не може діяти на свій розсуд. Він може самостійно залежно від ситуації визначати найбільш прийнятну форму для вирішення тих чи інших завдань. Крім цього, пропонується поділ форм на гласні та негласні, процесуальні і непроцесуальні, правотворчі та правозастосовні.

Правові форми класифікуються за змістом, цілеспрямованістю, способом вираження. Детальніше їх у статті не досліджено. Це викликано, по-перше, тим, що їхній комплексний аналіз спричинив би значне збільшення обсягу, а по-друге, цим формам уже приділено належну увагу з боку науковців і практиків. У контексті цієї статті йдеться винятково про форми діяльності поліції зі забезпечення конституційних прав і свобод людини та громадянина. Кожна форма, яка є невід'ємною частиною діяльності поліції щодо забезпечення прав і свобод, співвідноситься з нею як окреме та загальне, є виразом сутності всього процесу діяльності поліції в цій сфері.

Діяльність поліції із забезпечення прав і свобод пронизує весь комплекс покладених на неї завдань, обумовлюючи і конкретизуючи їх. У підсумку всі завдання виступають як похідні від головного завдання забезпечення прав і свобод людини та громадянина в комплексі із забезпеченням інтересів суспільства та держави.

Форми й методи діяльності поліції щодо забезпечення прав і свобод, з одного боку, визначають форми і методи всієї діяльності, а з іншого – проявляються в них. Встановлюючи форми діяльності поліції, слід зважати на те, що кожен структурний підрозділ має свій комплекс специфічних завдань, а отже, і форми їх вирішення. З огляду на складну структурну організацію поліції доволі важко піддати комплексному аналізу всю сукупність форм, котрі застосовуються в її діяльності для забезпечення прав і свобод людини та громадянина. Внаслідок цього виправданим є виокремлення форм діяльності поліції в цій сфері, які б, по-перше, відповідали всім формальним ознакам цього поняття, а по-друге, розкривали сутність змісту будь-якого напрямку діяльності. Такими формами є правозастосовна, організаційна, виховна, правоохоронна.

Ця система форм адекватно відображає структуру діяльності поліції, характеризує її роль у забезпеченні прав і свобод людини та громадянина (далі – прав і свобод). Водночас, оскільки форми діяльності поліції щодо забезпечення прав і свобод не отримали спільного наукового тлумачення, спроба їх визначення має постановочний характер і припускає неоднозначність у їхній інтерпретації та науковому аналізі. Правозастосовна форма характеризується виданням правозастосовних актів з метою конкретизації змісту прав і свобод, встановлення порядку, меж і підстав їх реалізації та індивідуалізації інших юридичних фактів, з якими пов'язане здійснення прав і свобод. Ці акти є складовою системи юридичних фактів, що становить організаційно-правовий механізм забезпечення конституційних прав і свобод. Їх грамотне і своєчасне складання поліцейським сприяє ефективній реалізації прав і свобод. Відносини в правовій сфері залежать не тільки від закону, а й від особистісних якостей особи, яка застосовує право.

Здійснення багатьох, проголошених Конституцією, іншими нормативними актами прав і свобод можна досягнути лише за допомогою застосування відповідної правової норми, під час якого органи поліції встановлюють наявність прав і обов'язків, визначають момент дії або факт припинення суб'єктивних прав і обов'язків, здійснюють контроль за правильністю набуття прав і обов'язків. Поліція розробляє різні правозастосовні акти, передбачені законом у механізмі реалізації окремих прав людини і громадянина.

Прикладом є реєстрація автотранспортних засобів, заборона патрульною службою Національної поліції руху транспортних засобів за визначеними маршрутами під час проведення масових заходів та ін.

З іншими – дозвільними актами пов'язано придбання громадянами вогнепальної зброї, управління автотранспортними засобами.

У всіх випадках правозастосовна форма відображає цілеспрямований вплив поліції на поведінку суб'єктів у сфері забезпечення прав і свобод та скерована на створення сприятливих умов для їхньої реалізації.

Організаційна форма пов'язана із забезпеченням ефективного функціонування поліції, з використанням поліцейськими загальних і спеціальних гарантій з метою створення сприятливих умов для реалізації прав і свобод на підставі виконання правових актів, що регламентують їх діяльність. Організаційна форма передбачає удосконалення організаційної побудови, застосування передового досвіду інших органів влади, організацію взаємодії з правоохоронними органами, органами державної влади та місцевого самоврядування, інститутами громадянського суспільства, з правоохоронними органами іноземних держав і міжнародними поліцейськими організаціями.

Організаційна форма дає змогу, по-перше, створити раціональний порядок забезпечення прав і свобод, по-друге, підтримувати і вдосконалювати його відповідно до змін ситуації, по-третє, передбачає організацію роботи поліції за допомогою ефективного використання методів з метою своєчасного усунення причин негативного змісту, що перешкоджають людині та громадянину в користуванні своїми правами і свободами. Дії, що лежать в основі організаційної форми, можуть мати правовий та неправовий характер. Норми права опосередковані виконавчо-розпорядчою дією поліції з організації та практичного вирішення покладених завдань, що створюють новий юридичний статус, змінюють правові відносини або виступають важливими чинниками настання позитивних правових наслідків.

Неправові організаційні дії охоплюють організаційні заходи, що передбачають внутрішні роботи, роботу з громадськістю та виражаються у вигляді нарад, перевірок, виступів (доповідей), лекцій, бесід і матеріально-технічних операцій, яким притаманні допоміжні, технічні особливості і які пов'язані з матеріальними об'єктами. Організаційні дії правового та неправового характеру здійснюються на основі закону і в межах наданих повноважень. Взаємно доповнюючи одна одну, вони забезпечують вирішення завдань, котрі стоять перед поліцією, із гарантування прав і свобод.

Служба в поліції – особливий вид юридичної діяльності. Наявність підвищених вимог до поліцейського передбачає високу відповідальність за результати праці. У зв'язку з цим поліцейський повинен не тільки добре знати й чітко розуміти правові настанови, але й звести їх до рівня внутрішньої потреби суворо дотримуватися приписів правових норм і мати при цьому внутрішнє переконання

в справедливості та необхідності своєї праці. У цьому полягає основна суть професійної правової культури. Важливою ознакою правової культури поліцейського стає визнання прав і свобод людини та громадянина, інших цінностей, формування активної гуманістичної життєвої позиції, орієнтованість на повагу до гідності особи.

Виховна форма означає необхідність підвищення рівня правової культури не тільки громадян, а й поліцейських.

Виховна робота в поліції – це насамперед цілеспрямована діяльність керівників усіх рівнів, громадських інститутів щодо формування в особового складу високих громадянських, моральних і професійних якостей, мобілізації на успішне виконання оперативно-службових завдань, укріплення законності та зміцнення службової дисципліни.

В умовах формування правової держави виховна робота, що проводиться поліцією, набула особливої актуальності. Назагал вона властива всім видам діяльності поліції. За родом своєї діяльності поліція є найближчою до населення за рівнем влади. Постійно перебуваючи серед нього, реалізуючи численні повноваження, співробітники систематично зайняті виховною роботою поміж населення, особливо тієї його частини, яка охоплює несприятливі шари суспільства, схильні до скоєння правопорушень. Крім цього, в центрі уваги поліції перебувають безробітні, особи низького загальноосвітнього рівня. Робота з цією категорією громадян вимагає особливого професійного вишколу, наполегливості та вміння мобілізувати громадськість до виконання суспільно корисної праці.

Велике значення серед форм діяльності поліції із забезпечення прав і свобод має правоохоронна форма. Поліція за характером роботи є спеціалізованим правоохоронним органом, внаслідок чого з позиції функціонування державного механізму діяльність охоплює захист прав і свобод від імовірних порушень і створює найбільш сприятливі умови для їх реалізації, що призводить до поглинання інших форм діяльності. Цією формою охоплюється не вся діяльність поліції, а лише та, яка визначається діями, спрямованими на припинення протиправної поведінки і застосування примусових заходів. У цьому разі передбачається вплив поліції на поведінку суб'єктів, якщо вона не відповідає вимогам режиму реалізації прав і свобод людини та громадянина. «У більшості випадків, – зазначає А. Комзюк, – професійна правоохоронна діяльність в системі управління державою і суспільством визначається як специфічна форма поведінки, в рамках якої встановлюються межі свободи поведінки суб'єктів правовідносин і реалізуються заходи державного впливу негативного характеру відносно осіб, які порушили правові приписи» [4, с. 23].

Правоохоронна форма є своєрідною страховою ланкою у забезпеченні прав і свобод в діяльності поліції. Її застосування викликано недостатністю організаційних і виховних заходів цих органів щодо створення умов безперешкодного користування людиною і громадянином своїми правами та свободами. Всі наведені форми знаходять застосування в реалізації інших завдань, покладених на поліцію, але тоді в них вкладається інший зміст.

Форми діяльності поліції щодо забезпечення прав і свобод тісно взаємопов'язані між собою, взаємно обумовлені. Організаційну й охоронну діяльність неможливо уявити без застосування правових приписів, за допомогою яких забезпечується законність у діяльності поліції у сфері забезпечення прав і свобод. Виховна робота інколи потребує якісного правового регулювання. Своєю чергою, виховна й організаційна робота та правоохоронні заходи чинять безпосередній вплив на діяльність поліції, здійснювану в рамках правозастосовної форми, сприяють підвищенню її ефективності. Отже, взаємозалежність і тісний взаємозв'язок форм діяльності поліції із забезпечення прав і свобод є неодмінною умовою досягнення поставлених цілей.

Форми діяльності поліції в процесі її розвитку не залишаються незмінними, а теж постійно розвиваються, наповнюються новим змістом. Їхній вибір обумовлений характером поставлених завдань на кожному етапі розвитку держави. Досконалість сучасних форм діяльності поліції не зменшує ролі та значення методів, застосовуваних під час вирішення завдань у сфері забезпечення прав і свобод.

Метод (*грец.* – шлях дослідження або пізнання, теорія вчення) – сукупність прийомів і операцій практичного та теоретичного освоєння дійсності; спосіб теоретичного дослідження або практичного здійснення чого-небудь. У юридичній науці склалося неоднозначне ставлення до інтерпретації методів діяльності, управління. Їх, зокрема, трактують як «способи здійснення завдань і функцій»; «способи впливу, покликані забезпечити реалізацію рішень»; систему способів здійснення суб'єктами виконавчої влади своєї компетенції; способи, прийоми впливу з метою практичного вирішення поставлених завдань; способи впливу суб'єкта на об'єкт.

Аналіз цих понять дає змогу констатувати, що в них виражається змістовна сторона діяльності. Метод упорядковує діяльність, виявляється в ній, але як поняття існує поза нею, передує в цьому сенсі процесу діяльності, який він забезпечує.

У контексті методичних рекомендацій «Організація управління міськрайліноорганами внутрішніх справ» стосовно діяльності поліції методи можна розглядати як способи здійснення покладених завдань і функцій [5, с. 56].

У вітчизняній юридичній і спеціальній літературі, особливо з питань управління, зустрічаються різні класифікації методів. У навчальному посібнику «Основи управління в органах внутрішніх справ» методи поділено залежно від функцій управління на: методи управління функціональними підсистемами (аналізу, прогнозування, оцінки та ін.), методи виконання функцій управління (екстраполяції, «мозкового штурму», експертних оцінок та ін.), методи прийняття управлінських рішень (моделювання, збору, зберігання, обробки й аналізу інформації та ін.) [1, с. 256].

Автори навчального посібника «Управління в органах виконавчої влади України» В. Ортинський, З. Кісіль, М. Ковалів вирізняють методи залежно від переважання тих чи інших способів впливу [6]. До них належать: методи керівництва, які регламентують, мотивуючі (організаційно-адміністративні та стимулюючі) і методи організаційно-адміністративного впливу, в основі яких лежить влада керівника, що спирається на нормативні акти, які закріплюють завдання, функції, права, обов'язки, структуру органів внутрішніх справ.

Т. Тимчишин розглядає методи за напрямками їх використання (методи обстеження (збору даних), методи обробки та аналізу інформації, методи формування рішень, методи обґрунтування рішень, методи впровадження) та за способом і джерелом отримання інформації про досліджувані об'єкти (теоретичні, логіко-інтуїтивні, емпіричні, комплексно-комбіновані) [7, с. 96].

Існують інші численні класифікації методів. Заслуговує на увагу точка зору Ю. Лозинського, котрий наголошує, що всі методи по своєму важливі і потрібні, вони не виключають один одного, а тісно взаємодіють між собою, розширюючи завдяки цьому аналітичні можливості [8, с. 59]. Бо ж досить часто рішення того чи іншого питання вимагає використання відповідного методу або їх сукупності.

Сказати заздалегідь, який із методів переважно добрий чи поганий, неможливо. Все залежить від того, в яких випадках, за яких умов і з якою метою він застосовується. Але, як показує практика, одного методу зазвичай буває недостатньо, потрібно їх поєднання. У літературі, присвяченій діяльності органів внутрішніх справ (поліції), методи діяльності щодо забезпечення прав і свобод висвітлюються зрідка, хоча саме це питання становить неабияку складність для практичного управління. Забезпечення прав і свобод у діяльності поліції здійснюється не відокремлено, а в системі загального вирішення поставлених завдань. Це засвідчує, що загальні методи вирішення завдань цих органів поширюються і на їхню діяльність у цій сфері. Ба більше, оскільки досягнення чітко визначеної мети можливо за допомогою

вжиття не будь-яких, а тільки відповідних їй способів, то й забезпечення прав і свобод неможливо без застосування раціональних методів. Діяльність Національної поліції із забезпечення прав і свобод не підміняє роботу за іншими напрямками правоохоронної діяльності, а співвідноситься з нею як окреме із загальним. У цьому разі доречно методи, котрі застосовуються у зазначеній сфері, визначити як часткові щодо методів всієї діяльності і умовно розділити на дві групи: загальні та часткові.

Основними характеристиками загальних методів є їх загальність і універсальність. Вони комплексно поширюються на діяльність усіх структурних підрозділів поліції, будучи найважливішими, неодмінними інструментами вирішення завдань. До загальних методів належать переконання та примус. Велику роль у застосуванні цих методів у діяльності поліції відіграє те, що взаємозв'язок переконання та примусу визначають об'єктивні чинники соціального розвитку.

Трансформація цих факторів позначається на співвідношенні характеру використання переконання та примусу. Тимчасом особливістю застосування методів переконання та примусу є той факт, що першим завжди повинен віддаватися пріоритет. Переконання в сучасній демократичній правовій державі є основним позитивним засобом впливу на свідомість людей.

Пріоритетність методу переконання обумовлюється гуманістичним характером побудови правової держави, позаяк вона не може будувати відносини з громадянами будь-яким іншим чином, окрім переконання в правильній спрямованості своєї політики [9, с. 40]. Примус за всієї значущості та необхідності застосування до правопорушника має допоміжний характер і використовується у випадках, передбачених законом стосовно діяльності правоохоронних органів загалом і поліції зокрема.

У діяльності поліції переконання є способом впливу на свідомість і поведінку людей і являє собою комплекс заходів (виховних, роз'яснювальних, заохочувальних), що проводяться з метою підвищення самооцінки в справі дотримання громадянами правових норм. Це сприяє закріпленню в свідомості людей правових ідей, поглядів, цінностей і принципів поведінки, які відповідають природі конституційного ладу, також досягненню стану, коли реалізація власних прав не порушує прав і свобод інших осіб.

Чимало уваги поліцейські приділяють організації та здійсненню виховного впливу на осіб, які вчинили протиправне діяння або схильні до його скоєння. В такому разі заходи переконання, що застосовуються поліцією, набувають особливого значення й мають на меті

формування у цих осіб поглядів, які відповідають вимогам правомірної поведінки.

Метод переконання використовується поліцією не тільки під час вирішення завдань правового виховання громадян, а й як основний метод ефективної організації своєї діяльності, що стимулює особовий склад на високопродуктивну працю, дисциплінованість, творчу активність і відповідальне ставлення до справи, за допомогою застосування різних заходів переконання (виховних, заохочувальних та ін.). Все це безпосередньо впливає на забезпечення прав і свобод.

Побудова демократичної правової держави та розвиненого громадянського суспільства, де людина і громадянин безперешкодно можуть користуватися всіма своїми правами та свободами, можлива тільки за умови дотримання законності, беззастережного виконання всіма членами суспільства своїх обов'язків. Саме за таких обставин діяльність поліції у сфері забезпечення прав і свобод щораз більше орієнтуватиметься на застосування заходів переконання. Однак доки існують порушення закону, доти зберігається потреба у застосуванні примусових заходів до правопорушників.

Право – ніщо без апарату, здатного примушувати до дотримання правових норм. Зважаючи на це, держава, виконуючи обов'язок щодо визнання, дотримання та захисту прав і свобод, не може ігнорувати можливість застосування цих заходів, що є одним із інструментів боротьби з правопорушеннями. Необхідність використання цього методу зумовлюється потребою ефективного перевиховання правопорушників, гарантування законності, прав і свобод людини та громадянина.

У розвиненому громадянському суспільстві застосування примусових заходів має вимушений характер і високий гуманістичний потенціал, бо поширюється на незначну категорію людей, які нехтують інтересами суспільства, що є наслідком їх протиправної, вольової поведінки, а не ініціативою держави в особі її правоохоронних органів. Таке застосування має виражати інтереси більшості народу, об'єктивні потреби суспільства і, як правило, можливе тільки тоді, коли комплекс виховних та запобіжних заходів не дав належного результату.

Примус жодним чином не повинен бути мірою насильства. Людина, котра порушила закон, має бути впевнена, що її права та свободи перебувають під захистом держави. Порядок і умови застосування примусових заходів чітко визначені законами.

Необхідність застосування примусових заходів до осіб, які вчинили протиправні діяння, обумовлює його позитивну етичну оцінку.

Незважаючи на деяке зниження загальної кількості злочинів, стан боротьби зі злочинністю навряд чи можна назвати задовільним, оскільки в деяких регіонах їх питома вага залишається досить високою.

Ситуація, що склалася, вимагає від держави вжиття заходів правового, організаційного та іншого характеру. Значна роль у подоланні негативних тенденцій повинна належати адекватному застосуванню примусових заходів. Адекватність застосування примусових заходів полягає в тому, що держава, з одного боку, має прагнути до гуманізації та мінімізації примусу, а з іншого – забезпечувати його достатність і ефективність для запобігання та припинення правопорушень. Вирізняючись оперативністю, різноманітністю і безпосередністю, примусові заходи за правомірного та своєчасного їх застосування дають змогу впливати на протиправну поведінку людей, припиняти найбільш небезпечні їхні прояви та сприяти профілактиці правопорушень. Застосування цих заходів мусить, як зазначає Верховний Суд України, співвідноситися з характером і ступенем суспільної небезпеки діяння і мати розумний стримуючий ефект, необхідний для дотримання заборон, що перебувають під захистом законодавства [10].

Інакше застосування відповідальності не збігатиметься з призначенням державного примусу, яке, за змістом Конституції України, має полягати головним чином у превентивному використанні певних юридичних засобів для захисту прав і свобод, інших конституційно визнаних цінностей громадянського суспільства та правової держави.

Вітчизняна юридична наука і практика ніколи не вважали примус головним методом викорінення правопорушень і не визнавали його основним засобом зміцнення законності, правопорядку, забезпечення прав і свобод. Поліцейські в забезпеченні прав і свобод вдаються до примусу: для попередження та припинення зазіхань на особу, життя та здоров'я, честь і гідність, майно; у зв'язку з реалізацією адміністративної та кримінальної відповідальності; для безпосереднього примусового здійснення прав і обов'язків громадян (стягнення штрафів, привід, вилучення заборонених предметів та ін.). Для того щоб заходи примусу застосовувалися адресно і були адекватні за своєю силою, поліцейські повинні мати на озброєнні відповідні спеціальні засоби, створені для виконання завдань, та чітке правове регулювання їх застосування [11, с. 34].

Переконання та примус є основними методами вирішення завдань, покладених на поліцію. Водночас, незважаючи на їх тісний взаємозв'язок, універсальність, масштабність і стабільність, вони потребують конкретизації з приводу сфер їхнього використання, зокрема щодо забезпечення прав і свобод.

У центрі уваги зазвичай перебуває конкретна особа, яка характеризується або негативними формами поведінки, або потерпіла внаслідок неправомірних дій інших осіб, а можливо, зазнає труднощів у реалізації конституційних прав і свобод. Застосування приватних методів, їхній зміст обумовлено характером життєдіяльності людей, що дає змогу поліцейським диференційовано підходити до процесу реалізації людиною і громадянином прав і свобод. Кожен метод має свої особливості та призначення і може бути застосований лише за наявності відповідних умов.

Застосуванню методу заохочення мусять передувати вчинки, які свідчать про сумлінне ставлення людини до виконання її обов'язків, що можуть слугувати еталоном поведінки для інших осіб. Застосування ж покарання, навпаки, асоціюється зі вчиненням протиправних діянь, ступінь суспільної небезпеки яких не дає можливості вдатися до інших, не пов'язаних із покаранням, заходів впливу.

Особливе місце в діяльності поліції належить методу превенції, що є основним, вирішальним видом діяльності із забезпечення конституційних прав і свобод. Унаслідок застосування профілактичних заходів відбувається зміна об'єктивних соціальних умов і деяких особистісних, антигромадських характеристик суб'єкта. Тому надважливе значення має індивідуальна профілактична робота з особами, які ведуть антигромадський спосіб життя і раніше здійснювали протиправні діяння. Тут завдання співробітника поліції полягає не тільки в тому, аби забезпечувати населення певною кількістю інформації морально-правового та кримінологічного характеру, але і в тому, щоб керувати процесом правового виховного та профілактичного впливу, розвивати суспільно корисні потреби особи, формувати її правову свідомість. Інакше кажучи, як і будь-яка інша діяльність, інформаційний процес у сфері профілактики злочинів і адміністративних правопорушень потребує якісного управління і доцільної, результативної організації. Позитивний результат можна отримати, якщо ця робота має індивідуальний характер, спрямований на виявлення та усунення негативних рис особи, попередження взаємодії випадкових і соціально несприятливих обставин, що впливають на вчинення правопорушень, або супутніх їм. Застосування цього методу має вибірковий характер.

У діяльності поліції щодо забезпечення конституційних прав і свобод важливе значення має прийом і розгляд пропозицій, заяв і скарг громадян, при цьому поліцейський керується Законом України «Про звернення громадян» та Положенням про порядок роботи зі зверненнями громадян і організації їх особистого прийому в системі Міністерства внутрішніх справ України [12; 13].

Така робота спмагає громадянам у реалізації конституційних прав і свобод, гарантування безпеки, попередження протиправної діяльності, шляхом встановлення факту та характеру порушення прав і свобод особи, яка подала скаргу, або осіб, щодо яких вона була подана, виявлення можливого порушення законності з боку поліцейських чи інших громадян.

Надання адміністративної послуги з приймання, реєстрації та дозволу в територіальних підрозділах Національної поліції заяв, повідомлень та іншої інформації про злочини, адміністративні правопорушення, події регламентується наказом МВС України від 22 жовтня 2012 р. № 940 «Про організацію реагування на повідомлення про кримінальні правопорушення, інші правопорушення, надзвичайні ситуації та інші події та забезпечення оперативного інформування в органах і підрозділах внутрішніх справ України» [14].

Своєчасне реагування на звернення громадян є досить ефективним способом попередження порушень конституційних прав і свобод, боротьби з бюрократизмом, корупцією, зловживаннями та, як наслідок, поліпшення діяльності підрозділів системи МВС України.

Гуманізм у діяльності поліції з охорони і захисту прав і свобод обумовлює широке застосування в їх роботі методу надання допомоги особі, що потрапила у важку життєву ситуацію. Застосування методу не завжди пов'язане з фактом вчинення правопорушення. Важливим тут є те, що поліцейський завжди зобов'язаний надавати допомогу нужденній особі, котра здебільшого, як свідчить практика, одночасно є фактором, що усуває перешкоди для реалізації прав і свобод або запобігає їх порушенням.

Крім цього, поліція використовує й інші приватні методи, пов'язані із забезпеченням прав і свобод людини та громадянина (оперативно-розшукові, методи провадження попереднього слідства, забезпечення безпеки дорожнього руху й ін.). Однак їх застосування має локальний характер і поширюється на діяльність окремих підрозділів Національної поліції.

Розглянуті загальні та приватні методи діяльності поліції не є взаємозамінними. Форми й методи діяльності поліції щодо забезпечення конституційних прав і свобод людини та громадянина знаходяться в тісному діалектичному зв'язку і не протиставлені одне одному. Метод поза формою – це лише можливість у руках суб'єкта здійснювати свій вплив на об'єкт. Якщо форма дає уявлення про характер діяльності, ті шляхи, якими поліцейські впливають на об'єкт, то метод показує, якими прийомами і способами вони реалізують свої повноваження. Тобто спостерігається пряма залежність методів від

змісту повноважень поліції. Існування методу визначається існуванням конкретної форми діяльності. За допомогою методу здійснюється можливість впливу на об'єкт, але щоб ця можливість стала реальністю, потрібні конкретні форми її реалізації. Тим часом форма діяльності є носієм змісту одного або декількох методів і не може існувати як абстракція.

Зміст форм і методів діяльності поліції щодо забезпечення прав і свобод обумовлені конкретно-історичними обставинами. Поява інноваційних технологій породила кіберзлочинність, боротьба з якою потребує використання нових ефективних методів діяльності поліції. Це вимагає постійного наукового аналізу з урахуванням закономірностей і тенденцій розвитку суспільства та держави, що, своєю чергою, неодмінно, буде сприяти реалізації конституційного завдання держави щодо визнання, дотримання та захисту прав і свобод людини та громадянина в суспільстві.

Асоціація України і Європейського Союзу передбачає використання міжнародних стандартів, позитивного досвіду зарубіжних країн під час формування поліцейського законодавства, що здатне створити необхідні умови для формування в Україні реально діючої, професійної та ефективної поліції, отож, позитивно вплине на підвищення результативності забезпечення прав і свобод. У процесі реалізації нормативно-правових актів, котрі регулюють діяльність поліції, неодмінно з'являться нові проблеми, вирішення яких є першочерговим завданням вітчизняної науки та практики.

Висновки. Характерною особливістю сучасної європейської поліції є встановлення форм і методів діяльності, орієнтованих на активність, взаємодопомогу, довіру, толерантність, компроміс, гласність, де визначальними параметрами стають домовленість і погоджувальні процедури.

Рух до якісного, конструктивного розвитку форм і методів діяльності поліції у сфері забезпечення конституційних прав і свобод можливий тільки тоді, коли необхідність взаємодії поліції та інститутів громадянського суспільства стане для них аксіомою. Тому доцільними є широка дискусія в суспільстві з приводу визначення основних напрямів розвитку форм і методів діяльності поліції, дослідження впливу процесів взаємодії поліції та інститутів громадянського суспільства не тільки на забезпечення стійкості, керованості, стабільності суспільства, а й його інноваційного прориву.

Водночас якісне оновлення змістової основи форм і методів діяльності поліції із забезпечення конституційних прав і свобод людини та громадянина, що функціонує в умовах адаптації національного

законодавства до європейського, є надважливим напрямом перетворень сучасної України.

1. Ковалів М. В. Основи управління в органах внутрішніх справ: навч. посібник / М. В. Ковалів. – Львів: ЛьвДУВС, 2010. – 329 с.

2. Адміністративне право: навч. посібник / О. І. Остапенко, З. Р. Кісіль, М. В. Ковалів, Р.-В. В. Кісіль. – К.: Правова єдність, 2009. – 536 с.

3. Бандурка О. М. Основи управління в органах внутрішніх справ України: теорія, досвід, шляхи удосконалення / О. М. Бандурка. – Х.: Основа, 1996. – 398 с.

4. Комзюк А. Т. Заходи адміністративного примусу в правоохоронній діяльності міліції: поняття, види та організаційно-правові питання реалізації / А. Т. Комзюк. – Харків: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2002. – 181 с.

5. Організація управління міськрайліноорганами внутрішніх справ: метод. рекомендації. – К.: Інспекторське управління ГШ МВС України, 2006. – 155 с.

6. Ортинський В. Л. Управління в органах виконавчої влади України: навч. посібник / В. Л. Ортинський, З. Р. Кісіль, М. В. Ковалів. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 296 с.

7. Тимчишин Т. М. Адміністративно-правові заходи протидії правопорушенням, що вчиняються на залізничному транспорті / Т. М. Тимчишин. – Львів: Галицька видавнича спілка, 2015. – 211 с.

8. Лозинський Ю. Р. Протипожежна профілактика на залізниці: адміністративно-правові аспекти / Ю. Р. Лозинський; за ред. М. В. Коваліва. – Львів: УАД, 2015. – 160 с.

9. Ортинський В. Л. Реформування правоохоронної системи у контексті соціально-правового механізму забезпечення прав особистості / В. Л. Ортинський // Вісник НУ «Львівська політехніка». Юридичні науки. – 2014. – № 810. – С. 38–42.

10. Про практику розгляду судами справ про застосування примусових заходів виховного характеру: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 15.05.2006 р. № 2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-06>

11. Адміністративна діяльність органів внутрішніх справ. Загальна частина / В. В. Середя, М. П. Гурковський, М. В. Ковалів, Ю. С. Назар та ін.; за ред. В. В. Середи. – Львів: ЛьвДУВС, 2015. – 548 с.

12. Про звернення громадян: Закон України від 02.10.1996 р. № 393/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 47. – Ст. 256.

13. Про затвердження Положення про порядок роботи зі зверненнями громадян і організації їх особистого прийому в системі МВС України: Наказ МВС України від 10.10.2004 р. № 1177 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z1361-04>

14. Про організацію реагування на повідомлення про кримінальні правопорушення, інші правопорушення, надзвичайні ситуації та інші події та забезпечення оперативного інформування в органах і підрозділах внутрішніх справ України: Наказ МВС України від 22.10.2012 р. № 940 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0054-13>

Гурковський М. П., Есимов С. С. Основные формы и методы деятельности полиции по обеспечению конституционных прав и свобод человека и гражданина в Украине

Посвящено дослідженню форм і методів діяльності поліції в сфері забезпечення конституційних прав і свобод людини і громадянина в Україні. Проаналізована юридическа сутність форм і методів діяльності поліції в контексті Закону України «О Національній поліції». Розглянута класифікація форм і методів діяльності поліції і її вплив на стан захисту прав і свобод людини на фоні реформування правоохоронної системи держави.

Ключевые слова: конституционные права и свободы, формы и методы деятельности полиции, классификация форм и методов.

Hurkovskiy M. P., Yesimov S. S. The basic forms and methods of police activity to ensure the constitutional rights and freedoms of man and citizen in Ukraine

The problem of promoting constitutional rights and freedoms of man and citizen takes a special place at the stage of the association of Ukraine and EU. This approach is demonstrated in the current Constitution of Ukraine, which proclaimed the priority of general human values over all other values of the State and society. In terms of Association Agreement this course is especially useful, because today the constitutional rights and freedoms are at the heart of Government policy.

Police use special forms and methods in ensuring the constitutional rights and freedoms of man and citizen. These forms and methods of the police activity should be adequate to real needs of protection of the rights and freedoms of man and citizen. In this regard, the problem of creating the forms and methods of the activity of police officers in the system 'police-civil society' defines the necessity of theoretical-methodological interpretation of the state and prospects of the development of forms and methods of police activity to ensure the constitutional rights and freedoms of man and citizen in Ukraine. The characteristic feature of the validity of the European police is forming the forms and methods of activity aimed at participation, mutual assistance, confidence, tolerance, compromise, publicity, where agreement and conciliation procedures are crucial parameters. Moving to qualitative, constructive development of forms and methods of the police activity to ensure the constitutional rights and freedoms is possible only when the need for interaction between the police and institutions of civil society will become the axiom for them.

Therefore, it is necessary to determine the main directions of the development of the forms and methods of the police activity, to study the influence of processes of interaction of police and institutions of civil society not only to ensure stability, controllability, but also its innovative breakthrough. At the same time qualitative updating essential foundations of the forms and methods of police activity to ensure the constitutional rights and freedoms of man and citizen is an extremely important direction of the transformations of modern Ukraine.

Key words: constitutional rights and freedoms, forms and methods of police activity, classification of forms and methods.

Стаття надійшла 4 жовтня 2016 р.

ДІЯЛЬНІСТЬ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ РЕСПУБЛІКИ ПОЛЬЩІ У СФЕРІ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ

Досліджено правові основи функціонування спеціалізованого антикорупційного органу Республіки Польщі та його основні завдання зі здійснення діяльності у сфері попередження, протидії корупції та боротьби з нею. Проаналізовано роботу Центрального антикорупційного бюро за окремими напрямками, наведено статистичні відомості про результати службово-професійної діяльності його працівників.

Ключові слова: спеціалізований антикорупційний орган, попередження та протидія корупції, міжнародний досвід, завдання Центрального антикорупційного бюро.

Постановка проблеми. Удосконалення вітчизняного антикорупційного законодавства, створення та запровадження нових антикорупційних інституцій, а також значна просвітницька робота, яка проводиться різними громадськими організаціями, поступово, хоч і не дуже швидко, змінює ставлення громадян до виявів корупції у різних сферах суспільного життя. Останні дані соціологічних опитувань переконливо свідчать про зростання рівня нетерпимості до корупції в українському суспільстві. Згідно з ними, понад 30% опитаних готові свідчити проти корупціонерів у разі виникнення такої потреби. Після оприлюднення е-деклараций високопосадовців восени цього року громадськість наполегливо вимагає рішучих дій від компетентних органів щодо проведення перевірок задекларованих статків та прозорого розслідування фактів незаконного збагачення.

Враховуючи важливість та складність вказаного питання, вбачається за доцільне здійснити вивчення зарубіжного досвіду діяльності правоохоронних органів у сфері протидії корупції, зокрема у Республіці Польщі.

Стан дослідження. Розв'язанню проблемних питань протидії корупції та вдосконаленню вітчизняного антикорупційного законодавства присвячені роботи Л. І. Аркуші, Л. В. Багрій-Шахматова, Д. Г. Заброди, О. Г. Кальмана, М. І. Камлика, М. І. Мельника, Є. В. Невмержицького, С. С. Рогульського, О. В. Ткаченка, Р. М. Тучака, М. І. Хавронюка та інших.

Окрім аспекти у підходах до створення та функціонування спеціалізованих антикорупційних органів частково розглядали в своїх

працях такі автори, як О. О. Дульський, В. М. Романюк, М. В. Грищенко, С. Ф. Константінов, В. С. Лукомський, М. І. Мельник та інші.

Мета статті полягає в аналізі нормативно-правових актів законодавства Республіки Польщі та наукових публікацій, відображених у періодичних виданнях, засобах масової інформації та мережі Інтернет, що висвітлюють окремі напрями діяльності польських правоохоронних органів у сфері протидії корупції.

Виклад основних положень. У червні 2006 року було утворене Центральне антикорупційне бюро (Centralne Biuro Antykorupcyjne), яке є провідною установою по боротьбі з корупцією на території Польщі.

Відповідно до ст. 2 Закону Республіки Польща «Про Центральне антикорупційне бюро» від 9 червня 2006 року, його основними завданнями є:

- виявлення, попередження та припинення злочинів, а також розшук осіб, які їх вчинили (у межах здійснення оперативної та процесуальної діяльності);

- здійснення контрольної діяльності;

- здійснення аналітичної діяльності;

- здійснення превенційної (попереджувальної) діяльності [1].

Власне, з діяльністю вказаного органу багато дослідників пов'язують стрімке покращення рейтингу Польщі у щорічних звітах міжнародної неурядової організації Transparency International. Відповідно до представлених Transparency International звітів щодо Індексу сприйняття корупції, у 2004 р. Польща перебувала на 67 місці з 145 країн охоплених дослідженням, у 2009 р. – на 49 місці з 180 країн охоплених дослідженням, у 2012 р. – на 41 місці з 176 країн охоплених дослідженням, за підсумками 2015 р. – на 30 місці з 168 країн охоплених дослідженням. Для порівняння, Росія займає 119 місце, а Україна взагалі опинилась між Камеруном, Іраном, Непалом, Нікарагуа, Парагваєм та Коморськими островами на 130 позиції [2].

Протидія тим чи іншим виявам корупції на території Польщі знаходиться також у компетенції Міністерства внутрішніх справ та адміністрації, Речника громадянських прав, Департаменту цивільної служби, Департаменту публічної служби, поліції, Агенції внутрішньої безпеки, Департаменту публічних замовлень тощо [3, с. 10].

В базах Національного центру кримінальної інформації (Krajowego Centrum Informacji Kryminalnych), який функціонує у складі Головного управління поліції (Komendy Głównej Policji) накопичується інформація щодо справ, які є предметом оперативно-розшукової діяльності, а також початих чи закінчених досудових розслідувань. Це є відомості, які стосуються вчинених злочинів, осіб, які

їх вчинили, та предметів, які були знаряддям вчинення злочину або були втрачені у зв'язку з вчиненням злочину.

У Національному центрі кримінальної інформації було зареєстровано таку кількість корупційних злочинів: у 2007 році – 11145; у 2008 році – 8824; у 2009 році – 11726; у 2010 році – 13938; у 2011 році – 9703; у 2012 році – 10972; у 2013 році – 15405; у 2014 році – 9354 [4].

Розглядаючи діяльність правоохоронців Польщі в розрізі окремих органів, варто зазначити, що Поліцією в 2012 році було зареєстровано 8923 корупційних злочини (у 2013 році – 14212, а у 2014 році – 8358), Агенцією внутрішньої безпеки в 2012 році – 25 корупційних злочинів (у 2013 році – 14, а у 2014 році – 21), Центральним антикорупційним бюро в 2012 році – 338 корупційних злочинів (у 2013 році – 281, а у 2014 році – 284), Прокуратурою – 1565 корупційних злочинів (у 2013 році – 842, а у 2014 році – 610), Прикордонною службою – 80 корупційних злочинів (у 2013 році – 24, а у 2014 році – 59), Військовою жандармерією в 2012 році було зареєстровано 41 корупційний злочин (у 2013 році – 32, а у 2014 році – 22).

З числа зареєстрованих злочинів найбільш поширеними були: перевищення влади чи невиконання обов'язків з метою одержання майнової чи особистої вигоди (ст. 231 § 2 Кримінального кодексу Польщі) у 2012 році було зареєстровано 2083 таких злочини (у 2013 році – 4423, а у 2014 році – 3303), підкуп (ст. 229 Кримінального кодексу Польщі) – 3235 таких злочинів (у 2013 році – 2881, а у 2014 році – 2304) і продажність службовця (ст. 228 Кримінального кодексу Польщі) в 2012 році було зареєстровано 4128 таких злочинів (у 2013 році – 6124, а у 2014 році – 2216).

Розглядаючи діяльність вказаних правоохоронних органів в розрізі розпочатих досудових розслідувань, варто зазначити, що Поліцією в 2012 році було розпочато досудові розслідування 1887 корупційних злочинів (у 2013 році – 1747, а у 2014 році – 1774), Агенцією внутрішньої безпеки в 2012 році було розпочато досудові розслідування 19 корупційних злочинів (у 2013 році – 9, а у 2014 році – 14), Центральним антикорупційним бюро – 113 корупційних злочинів (у 2013 році – 116, а у 2014 році – 123), Прикордонною службою – 68 корупційних злочинів (у 2013 році – 51, а у 2014 році – 39), Військовою жандармерією в 2012 році було розпочато досудові розслідування 44 корупційних злочинів (у 2013 році – 32, а у 2014 році – 28). Відповідно до відомостей Департаменту у справах організованої злочинності та корупції Генеральної прокуратури Польщі у 2014 році було розпочато 1580 досудових розслідувань корупційних злочинів, а в 2013 році таких було 1643.

Серед підстав, які слугували початком процедури досудового розслідування, найпоширенішими в 2014 році були:

- в діяльності Поліції: затримання на «гарячому» – 852, на підставі оперативних матеріалів – 322, заява потерпілого – 226, повідомлення інших осіб – 192, повідомлення державних та самоврядних органів чи громадських організацій – 124, повідомлення контролюючих органів – 7, власні матеріали поліції – 18; інші – 33;

- у діяльності Агенції внутрішньої безпеки: власні матеріали Агенції – 12, заяви осіб – 1, матеріали прокуратури – 1;

- у діяльності Центрального антикорупційного бюро: виділення з іншого досудового розслідування – 40, повідомлення про вчинення злочину – 21, матеріали, одержані внаслідок оперативно-розшукової діяльності – 38, матеріали, одержані внаслідок контрольної діяльності – 7, протокол допиту свідка – 3, урядова нотатка – 2, інші документи – 2, інші (наприклад, отримані від інших служб чи органів) – 10;

- у діяльності Прикордонної служби: у невідкладних випадках – 22, повідомлення про вчинення злочину – 9, оперативні матеріали – 5, виділення з іншого досудового розслідування – 3;

- у діяльності Військової жандармерії: власні матеріали – 12, одержані від військових підрозділів прокуратури – 4, виділення з іншого досудового розслідування – 6, повідомлення командира підрозділу – 1, повідомлення громадян – 3, отримані від інших служб чи органів – 2.

Кількість закінчених досудових розслідувань становила:

- Поліцією у 2012 році було закінчено досудові розслідування 2357 корупційних злочинів (у 2013 році – 1992, а у 2014 році – 1953). 3 числа закінчених у 2014 році: зі складанням обвинувального акта – 1357, припинено – 596, з яких 19 умовно;

- Агенцією внутрішньої безпеки у 2012 році було закінчено досудові розслідування 16 корупційних злочинів (у 2013 році – 15, а у 2014 році – 22). 3 числа закінчених у 2014 році: зі складанням обвинувального акта – 11, припинено – 9, закінчених у інший спосіб – 2;

- Центральним антикорупційним бюро в 2012 році було закінчено досудові розслідування 95 корупційних злочинів (у 2013 році – 107, а у 2014 році – 104). 3 числа закінчених у 2014 році: зі складанням обвинувального акта – 62, припинено – 37, передано іншим органам – 3, закінчених у інший спосіб – 2;

- Прикордонною службою в 2012 році було закінчено досудові розслідування 66 корупційних злочинів (у 2013 році – 53, а у 2014 році – 34). 3 числа закінчених у 2014 році: зі складанням обвинувального акта – 29, припинено – 3, передано іншим органам – 2;

- Військовою жандармерією в 2012 році було закінчено досудові розслідування 50 корупційних злочинів (у 2013 році – 26, а у

2014 році – 34). З числа закінчених у 2014 році: зі складанням обвинувального акта – 8, припинено – 17, передано іншим органам – 9.

Говорячи про кількість підозрюваних у вчиненні корупційних злочинів, варто зазначити, що Поліцією в 2012 році було виявлено 2717 підозрюваних (у 2013 році – 1937, а у 2014 році – 1873), Агенцією внутрішньої безпеки – 162 підозрюваних (у 2013 році – 120, а у 2014 році – 116), Центральним антикорупційним бюро – 347 підозрюваних (у 2013 році – 307, а у 2014 році – 336), Прикордонною службою в 2012 році було виявлено 79 підозрюваних (у 2013 році – 70, а у 2014 році – 43). Більшість підозрюваних у вчиненні корупційних злочинів становлять чоловіки. У 2014 році під час розслідувань, здійснюваних поліцією, жінки становили майже 16% з числа усіх підозрюваних (в 2013 р. – 17%), в Агенції внутрішньої безпеки – 5% (7%), в Центральному антикорупційному бюро – понад 19% (22%) і прикордонної служби – більше 11% (14%). Вікову характеристику підозрюваних можна представити так: до 20 років – 82 особи, 21–29 років – 401 особа, 30–49 років – 1195 осіб, 50 і більше років – 650 осіб та 40 осіб, вік яких не встановлено.

Майже 70% підозрюваних становлять громадяни Польщі.

До підозрюваних у вчиненні корупційних злочинів правоохоронцями застосовувались такі запобіжні заходи:

– у розслідуваннях, здійснюваних поліцією: майнова порука (застава) застосовувалась у 2012 році 483 рази (у 2013 році – 226, а у 2014 році – 200); нагляд поліції – 388 разів (у 2013 та 2014 роках – не застосовувався); заборона виїзду з країни – 42 рази (у 2013 році – 39, а у 2014 році – 41); відсторонення від виконання службових чи професійних обов'язків – 19 разів (у 2013 році – 16, а у 2014 році – 14); тимчасовий арешт – 95 разів (у 2013 році – 35, а у 2014 році – 24); – вилучення паспорта застосовувалося у 2013 та 2014 роках по 4 рази;

– у розслідуваннях, здійснюваних Агенцією внутрішньої безпеки: тимчасовий арешт застосовувався у 2013 році 6, а у 2014 році – 8 разів; майнова порука (застава) застосовувалась у 2012 році – 7 разів (у 2013 році – 5, а у 2014 році – 7); нагляд поліції застосовувався у 2012 році – 7 разів (у 2013 році – 2, а у 2014 році – 2); заборона виїзду з країни та вилучення паспорта в цей період не застосовувалося;

– у розслідуваннях, здійснюваних Центральним антикорупційним бюро: майнова порука (застава) застосовувалась у 2012 році 94 рази (у 2013 році – 105, а у 2014 році – 150); нагляд поліції – 20 разів (у 2013 році – 53, а у 2014 році – 88); заборона виїзду з країни – 16 разів (у 2013 році – 37, а у 2014 році – 37); відсторонення від виконання службових чи професійних обов'язків застосовувалося у 2012–2014 роках по 13 разів; тимчасовий арешт застосовувався у 2012 році 25 разів (у 2013 році – 26, а у 2014 році – 25);

– у розслідуваннях, здійснюваних Прикордонною службою: майнова порука (застава) застосовувалась у 2012 році 11 разів (у 2013 році – 14, а у 2014 році – 10); нагляд поліції – 11 разів (у 2013 році – 12, а у 2014 році – 5); заборона виїзду з країни – 5 разів (у 2013 році – 11, а у 2014 році – 5); відсторонення від виконання службових чи професійних обов'язків – 8 разів (у 2013 році – 2, а у 2014 році – не застосовувалось); тимчасовий арешт – 15 разів (у 2013 році – 8, а у 2014 році – 18); вилучення паспорта застосовувалося у 2012 році 2 рази (у 2013 році – 2, а у 2014 році – 4).

За вчинення корупційних злочинів у 2012 році було засуджено 2494 особи [5], у 2013 році ця кількість становила 2376 осіб, а у 2014 році – 2261 особу. Винесені обвинувальні вироки стосувалися: перевищення влади чи невиконання обов'язків з метою одержання майнової чи особистої вигоди (ст. 231 § 2 Кримінального кодексу Польщі) в 2012 році – 93 (у 2013 році – 92, а у 2014 році – 95), підкуп (ст. 229 Кримінального кодексу Польщі) в 2012 – 1644 (у 2013 році – 1720, а у 2014 році – 1434) і продажність службовця (ст. 228 Кримінального кодексу Польщі) в 2012 році – 304 (у 2013 році – 278, а у 2014 році – 256). Більшість засуджених за корупційні злочини становили чоловіки: у 2012 році – 87,7%, у 2013 році – 84,3%, а у 2014 році – 86,7% кількості засуджених.

Покаранням, яке найчастіше призначалось за корупційні злочини, було позбавлення волі умовно з відстрочкою його виконання. У 2012–2014 роках такий вид покарання було призначено в 88–90% випадків. Натомість, реальні терміни позбавлення волі було призначено: у 2012 році – 5,3% засуджених, у 2013 р – 6,1%, а у 2014 р – 4,7%. Другим, за частотою використання, видом покарання був штраф, який застосовувався щодо 4% засуджених.

До відбування покарання за вчинення корупційних злочинів у вигляді позбавлення волі було засуджено:

- терміном до 1 року: у 2012 році – 80, у 2013 році – 66, а у 2014 році – 80 осіб;
- терміном від 1 до 2 років: у 2012 році – 135, у 2013 році – 113, а у 2014 році – 73 особи;
- терміном від 2 до 3 років: у 2012 році – 27, у 2013 році – 35, а у 2014 році – 18 осіб;
- терміном від 3 до 5 років: у 2012 році – 14, у 2013 році – 15, а у 2014 році – 7 осіб;
- терміном понад 5 років: у 2012 році – 6, у 2013 році – 5, а у 2014 році – 7 осіб.

Висновки. Аналіз матеріалів, представлених в засобах масової інформації про діяльність правоохоронних органів Польщі у сфері протидії корупції, дає підстави стверджувати, що впродовж останніх

років їхня діяльність має більш злагоджений характер, що дало можливість досягнути вагомих результатів. Це, зокрема, відобразилось у позитивних оцінках міжнародної неурядової організації Transparency International, що автоматично покращує інвестиційну привабливість Польщі. Отож, владним інституціям, слід докласти максимальних зусиль для правильної організації та подальшого удосконалення діяльності вітчизняних антикорупційних органів з урахуванням позитивно-го досвіду діяльності правоохоронних органів зарубіжних держав.

1. Ustawa z dnia 9 czerwca 2006 r. o Centralnym Biurze Antykorupcyjnym (Dz. U. z dnia 23 czerwca 2006 r.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://prawo.legeo.pl>

2. Индекс сприйняття корупції 2015: прес-реліз [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ti-ukraine.org/CPI-2015/press_global_CPI-2015

3. Зарубіжний досвід реалізації антикорупційної політики (Добірка статей з засобів масової інформації): Матеріали до міжнародного «круглого столу» «Залучення громадськості до запобігання і протидії корупції: український та міжнародний досвід». – Вінниця, 2012. – 33 с.

4. Мара korupcji. Zwalczanie przestępczości korupcyjnej w Polsce w 2014 roku [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cba.gov.pl/pl/prewencjapublikacje/publikacje/publikacje-w-jezyku-polskim>

5. Informacja o wynikach działalności Centralnego Biura Antykorupcyjnego w 2012 roku [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://cba.gov.pl>

Иосифович Д. И. Деятельность правоохранительных органов Республики Польши в сфере противодействия коррупции

Исследованы правовые основы функционирования специализированного антикоррупционного органа Республики Польши и его основные задачи по осуществлению деятельности в сфере предупреждения, противодействия коррупции и борьбы с ней. Проанализирована работа Центрального антикоррупционного бюро по отдельным направлениям, приведены статистические сведения о результатах служебно-профессиональной деятельности его сотрудников.

Ключевые слова: *специализированный антикоррупционный орган, предупреждение и противодействие коррупции, международный опыт, задачи Центрального антикоррупционного бюро.*

Yosyfovych D. I. Law Enforcement Activity of Republic of Poland in the Sphere of Corruption Counteraction

The article is dedicated to the research of legal grounds of functioning of Central Anti-Corruption Bureau of Republic of Poland and its main tasks concerning prevention, counteraction and fighting against corruption. Studying of the foreign experience of law enforcement authorities in the sphere of corruption counteraction must improve the native anti-corruption legislation and its harmonization with EU Law. The insistent educational work carried out by different

public institutions has an influence on public attitudes to corruption in different spheres of social life. The results of public opinion roll shows that about 30% of polled people are ready to testify against corrupt officials if necessary. It is expediency to use experience in the sphere of corruption counteraction.

Besides the special anti-corruption agency, the tasks concerning the detection, stopping and investigation of corrupt crimes are put on police, Internal Security Agency, public prosecutor office, Border Guard, Military gendarmerie.

The activity of law enforcement authorities of Republic of Poland in the sphere of corruption counteraction in certain areas is analyzed. Particularly, the dynamic changes in number of corrupt crimes in the period of 2007-2014 years are shown. The statistical information in the period of 2012-2014 years concerning the preliminary investigation, legal grounds which cause the preliminary investigation, the legal qualification of investigated corrupt offences, the number of suspected in committing corrupt offences and the number of convicted for its commitment are made. The attention is paid on the subjects who committed the corrupt crimes, their age and sex, kinds of precautions, used by law enforcement authorities and penalties (terms of imprisonment) which were applied to them.

Key words: corruption counteraction and prevention, international experience, Central Anti-Corruption Bureau, the tasks of specialized anti-corruption agency, law enforcement authorities of Republic of Poland.

Стаття надійшла 23 листопада 2016 р.

УДК 351:35.086

А. Р. Лещух

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ ТА МОРАЛЬНО-ЕТИЧНИЙ АСПЕКТИ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ НАРОДНОГО ДЕПУТАТА УКРАЇНИ ЗА ПОРУШЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРИПИСІВ

Досліджено питання, що стосуються юридизації конституційної процесуальної відповідальності, відносин та підстав, пов'язаних із її застосуванням, за допущені деліквентом порушення конституційних приписів у процесі здійснення влади. Доведено доречність визнання у науковій сфері та впровадження у юридичний обіг поняття «конституційно-процесуальна відповідальність», необхідність законодавчого закріплення її елементів, підстав настання, процедур та санкцій, оскільки саме ця відповідальність, об'єктивність запровадження якої продиктована, зокрема, й широко висвітленими у ЗМІ вчинками та бездіяльністю українських парламентаріїв, урядовців, не підпадає під наявні види юридичної відповідальності.

Ключові слова: конституційно-процесуальна відповідальність, публічно-владний суб'єкт (деліквент), юридична відповідальність, юридизація відносин.

Постановка проблеми. Проблематика юридизації конституційних відносин, владних інституцій в Україні, конституційної та інших, суто юридичних, видів відповідальності інтерпретується у різних суспільних, гуманітарних науках та у законотворчій діяльності. Однак згадані розробки стосуються найперше удосконалення інституційно-конструктивної основи юридичної та соціальної відповідальності. Тривала криза у державній владі обумовлює підвищений інтерес науковців і практиків до пошуків нових форм і видів відповідальності суб'єктів конституційно-політичних відносин, насамперед держави та її органів, службових та посадових осіб тощо. Актуальним залишається й питання про розроблення кодексу поведінки парламентарія із відповідними санкціями та ін.

Стан дослідження. Наукові праці з проблематики конституційно-правової відповідальності містять широкий спектр її досліджень із позицій відповідальності владних (державних, самоврядних) суб'єктів у контексті проблем щодо реалізації та забезпечення ефективності конституційно-правових норм, співвідношення конституційної та політичної відповідальності тощо.

Водночас у юридичній літературі відсутня як юридизація конституційних процесуальних відносин, так і сама відповідальність, чітке визначення правових підстав її застосування. Надто часто конституційну (конституційно-процесуальну) відповідальність не виправдано «об'єднують» з морально-етичною відповідальністю під поняттям, наприклад, депутатської етики, пропонуючи прийняти кодекс парламентської етики, в якому передбачити запровадження санкцій політичного, юридичного (дисциплінарного) та процесуального характеру щодо порушників поведінки (членів найвищого представницького органу) в парламенті та поза його межами за «негідні» вчинки. На нашу думку, цього робити не слід, адже наступним кроком може бути пропозиція прийняти відповідні етичні кодекси поведінки, що адміністративно впливатимуть на конституційний статус й інших вищих державних інституцій: глави держави, органу конституційної юрисдикції, уряду тощо, та конкуруватимуть із конституційними нормами, які визначають статус цих осіб. Варіантом є прийняття, наприклад, кодексу поведінки владного суб'єкта конституційного процесу, в якому відповідні розділи мають зайняти, серед інших, конституційно-правова, конституційно-процесуальна, дисциплінарна та морально-етична відповідальність із чітким визначенням підстав її застосування щодо деліквента.

Дослідження юридизації конституційно-правової відповідальності та галузевих юридичних видів процесуальної відповідальності,

правових інституцій, що є гарантами народного суверенітету в масштабах держави, містяться у роботах зарубіжних та вітчизняних науковців: С. Авак'яна, С. Балана, К. Басіна, О. Батанова, Н. Батанової, Г. Ветрової, П. Елькінда, А. Єрьоміна, К. Жоля, О. Іваненко, Г. Іванцової, З. Ковклуня, В. Коркунова, В. Кравченко, О. Краснікової, Л.Кривенко, Н. Лумана, В. Лучина, О. Мельника, Л. Наливайко, П. Недбайла, Л. Нудненко, Р. Павленка, І. Петрухіна, М. Пітцика, В. Погорілка, С. Полуніна, А. Сергєєва, А. Столярова, П. Трачука, В. Федоренко, Ю. Хабермаса, Н. Чечиної, А. Юдіна, В. Яковлева, В. Яркова, А. Ярошенко та інших учених.

Метою статті є дослідження юридикації конституційної процесуальної відповідальності державно-владного суб'єкта (деліквента) у разі порушення ним конституційних приписів та підстав її настання; також обґрунтування необхідності чіткого визначення в законодавстві поняття конституційно-процесуальної відповідальності та її інституційно-правових підстав, запровадження цієї відповідальності в українську правову систему.

Виклад основних положень. Розглядаючи українське суспільство як функціонально диференційовану, певним чином структуровану соціальну систему, ми маємо підстави стверджувати, що право є однією із його функціональних підсистем. Право у процесі свого історичного еволюціонування сформувалось у суспільстві як особлива соціальна інституція, що функціонує в межах конкретних юридичних норм. Правова система хоча і є саморегульованою та відображає себе правовим способом, однак у законотворчості повною мірою залежить від впливу вищої політичної влади в державі та від громадянської активності. Як інституція соціальна, право спричиняє регулятивний побічний вплив на чинні в суспільстві та державі соціально-правові відносини, не утворюючи і не формуючи нових.

Конституційно-правові відносини за своїм характером і структурою є доволі складними, різнорівневими, що передбачає, своєю чергою, запровадження на рівні держави особливих правових механізмів, процедур закріплення, виконання обов'язків, застосування заходів відповідальності.

Для реалізації матеріальних норм конституційного права й належного забезпечення ефективної та оптимальної реалізації завдань, функцій і повноважень суб'єктів конституційних правовідносин, передбачених цими нормами, законодавець створив певну систему відповідних процесуальних норм.

Конституційний процес, ґрунтуючись на нормах вищої юридичної сили, встановлює для державно-владних суб'єктів порядок діяль-

ності зі створення, тлумачення та реалізації конституційно-правових та інших юридичних норм, закріплює право і обов'язок щодо здійснення ними своїх повноважень, тому й займає особливе, чільне становище серед усіх інших юридичних видів процесу.

Встановлений порядок діяльності суб'єктів-учасників конституційних відносин є процесом правореалізаційного характеру, адже стосується безпосередньо виконання, дотримання та застосування конституційних норм, спрямований на реалізацію владних повноважень, виконання обов'язків, утримання від вчинення заборонених дій та «відчуття» впливу відповідальності за конституційний делікт. Він, зокрема, охоплює процедури, механізми із реалізації громадянами конституційного статусу, притягнення владних суб'єктів до конституційної відповідальності тощо.

З іншого боку, виокремлюють конституційно-правотворчий процес – як установлений нормами конституційного права порядок діяльності суб'єктів конституційних відносин щодо аналізу та оцінки правових потреб суспільства, формування і прийняття відповідних і адекватних суспільному розвитку правових рішень та актів.

У науковій літературі для глибшого розуміння процесу активного впливу юридичної думки та практики на соціально-політичне життя в загальнодержавному масштабі застосовують відносно новий термін «юридизація відносин» – встановлення правових інституцій, які є гарантими стабільності суспільства у масштабах правової держави [1, с. 293].

Єдність національної конституційної теорії, конституційного законодавства та практики його реалізації в частині забезпечення прав і свобод особи в Україні, організації публічної влади на засадах її розподілу на законодавчу, виконавчу та судову гілки влади, гарантування місцевого самоврядування, функціонування конституційної держави загалом у юридичній літературі охоплюється поняттям конституціоналізм [2].

До поняття конституціоналізму можна також віднести: політико-правову ідеологію, наукові та інтелектуальні узагальнення, теоретично-правові конструкції, в основі яких лежать фундаментальні засадничі підвалини щодо забезпечення відповідального державного врядування згідно з конституцією та визнання і гарантування державою основних прав і свобод людини та громадянина. А. Берч зазначає: «Відповідальне врядування – це врядування, за якого влада прислухається до громадської думки, здійснює розважливу й послідовну політику, підзвітна перед представниками виборців» [3].

Отже, відповідальність є одним із найважливіших елементів статусу владного суб'єкта, види та підстави якої визначено Конститу-

цією України (конституційно-політична) та відповідним галузевим законодавством: кримінальна, цивільно-правова, адміністративна, дисциплінарна, матеріальна (юридична).

Водночас, визнаючи в юридичній науці та практиці наявність конституційного процесу як сукупності процесуальних норм, притаманних статусу суб'єкта конституційних відносин, не можна заперечувати доцільності запровадження в науковий правовий обіг такого поняття, як «конституційна процесуальна відповідальність».

Пояснимо свою думку тим, що за невиконання (неналежне виконання) владним суб'єктом конституційних приписів під час відповідних процедур (у законодавчому процесі, в конституційному судочинстві, у здійсненні виконавчої діяльності центральними органами влади, у розпорядчій діяльності глави держави тощо) щодо нього мають настати несприятливі наслідки після оцінки його вчинку як делікту. Тимчасом чинне конституційне законодавство України передбачає відповідальність лише за порушення його матеріально-правових норм (імпічмент президента, відставка урядовців, конституційних суддів, дострокове припинення повноважень парламенту, відкликання депутата тощо).

На думку М. Вітрука, розмежування рівнів публічної влади призводить до виокремлення державного і муніципального права, отож науковець вирізняє у сфері публічного права конституційну відповідальність як самостійний вид юридичної відповідальності, поряд з нею державно-правову (дисциплінарну, адміністративну, кримінальну), процесуальну та муніципальну [4, с. 161–162; 167].

Вважаючи цю думку слушною, констатуємо, що саме прогалина в українському законодавстві, зокрема в частині відсутності в національному законодавстві належної правової регламентації інституту конституційної процесуальної відповідальності, підстав її настання дає змогу владному порушнику конституційних приписів уникати відповідальності.

По суті, усі відомі правопорушення (конституційні, кримінальні, адміністративні, дисциплінарні тощо) так чи інакше спрямовані на порушення конституційних приписів, однак не всі види правопорушень (деліктів) охоплюються видами відповідальності. Насамперед це стосується процесуальних порушень, допущених суб'єктами здійснення вищої публічної влади в державі (у сфері конституційних процесуальних відносин політичного характеру). Тому для досягнення мети нашого дослідження важливим є чітке визначення поняття відповідальності, правових підстав її застосування в конституційному процесі (у вузькому розумінні цього поняття).

Категорія відповідальності є однією з центральних проблем в українській та закордонній правовій науці, однак вона стосується, як це вбачається з аналізу наукової літератури, також і предмета дослідження: соціології, філософії, етики, політології, психології та ін.

Соціальна відповідальність є найважливішим елементом, формою взаємозв'язку особи та суспільства. Вона регулює поведінку індивіда відповідно до його вимог. Відповідальність виникає внаслідок соціальної необхідності узгодження поведінки людини з системою суспільних відносин як сфера меж, рамок належної поведінки людини, вимог суспільства до індивіда, як невідворотність відповідальності за свою поведінку перед особою чи організацією, котрі мають на це право [5, с. 60].

Тракуючи поняття соціальної відповідальності, науковці-філософи В. Андрюшенко, В. Бакіров вважають, що, будучи мірою відповідності дії соціальних суб'єктів взаємним і суспільним вимогам та нормам, засобом підтримання та вдосконалення суспільної комунікації, що зумовлює конструктивне існування суспільства, вона є системою орієнтацій і цінностей індивіда, яка відображає інтереси тих чи інших соціальних спільнот; це також соціально спрямована діяльність, в основі якої лежать пріоритети суспільства [6, с. 141–142].

Назагал відповідальність у науці ідентифікують як: а) покладений на когось або взятий на себе обов'язок відповідати за певну ділянку роботи, справу, за чийсь слова, вчинки, дії, враховуючи їх серйозність, важливість та інше [7, с. 136]; б) категорія етики і права, що відображає особливе соціальне і морально-правове ставлення особи до суспільства та характеризується дотриманням норм права і норм моралі [8, с. 469]; в) застосування в особливому процесуальному порядку до особи, яка вчинила правопорушення, засобів державного примусу, передбачених санкцією правової норми [9, с. 502].

Якщо ми ведемо мову про відповідальність у сфері конституційно-правових відносин (що мають політичний характер), не можемо оминати й політичної відповідальності – одного з інститутів соціальної відповідальності суб'єктів політики за наслідки їхньої політичної діяльності [10, с. 503].

Політична відповідальність, на думку деяких науковців, має місце за відсутності чітких правових підстав конституційно-правової відповідальності і в кожному конкретному випадку свідчить про прогалину в конституційному законодавстві [11].

В. Трачук, аналізуючи та оцінюючи діяльність двох основних суб'єктів вітчизняної політики – еліти та народу – стосовно їх впливу на хід і результати політичного процесу в Україні, виокремлює декіль-

ка рівнів аналізу й оцінки проблеми політичної відповідальності: 1) морально-психологічний стан політичних акторів, заснований на розумінні ними сенсу і наслідків політичної діяльності, підґрунтям якої є політичні потреби та інтереси, політична свідомість, здатність до мобілізації політичної волі та визначення політичних цілей; 2) свідоме дотримання політичними суб'єктами норм і правил політичного життя, зовнішніх (підзвітність, карність, стандарти, рекомендації та ін.) і внутрішніх (обов'язок, моральні чинники) форм контролю політичної діяльності; 3) настання негативних наслідків (відкликання депутата, імпічмент президентові, втрата довіри, відчуття обманутості, зраженості та інше) для суб'єкта політики за неналежне дотримання чи недотримання політичних і правових норм, даних обіцянок, взятих зобов'язань; 4) відповідність ідеології та політичної практики суб'єктів політики [12, с. 313–314].

При цьому, об'єднавши позитивний (моральну відповідальність перед суспільством, державою) і негативний (відповідальність, що її зазнає особа у разі порушення встановлених норм) аспекти відповідальності та ввівши конституційно-правову відповідальність до політичної (п. 3), науковець стверджує, що механізми реальної правової й політичної відповідальності в українському законодавстві виписано так, аби в будь-який «законний» спосіб уберегти політиків та посадовців від звіту за сказане та зроблене, вже розподіляючи ці види відповідальності [12, с. 313].

У контексті нашого дослідження інтригує процесуальний аспект відповідальності посадовців – учасників конституційно-політичних відносин.

Розглянемо підставу застосування конституційно-правової відповідальності – конституційний делікт, котрий за сутністю є суспільно небезпечним посяганням на цінності, що охороняються конституційним правом, шляхом спричинення або загрози спричинення їм шкоди; за змістом є винним діянням суб'єкта, що посягає на порядок організації та функціонування основ конституційного ладу, права та свободи людини і громадянина; за формою – протиправна дія або бездіяльність, за вчинення якої передбачений саме цей вид відповідальності.

Зважаючи на спільне джерело походження цих видів відповідальності – Конституцію України, підставою саме конституційної процесуальної відповідальності можна вважати конституційний процесуальний делікт (посягання на встановлений Конституцією порядок, процедуру організації та діяльності суб'єкта, наділеного державно-владною компетенцією відповідно до принципу розподілу влад; є вин-

ним, протиправним діянням або бездіяльністю владного суб'єкта). І вже поряд із конституційною процесуальною відповідальністю та підставами її настання можна говорити про морально-етичний бік неправомірної поведінки владного суб'єкта, що надто часто має місце в українському політичному середовищі.

Країни західної демократії користуються різними підходами щодо законодавчої регламентації в конституційному процесі правил правомірної поведінки парламентаріїв, вищих посадових осіб держави, зокрема: приймають нормативно-правові акти, видають моральні кодекси поведінки, де передбачено санкції впливу на порушника: заклик деліквента до порядку з внесенням цього до протоколу засідання, позбавлення його права виступати (голосувати), накладення штрафу, заборону балотуватися до парламенту на певний строк, позбавлення представницького мандата тощо. Натомість, регламент українського парламенту передбачає незначний перелік неефективних «покарань», як-от: позбавлення деліквента права відвідувати засідання впродовж п'яти сесійних днів.

Тобто умовно в парламенті застосовується конституційна процесуальна санкція, підставою якої може стати не професійна діяльність парламентарія, а скоєння вчинку з ознаками аморальності (бійка, словесна образа, вихлюпування води в опонента, кидання предметів тощо). А безпосередньо за вчинення делікту конституційно-політичного, процесуального характеру (блокування, трибуни, кнопкодавство, антиконституційний виступ (антидержавного, антиукраїнського змісту), невідвідування засідань парламенту тощо) настає така ж відповідальність, що і в першому випадку!

Висновки. Так, конституційні норми переважно не містять санкцій за порушення своїх приписів, що унеможливило застосування до суб'єкта владно-політичних відносин адекватних правопорушенню заходів впливу, особливо – у законодавчій діяльності, що є невід'ємним елементом конституційного процесу в Україні.

Прийняття кодексу поведінки парламентарія – це лише часткове вирішення цієї складної проблеми: хоча порушення має морально-етичний зміст, але ж існують ще конституційно-процесуальні делікти. Тому слід розмежувати вчинки парламентаріїв за цією ознакою.

Наша пропозиція – то запровадження в українське правове поле інституту конституційно-процесуальної відповідальності з детальною законодавчою регламентацією її неодмінних елементів (наприклад, прийняття парламентом конституційного процесуального кодексу, що стосуватиметься безпосередньо усіх учасників конституційного процесу, починаючи з глави держави). Це дасть можливість набагато ефективніше застосовувати санкції конституційно-процесуального

впливу щодо порушника безпосередньо в процесі його професійної діяльності (бездіяльності) не лише з морально-етичного (існує пропозиція розробити і запровадити кодекс етики народного депутата), а й із правового боку.

1. Жоль К. К. Соціологія: навч. посібник / К. К. Жоль. – К.: Либідь, 2005. – 440 с.

2. Основи демократії: підручник для студ. вищ. навч. закл. / за заг. ред. А. Ф. Колодій. – 3-тє вид., оновл. і доп. – Львів: Астролія, 2009. – 832 с.

3. Короткий оксфордський політичний словник / пер. з англ.; за ред. І. Макліна. А. Макмілана. – К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2006. – 789 с.

4. Витрук Н. В. Общая теория юридической ответственности: монография / Н. В. Витрук. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Норма, 2009. – 259 с.

5. Іваненко О. Визначення поняття, сутності та видів соціальної відповідальності: актуальні проблеми / О. Іваненко // Право України. – 2006. – № 1. – С. 60–64.

6. Філософський словник соціальних термінів: 3-тє вид., доп. / В. П. Андрющенко (кер.), В. С. Бакіров, М. І. Бойченко та ін. – 3-тє вид., доп. – Харків: Р. І. Ф., 2005. – 670 с.

7. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2004. – 896 с.

8. Философский энциклопедический словарь / гл. ред.: Л. Ф. Ильичёв, П. Н. Федосеев, С. М. Ковалёв, В. Г. Панов. – М.: Советская энциклопедия, 1983. – 840 с.

9. Теорія держави і права. Академічний курс: підручник / за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – 688 с.

10. Політологічний енциклопедичний словник / упоряд. В. П. Горбатенко; за ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. – 2-е вид., доп. і перероб. – К.: Генеза, 2004.

11. Актуальні проблеми становлення та розвитку місцевого самоврядування в Україні: кол. монографія / В. О. Антонечко, М. О. Баймуратов, О. В. Батанов та ін.; за ред. В. В. Кравченка, М. О. Баймуратова, О. В. Батанова. – К.: Атіка, 2007. – 864 с.

12. Трачук В. О. Політична відповідальність як соціогуманістична проблема: сучасний український дискурс / В. О. Трачук // Дні науки філософського факультету-2012: Міжнародна наукова конференція (18–19 квіт. 2012 р.): матеріали доповідей та виступів; редкол.: А. С. Конверський та ін. – Ч. 9. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2012. – 415 с.

Лещух А. Р. Конституционно-процессуальный и морально-этический аспекты ответственности народного депутата Украины за нарушение конституционных предписаний

Исследованы вопросы, касающиеся юрисдикции конституционной процессуальной ответственности, отношений и оснований, связанных с ее

применением, за допущенные деликвентом нарушения конституционных предписаний в процессе осуществления власти. Доказаны уместность признания в научной сфере и внедрения в юридический оборот понятия «конституционно-процессуальная ответственность», необходимость законодательного закрепления ее элементов, оснований наступления, процедур и санкций, поскольку именно эта ответственность, объективность внедрения которой продиктована в том числе и широко освещенными в СМИ поступками и бездействием украинских парламентариев, чиновников, не подпадает под имеющиеся виды юридической ответственности.

Ключевые слова: конституционно-процессуальная ответственность, публично-властный субъект (деликвент), юридическая ответственность, юридикация отношений.

Leschukh A. R. Constitutional and procedural and ethical aspects of the people's deputy responsibility of Ukraine for the violation of constitutional provisions

The article deals with the scientific recognition of the independence of constitutional and procedural responsibility, the necessity of its legislative consolidation as it directly concerns the problem of bringing a parliamentarian's behavior to European standards of activity, the promote of normalization of relations in a parliament, dictated by the need of legal assessment of politicians' actions that are not subjected to existing types of legal liability.

A partial solution to this complicated problem is the adoption of a code of a parliamentarian's conduct. However, each violation is of moral and ethical nature (fightings, pushing from the rostrum, interrupting speeches by cries, pulling the opponent's microphone, etc.). But there are torts of a purely constitutional and procedural nature affecting the work and image both of a government and the whole state: blocking the rostrum by MPs, missing sessions of Parliament, «button-pressing», anti-Ukrainian activities in the parliament and government, omission, etc. Although the problem of constitutional responsibility of public authorities has been actively discussed for quite a long time by scientists and practitioners as a characteristic feature of the constitutional law in correlation of constitutional and legal political responsibility, the problem of the introduction of this type of independent responsibility of political nature, the so-called constitutional and procedural responsibility, arises for the first time and is rather new for Ukrainian politicians and Ukrainian society. Actually, the concept of constitutional and procedural responsibility and its elements such as entities, reasons, moral, ethical and constitutional procedural aspect of the evaluation of government entities activity – violators of constitutional provisions, mechanisms of bringing them to procedural responsibility with imposing sanctions and procedures for their implementation, the fulfillment of preventive measures, etc., may be reflected in a separate complex legislative act, that is in the Constitutional Procedural Code, with a separate section on the norms of ethics of a government representative.

Key words: constitutional and procedural responsibility, constitutional and procedural code, public government entity.

Стаття надійшла 17 листопада 2016 р.

ОСОБИСТА БЕЗПЕКА ЯК ВАЖЛИВА СКЛАДОВА В СЛУЖБОВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ

Проаналізовано стан забезпечення особистої безпеки поліцейських під час виконання оперативно-службових завдань. Зокрема, розглянуто доцільність удосконалення моделі службової підготовки поліцейських на основі зарубіжного досвіду з метою запобігання їх травматизму та загибелі під час виконання службових обов'язків, підвищення відповідного рівня теоретичної підготовки та її умілого використання у практичній діяльності.

Доведено, що ефективність виконання поліцейськими службових завдань залежить також від володіння прийомами особистої безпеки в типових та екстремальних ситуаціях.

Ключові слова: *особиста безпека поліцейських, тактична підготовка, нормативно-правове регулювання, оперативно-службові завдання.*

Постановка проблеми. В умовах реформування системи МВС України та створення Національної поліції України доволі актуальною та дискусійною є проблематика володіння поліцейськими прийомами особистої безпеки в типових та екстремальних ситуаціях, що цікавить науковців та практичних працівників поліції. Через нинішню ситуацію в державі, що характеризується зростанням злочинності та збільшенням кількості випадків злісної непокори з боку правопорушників законним вимогам поліцейських, їх травмуванням та загибеллю, виникає потреба наукового підходу до розв'язання сучасних задач у сфері забезпечення особистої безпеки поліцейських під час виконання службових обов'язків.

Тому розробка заходів щодо підвищення рівня особистої безпеки поліцейських, нормативно-правового регулювання безпечного виконання ними службових обов'язків з огляду на зміни в підготовці правоохоронців нової генерації уможливило вирішення теоретичних і практичних питань, що стосуються особистої безпеки поліцейських.

Стан дослідження. Серед учених, які досліджували деякі проблемні аспекти забезпечення особистої безпеки поліцейських, варто виокремити А. В. Буданова, В. Б. Авер'янова, В. Г. Андросюка, Ю. В. Дубка, А. В. Калашнікова, Я. Ю. Кондратьєва, М. В. Корнієнка, В. А. Лаптія, В. А. Ліпкана, І. В. Пахаря, С. В. Петкова, С. І. Самігіна.

Тимчасом, незважаючи на таку чисельність наукових напрацювань, присвячених тематиці особистої безпеки поліцейських, нез'ясованими залишаються чимало питань. Безумовно, ця проблема є надзвичайно актуальною і багатоаспектною, однак вона ще не стала предметом розгорнутих наукових досліджень. У зв'язку з цим постає необхідність на основі нагромадженого дослідницького матеріалу у форматі різних наукових підходів з'ясування сутності, значення й змісту особистої безпеки, правового регулювання та особливостей щодо забезпечення особистої безпеки поліцейських, вироблення пропозицій та рекомендацій із подальшого удосконалення.

Метою статті є проведення аналітичного зіставлення загальних підходів до забезпечення особистої безпеки під час виконання службових завдань, володіння прийомами особистої безпеки в типових та екстремальних ситуаціях працівниками міліції та поліцейськими новоствореної Національної поліції України.

Виклад основних положень. Становлення правової держави та формування дієвої системи забезпечення прав людини неможливе без проведення реформування правоохоронної системи. У цьому контексті варто констатувати, що багато країн успішно пройшли або проходять шлях реформ, зокрема правоохоронної системи, і їхній досвід може стати у пригоді нам. Нині постає питання ефективності виконання поліцейськими оперативно-службових завдань, створення якісно нової моделі взаємодії суспільства та поліції для забезпечення охорони прав і свобод людини. Рівень якості виконання поліцейським своїх службових обов'язків прямо пропорційно залежить від забезпечення його особистої безпеки.

У науковій літературі міститься чимало дефініцій поняття «безпека». У словнику С. І. Ожегова безпека означає стан, за якого не загрожує небезпека, це – захист від небезпеки. Під небезпекою, своєю чергою, розуміють загрозу заподіяння кому-небудь шкоди, загрозу життю та здоров'ю людини, іншим її цінностям. Отже, небезпека – це ситуація, коли існує загроза безпеці, тобто сукупність умов і факторів, які є небезпечними для життя важливих інтересів особи. Загроза як зовнішній чинник небезпеки, справляючи специфічний вплив на конкретного суб'єкта, зумовлює його особливий психологічний стан. Останній виступає як психофізіологічна ознака небезпеки. Людина, котра перебуває в стані небезпеки, відчуває тривогу, неспокій, для неї характерним є психічне напруження та інші негативні прояви [1, с. 84].

В. А. Ліпкан наголошує на багатогранності «феномену безпеки». На його думку, безпека характеризує конкретний стан захищеності будь-якої держави та її спроможність протистояти змінам умов

функціонування як таким, що мають як передбачуваний, так і спонтанний характер. Безпека – це гарантована конституційними, законодавчими і практичними заходами захищеність і забезпеченість життєво важливих інтересів об'єкта від зовнішніх і внутрішніх загроз. Суть безпеки – постійне існування загрози і перманентна необхідність управління нею [2, с. 53, 57-61].

І. П. Пістун трактує безпеку як стан діяльності, за якого з певною ймовірністю проявляється небезпека. На його погляд, безпека – це мета, а безпека життєдіяльності – засоби, шляхи, методи досягнення [3, с. 4].

Особиста безпека, за А. В. Будановим, визначається такими чинниками: специфікою умов, змісту та форм професійної діяльності; метою професійної діяльності працівника; загальною професійною підготовкою працівника і наявністю в нього спеціальних знань, умінь та навичок щодо забезпечення особистої безпеки при виконанні професійних завдань [4, с. 11].

З точки зору того ж А. В. Буданова, проблема особистої безпеки працівників органів внутрішніх справ під час вирішення ними професійних завдань або в ситуаціях, пов'язаних зі службовою діяльністю, набуває нині особливої гостроти та актуальності. Ризик – як фізичний, так і психологічний – є сьогодні об'єктивною складовою професійної діяльності працівників правоохоронних органів. Спеціальна діяльність щодо забезпечення їх особистої безпеки, тобто цілеспрямованого зменшення такого ризику до реально можливої межі, є надзвичайно актуальною [4, с. 6].

Багато країн успішно долають шлях реформ, у тому числі правоохоронної системи, і їхній досвід може бути корисним Україні. Справді, зарубіжний досвід є важливим, оскільки дає можливість побачити ефективність чи неефективність реалізації елементів підготовки поліцейських інших країн до виконання оперативно-службових завдань. Проте на сучасному етапі реформи правоохоронного відомства виникають труднощі застосування досвіду інших держав без здійснення відповідної адаптації, врахування особливостей виконання поліцією оперативно-службових завдань.

З огляду на це актуальним питанням стає врахування розмаїтих чинників, які здатні впливати на ефективність виконання поліцейськими оперативно-службових завдань, гарантувати їхню особисту безпеку. Це правові чинники (особливості вітчизняної нормативно-правової бази, яка регламентує діяльність поліції, відповідність нововведень чинним нормам права), матеріально-економічні (умови фінансування поліції та проектів на її реформування), матеріально-технічні (забезпе-

чення технічними засобами, спеціальними засобами захисту поліцейських, які відповідають світовим стандартам), психологічні (готовність до змін і діяльності в нових умовах), професійні (високий рівень професійної підготовки, який відповідає належній кваліфікації, відповідному рівню теоретичної підготовки та умілому поєднанню з практичною діяльністю).

Відомості стосовно зарубіжного досвіду можуть накопичуватися такими апробованими легальними шляхами, а саме це: 1) обробка джерельної бази (документів, відеоматеріалів, наукових досліджень тощо); 2) проведення іноземними фахівцями занять і тренінгів, круглих столів в Україні; 3) закордонні відрядження і стажування українських фахівців [5, с. 66].

Зрозуміло, що механічна зміна назви «міліція» на «поліція» не може стати панацеєю для подолання тих проблем, які існують у правоохоронному відомстві. Слід неодмінно провести на всіх рівнях комплекс робіт, кінцевою метою яких може стати створення принципово нового правоохоронного органу.

У процесі докорінного реформування правоохоронного органу гостро постало питання підготовки поліцейських абсолютно іншої формації, які б ефективно виконували свої службові обов'язки. Проте чи не найважливішою проблемою можна вважати підготовку поліцейських за новими стандартами, які відрізняються від тих, що існували раніше. Однак успішне виконання поліцейськими оперативно-службових завдань багато в чому залежить і від умілого володіння прийомами особистої безпеки в типових та екстремальних ситуаціях.

Керівництво Національної поліції України, враховуючи негативний досвід такої попередньої інституції, як «міліція», пов'язаний з травмуванням та загибеллю особового складу, приділяє особливу увагу забезпеченню особистої безпеки поліцейських. Вимога однозначна: кожен поліцейський повинен володіти фаховою підготовкою достатнього рівня, належними теоретичними знаннями і практичними навичками, необхідними для виконання службових завдань.

Згідно зі статтею 44 Закону України «Про Національну поліцію», поліцейський може застосовувати фізичну силу, у тому числі спеціальні прийоми боротьби (рукопашного бою), для забезпечення особистої безпеки та безпеки інших осіб, припинення правопорушення, для затримання особи, яка вчинила правопорушення, якщо застосування інших поліцейських заходів не уможливорює виконання поліцейських повноважень, покладених на нього законом [6]. Отже, на нормативному рівні закріплено норму щодо забезпечення особистої безпеки поліцейських під час виконання службових обов'язків.

У п. 1 розділу 6 Положення про організацію службової підготовки працівників Національної поліції України, затвердженого наказом МВС України від 26 січня 2016 р. № 50, зазначено, що навчання з тактичної підготовки передбачає набуття та вдосконалення поліцейськими навичок щодо володіння прийомами особистої безпеки в типових та екстремальних ситуаціях, у разі силового припинення протиправних проявів, а також у разі аварій, катастроф та інших надзвичайних ситуацій [7].

Враховуючи попередній досвід виконання особовим складом правоохоронного відомства оперативно-службових завдань, доцільно виокремити такі основні причини травматизму та загибелі правоохоронців:

- неправильна оцінка джерела небезпеки та місцевості, де вона знаходиться (перевірка документів, затримання суспільно небезпечної, озброєної особи);
- неправильні дії під час наближення до джерела небезпеки;
- недостатні практичні навички при проникненні в будівлю (приміщення), пошуку суспільно небезпечної (озброєної) особи;
- відсутність практичних навичок ведення швидкісного вогневого контакту (необізнаність під час підходу до підозрюваної особи або об'єкта небезпеки);
- неспрацьованість (відсутність плану дій, розподілу обов'язків тощо) працівників під час виконання оперативно-службових завдань за звичайних умов та при ускладненні оперативної обстановки.

Вирішенню проблеми травмування й загибелі поліцейських, гарантування їх особистої безпеки під час виконання службових обов'язків значно посприяло застосування зарубіжного досвіду, насамперед досвід грузинської реформи.

Важливу роль у формуванні нової української поліції відіграли й США. Це була не тільки суттєва фінансова підтримка, а й відрядження до України досвідчених інструкторів, які брали участь у навчанні особового складу поліції в межах Міжнародної програми підвищення кваліфікації для органів кримінального розслідування Департаменту юстиції США/СІТАП, найперше з тактичної і вогневої підготовки.

Сьогодні в Україні підготовка поліцейських здійснюється на засадах американського досвіду з його найбільш ефективним підходом до вирішення проблем практичного навчання. Спочатку таку підготовку пройшли працівники підрозділів патрульної поліції, які першими вивчили та впроваджували у свою діяльність передовий зарубіжний досвід. Зараз готують кандидатів на службу до підрозділу особливого призначення «КОРД», який з використанням спеціальної тактики, озброєння, обладнання і засобів професійно та злагоджено виконує

поліцейські функції під час організації та проведення спеціальних заходів (операцій) у ситуаціях з високим ступенем ризику, а також здійснює заходи стосовно безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві. У рамках такої підготовки теж проведено заняття, на яких обговорено наболілі питання про збереження життя поліцейських.

Таким чином, структурну побудову підрозділів поліції треба здійснювати з урахуванням вивчення та впровадження передового зарубіжного досвіду та зі збереженням і вдосконаленням апробованих ефективних вітчизняних практик застосування примусових поліцейських заходів, прийомів особистої безпеки в типових та екстремальних ситуаціях, у разі силового припинення протиправних проявів, а також у разі аварій, катастроф та інших надзвичайних ситуацій. Ця структура має відповідати загальносвітовому стандарту ефективності діяльності поліції.

На тлі переходу від «міліції» до «поліції» спостерігаються певні негаразди у виконанні поліцейськими службових обов'язків, серед яких найбільше вирізняються такі:

- по-перше, зміни, що відбуваються в системі підготовки поліцейських до виконання службових завдань на основі зарубіжного досвіду, важко назвати справжньою системною реформою, за винятком патрульної поліції, спецпідрозділу поліції особливого призначення «КОРД», який готує поліцейських на основі нової методики, що враховує закордонну практику;

- по-друге, підготовку поліцейських у підрозділах поліції на місцях здійснюють працівники, які не пройшли відповідне навчання у зарубіжних чи вітчизняних інструкторів, що негативно впливає на підготовку особового складу підрозділу;

- по-третє, відсутність повного забезпечення підрозділів новітніми спеціальними засобами, які зазначені в Законі України «Про Національну поліцію», негативно впливає на ефективність виконання службових обов'язків та забезпечення особистої безпеки співробітників;

- по-четверте, на розвиток Закону України «Про Національну поліцію» дотепер так і не прийнято необхідного пакета підзаконних нормативно-правових актів, позаяк очевидно, що цей Закон не зможе врегулювати усіх питань організації та діяльності поліції;

- по п'яте, відсутня чітка концепція професійної підготовки поліцейських кадрів, організації навчального процесу тощо.

Зупинимось ще на одному, на наш погляд, важливому аспекті. Для того, щоб підтримувати високий рівень особистої безпеки поліцейського, треба враховувати належний рівень його тактичної та вогневої підготовки.

Помилки, спричинені неправомірним застосуванням вогнепальної зброї, недостатнім рівнем управління поліцейськими силами і засобами, прорахунки у тактиці під час типових та екстремальних ситуацій, у проведенні поліцейських операцій призводять до загибелі та травмування службовців. Усунення цих та інших недоліків вимагає коригування термінів і змісту програм професійної підготовки поліцейських із використанням зарубіжного досвіду, вироблення надійних методик опанування навичками теорії і практики застосування поліцейських заходів, зокрема, примусового характеру, забезпечення поліцейських сучасними спеціальними засобами.

Висновки. Отож, реалії забезпечення особистої безпеки поліцейських під час виконання оперативно-службових завдань висвітлюють проблему, яка потребує особливої уваги. Сьогодні прийняття необхідного пакета підзаконних нормативно-правових актів з питань забезпечення особистої безпеки поліцейських, повного забезпечення підрозділів новітніми спеціальними засобами, вироблення чіткої концепції професійної підготовки поліцейських кадрів дасть змогу покращити захист поліцейського під час виконання оперативно-службових завдань. Відповідно розробка заходів щодо підвищення рівня особистої безпеки поліцейських із запозиченням зарубіжного досвіду уможливить вирішення теоретичних і практичних завдань службової діяльності.

1. Лапін В. М. Безпека життєдіяльності людини: навч. посібник / В. М. Лапін. – К.: Знання, 1999. – 184 с.

2. Ліпкан В. А. Безпекознавство: навч. посібник / В. А. Ліпкан. – К.: Вид-во Європейського ун-ту, 2003. – 207 с.

3. Пістун І. П. Безпека життєдіяльності / І. П. Пістун. – Суми: Університетська книга, 1999. – 301 с.

4. Буданов А. В. Педагогика личной профессиональной безопасности сотрудников органов внутренних дел / А. В. Буданов. – М.: Академия МВД России, 1997. – 132 с.

5. Охріменко І. М. Світовий досвід підготовки кадрів поліції та його впровадження в Україні: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (Дніпропетровськ, 17 березня 2016 р.). – Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2016. – 556 с.

6. Про Національну поліцію: Закон України від 2 липня 2015 р. № 580-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 40–41. – Ст. 379.

7. Про затвердження Положення про організацію службової підготовки працівників Національної поліції України: Наказ МВС України від 26 січня 2016 року № 50 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua>.

Лищук Б. В. Личная безопасность как важная составляющая в служебной деятельности полицейских

Проанализировано состояние личной безопасности полицейских при исполнении оперативно-служебных задач. В частности, рассмотрена целесообразность совершенствования модели служебной подготовки полицейских на основе зарубежного опыта с целью предотвращения их травматизма и гибели при исполнении служебных обязанностей, повышения соответствующего уровня теоретической подготовки и умелого использования в практической деятельности. Доказано, что эффективность выполнения полицейскими служебных задач также зависит от владения приемами безопасности в типичных и экстремальных ситуациях.

Ключевые слова: личная безопасность полицейских, тактическая подготовка, нормативно-правовое регулирование, оперативно-служебные задачи.

Lishchuk B. V. Personal Security as an important component in the police operation

The state of personal police security in the course of performance of operational and service tasks was analyzed. Namely, the advisability of improving performance models of police training based on international experience was considered, with the aim of prevention of injuries and death on duty, raising the appropriate level of theoretical knowledge and its skillful use with practical activity.

Many countries have passed reforms or are in the process of reforms including reforms of law enforcement and their experience can be useful in Ukraine. Indeed, international experience is important, since it allows to see the effectiveness or ineffectiveness of the implementation of elements of police training in other countries in performing operational and service tasks, ensures personal security while on duty. The effectiveness of police performance of operational and service tasks depends on the possession of personal safety techniques in typical and extreme situations, in the event of combating illegal actions, and in the case of accidents and other emergencies. Borrowing relevant standards from the foreign countries concerning personal safety of police officers in the performance of operational and service tasks will help to develop the training model of the employees of the National Police of Ukraine in the training system. However, such borrowing cannot be performed occur by direct projecting of tactics used by police of foreign countries in order to ensure personal safety without the implementation of appropriate adaptation, taking into account the peculiarities of implementation of operational and service tasks. Therefore, the development of measures on raising the level of the personal safety of police, legal regulation of safe performance of police duties, the appropriate level of theoretical knowledge and their skillful use with practical activity, acquired experience of each employee due to changes in law enforcement training of the new generation is a necessary measure to solve theoretical and practical tasks concerning personal safety of police officers, prevention of death and injury of the staff.

Key words: personal safety of police, tactical training, legal regulation, operational and service tasks.

Стаття надійшла 7 листопада 2016 р.

РЕФОРМУВАННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ ЯК ЧИННИК УДОСКОНАЛЕННЯ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ

Здійснено комплексний науково-теоретичний аналіз основ територіальної організації влади в Україні та перспектив її реформування в умовах трансформаційних процесів і входження нашої держави у європейський політико-правовий простір. Визначено, що метою реформування територіальної організації держави є підвищення ефективності органів місцевого самоврядування та зміцнення інституту місцевої демократії, покращення добробуту громадян і адаптація до нових викликів сучасності. Дієвими напрямками реформування названо децентралізацію, посилення компетенції органів місцевого самоврядування та розвиток інститутів громадянського суспільства.

Ключові слова: територія, влада, громада, публічне управління, територіальна організація влади, органи публічної влади, децентралізація.

Постановка проблеми. Реалії політико-правового та соціально-гуманітарного буття Української держави, яка на конституційному рівні задекларувала демократичну форму державного режиму, зумовлюють нагальну потребу науково-теоретичного аналізу проблем, що виникають у процесі подальшого формування правової державності та якісних структурних перетворень сучасного вітчизняного суспільства. Такі тенденції спонукають фахівців у сфері юриспруденції до інтенсивного пошуку принципово нових підходів на шляху кардинальної зміни та вдосконалення існуючої системи територіальної організації влади в нашій державі.

З часу набуття незалежності механізм функціонування органів публічної влади в Україні постійно перебуває на стадії реформування. Відтак виникає необхідність створення збалансованої системи публічної влади, підвищення ролі місцевого самоврядування та вироблення концепції щодо комплексного реформування системи місцевих органів державної і муніципальної влади.

Події останніх трьох років ще чіткіше окреслили європейський вибір України, що, своєю чергою, актуалізувало проблему реалізації ратифікованих угод з країнами Європейського Союзу, зокрема й положень Європейської хартії місцевого самоврядування, а також забезпечення якісного розвитку регіонів, як важливих складових економічної системи нашої держави.

Стан дослідження. Проблематика територіальної організації влади в державі комплексна і багатоаспектна, що зумовлює необхідність опрацювання та узагальнення наукових праць представників різних галузей юридичної науки.

Історичні передумови територіальної організації України стали предметом наукової розвідки Я. Верменич, А. Матвієнко, В. Олуйко, В. Слабенко-Ванжули і ін. Значний внесок у дослідження проблем територіального устрою України за останні роки зробили вітчизняні фахівці у галузі державного управління та місцевого самоврядування: Т. Безверхнюк, О. Кучабський, О. Лазор, М. Пухтинський, В. Яцуба та ін.

Питанням розмежування функцій між органами державної влади та органами муніципального управління Україні присвячені праці О. Рябченка, О. Батанова, В. Карпенка; законодавче забезпечення такого розмежування досліджували В. Кравченко, М. Пітцик; необхідність проведення адміністративної реформи, трансформації територіальної організації влади обґрунтовувалася у працях О. Батанова, М. Баймуратова, В. Борденюка, Ю. Ганущака, В. Григор'єва, І. Зайця, І. Козюри, М. Коліушка, І. Корнієнка, В. Куйбіда, М. Орзіха, А. Ткачука, В. Толкованова, О. Томкіної, В. Шаповала та інших учених.

Проте цілісна концепція територіальної організації влади та перспектив її реформування з метою удосконалення публічного управління в Україні, використання позитивного досвіду закордонних країн досі є актуальною науковою проблемою.

Метою статті є комплексний науково-теоретичний аналіз основ територіальної організації влади в Україні та перспектив її реформування в умовах трансформаційних процесів та входження нашої держави у європейський політико-правовий простір.

Виклад основних положень. Територіальна організація держави є одним з надскладних і найважливіших інститутів державного ладу, який характеризує юридичні ознаки обов'язкового елементу держави – її території.

У державознавстві територію розглядають як просторову сферу юридичного верховенства держави та об'єкт її владних правомочностей. Лише держава може встановити правовий режим своєї території, забезпечити виконання комплексу її оборонних заходів, займатися вирішенням питань адміністративно-територіального устрою з метою поєднання державного управління з самоврядним (муніципальним) управлінням територіальних громад.

Конституція України присвячує регулюванню питання територіального устрою окремий розділ, засвідчуючи відтак важливість цих питань, однак водночас фактично не закріплює відносин між

територіальними утвореннями, а зазначає лише види територіальних одиниць.

Дослідження закріпленої в Конституції України територіальної організації публічної влади відображає багаторівневий характер регулювання цих відносин. Ключове значення має більш загальна норма ст. 2 Основного Закону, яка закріплює, що суверенітет України поширюється на всю її територію [1]. У цьому разі йдеться про державний і народний суверенітет, який притаманний відповідній організованій системі управління. Це означає, що територіальність є невід'ємною складовою суверенної влади. Народна влада відтак буде виступати синонімом публічної влади. Суверенність публічної влади в межах кордонів території України означає виняткове право народу здійснювати владу в державі, що безпосередньо кореспондується із ст. 5 Конституції України.

У своєму монографічному дослідженні А. Матвієнко акцентує, що територіальний чинник виконує важливу роль не лише під час організаційного оформлення системи органів влади, а й у процесі їх діяльності. На думку вченого, якщо для інституційної інфраструктури публічної влади значення територіального поділу полягає у визначенні просторової сфери (територіальних кордонів, меж) діяльності органів влади, то у функціональному аспекті територія визначає зміст процесу реалізації владних повноважень [2, с. 48–49].

Синтез різних позицій дає підстави визначити територіальну організацію влади як компактну, логічно побудовану систему органів публічної влади і взаємовідносини між ними. Ця система формується відповідно до адміністративно-територіального устрою держави і має особливості функціонування на різних рівнях територіальних утворень. Систему органів місцевої влади в Україні становлять різні за своєю юридичною природою органи, які є представниками двох видів публічної влади, а саме: система місцевого самоврядування як публічна влада територіальних громад і сформованих ними муніципальних органів та система місцевих органів державної виконавчої влади, представлена місцевими державними адміністраціями.

Узагальнюючи стан українського законодавства, що регулює питання функціонування місцевої влади, можна констатувати, що вироблені європейським досвідом принципи децентралізації, субсидіарності, самоорганізації громадян для вирішення питань місцевого значення ще не цілком адекватно відображені в українському законодавстві. Недосконалість чинного законодавства з цих питань спричиняє численні конфлікти між різними рівнями влади і по горизонталі, і по вертикалі, вносить додаткове напруження у відносини між органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування.

Необхідно зауважити, що удосконалення територіальної організації влади є невід'ємною складовою реформування адміністративно-територіального устрою, що ґрунтується на засадах децентралізації. Аргументом на користь проведення реформи в Україні є те, що інтегрування України до Європейського Співтовариства порушує питання про відповідність адміністративно-територіального устрою держави європейським принципам організації управління регіональним і місцевим розвитком, розвитку місцевого самоврядування, що є «лакмусовим папірцем» демократії. Адже остання передбачає не лише декларування прав і свобод громадян у сфері публічної влади, а й реальну здатність брати участь в управлінні і на місцевому, і на державному рівнях.

Радою Європи було проведено значну роботу з вивчення ситуації в Україні і, як наслідок, розроблені Рекомендації «Про місцеву та регіональну демократію в Україні», у яких в основному зауважено на проблеми і шляхи створення та забезпечення умов для повноцінного розвитку місцевого та регіонального самоврядування як основного елементу та вияву демократії.

Основні пропозиції та рекомендації Ради Європи стосувалися: адміністративно-територіальної реформи в країні та розвитку регіонального самоврядування; розмежування сфери діяльності та повноважень між місцевими владними структурами – органами місцевого самоврядування та місцевими державними адміністраціями; забезпечення органів місцевого самоврядування потрібними ресурсами для виконання їх обов'язків; удосконалення системи правового захисту місцевого самоврядування [3].

Вирішити зазначені проблеми має на меті Стратегія сталого розвитку «Україна-2020», схвалена Указом Президента України від 12 січня 2015 р. № 5/2015 [4], у якій запропоновано побудову прозорої системи державного управління, професійного інституту державної служби, забезпечення її ефективності. Результатом упровадження реформи має стати створення ефективної, прозорої, відкритої та гнучкої структури публічної адміністрації із застосуванням новітніх інформаційно-комунікативних технологій (е-урядування), яка здатна виробляти і реалізовувати цілісну державну політику, спрямовану на суспільний сталий розвиток і адекватне реагування на внутрішні та зовнішні виклики.

Відповідно до Стратегії, метою політики у сфері децентралізації є відхід від централізованої моделі управління в державі, забезпечення спроможності місцевого самоврядування та побудова ефективної системи територіальної організації влади в Україні, реалізація повною

мірою положень Європейської Хартії місцевого самоврядування, принципів субсидиарності, повсюдності та фінансової самодостатності місцевого самоврядування [4].

В Україні ґрунтова трансформація територіальної організації держави передбачена новою «Державною стратегією регіонального розвитку до 2020 року», затвердженою на засіданні Кабінету Міністрів України 6 серпня 2014 р. Цілі державної регіональної політики, визначені у Стратегії:

1. Підвищення рівня конкурентоспроможності регіонів, що полягає у створенні оптимальних умов для розкриття регіонами власного потенціалу та ефективного використання конкурентних переваг регіональної економіки.

2. Територіальна соціально-економічна інтеграція і просторовий розвиток передбачають: 1) виконання насамперед завдань і здійснення заходів, спрямованих на вирішення актуальних проблемних питань Донецької та Луганської областей, Автономної Республіки Крим та м. Севастополя; 2) недопущення поглиблення регіональних диспропорцій у доступі населення насамперед до базових соціальних, комунальних, адміністративних, транспортних, інформаційних та інших послуг; 3) створення умов для співробітництва регіонів.

3. Ефективне державне управління у сфері регіонального розвитку передбачає створення бази для реалізації ефективної державної регіональної політики – механізму та інструменту державного управління регіональним розвитком, що сприятиме вирішенню проблем регіонів, вимагає насамперед децентралізації державних повноважень шляхом їх передання на місцевий рівень з одночасною передачею відповідних фінансових ресурсів, удосконалення процесів стратегічного планування та виконання поставлених завдань на всіх рівнях, запровадження ефективного механізму координації дій центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування під час реалізації галузевих пріоритетів і завдань на різних територіальних рівнях [5].

Ініціатори реформ територіальної організації держави ставили перед собою низку завдань, основними з яких є: підвищення ефективності органів місцевого самоврядування та зміцнення інституту місцевої демократії; покращення добробуту мешканців та демографічної ситуації; адаптація до нових викликів (глобалізації, регіоналізації, членства у міжнародних організаціях тощо). Результати територіальних реформ у країнах Європи у підсумку призвели до: консолідації; регіоналізації; фрагментації; стабілізації відносин між різними рівнями управління в державі [2, с. 317].

На шляху модернізації територіальної організації влади в Україні, як видається, найбільше спірних питань викликають такі аспекти реформування територіальної організації влади та організації місцевого самоврядування:

- 1) ліквідація місцевих державних адміністрацій;
- 2) запровадження виборності голів місцевих державних адміністрацій;
- 3) внесення змін до виборчого законодавства і до загальнодержавних органів влади, і до місцевих представницьких органів;
- 4) законодавче регулювання проведення місцевих референдумів;
- 5) удосконалення адміністративно-територіального устрою в Україні тощо.

На цьому тлі у наукових дискусіях з'являються твердження, що основним завданням трансформації територіальної організації влади є запровадження регіонального самоврядування. Відтак, на переконання В. Малиновського, на земельному рівні основним завданням інституту регіонального самоврядування є планування соціально-економічного та культурного розвитку регіону, здійснення політики розвитку, зокрема у сферах: технічної інфраструктури (дороги земельного значення і транспорт); соціальної інфраструктури: державна освіта (вищі навчальні заклади, школи-інтернати спеціального профілю), охорона здоров'я (спеціалізована медична допомога), культура (бібліотеки, музеї, філармонії, театри) й охорона культурної спадщини, соціальна допомога, планування сім'ї, фізкультура та туризм, охорона прав споживачів, протидія безробіттю, розвиток місцевого ринку праці); громадської безпеки; екологічної безпеки.

За основу національної моделі В. Малиновський пропонує взяти модель представництва держави в регіонах, що функціонує у Франції: «На земельному рівні, слід деконцентрувати виконавчу владу, розосередивши повноваження центральних органів виконавчої влади, зокрема:

- 1) перетворити обласні ради, які нині представляють спільні інтереси територіальних громад, на повноцінні органи регіонального самоврядування землі. Це включає визнання їх первинними суб'єктами територіальних колективів земель, які повинні мати право на самостійне вирішення питань життя регіону і безпосередньо, і через утворені ними органи: представницькі органи – земельні ради та підзвітні, підконтрольні й відповідальні перед ними виконавчі органи;
- 2) на базі обласних державних адміністрацій створити виконавчі органи земельних рад;
- 3) утворити наглядово-координаційні органи префекторального типу (префектур), які б здійснювали: контрольно-наглядові функції

(адміністративний контроль) у межах відповідної землі з дотриманням повітовими і регіональними органами регіонального самоврядування та їх посадовими особами Конституції та законів України; координацію діяльності регіональних представництв центральних органів виконавчої влади» [6, с. 388].

Ідею запровадження повноцінного районного та регіонального самоврядування підтримує С. Серьогіна. На її думку, необхідність такого кроку визначається тим, що ця форма територіального самоврядування має чимало відмінностей від місцевого самоврядування, зокрема за соціальною сутністю, політико-правовою природою, об'єктом управлінської діяльності, територіальною та предметною підвідомчістю, на що неодноразово наголошувалося у наукових та державно-правових джерелах [7, с. 19–20].

З цим підходом можна погодитися, адже такі тенденції якнайкраще відповідали б і позитивній практиці країн розвинутої демократії. Потрібно наголосити, що запровадження нових рівнів місцевого самоврядування вимагатиме чіткого розмежування компетенції між його різними рівнями, а також створення відповідної економічної бази, якою може стати комунальна власність територіальних громад району чи області.

Грунтовного реформування потребує також і взаємодія місцевих органів виконавчої влади (місцевих державних адміністрацій) та органів місцевого самоврядування (зокрема, місцевих рад). Така взаємодія має базуватися на засадах максимального розмежування їхніх функцій. Усі питання, що сьогодні є у компетенції місцевого самоврядування та делегуються державним адміністраціям, мають бути передані новоствореним виконавчим органам відповідних рад. Відтак за державними адміністраціями мають бути закріплені функції, що належать до компетенції держави.

Традиційною відповіддю на неспроможність органів місцевого самоврядування в їх теперішньому стані виконувати нові функції, що передаються їм у процесі децентралізаційних реформ, називають їх консолідацію. А. Матвієнко відстоює думку, що об'єднання територіальних громад дасть змогу: посилити адміністративну та економічну спроможність органу місцевого самоврядування, що забезпечує кращу якість надання адміністративних послуг; поглиблювати спеціалізацію службовців органів місцевого самоврядування, сприяти підвищенню рівня їх кваліфікації; створити умови для концентрації фінансових ресурсів; поліпшити просторове планування розвитку та полегшити участь у міжнародних проектах; поглибити ступінь децентралізації у системі публічної влади – делегувати більшу частку

державних функцій укрупненим органам місцевого самоврядування, які мають необхідні фінансові, людські, матеріальні ресурси для їх виконання [2, с. 317–318].

Негативні наслідки злиття органів місцевого самоврядування виявляються у: зростанні відстані між органами управління муніципалітету та жителями відповідної території; відсутності підтримки з боку громадян; необхідності значних фінансових затрат з державного бюджету (через збільшення трансферів для заохочення добровільного процесу об'єднання, необхідність делімітації та демаркації нових кордонів адміністративно-територіальних одиниць, внесення змін до реєстрів тощо); ймовірності появи нових лідерів та аутсайдерів у межах цієї території (втрата лідерами своїх переваг через появу нових територіальних громад); ослабленні місцевої ідентичності, що гальмує реалізацію колективних дій. Основні причини невдач, пов'язані з реалізацією проектів об'єднання адміністративно-територіальних одиниць, зумовлені механістичним підходом до його розуміння, ігноруванням важливості врахування політичних, економічних, управлінських, фінансових, соціальних чинників [2, с. 318].

Як свідчить міжнародний досвід, неможливо перерозподілити повноваження та ресурси між органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування на користь останніх без їх посилення (укрупнення) чисельно та територіально. Більшість європейських країн здійснила укрупнення муніципалітетів (не завжди на добровільній основі), деякі прийшли до укрупнених муніципалітетів через створення проміжних структур – міжгромадських органів, що перебувають у віданні рад та директорів, обраних/призначених муніципалітетами [8, с. 274–275].

Висновки. У політико-правовому аспекті територіальна організація держави охоплює систему взаємовідносин між різними рівнями публічної влади: між державними органами влади та органами місцевого самоврядування, між центром і регіонами, між державою і громадою тощо. Відтак однією з важливих складових її удосконалення є перегляд існуючої системи місцевого самоврядування. Водночас основою реформування мають бути розширення прав територіальних громад, децентралізація влади через новий розподіл повноважень між органами державної влади та органами місцевого самоврядування, поєднання державних і громадських засад місцевого самоврядування, підвищення ролі інститутів громадянського суспільства. Важливим пріоритетним напрямом реформування політичної системи має стати організація такої системи місцевого самоврядування, яка максимально забезпечить задоволення інтересів громадян в усіх сферах життєдіяль-

ності. Реформування місцевого самоврядування виявилось одним із найбільш складних та суперечливих завдань становлення сучасної державності України. На шляху демократичних процесів виник комплекс політичних, економічних, соціальних, кадрових, психологічних та інших перешкод. Адже реальна, дієздатна муніципальна влада передбачає не лише конституційно-правове визнання прав територіальних громад, декларування самостійності місцевого самоврядування у вирішенні питань місцевого значення, не тільки закріплення правових, соціальних та інших гарантій цієї самостійності, встановлення функцій та компетенції місцевого самоврядування, а й створення правових, організаційних, економічних, соціальних, кадрових та інших умов для реалізації її завдань та функцій.

Під час проведення реформи важливо використати досвід інших країн, що успішно здійснили реформу систем територіального управління. У процесі удосконалення Конституції України у частині адміністративно-територіального устрою та організації місцевої публічної влади важливо визначити: по-перше, територіальну основу місцевого самоврядування – громаду; по-друге, законодавчо закріпити поняття місцевого самоврядування, громада, адміністративно-територіальна одиниця, населений пункт, орган місцевого самоврядування; по-третє, матеріальні та фінансові засади функціонування місцевого самоврядування; по-четверте, порядок формування та строк повноважень органів місцевого самоврядування; по-п'яте, особливості здійснення місцевої публічної влади на рівні району й області; по-шосте, закріпити дієві гарантії місцевого самоврядування.

1. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28.06.1996 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua>.

2. Матвієнко А. С. Політико-правові засади територіальної організації держави: світовий досвід і Україна: монографія / А. С. Матвієнко. – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2015. – 376 с.

3. Про місцеву та регіональну демократію в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.slg-coe.org.ua/wp-content/uploads/2014/01>

4. Стратегія сталого розвитку «Україна-2020»: схвалено Указом Президента України від 12.01.2015 р. № 5/2015 // Урядовий кур'єр від 15.01.2015 р. № 6.

5. Державна стратегія регіонального розвитку до 2020 року: затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 06.08.2014 р. № 385 // Офіційний вісник України. – 2014. – № 70. – Ст. 1966.

6. Малиновський В. Я. Територіальна організація влади України: концептуальні засади трансформації / В. Я. Малиновський. – Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010. – 450 с.

7. Серьогіна С. Напрямки вдосконалення конституційного регулювання системно-структурної організації місцевого самоврядування в Україні / С. Серьогіна // Конституційна асамблея: політико-правові аспекти діяльності: бюлетень інформаційно-аналітичних матеріалів. – 2012. – № 8. – С. 14–28.

8. Панченко Т. В. Зміцнення інституційного потенціалу територіальних громад: аналіз основних положень концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні / Т. В. Панченко // Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія. – 2014. – № 4 (23). – С. 274–276.

Лукьянова Г. Ю. Реформирование территориальной организации власти в Украине как фактор усовершенствования публичного управления

Осуществлен комплексный научно-теоретический анализ основ территориальной организации власти в Украине и перспектив ее реформирования в условиях трансформационных процессов и вхождения нашего государства в европейское политико-правовое пространство. Установлено, что целью реформирования территориальной организации государства является повышение эффективности органов местного самоуправления и укрепление института местной демократии, улучшение благосостояния граждан и адаптация к новым вызовам современности. Действенными направлениями реформирования названы децентрализация, усиление компетенции органов местного самоуправления и развитие институтов гражданского общества.

Ключевые слова: территория, власть, общество, публичное управление, территориальная организация власти, органы публичной власти, децентрализация.

Lukyanova H. Yu. The reforming of the territorial organization of power in Ukraine as a factor of the improvement of public administration

The article deals with the comprehensive scientific and theoretical analysis of the bases of the territorial organization of power in Ukraine and prospects for its reforming in terms of the transformation processes and entering our country into European political and legal space.

The purpose of the reforming of the territorial organization of the State is: improving the effectiveness of local governments and strengthening local democracy institution; improving the welfare of citizens and the demographic situation; adapting to new challenges (globalization, membership in international organizations, etc.).

According to the reforming, the territorial organization of the public authorities includes: 1) decentralization (transfer of a number of state functions to the regional and local levels), 2) strengthening the competence of local self-government bodies; 3) the development of civil society institutions and their active interaction with public authorities.

The author proves that it is important to use the experience of other countries that have successfully carried out the reforming of the systems of territorial administration. While improving the Constitution of Ukraine in relation to the administrative and territorial structure and organization of the local public authority it is important to determine the territorial basis of local self-government – community; to legislate the concept of local government, community, administrative and territorial unit, locality, organ of local self-government; to define the features of the local public authority at the district and oblast level; to consolidate the effective guarantees of local self-government.

Key words: *territory, authority, community, public administration, territorial organization of power, public authorities, decentralization.*

Стаття надійшла 14 листопада 2016 р.

УДК 342.9;347.73:336.1

**Ю. С. Назар,
І. М. Проць**

СУБ'ЄКТИ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАХОДІВ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ТА ФІНАНСОВО- ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ БЮДЖЕТНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Досліджено діяльність суб'єктів, що наділені правом застосування заходів адміністративної та фінансово-правової відповідальності за порушення бюджетного законодавства. Проаналізовано повноваження Рахункової палати України, Міністерства фінансів України, органів Державної казначейської служби та Державної аудиторської служби щодо притягнення осіб, винних у порушенні бюджетного законодавства, до адміністративної та фінансово-правової відповідальності.

Виокремлено основні проблеми діяльності суб'єктів, уповноважених застосовувати заходи адміністративної та фінансово-правової відповідальності за правопорушення у бюджетній сфері.

Запропоновано переглянути доцільність наділення Рахункової палати України повноваженнями щодо складання протоколів про адміністративне правопорушення, передбачене статтею 164-12 КУпАП, та обґрунтовано необхідність наділити такими повноваженнями органи Державної казначейської служби України.

Ключові слова: *порушення бюджетного законодавства, адміністративна відповідальність, фінансово-правова відповідальність, заходи впливу, суб'єкти застосування.*

Постановка проблеми. Реформування публічного управління у сфері фінансової діяльності держави передбачає зміни і у принципових підходах до публічних фінансів, і організаційні зміни у системі суб'єктів цієї діяльності. Постановою Кабінету Міністрів України № 868 від 28 жовтня 2015 р. було утворено Державну аудиторську службу України (далі – Держаудитслужба) шляхом реорганізації Державної фінансової інспекції [1]. Заходами щодо запобігання корупції в міністерствах, інших центральних органах виконавчої влади (затверджені розпорядженням Кабінету Міністрів України № 803-р від 5 жовтня 2016 р.) передбачено ліквідацію податкової міліції та утворення Служби фінансових розслідувань у системі органів Міністерства фінансів України [2]. Також планується підвищити дієвість системи державного внутрішнього фінансового контролю, зокрема через посилення централізованої координаційної ролі Держаудитслужби та, як наслідок, збільшити рівень інституційної незалежності підрозділів внутрішнього аудиту, що діють при кожному головному розпоряднику бюджетних коштів та в їх закладах і підвідомчих бюджетних установах, шляхом внесення відповідних змін до законодавства [2].

Такі структурні реформи актуалізують наукові дослідження діяльності суб'єктів державного фінансового контролю, зокрема й щодо застосування ними заходів адміністративної та фінансово-правової відповідальності за порушення бюджетного законодавства.

Стан дослідження. Окремі аспекти реалізації повноважень суб'єктів бюджетного контролю щодо притягнення до адміністративної та фінансово-правової відповідальності за порушення бюджетного законодавства були предметом досліджень О. П. Гетьманець, Е. С. Дмитренко, А. Й. Іванського, А. М. Касьяненко, А. О. Монаєнка, О. А. Музики-Стефанчук, Ю. О. Ровинського, Л. А. Савченко, І. А. Сікорської, С. С. Теленика, В. Д. Чернадчука, Н. Я. Якимчук. Проте комплексного наукового аналізу проблем діяльності суб'єктів застосування адміністративно-правових та фінансово-правових примусових заходів за порушення бюджетного законодавства, з урахуванням сучасної правозастосовної практики, здійснено не було.

Метою статті є дослідження діяльності суб'єктів, наділених повноваженнями застосування заходів адміністративної та фінансово-правової відповідальності за порушення бюджетного законодавства, задля надання пропозицій щодо вдосконалення нормативно-правового регулювання їх функціонування.

Виклад основних положень. На законодавчому рівні питання застосування заходів відповідальності за порушення бюджетного законодавства та питання бюджетного контролю конструктивно пов'язані.

Про це свідчить і назва та структура розділу V Бюджетного кодексу України (далі – БК України) «Контроль за дотриманням бюджетного законодавства та відповідальність за порушення бюджетного законодавства», і приписи статті 118 БК України «Застосування заходів впливу за порушення бюджетного законодавства». Відповідно до цієї норми суб'єктами застосування такого заходу впливу, як попередження про неналежне виконання бюджетного законодавства з вимогою щодо усунення порушення бюджетного законодавства є будь-який учасник бюджетного процесу, уповноважений на здійснення контролю за дотриманням бюджетного законодавства, суб'єктами застосування більшості інших заходів впливу є Міністерство фінансів України, органи державного фінансового контролю, місцеві фінансові органи та інші державні органи, які відповідно до БК України вважаються органами бюджетного контролю.

У процесі застосування заходів адміністративної відповідальності за порушення бюджетного законодавства органам бюджетного контролю також відводиться важлива роль. Так, відповідно до ст. 255 КУпАП протоколи про адміністративне правопорушення, передбачене ст. 164-12 КУпАП «Порушення бюджетного законодавства», мають право складати уповноважені на те посадові особи органів державного фінансового контролю та Рахункової палати України.

У статті 110 БК України визначено, що до повноважень Рахункової палати з контролю за дотриманням бюджетного законодавства належить здійснення контролю за надходженням та використанням коштів Державного бюджету України, у тому числі за утворенням, обслуговуванням і погашенням державного боргу, ефективністю управління коштами державного бюджету, використанням коштів місцевих бюджетів у частині трансфертів, що надаються з державного бюджету. Відповідно до статті 4 Закону України «Про Рахункову палату» [3], бюджетний контроль здійснюється за допомогою фінансового аудиту, аудиту ефективності, експертизи, аналізу та інших контрольних заходів, під час яких представниками Рахункової палати України виявляються порушення бюджетного законодавства та фіксуються у звітах. Рахункова палата за результатами здійснення заходів державного зовнішнього фінансового контролю (аудиту) регулярно інформує Верховну Раду України, Президента України про результати здійснення заходів державного зовнішнього фінансового контролю (аудиту), включаючи факти порушень бюджетного законодавства. У разі виявлення фактів привласнення грошей і матеріальних цінностей, нецільового використання державних коштів і майна, порушень фінансової дисципліни, інших зловживань щодо державних матеріаль-

них цінностей, які мають ознаки кримінального або адміністративного правопорушення, Рахункова палата інформує про них відповідні правоохоронні органи [4].

У системі контролюючих суб'єктів спеціальної компетенції діяльність Міністерства фінансів України має важливе значення тому, що, з одного боку, воно виконує найважливіші функції з управління бюджетним процесом від складання проекту Державного бюджету України до звіту про його виконання, а з іншого – забезпечує об'єктивну оцінку реального стану фінансової системи загалом і бюджетної системи зокрема, відстежує законність формування та використання бюджетних коштів на всіх рівнях бюджетів, втручається у разі необхідності й застосовує коригуючі та превентивні заходи, сприяє виконанню бюджетів, отже, здійснює бюджетний контроль [5, с. 256–257].

Контрольні повноваження Міністерства фінансів України визначені у БК України та Постанові Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про Міністерство фінансів України». У статті 111 БК України передбачено, що Міністерство фінансів України, здійснюючи контроль за дотриманням бюджетного законодавства на кожній стадії бюджетного процесу, в межах своїх повноважень забезпечує реалізацію єдиної державної політики у сфері контролю за дотриманням бюджетного законодавства, координує та спрямовує діяльність органів виконавчої влади, уповноважених на проведення контролю за дотриманням бюджетного законодавства, визначає основні організаційно-методичні засади та дає оцінку функціонуванню систем внутрішнього контролю і внутрішнього аудиту тощо.

Основні контрольні повноваження Міністерство фінансів України реалізовує на стадії виконання бюджету. Водночас, як слушно зауважує О. П. Гетьманець, для забезпечення виконання бюджетів Міністерство фінансів України виконує такі функції: регулюючу, яка характерна і місцевим фінансовим органам. Якщо у процесі контролю за виконанням бюджету виявлено, що зміна обставин вимагає менших асигнувань головним розпорядником бюджетних коштів, Міністр фінансів України (керівник місцевого фінансового органу) ухвалює рішення про увідповіднення бюджетного призначення з Державним бюджетом України (місцевим бюджетом) шляхом перерозподілу таких асигнувань; методичну, тобто здійснює методичне керівництво з питань виконання бюджету, проводить моніторинг розроблення та виконання галузевих методичних рекомендацій, підготовлених на базі національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку; аналітичну, а саме здійснює аналітичні дослідження впливу державної політики у сфері бюджетного контролю на публічні фінанси та

процесу в бюджетній сфері; нормотворчу, тобто розробляє, опрацьовує та погоджує проекти нормативно-правових актів з питань, що належать до його компетенції, а також готує експертні висновки стосовно визначення вартісної величини впливу законопроектів на доходну чи видаткову частини бюджетів і пропозиції про доцільність їх прийняття, можливість і строки набрання ними чинності; координаційну [5, с. 262–263], тобто здійснює координацію та спрямування діяльності органів виконавчої влади, уповноважених на проведення контролю за дотриманням бюджетного законодавства (підпункт 85 п. 4 Положення про Міністерство фінансів України [6]). Така координація відбувається на підставі Порядку взаємодії Міністерства фінансів України як головного розпорядника коштів державного бюджету та відповідальних виконавців бюджетних програм на всіх стадіях бюджетного процесу [7], відповідно до якого до системи Міністерства фінансів України входять Державна казначейська служба України та Державна аудиторська служба України як суб'єкти бюджетного контролю.

Для реалізації і методичної, і нормотворчої, і координаційної функцій у сфері протидії порушенням бюджетного законодавства Міністерство фінансів України видало низку нормативно-правових актів. Наказом Міністерства фінансів України № 238 від 31 березня 2004 року затверджено Порядок складання та передачі за належністю довідки про порушення бюджетного законодавства та її форми. Такий порядок був затверджений для належного оформлення процесуальних документів, що використовуються у разі ухвалення рішення про зменшення бюджетних асигнувань [8]. У іншому нормативно-правовому акті, прийнятому Міністерством фінансів України, визначено порядок складання та форму протоколу про порушення бюджетного законодавства [9].

Координаційними функціями діяльність Міністерства фінансів України як суб'єкта не лише бюджетного контролю, але й правозастосовного органу у відносинах бюджетно-правової відповідальності не вичерпуються. Відповідно до п.п. 4, 6 Положення про Міністерство фінансів України для виконання покладених на нього завдань цей суб'єкт має право застосовувати такі заходи впливу за порушення бюджетного законодавства:

- призупиняти у межах повноважень здійснення бюджетних асигнувань у випадках, передбачених законом;
- зупиняти в установленому законодавством порядку здійснення операцій з бюджетними коштами в разі виявлення порушення бюджетного законодавства. Рішення про застосування таких заходів впливу приймає Міністр фінансів;

– приймати рішення щодо безспірного вилучення коштів з місцевих бюджетів до державного бюджету.

Державна казначейська служба України є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через Міністра фінансів і який реалізує державну політику в сферах казначейського обслуговування бюджетних коштів, бухгалтерського обліку виконання бюджетів. Завдання Державної казначейської служби України, зокрема під час здійснення контролю за дотриманням бюджетного законодавства, визначені Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про Державну казначейську службу України» від 15 квітня 2015 р. № 215 [10].

Відповідно до пп. 4, 6 Положення про Державну казначейську службу України казначейство відповідно до покладених на нього завдань та в установленому законодавством порядку застосовує або здійснює заходи впливу за порушення бюджетного законодавства. Для виконання цього завдання органи Державної казначейської служби мають право надавати попередження про неналежне виконання бюджетного законодавства з вимогою щодо усунення порушення бюджетного законодавства, а також складати протоколи про порушення бюджетного законодавства учасниками бюджетного процесу, на підставі яких зупиняти в межах повноважень, передбачених законом, операції з бюджетними коштами, а також ініціювати призупинення бюджетних асигнувань; порушувати питання щодо притягнення до відповідальності осіб, винних у порушенні бюджетного законодавства згідно із законом. Позитивним моментом нормативно-правового регулювання діяльності Державної казначейської служби України як суб'єкта правозастосування у сфері протидії бюджетним правопорушенням є забезпеченість такої діяльності підзаконним нормами. Методичні рекомендації щодо порядку застосування органами Державної казначейської служби України заходів впливу за порушення бюджетного законодавства (затвержені наказом Державної казначейської служби України № 394 від 29 грудня 2012 року) визначають перелік підстав, які стосуються саме органів казначейства, та умови винесення попередження про неналежне виконання бюджетного законодавства з вимогою щодо усунення порушення бюджетного законодавства, зупинення операцій з бюджетними коштами та інших заходів бюджетно-правової відповідальності [11].

Державна аудиторська служба України є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра фінансів та який реалізує

державну політику в сфері державного фінансового контролю. Згідно з БК України до повноважень органів Держаудитслужби України з контролю за дотриманням бюджетного законодавства належить здійснення контролю за: 1) цільовим та ефективним використанням коштів державного бюджету та місцевих бюджетів (включаючи проведення державного фінансового аудиту); 2) цільовим використанням і своєчасним поверненням кредитів (позик), одержаних під державні (місцеві) гарантії; 3) достовірністю визначення потреби в бюджетних коштах під час складання планових бюджетних показників; 4) відповідністю взятих бюджетних зобов'язань розпорядниками бюджетних коштів відповідним бюджетним асигнуванням, паспорту бюджетної програми (у разі застосування програмно-цільового методу в бюджетному процесі); 5) відповідністю взятих розпорядниками бюджетних коштів довгострокових зобов'язань за енергосервісом затвердженим в установленому порядку умовам закупівлі енергосервісу; 6) веденням бухгалтерського обліку, а також складанням фінансової і бюджетної звітності, паспортів бюджетних програм та звітів про їх виконання (у разі застосування програмно-цільового методу в бюджетному процесі), кошторисів та інших документів, що застосовуються в процесі виконання бюджету; 7) станом внутрішнього контролю та внутрішнього аудиту у розпорядників бюджетних коштів.

Відповідно до п. 6 Положення про Державну аудиторську службу України Держаудитслужба відповідно до покладених на неї завдань застосовує заходи впливу за порушення бюджетного законодавства, накладає стягнення до осіб, винних у порушенні законодавства. Органи Держаудитслужби мають право призупиняти в межах повноважень, передбачених законом, бюджетні асигнування, зупинити операції з бюджетними коштами в установленому законодавством порядку, а також застосовувати та ініціювати застосування відповідно до закону інших заходів впливу в разі виявлення порушень бюджетного законодавства [12].

Статистичні дані свідчать, що саме органи Держаудитслужби здійснюють найбільший обсяг роботи щодо застосування заходів впливу за порушення бюджетного законодавства. За п'ять років (2010–2015 роки) органами Держаудитслужби України у 22 838 випадках зупинено операції з бюджетними коштами, у 4 391 випадку призупинено бюджетні асигнування, та у 4 341 випадку зменшено бюджетні призначення (асигнування). Зауважимо, що кількість застосувань заходів впливу за порушення бюджетного законодавства за останні два роки значно знизилась. Так, якщо 2011 року органами Держаудитслужби (Державної контрольно-ревізійної служби) у 1 590 випадках

було призупинено бюджетні асигнування, то 2014 року – в 525 випадках, а 2015 року – в 314 випадках [13]. Така ж тенденція і щодо застосування інших фінансово-правових заходів за правопорушення у бюджетній сфері.

Як бачимо, контрольні повноваження органів Держаудитслужби України забезпечені можливістю застосування заходів впливу за порушення бюджетного законодавства, а на підставі норм КУпАП правом складати протоколи про адміністративне правопорушення, передбачене статтею 164-12 КУпАП «Порушення бюджетного законодавства». Від імені органів державного фінансового контролю протоколи мають право складати уповноважені на те посадові особи Держаудитслужби України.

Відповідно до статті 255 КУпАП протоколи про адміністративне правопорушення, передбачене статтею 164-12 КУпАП «Порушення бюджетного законодавства», мають право складати також уповноважені на те посадові особи Рахункової палати України. Однак, на відміну від правового забезпечення адміністративно-юрисдикційної діяльності органів Держаудитслужби, чіткого нормативно-правового регулювання діяльності уповноважених осіб Рахункової палати України (її територіальних органів) щодо складання та направлення протоколів про адміністративні правопорушення не має. Стандарт Рахункової палати «Порядок підготовки і проведення перевірок та оформлення їх результатів» (затверджений постановою Колегії Рахункової палати № 28-6 від 27.12.2004 р.), який ґрунтувався на нормах Закону України «Про Рахункову палату» від 11 липня 1996 р. № 315/96-ВР і втратив чинність на підставі рішення Рахункової палати від 10 листопада 2015 року № 8-8, у п. 1.7 передбачав право працівників Рахункової палати та осіб, залучених до перевірки у разі необхідності, складати протоколи про адміністративні правопорушення. Випадок необхідності вказаний у п. 3.4 цього Стандарту – у разі створення перешкод посадовою особою об'єкта перевірки в роботі суб'єкта перевірки керівник контрольної групи суб'єкта перевірки складає протокол про адміністративне правопорушення і негайно доповідає про це члену Рахункової палати, відповідальному за проведення перевірки. Протокол про адміністративне правопорушення направляється до суду за підписом Голови Рахункової палати або його заступників. Очевидно, що йшлося не про складання протоколу за вчинення адміністративного правопорушення, передбаченого статтею 164-12 КУпАП «Порушення бюджетного законодавства».

Приписи чинних законодавчих та підзаконних нормативно-правових актів, що визначають правовий статус та діяльність Рахунко-

вої палати України як суб'єкта бюджетного контролю, узагалі не містять вказівок на можливість складання протоколу про адміністративне правопорушення. Так, відповідно до п. 11 ч. 1 статті 7 Закону України «Про Рахункову палату» від 2 липня 2015 року Рахункова палата у разі виявлення ознак кримінального або адміністративного правопорушення інформує про них відповідні правоохоронні органи. Схожа норма зазначена й у статті 41 цього ж Закону [3].

Деталізовано ці законодавчі приписи у п. 2.3 Методичних рекомендацій з проведення Рахунковою палатою фінансового аудиту (затверджені рішенням Рахункової палати № 5-5 від 22.09.2015), де передбачено, що у разі виявлення фактів привласнення грошей і матеріальних цінностей, нецільового використання державних коштів і майна, порушень фінансової дисципліни, інших зловживань щодо державних матеріальних цінностей, які мають ознаки кримінального або адміністративного правопорушення, Рахункова палата інформує про них відповідні правоохоронні органи [4]. Тобто, складання протоколу про адміністративне правопорушення – порушення бюджетного законодавства та направлення його до суду ні на законодавчому, ні на підзаконному рівні фінансового законодавства не передбачено.

Аналіз статистичних даних діяльності Рахункової палати та її територіальних органів, а також практики розгляду судами справ за статтею 164-12 КУпАП дає змогу стверджувати про відсутність практики складання протоколів про адміністративне правопорушення, передбачене статтею 164-12 КУпАП «Порушення бюджетного законодавства», уповноваженими особами Рахункової палати. Крім того, реформування Рахункової палати передбачає закріплення за нею статусу вищого незалежного органу зовнішнього аудиту, що діє на підставі Міжнародних стандартів для вищих аудиторських інституцій [14, с. 33]. У цьому розумінні, на нашу думку, недоцільним є наділення такого суб'єкта адміністративно-юрисдикційними повноваженнями щодо складання протоколів про адміністративне правопорушення, оскільки таке повноваження тягне розгляд Рахункової палати як учасника адміністративно-деліктного провадження, що має певні процесуальні обов'язки (збирати докази тощо) та підлягає процесуальному контролю.

Тому доцільним є внесення змін до абзацу 36 п. 1 ст. 255 КУпАП шляхом виключення повноваження Рахункової палати складати протоколи про адміністративне правопорушення, передбачене статтею 164-12 КУпАП.

Натомість є потреба наділити такими повноваженнями посадових осіб Державної казначейської служби України. Такі особи

виконують значний обсяг роботи щодо виявлення порушень бюджетного законодавства на стадіях виконання та звітування про виконання бюджетів. Зазначена робота характеризується достатньою результативністю. Органи Державної казначейської служби України в межах повноважень, передбачених статтями 112 та 118 Бюджетного кодексу України, за порушення учасниками бюджетного процесу вимог бюджетного законодавства застосовують заходи впливу, визначені статтею 117 БК України.

У січні–вересні 2016 року органами Державної казначейської служби України оформлено 607 протоколів про порушення бюджетного законодавства та складено 652 розпорядження про зупинення операцій із бюджетними коштами на рахунках розпорядників (одержувачів) бюджетних коштів. Станом на 1 жовтня 2016 року за результатами застосованих заходів впливу розпорядниками (одержувачами) бюджетних коштів усунуто 503 порушення бюджетного законодавства на загальну суму 330,5 млн гривень [15].

Необхідність наділення повноваженнями щодо складання протоколу про адміністративні правопорушення посадових осіб Державної казначейської служби зумовлена й аналізом діянь, які становлять об'єктивну сторону адміністративно карного порушення бюджетного законодавства. У статті 164-12 КУпАП передбачено відповідальність за порушення вимог БК України під час здійснення попередньої оплати за товари, роботи та послуги за рахунок бюджетних коштів, а також порушення порядку і термінів здійснення такої оплати; здійснення платежів за рахунок бюджетних коштів без реєстрації бюджетних зобов'язань, за відсутності підтвердних документів чи при включенні до платіжних документів недостовірної інформації; взяття зобов'язань без відповідних бюджетних асигнувань або з перевищенням повноважень, установлених БК України чи законом про Державний бюджет України на відповідний рік; здійснення видатків бюджету чи надання кредитів із бюджету без встановлених бюджетних призначень або з їх перевищенням всупереч БК України чи закону про Державний бюджет України на відповідний рік та інші порушення бюджетного законодавства. Такі правопорушення (які тягнуть і фінансово-правову, й адміністративну відповідальність) можуть виявляти уповноважені особи Державної казначейської служби і складати не лише протоколи про бюджетне правопорушення щодо розпорядників та одержувачів бюджетних коштів – юридичних осіб, але й протоколи про адміністративне правопорушення щодо посадових осіб бюджетних установ. Тому доцільним є внесення змін до п. 1 статті 255 КУпАП шляхом його доповнення абзацом такого змісту: «Державної казначейської служби України (стаття 164-12);».

Висновки. Отже, суб'єктами, наділеними найбільшим обсягом повноважень щодо застосування заходів адміністративної та фінансово-правової відповідальності за правопорушення у бюджетній сфері, доцільно вважати органи Держаудитслужби України. Ці суб'єкти виявляють та документально оформляють бюджетні правопорушення, застосовують або ініціюють застосування більшості заходів впливу за порушення бюджетного законодавства, а також складають протоколи про адміністративне правопорушення, передбачене статтею 164-12 КУпАП.

Перетворення Рахункової палати України на вищий незалежний орган зовнішнього аудиту, що діє на підставі Міжнародних стандартів для вищих аудиторських інституцій, а також відсутність практики складання протоколів про адміністративне правопорушення, передбачене статтею 164-12 КУпАП, уповноваженими особами Рахункової палати України зумовлює потребу перегляду її статусу як учасника провадження у справах про адміністративні правопорушення шляхом позбавлення повноважень щодо складання протоколів у цій категорії справ. Натомість, беручи до уваги необхідність швидкого реагування на порушення бюджетного законодавства на стадіях виконання та звітування про виконання бюджетів не лише шляхом застосування заходів фінансово-правової відповідальності до розпорядників та одержувачів бюджетних коштів, але й за допомогою притягнення до адміністративної відповідальності посадових осіб цих суб'єктів, доцільним є надання уповноваженим особам Державної казначейської служби України права складати протоколи про адміністративне правопорушення, передбачене статтею 164-12 КУпАП.

1. Про утворення Державної аудиторської служби України: Постанова Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2015 р. № 868 // Офіційний вісник України. – 2015. – № 87. – Ст. 2907.

2. Деякі питання запобігання корупції в міністерствах, інших центральних органах виконавчої влади: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 5 жовтня 2016 р. № 803-р // Урядовий кур'єр. – 2016. – 12 лист. – № 213.

3. Про Рахункову палату: Закон України від 2 липня 2015 року // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 36. – Ст. 360.

4. Методичні рекомендації з проведення Рахунковою палатою фінансового аудиту, затвержені рішенням Рахункової палати від 22 вересня 2015 року № 5-5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.acrada.gov.ua/doccatalog/document/16746274/Metod_rek_fin_audit.pdf.

5. Гетьманець О. П. Правове регулювання бюджетного контролю в Україні: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / О. П. Гетьманець. – Х., 2009. – 427 с.

6. Про затвердження Положення про Міністерство фінансів України: Постанова Кабінету Міністрів України від 20 серпня 2014 року № 375 // Офіційний вісник України. – 2014. – № 69. – Ст. 1936.

7. Про затвердження Порядку взаємодії Міністерства фінансів України як головного розпорядника коштів державного бюджету та відповідальних виконавців бюджетних програм на всіх стадіях бюджетного процесу: Наказ Міністерства фінансів України від 23 серпня 2012 року № 939 // Офіційний вісник України. – 2012. – № 86. – Ст. 227.

8. Про затвердження Порядку складання та передачі за належністю довідки про порушення бюджетного законодавства та її форми: Наказ Міністерства фінансів України від 31 березня 2004 року № 238 // Офіційний вісник України. – 2004. – № 16. – Ст. 1149.

9. Про затвердження Порядку складання Протоколу про порушення бюджетного законодавства та форми Протоколу про порушення бюджетного законодавства: Наказ Міністерства фінансів України від 15 листопада 2010 року № 1370 // Офіційний вісник України. – 2010. – № 93. – Ст. 3316.

10. Про затвердження Положення про Державну казначейську службу України: Постанова Кабінету Міністрів України від 15 квітня 2015 року № 215 // Офіційний вісник України. – 2015. – № 33. – Ст. 964.

11. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо порядку застосування органами Державної казначейської служби України заходів впливу за порушення бюджетного законодавства: Наказ Державної казначейської служби України від 29 грудня 2012 року № 394 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://treasury.gov.ua/main/uk/publish/category/215061>.

12. Про затвердження Положення про Державну аудиторську службу України: Постанова Кабінету Міністрів України від 3 лютого 2016 року № 43 // Офіційний вісник України. – 2016. – № 12. – Ст. 506.

13. Звіти про результати діяльності органів Держаудитслужби та її територіальних органів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dkrs.gov.ua/kru/uk/publish>.

14. Невідомий В. І. Теоретико-практичні аспекти реформування Рахункової палати України у вищу аудиторську інституцію / В. І. Невідомий // Фінанси України. – 2014. – № 2. – С. 30–43.

15. Інформація щодо зупинення операцій з бюджетними коштами за січень–вересень 2016 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.treasury.gov.ua/main/uk/publish/article/337791>.

Назар Ю. С., Проць И. М. Субъекты применения мер административной и финансово-правовой ответственности за нарушение бюджетного законодательства

Исследована деятельность субъектов, наделенных правом применения мер административной и финансово-правовой ответственности за нарушение бюджетного законодательства. Проанализированы полномочия Счетной палаты Украины, Министерства финансов Украины, органов Государственной казначейской службы и Государственной аудиторской службы по привле-

чению виновных в нарушении бюджетного законодательства лиц к административной и финансово-правовой ответственности.

Выделены основные проблемы деятельности субъектов, уполномоченных применять меры административной и финансово-правовой ответственности за правонарушения в бюджетной сфере. Предложено пересмотреть целесообразность наделения Счетной палаты Украины полномочиями по составлению протоколов об административном правонарушении, предусмотренном статьей 164-12 КУоАП, и обоснована необходимость наделить такими полномочиями органы Государственной казначейской службы Украины.

Ключевые слова: нарушение бюджетного законодательства, административная ответственность, финансово-правовая ответственность, меры воздействия, субъекты применения мер воздействия.

Nazar Yu. S., Prots I.M. Subjects of application of measures of administrative, financial and legal responsibility for violation of budget legislation

The article studies the activity of subjects with the right of application of measures of administrative, financial and legal responsibility for violation of budget legislation. Analyzed the powers of the accounting chamber of Ukraine, Ministry of Finance of Ukraine, bodies of State Treasury service and the State audit service on the perpetrators of the violation of the budget legislation of persons to administrative and financial responsibility.

The expediency of allocation of the main problems of activities of entities authorized to apply measures of administrative and administrative-legal liability for offences in the public sector. Invited to reconsider the appropriateness of granting the accounting chamber the powers to draw up protocols on administrative offense under article 164-12 Art, and to confer such powers to the bodies of State Treasury service of Ukraine.

The conversion of the accounting chamber of Ukraine at the highest independent external audit institution that operates on the basis of International standards for Supreme audit institutions, as well as the lack of practice of drawing up protocols on administrative offense under article 164-12, Art, authorized persons of the accounting chamber of Ukraine predetermines the necessity of reconsideration of its status as the participant of manufacture on Affairs about administrative offences by the prison authority to develop protocols for this category of cases.

Taking into account the need for rapid response to violations of budget legislation in the stages of implementation and reporting on the implementation of budgets not only by means of taking financial and legal responsibility to managers and recipients of budgetary funds, but also by bringing to administrative responsibility of officials of these entities, it is appropriate to provide to the authorized persons of the State Treasury service of Ukraine the right to draw up protocols on administrative offence under article 164-12, Art.

Key words: violations of the budget legislation, administrative responsibility, financial responsibility, measures, influence, subjects of application of measures of influence.

Стаття надійшла 22 листопада 2016 р.

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕДУРИ РОЗГЛЯДУ ЗВЕРНЕНЬ У ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СУДІ З ПРАВ ЛЮДИНИ В КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ

З'ясовано особливості процедури розгляду звернень у Європейському суді з прав людини у кримінальних провадженнях.

Проаналізовано Європейську конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод у частині звернення до Європейського суду з прав людини зі заявою про порушення прав осіб безпосередньо в процесі кримінального провадження. Зазначено етапи розгляду індивідуальної заяви та повноваження суддів, що здійснюють її розгляд.

Ключові слова: *Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, Європейський суд з прав людини, індивідуальна заява, кримінальне провадження.*

Постановка проблеми. 17 липня 1997 року Верховна Рада України ратифікувала Європейську конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року (далі – Європейська конвенція). Власне з цієї дати для України розпочався якісно новий етап правового розвитку й реформування, зміст якого полягає у наближенні національної правової системи до європейських стандартів шляхом перенесення європейських правових цінностей, що, здебільшого, знаходять своє практичне втілення та вираз у прецедентному праві Європейського суду з прав людини (далі – Європейський суд), на український ґрунт.

Права людини є найвищою цінністю, що охороняється демократичною державою, а тому повинні бути створені відповідні правові механізми їх забезпечення та захисту. Особливо гостро питання захисту прав людини постає в процесі кримінального провадження. Вчинивши кримінальне правопорушення, особа, підозрювана чи обвинувачена в його скоєнні, в суспільстві перетворюється на антисоціальний елемент, навіть без доказу її вини.

Згідно з чинним законодавством України, сторонам кримінального провадження дозволено застосовувати будь-які не заборонені законом засоби захисту власних прав, одним із яких є звернення до Європейського суду.

За кількістю скарг до Європейського суду Україна посідає одне з перших місць серед інших країн-членів Ради Європи, а це свідчить про недостатню ефективність діяльності національних правозахисних інституцій, які не спроможні забезпечити своїм громадянам належний захист їхніх прав і свобод, гарантованих Конституцією України.

З огляду на це доречно дослідити процедури розгляду звернень у Європейському суді у кримінальному провадженні.

Стан дослідження. Проблематика вивчення діяльності Європейського суду знайшла своє відображення у працях таких учених, як: М. Буроменський, П. Євграфов, Н. Железна, Н. Пиріг, І. Мельник, Д. Супрун, А. Червяцова, С. Шевчук та ін.

Метою статті є аналіз процедури розгляду звернень у Європейському суді в кримінальних провадженнях.

Виклад основних положень. Європейський суд є однією із основних міжнародних правозахисних інституцій загальноєвропейської системи захисту прав людини. Рішення й рекомендації Європейського суду впливають на становлення, реформування та модернізацію сучасних національних правозахисних систем, на практичне застосування європейських правових стандартів у прийнятті рішень національними судами. Вплив рішень цього Суду позначається й на формуванні національних стандартів і нормативів захисту прав людини в Україні.

Провідною метою створення Європейського суду є забезпечення дотримання державами-членами Ради Європи їхніх зобов'язань за Європейською конвенцією та протоколами до неї.

Відповідно до статей 33 та 34 Європейської конвенції, на розгляд Європейського суду може бути подано дві категорії скарг – міждержавні та індивідуальні [2].

Згідно зі статтею 33 Європейської конвенції, будь-яка держава-учасниця може звернутися до Європейського суду зі скаргою на дії іншої держави-учасниці, які порушують положення Конвенції та протоколів.

За ст. 34 Європейської конвенції, суб'єктами подання індивідуальних скарг можуть бути будь-які особи, неурядові організації або групи осіб. Безумовно, найбільшу кількість скарг Європейський суд отримує від фізичних осіб, при цьому не має значення, чи є заявник повнолітньою особою, чи має повний обсяг дієздатності, чи є громадянином держави-учасниці Європейської конвенції, іноземцем чи особою без громадянства.

Задля прийняття скарги Європейським судом до розгляду потрібно, щоби заявник був жертвою порушення конвенційного права, позаяк конвенція не передбачає можливості розгляду абстрактних

скарг, тобто скарг на порушення прав людини загалом. Отже, заявник має показати, що він або вона особисто постраждали від дій, які становлять предмет скарги. У разі подання скарги юридичною особою її представники мають довести, що були порушені права саме цієї установи або організації.

Крім того, скарги можуть подавати особи, які опосередковано потерпіли від фактів, котрі вони оскаржують (наприклад, родичі загиблій особи у випадку ствердження порушення статті 2 Європейської конвенції – право на життя). Питання про те, чи може «опосередкована» жертва бути суб'єктом звернення, вирішується Європейським судом у кожному окремому випадку з урахуванням обставин справи [8].

У ст.ст. 2, 3 Протоколу № 7 до Європейської конвенції прямо передбачено діяльність Європейського суду у сфері розгляду звернень у кримінальних провадженнях. Ст. 2 цього Протоколу зазначає, що кожен, кого суд визнав винним у вчиненні кримінального правопорушення, має право на перегляд судом вищої інстанції факту визнання його винним або винесеного йому вироку. Здійснення цього права, включаючи підстави, на яких воно може бути здійснено, регулюється законом. Із цього права можуть поширюватися винятки для передбачених законом незначних правопорушень або коли відповідну особу судив у першій інстанції найвищий суд, або коли її було визнано винною і засуджено після оскарження виправдувального вироку.

У ст. 3 зазначено, що якщо остаточним рішенням особу було засуджено за вчинення кримінального правопорушення і якщо на підставі нового чи нововиявленого факту, який беззаперечно доводить наявність судової помилки, винесений їй вирок було потім скасовано або її було помилувано, то ця особа, яка зазнала покарання внаслідок такого засудження, одержує відшкодування згідно зі законом або практикою відповідної держави, якщо тільки не буде доведено, що зазначений невідомий факт не було свого часу виявлено повністю або частково з вини цієї особи [6].

Процедура розгляду справ Європейським судом регламентована Європейською конвенцією та Регламентом суду.

Проаналізувавши Європейську конвенцію та Регламент, Н. М. Пиріг зазначає, що Європейський суд не розглядає кримінальних проваджень і не ухвалює вироків винним у вчиненні злочину. Натомість, основна функція Європейського суду полягає в перевірці дотримання державами, що ратифікували Європейську конвенцію, обов'язків, передбачених нею, і, відповідно, винесенні рішень стосовно наявності чи відсутності порушень державою положень Європейської конвенції. Європейський суд розрізняє три випадки, коли наявні

порушення Європейської конвенції: 1) порушення Європейської конвенції органами державної влади або їхніми посадовими особами, наприклад, у разі застосування протизаконних заходів впливу (тортур) до осіб у процесі здійснення правоохоронними органами досудового слідства; 2) не провадження з боку органів державної влади розслідувань відповідних порушень основних норм Європейської конвенції, що унеможливує відновлення порушених прав особи; 3) коли держава не забезпечує захист прав громадян у разі їх грубого порушення [4, с. 58].

Початком провадження вважається, як правило, дата прийняття заяви, тобто дата першого повідомлення від заявника, в якому викладено, принаймні у стислій формі, предмет заяви. Це правило має неабияке практичне значення, оскільки такий первинний лист до Європейського суду перериває перебіг шестимісячного терміну, встановленого п. 1 ст. 35 Європейської конвенції. Втім, для того щоб це правило «спрацювало», слід протягом наступних восьми тижнів подати заповнений формуляр заяви. В іншому разі датою, за якою буде обчислюватися шестимісячний термін (від дати постановлення остаточного рішення на національному рівні), передбачений для звернення до Європейського суду, вважатиметься дата відправлення заповненого формуляра, а не дата первинного листа [5].

Після отримання первинного листа або заповненого формуляра заяви Секретаріат Європейського суду порушує справу, номер якої має зазначатись у всьому подальшому листуванні. Останнім часом Секретаріат надсилає заявникові також етикетки зі штрих-кодом, які слід використовувати у кореспонденції. Далі заяву вносять у реєстр справ, що підлягають розгляду Європейським судом.

Після завершення комунікації між заявником та Секретаріатом та обміну процесуальними документами між заявником та урядом – за посередництва Секретаріату – розпочинається стадія прийняття рішення щодо прийнятності заяви для розгляду її по суті [7].

Розгляд справ у Європейському суді здійснюється суддею одноособово, комітетами у складі трьох суддів, Палатами у складі семи суддів і Великою Палатою у складі сімнадцяти суддів.

Суддя, який засідає одноособово, вирішує питання про прийнятність скарги. В одноособному засіданні не може брати участь суддя, обраний від держави-відповідача у справі (зацікавленої держави). Якщо суддя, який засідає одноособово, не оголошує заяву непринятною або не вилучає її з реєстру справ, то цей суддя передає її до комітету або Палати для подальшого розгляду. Визнання скарги непринятною, прийняття рішення про вилучення її зі списку судових справ є остаточним і оскарженню не підлягає.

Рішення про передачу скарги на розгляд до Комітету або Палати Європейського суду не є рішенням про визнання скарги прийнятною. У цьому разі питання про прийнятність скарги залишається невирішеним. Визнати заяву прийнятною одноосібний суддя Європейського суду не в праві.

Комітет у складі трьох суддів може прийняти одне з двох рішень: 1) оголосити індивідуальну заяву непринятною або вилучити її з реєстру справ, якщо таке рішення може бути прийнято без додаткового вивчення; 2) оголосити заяву прийнятною і одночасно постановити рішення по суті, якщо покладене в основу справи питання стосовно тлумачення або застосування Конвенції є предметом добре установленої практики Європейського суду. Ухвали Комітету щодо прийнятності та його рішення по суті справи є остаточними.

Проаналізувавши ст. 29 Європейської конвенції, можна дійти висновку, що коли одноосібний суддя і комітет з трьох суддів не змогли прийняти рішення з приводу прийнятності скарги, враховуючи складність справи, а також якщо комітет не прийняв рішення по суті, то рішення щодо прийнятності і суті індивідуальних заяв приймає Палата у складі семи суддів, причому ухвалу щодо прийнятності може виносити окремо.

Ст. 43 Європейської конвенції зазначає, що рішення палати може бути оскарженим до Великої палати упродовж трьох місяців від дати його постановлення. Клопотання про перегляд справи розглядає колегія у складі п'яти суддів Великої палати. Якщо колегія з п'яти суддів задовольняє клопотання, то Велика палата виносить нове рішення після розгляду справи по суті.

Втім, якщо справа, яку розглядає Палата, порушує істотні питання щодо тлумачення Європейської конвенції чи Протоколів до неї, або якщо вирішення питання, яке вона розглядає, може мати наслідком несумісність із рішенням, постановленим Європейським судом раніше, Палата може в будь-який час до постановлення свого рішення відмовитися від розгляду справи на користь Великої палати, якщо жодна зі сторін у справі не заперечує проти цього [7].

На першій стадії розгляду спору сторони подають секретареві Європейського суду різні письмові документи. Потім Європейський суд переходить до публічних слухань. Зацікавлені держави є сторонами у справі. У слуханнях бере участь і Європейська комісія з прав людини, скеровуючи одного або більше своїх членів до Європейського суду як делегатів. Однак Комісія не є стороною в суперечці, вона надає Європейському суду сприяння в плані захисту публічних інтересів. У Статуті Європейського суду записано, що особа може заявити про

своє бажання брати участь у слуханні. Її інтереси в Європейському суді може представляти адвокат, який зазвичай уже брав участь у цьому спорі на стадії розгляду Комісією [1].

Під час розгляду справи сторони можуть вести перемовини про досягнення дружнього врегулювання (аналог мирової угоди). Європейський суд у цьому виступає як «дружній посередник» – він «надає себе в розпорядження заінтересованих сторін для забезпечення дружнього врегулювання спору на основі поваги до прав людини», тобто сприяє веденню таких переговорів, але не втручається в них. Процедура дружнього врегулювання є конфіденційною. Якщо його досягнуто, Європейський суд ухвалює відповідне рішення і вилучає справу з реєстру [5].

Значна частина справ розглядається Європейським судом у порядку письмового провадження, не призначаючи усного слухання.

Палата може за клопотанням сторони або з власної ініціативи вирішити провести усне слухання по суті, якщо вона вважає, що цього вимагають її функції згідно з Європейською конвенцією. Як було зазначено вище, слухання проходять у відкритому засіданні, якщо Європейський суд у виняткових випадках не вирішує інакше. Найчастіше публічному слуханню передують коротке підготовче засідання, на якому уточняють, чи нема у суддів будь-яких додаткових пропозицій щодо розгляду цієї справи.

Судові слухання організує та спрямовує Голова палати. У них беруть участь, як правило, дві сторони – заявник і Уряд зі своїми адвокатами, представниками та радниками; іноді до процесу залучається третя сторона (держава-учасник Європейської конвенції, громадянином якої є заявник, якщо заяву подано проти іншої держави-учасниці), а також запрошуються експерти, свідки або інші особи, котрих треба заслухати.

Під час проведення слухань діє негласний принцип економії часу, що, втім, не шкодить якості розгляду справи. Економія часу є результатом належної підготовки слухань, чіткої організації та установлених традицій. Європейському суду не відомі багатоденні засідання – тривалість публічних засідань палати зазвичай не перевищує трьох-чотирьох годин.

По завершенні публічних слухань палата проводить нараду, яка відбувається за закритими дверима. Крім суддів, на такому засіданні палати можуть бути присутніми Секретар Європейського суду, а також інші працівники канцелярії та перекладачі, допомога яких вважається необхідною. Присутність жодної іншої особи не допускається без спеціальної ухвали Європейського суду [5].

На першій нараді судді обговорюють усі важливі правові питання, які мають бути відображені в тексті рішення. На другому засіданні палати голосують по остаточному тексту рішення, підготовленому редакційною групою суддів.

Рішення Європейського суду виносяться більшістю голосів присутніх суддів. За однакової кількості голосів проводиться повторне голосування, а якщо голоси знову поділилися порівну, вирішальним є голос Голови.

Рішення підписують Голова палати та секретар.

Європейський суд виносить рішення більшістю голосів. Рішення Європейського суду – остаточне і має обов'язковий характер для заінтересованої держави. Якщо суд встановлює порушення Європейської конвенції, то може забезпечити справедливу компенсацію потерпілому.

Всі остаточні рішення Європейського суду є обов'язковими до виконання для держав-відповідачів, які, за ст. 46 Європейської конвенції, зобов'язалися виконувати їх.

Висновки. Отже, діяльність Європейського суду демонструє та підтверджує безперечно актуальність і необхідність існування цієї інституції і в системі міжнародних та європейських міждержавних організацій, і в системі міжнародних органів захисту прав людини. Однією з основних цілей взаємодії України з Радою Європи, яка здійснюється в дусі партнерства, є вдосконалення вітчизняного законодавства та відповідності його міжнародним стандартам захисту прав людини.

Важливим процедурним моментом у системі здійснення правосуддя є розгляд і вирішення Європейським судом індивідуальних заяв громадян із вимогами до України стосовно відновлення порушених у процесі кримінального провадження їхніх прав та свобод.

Заяви до Європейського суду осіб – сторін кримінального провадження, чії права, що гарантуються Європейською конвенцією, було порушено, можна подавати тільки через порушення кримінально-процесуальних норм.

Тобто Європейський суд розглядає заяви про порушення прав осіб безпосередньо в процесі кримінального провадження, під час проведення тих чи інших процедур, проте не виносить рішень стосовно наявності чи міри вини особи у вчиненні злочину.

Це підтверджено і нормами Кримінального процесуального кодексу України, у ст. 445 якого зазначено, що підставами для перегляду судових рішень Верховним Судом України, котрі набрали законної сили, з-поміж іншого, є встановлення міжнародною судовою устано-

вою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення останньою міжнародних зобов'язань під час вирішення справи судом.

1. Європейський суд з захисту прав людини [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrbukva.net/14709-Evropeiyskiiy-Sud-po-zashite-prav-cheloveka.html>

2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_004

3. Кримінальний процесуальний кодекс України: чинне законодавство зі змінами та допов. станом на 01.04.2016 р.: (офіц. текст). – К.: Паливода А. В., 2016. – 328 с.

4. Пиріг Н. М. Особливості провадження по кримінальних справах у Європейському суді з прав людини та проблеми виконання їх рішень на території України / Н. М. Пиріг // Європейські перспективи. – 2013. – № 11. – С. 57–59.

5. Порядок розгляду справ у Європейському суді з прав людини [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://studopedia.org/14-2395.html>.

6. Протокол Ради Європи до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 22.11.1984 р. № 7 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_804.

7. Процедура розгляду справ у Європейському суді з прав людини [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pidruchniki.com/1194121354890/pravo/protsedura_rozglyadu_sprav_yevropeyskomu_sudi_prav_lyudini.

8. Червяцова А. О. Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. Європейський суд з прав людини: навч. посібник / А. О. Червяцова. – Х.: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2011. – 136 с.

Хитра А. Я., Дашак Я. О. Особенности процедуры рассмотрения обращений в Европейском суде по правам человека в уголовных производствах

Уяснены особенности процедуры рассмотрения обращений в Европейском суде по правам человека в уголовных производствах.

Проанализированы Европейская конвенция о защите прав человека и основных свобод в части обращения в Европейский суд по правам человека с заявлением о нарушении прав лиц непосредственно в процессе уголовного производства. Указаны этапы рассмотрения индивидуальной жалобы и полномочия судей, осуществляющих ее рассмотрение.

Ключевые слова: *Европейская конвенция о защите прав человека и основных свобод, Европейский суд по правам человека, индивидуальное заявление, уголовное производство.*

Khytra A. Y., Dashchak Y. O. Features of the procedure of appeals in the European Court of Human Rights in criminal proceedings

The features of the procedure of appeals in the European Court of Human Rights in criminal proceedings are studied. It is indicated that the decisions and

recommendations of the European Court of Human Rights affect the formation, reformation and modernization of national standards and regulations of protection of human rights in Ukraine. Within the article the Protocol of the Council of Europe to the Convention on Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms No 7 which directly provides the activities of the European Court in the scope of consideration of criminal proceedings. The European Convention of Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms and the Rules of the Court in the part of the appeal to the European Court of Human Rights to declare the violation of the rights of persons directly in the course of criminal proceedings have been analysed. On this basis it has been determined that: the subjects of individual complaints can be any person, nongovernmental organizations or groups of individuals; the trial is carried out by a single judge, by the committees of three judges, by the Chambers of seven judges and by the Grand Chamber of seventeen judges. The authorities of each entity of consideration of individual applications on violations of the rights of persons during criminal proceedings have been examined. The European Court of Human Rights does not make decisions regarding the existence or extent of guilty to a crime, and examines the applications on violations of rights of persons directly in the course of criminal proceedings, during certain procedural actions or inaction.

Key words: *European Convention on Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, European Court of Human Rights, individual application, criminal proceedings.*

Стаття надійшла 23 листопада 2016 р.

УДК 342.951(477):334.7

**Л. Г. Чистоклетов,
О. Л. Хитра**

СТАН ФОРМУВАННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ В УКРАЇНІ ТА НАПРЯМИ ЙОГО ВДОСКОНАЛЕННЯ

Проаналізовано проблемні питання формування адміністративно-правового забезпечення безпеки суб'єктів господарювання в Україні. Визначено принципи діяльності ефективної системи адміністративно-правового забезпечення безпеки суб'єктів господарювання. Доведено, що безпека суб'єктів господарювання повинна мати характер самоорганізації, яка полягає в необхідності створення належних умов вільного розвитку недержавного сектора безпеки. Досліджено та запропоновано напрями державної політики в зазначеній сфері.

Ключові слова: *господарська діяльність, державна політика, безпека, суб'єкти господарювання, адміністративно-правове забезпечення.*

Постановка проблеми. Вивчення проблем формування адміністративно-правового забезпечення безпеки суб'єктів господарювання в Україні свідчить, що наявні засоби державно-правового регулювання та традиційні методи адміністративно-правового забезпечення безпеки суб'єктів господарювання виявляються в нинішній ситуації малоефективними і навіть неприйнятними для організації захисту законних інтересів господарської діяльності. На підтвердження цього, слід погодитися з думкою генерала В. Крутова, що «сучасна державна політика в галузі організації безпеки господарюючих суб'єктів є відносно слабкою, вітчизняне законодавство із зазначеного питання – недосконалим, а участь інститутів громадянського суспільства в цьому процесі – мінімальною. На сьогодні в Україні відсутня ефективна, високоорганізована система безпеки бізнесу, яка б відповідала інтересам національної економіки, міжнародним стандартам та задовольняла потреби кожного суб'єкта підприємницької діяльності» [1].

Отже, зміни сучасних умов функціонування господарської діяльності зумовлюють потребу в формуванні та впровадженні сучасних напрямів, методів та способів реалізації цільових настанов суб'єктам господарювання із забезпеченням їх конкурентоспроможності у довгостроковій перспективі.

Стан дослідження. Варто зазначити, що вирішенню проблем пошуку вдалої моделі та ефективних шляхів адміністративно-правового забезпечення безпеки суб'єктів господарювання в Україні як окремого напрямку наукового пошуку в науковій літературі недостатньо приділено уваги. В статті послуговувалися роботами таких науковців, як: А. Амеліна, О. Іваницька, М. Зубок, О. Мішин, Є. Невжичийський, В. Рубцов, Г. Яловий та ін.

Метою статті є теоретичне обґрунтування наукової позиції щодо формування шляхів вирішення проблемних питань наявного стану адміністративно-правового забезпечення безпеки суб'єктів господарювання в Україні, які повинні позитивно вплинути на соціальні, політичні, ідеологічні та економічні передумови розвитку господарської діяльності.

Виклад основних положень. Серед причин і умов незадовільного стану безпеки суб'єктів господарювання виокремлюють суперечливість національного законодавства, відсутність необхідного коректування правоохорони та правозастосування, організаційну слабкість механізмів узгодження інтересів держави та суб'єктів господарювання, недосконалість інституту страхування господарських ризиків, відсутність кваліфікованого юридичного консультування тощо.

Із цього приводу в навчальному посібнику за редакцією М. Зубка доволі слушно зауважено, що «... відсутність досконалої

правової бази для забезпечення безпеки підприємницької діяльності та неналежна підтримка зусиль підприємців щодо їх захисту з боку держави значним чином позначились на сучасному стані безпеки бізнесу... Важливою особливістю забезпечення безпеки вітчизняного підприємництва є те, що безпека не завжди концентрує свої зусилля навколо економічних інтересів суб'єктів господарювання, при організації заходів захисту та протидії загрозам фінансово-господарській, комерційній та виробничій діяльності не надаються необхідні пріоритети» [2, с. 5].

У цьому контексті Г. Яловий, О. Іваницька й А. Костюк наголошують, що особливо гостро проблема забезпечення економічної безпеки виникає в ситуації, що пов'язана з підприємницьким ризиком, недобросовісною конкуренцією, а також слабкістю або відсутністю необхідної законодавчої бази діяльності суб'єктів господарювання [3].

О. Мішин та С. Мішина до зазначеного переліку причин незадовільного стану безпеки суб'єктів господарювання слушно додають несприятливий соціально-економічний та політичний простір в Україні [4, с. 87].

Аналізуючи зазначене, слід констатувати, що найголовніша проблема в досліджуваному контексті, на нашу думку, – це відсутність у держави потреби в розвитку цивілізованого вітчизняного господарювання, безпека діяльності якого повинна бути захищена від загроз, що негативно впливають на економічну спроможність суб'єкта господарювання. Водночас у сфері безпеки суб'єктів господарювання повинен бути своєрідний, чітко структурований ринок послуг, а саме заходи, які можуть бути прийняті за безпосередній захист суб'єктів господарської діяльності від тих чи інших загроз, безумовно, необхідні, але не є єдиною гарантією його безпеки. Тому ринок безпеки здебільшого має охоплювати й інші гарантії, пов'язані зі стабільністю відносин і забезпеченням умов розвитку господарювання. Кожна з цих гарантій вимагає подальшої законодавчої конкретизації, яка повинна ґрунтуватися на відповідній системі принципів. До таких принципів формування ефективної системи адміністративно-правового забезпечення безпеки суб'єктів господарювання відносимо:

1. Механізм адміністративно-правового забезпечення безпеки суб'єктів господарювання має бути спрямований на вирішення завдань, функціонально реалізованих державними та недержавними правоохоронними органами, громадськими інститутами і приватними охоронними підприємствами.

2. Формування механізму адміністративно-правового забезпечення безпеки суб'єктів господарювання здійснюється на принципах

гласності та відкритості із залученням широкої системи громадських інститутів.

3. Діяльність державних та недержавних правоохоронних органів та громадськості в адміністративно-правовому забезпеченні безпеки суб'єктів господарювання повинна бути підзвітною.

4. Взаємодію державних та недержавних правоохоронних органів, їх правовий статус та види діяльності, що здійснюється на підставі чіткого та однозначного адміністративно-правового регулювання.

5. Інформування громадськості правоохоронними органами та об'єднаннями громадян про криміногенний стан стосовно протидії злочинності в сфері забезпечення безпеки суб'єктів господарювання та гарантії від свавілля державних та правоохоронних органів.

6. Під час формування механізму адміністративно-правового забезпечення безпеки суб'єктів господарювання головними критеріями у підборі персоналу мають бути високий, об'єктивно оцінюваний професіоналізм, компетентність та добросовісність, сформованих на дотриманні Конституції України та принципів господарської діяльності.

На підставі цього, ми вважаємо, що безпека суб'єктів господарювання насамперед повинна мати характер самоорганізації. В цьому аспекті пріоритетна роль держави полягає в необхідності створення належних умов вільного розвитку недержавного сектору безпеки. Стратегія, яка ґрунтується на розвитку інститутів адміністративного права, дасть змогу суб'єктам господарювання забезпечити собі надійний захист від правопорушень.

Питання адміністративно-правового забезпечення безпеки суб'єктів господарювання пов'язані з господарським ризиком. Тому розвитку системи страхування та розгортання за участю держави нормальної страхової діяльності у сфері безпеки, спрямованої на зниження ризиків у господарській діяльності, неможливо обходитись. Із цього приводу А. Амеліна зробила висновок про безумовну корисність застосування страхування як способу усунення або обмеження ризику і для окремих осіб, і для всієї держави загалом. Усуваючи або обмежуючи ризик, страхування надає носієві господарської діяльності можливість без страху здійснювати таку діяльність [5, с. 259]

Зауважимо, що зазначене стосується і страхування відомостей, що містять комерційну таємницю.

Третейські суди, зокрема ті, що мають міжнародний статус, акціонерні державні страхові компанії, позабюджетні фонди фінансової підтримки правоохоронних заходів, недержавний сектор безпеки, навчальні, консультаційні та технічні центри, дослідні структури в галузі інвестиційних ризиків, редакційно-видавничий комплекс – усе це

повинно працювати в єдиному механізмі адміністративно-правового забезпечення безпеки суб'єктів господарювання.

У нормативних актах, що регламентують діяльність правоохоронних органів та громадських інститутів щодо адміністративно-правового забезпечення безпеки суб'єктів господарювання, можуть міститися положення про: ради з безпеки господарювання; інші структурні формування, що забезпечують її безпеку діяльності; порядок взаємодії правоохоронних органів та громадських інститутів щодо адміністративно-правового забезпечення безпеки суб'єктів господарювання.

Необхідність систематизованих знань про те, за допомогою яких форм та методів здійснювати пошук оптимальної безпеки діяльності, в якому напрямі її реалізувати, є основною проблемою розвитку суб'єктів господарювання. Поряд із неузгодженими питанням адміністративно-правового забезпечення виникають також проблеми, з якими господарюючі суб'єкти не можуть впоратися, і це насамперед пов'язано з наявною хаотичною інфраструктурою господарської діяльності, яка зводиться до дефіциту професійних знань і необхідної ділової інформації.

Водночас механізмів інформаційного забезпечення суб'єктів господарювання немає. Суб'єкти господарювання залишилися наодинці зі всіма проблемами правового, економічного, соціального, технічного та методичного характеру, що негативно впливає на їх працездатність та зводить нанівець всі зусилля щодо реалізації адміністративно-правового забезпечення безпеки суб'єктів господарювання.

Досягти сприятливих умов у безпеці діяльності, за яких господарюючий суб'єкт почувався б комфортно в інформаційному та технічному забезпеченні, користуючись водночас недорогим та доступним обладнанням, навряд чи початківцю вдасться, навіть якщо він володіє перспективною технологією виробництва. Фінансові розрахунки тільки тоді відповідатимуть реаліям, коли почнуть виконуватися за відповідною методикою, розробленою спеціально для передбачення «неприємних несподіванок».

Нині чималою проблемою є криміногенна ситуація у господарській діяльності. З цього приводу, окремі дослідники доволі вдало підкреслюють, що серед основних проблем подальшого розвитку підприємницької діяльності, безумовно, була й є її непомірна криміналізація [6, с. 22].

Висновки. Отже, з метою вдосконалення механізму адміністративно-правового забезпечення безпеки суб'єктів господарювання необхідно сформувати ефективну систему державно-правового регу-

лювання в зазначеній сфері, яка повинна здійснюватися за допомогою розробки правових норм, створення необхідного державного апарату із сприяння їх діяльності та контролю. Ми вважаємо, що в цьому процесі повинні брати активну участь і державні та недержавні правоохоронні органи, і громадська інституція.

З огляду на ці міркування слід, на нашу думку, виокремити такі головні напрями адміністративно-правового забезпечення безпеки суб'єктів господарювання в Україні, які повинні бути спрямовані на:

1. *Зміцнення державної політики правової, економічної та інформаційної відкритості* як умови попередження правопорушень.

2. *Удосконалення механізму нормативно-правового регулювання* в галузі адміністративно-правового забезпечення безпеки суб'єктів господарювання.

3. *Надання державної гарантії* юридичної рівності суб'єктам господарювання та однакового їм права доступу до матеріальних, фінансових, трудових, інформаційних та природних ресурсів.

4. *Удосконалення правового захисту від потенційних загроз* безпеці суб'єктів господарювання від протиправного зовнішнього впливу.

5. *Формування новітніх методів та форм здійснення державного контролю* в забезпеченні діяльності суб'єктів господарювання.

6. *Захист інтелектуальної власності*, спрямованого на реалізацію практики ефективного використання його об'єктів у забезпеченні безпеки діяльності господарюючих суб'єктів.

7. *Модернізацію державних заходів* щодо безпеки діяльності суб'єктів господарювання від кримінального впливу. Формування єдиної державної методики прогнозування вчинення проступків та злочинів.

8. *Удосконалення механізму взаємодії державного та недержавного сектору безпеки суб'єктів господарювання.*

9. На підставі аналізу позитивного зарубіжного досвіду державної та недержавної правоохоронної діяльності служб безпеки *формування методики протидії злочинним та рейдерським захопленням.*

10. *Створення сприятливого інформаційно-правового поля* для розвитку українського бізнесу за кордоном. Відпрацювання механізмів взаємодії з національними засобами масової інформації зарубіжних партнерів України.

11. *Удосконалення адміністративно-правових заходів, спрямованих на зменшення загроз, пов'язаних із корупцією державних чиновників.*

12. *Вироблення сучасних форм та методів* щодо реального переосмислення державної підтримки господарських ризиків у галузях, пов'язаних із вирішенням завдань загальнонаціонального значення.

13. *Розвиток та вдосконалення діяльності недержавного сектора безпеки в сфері забезпечення безпеки суб'єктів господарювання.*

1. Проблеми становлення недержавних суб'єктів сектору безпеки в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ippi.org.ua/kruglii-stil-»problemi-stanovlennya-nederzhavnikh-sub-»ektiv-sektoru-bezpeki-v-ukraini»>

2. Зубок М. І. Економічна безпека суб'єктів підприємництва: навч. посібник / М. І. Зубок, В. С. Рубцов, С. М. Яременко, В. Г. Гусаров. – К.: Міжнародний фонд соціальної адаптації, 2012. – 226 с.

3. Яловий Г. К. Податкова політика в контексті забезпечення економічної безпеки підприємства / Г. К. Яловий, О. В. Іваницька, А. Костюк; Національний технічний університет України «КПІ». – 2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: economy.kpi.ua/files/files/43_kpi_2012.doc.

4. Мішин О. Ю. Сутність поняття «економічна безпека підприємства» / О. Ю. Мішин, С. В. Мішина // Вісник економіки транспорту і промисловості. – 2012. – № 38. – С. 86–92.

5. Амеліна А. С. Страхування як нетрадиційний вид забезпечення виконання зобов'язань / А. С. Амеліна // Науковий вісник Національного університету ДПС України (економіка, право). – 2012. – № 2. – С. 254–260.

6. Невмержицький Є. Ф. Проблеми протидії криміналізації підприємницької діяльності / Є. Ф. Невмержицький // Теоретико-методологічні підходи до розуміння приватного права в умовах правової держави. – 2012. – С. 22–27 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.nbuiv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Ppip/2011_10/Nevmerzyskiy.pdf.

Чистоклетгов Л. Г., Хитра А. Л. Состояние формирования административно-правового обеспечения безопасности субъектов хозяйствования в Украине и направления его совершенствования

Проанализированы проблемные вопросы формирования административно-правового обеспечения безопасности субъектов хозяйствования в Украине. Определены основные принципы деятельности эффективной системы административно-правового обеспечения безопасности субъектов хозяйствования. Доказано, что безопасность субъектов хозяйствования должна иметь характер самоорганизации, которая заключается в необходимости создания надлежащих условий свободного развития негосударственного сектора безопасности.

Ключевые слова: хозяйственная деятельность, государственная политика, безопасность, субъекты хозяйствования, административно-правовое обеспечение.

Chystokletov L. G., Khytra O. L. The state of forming administrative and legal provision of subjects of economic activity in Ukraine and ways of their improvement

The article deals with the problems of forming administrative and legal security of economic entities in Ukraine based on theoretical and practical aspects

of economic development. The study of these problems proves that the existing means of public and legal regulation and traditional methods of administrative and legal security of economic entities in the current situation are not enough effective and even unacceptable for the protection of the legitimate interests of the economic activity.

The changes of the modern conditions of functioning of economic activity stipulates the need for the development and implementation of modern methods and ways of realizing principal policies for economic entities to guarantee their competitiveness. The principles of functioning of the system of administrative and legal security of subjects are determined. The security of economic entities should have the character of self-organization; this is the need to create appropriate conditions for the free development of the non-governmental sector of security. The ways of the State policy in the sphere of security aimed at the development of economic activity, which is an integral component of national security and economic growth of statehood are investigated and proposed.

The reasons and conditions of the unsatisfactory state of the security of economic entities are inconsistency of the national legislation, lack of the necessary adjustment of law enforcement, organizational weakness of the mechanisms for coordination of the interests of the State and the entities, imperfection of the institution of economic perils insurance, lack of qualified legal advice, etc.

It is necessary to establish an effective system of public-legal regulation in order to improve the mechanism of administrative-legal providing safety of the economic subjects, which should be carried out through the development of legal standards, the creation of the necessary machinery to facilitate their activities and control. We consider that state, non-governmental law enforcement agencies and public institutions this process should take an active part in this process.

Key words: economic activity, public policy, security, economic entities, administrative and legal provision.

Стаття надійшла 24 червня 2016 р.

Розділ 5

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС. ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 343.131.6

В. В. Гирович

СИСТЕМА ЗАГАЛЬНИХ ЗАСАД КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ТА ДЕЯКІ ВИПАДКИ ЇХ ВЗАЄМОДІЇ

Проаналізовано погляди на визначення понять «засада кримінального провадження», «система засад». Висловлено міркування щодо наявної системи загальних засад кримінального провадження в Україні. Підкреслено, що засади, які визначають кримінальну процесуальну діяльність, є взаємопов'язаними. Продемонстровано зв'язок засад безпосередності, гласності, диспозитивності та змагальності під час судового провадження.

Ключові слова: *засада, система засад, елементи системи засад, безпосередність, гласність, диспозитивність, змагальність.*

Постановка проблеми. Кожна діяльність не була б ефективною та логічно обгрунтованою, якщо б вона не мала певної основи, тих найважливіших, засадничих ідей, що створюють і систему, і визначають правила її функціонування. Не є винятком і сфера кримінального процесу. Якщо максимально спростити визначення поняття «кримінальний процес», то – це, власне, й є діяльність уповноважених органів учиняти регламентовані процесуальні дії з метою захисту особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень. Логічно, що така діяльність має ґрунтуватися на засадах, які чітко регламентовані кримінальним процесуальним законодавством, недотримання піддає сумніву доцільність та ефективність функціонування такої системи.

У Кримінальному процесуальному кодексі України (далі КПК України) вперше декларовано двадцять дві загальні засади кримінального провадження, які систематизовано в окрему главу. Зважаючи на наявність різних наукових поглядів на поняття засад кримінального провадження, їх систему, проблематика статті є актуальною.

Стан дослідження. Щодо поняття засад кримінального провадження, то уніфікованого (загальноприйнятого) визначення ані у КПК України, ані в юридичній літературі нині не має. Правильно вказує О. П. Кучинська, що зміст поняття «принципи (засади)» залежить від контексту застосування та позиції автора [1, с. 37–38].

Значну увагу розгляду питань щодо системи принципів кримінального процесу приділяють такі вчені, як М. С. Строгович, Ю. В. Баулін, Т. Н. Добровольська, В. М. Тертишник, М. М. Михеєнко, Л. М. Лобойко, Ю. М. Грошевой, А. В. Гриненко, В. П. Шибіко та ін. Чимало молодих учених і надалі працюють у цьому напрямі.

Мета статті – розкрити поняття «система загальних засад кримінального провадження», виокремити його складові, окреслити зв'язок засади безпосередності дослідження показань, речей і документів із деякими загальними засадами кримінального провадження (гласністю, диспозитивністю, змагальністю).

Виклад основних положень. Зауважимо, що поняття «засади» та «принципи» в контексті окресленої проблематики є тотожними, синонімічними словами із однаковим смисловим та ідейним навантаженням. Вважаємо, що поняття «засади» у межах наукового дослідження є прийнятнішим, оскільки його використовує законодавець і у конституційній нормі (ст. 129 Конституції України), і у положеннях КПК України.

Так, В. М. Тертишник вважає, що принципи кримінального процесу – це закріплені в законі основоположні ідеї, засади, найбільш загальні положення, що визначають сутність, зміст і спрямованість діяльності суб'єктів процесу, спосіб і процесуальну форму їх діяльності та здійснення правосуддя, створюють систему гарантій встановлення істини, захисту прав і свобод людини та забезпечення справедливості правосуддя, засади від яких не відступають, а їх порушення тягне скасування вироку та інших ухвалених за таких умов рішень по справі [2, с. 18].

Л. М. Лобойко стверджує, що принципи кримінального провадження – це закріплені в правових нормах вихідні положення, що виражають панівні в державі політичні та правові ідеї і визначають суть діяльності сторін обвинувачення і захисту та суду щодо досудового розслідування й судового провадження [3, с. 43].

В. Т. Нор вказує, що засади кримінального провадження – це закріплені в Конституції України, загальноновизнаних міжнародних актах та у кримінальному процесуальному законодавстві фундаментальні (базові) керівні для учасників провадження положення, що виражають і визначають найістотніші властивості провадження, вимоги до правил

і способу діяльності, насамперед органів і службових осіб, які ведуть кримінальне провадження, та є гарантіями забезпечення дотримання прав, свобод, законних інтересів тих учасників провадження, які залучаються до нього, а в підсумку – виконання завдань кримінального провадження [4, с. 39].

М. М. Михеєнко, аналізуючи визначення принципів кримінального провадження, бере за основу деталізовану сукупність їх особливостей [5, с. 35].

Отже, думки вчених збігаються в тому, що засади (принципи) – це положення, котрі нормативно закріплені у джерелах права й які виражають специфічні (фундаментальні) особливості, характерній кримінальній процесуальній діяльності загалом, а нехтування ними піддає сумніву законність такої діяльності.

Подібна ситуація у науковій літературі складається із визначенням поняття «система». Суперечливість визначання цього поняття у різних авторів, як слушно вказує Т. В. Тарнавська, пояснюється тим, що різні дослідники розробляють його у різному сенсі: онтологічному (система як сукупність об'єктів і система як сукупність властивостей), гносеологічному (трактування системності самого знання: філософського чи наукового) та методологічному [6, с. 8].

Словом, система як форма подання предмета наукового пізнання є фундаментальною й універсальною категорією. Щодо доктрини кримінального процесу, то, на нашу думку, оптимально розглядати категорію «система» через групу понять «елементи», «відношення», «зв'язки», «ціле», «цілісність», запропоновані В. Н. Садовським, на підставі типологічно аналізу групи із сорока визначень поняття системи [7].

Уважаємо, що визначальною ознакою системи є наявність у ній частин, елементів, які лише сукупно створюють єдине ціле, будучи взаємопов'язаними. Власне, і загальні засади кримінального провадження є тими «елементами» системи, які, постійно взаємодіючи, створюють певну «цілісність».

Раніше в основному кодифікованому акті не було чітко прописано елементи системи загальних засад, що і спричиняло неоднакове трактування законодавчих приписів.

Нині засади кримінального процесу нормативно закріплені у ст. 7 КПК України. Як уже зазначалося, законодавець чітко виокремлює двадцять дві загальні засади кримінального провадження, демонструючи пріоритетне значення останніх для кримінального процесу та усуваючи можливість неоднозначного тлумачення різних теоретичних напрацювань щодо окресленої проблематики.

Для унаочнення значущості принципів кримінального провадження, наведемо правову позицію Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ, ухвалою якого скасовано судові рішення суду апеляційної інстанції у зв'язку з суттєвим порушенням вимог кримінального процесуального закону, а саме засади безпосередності дослідження доказів. Так, згідно зі ст. 23 КПК України суд досліджує докази безпосередньо. Не можуть бути визнані доказами відомості, що містяться в показаннях, речах і документах, які не були предметом безпосереднього дослідження суду. З огляду на принцип безпосередності дослідження доказів, апеляційний суд не вправі дати їм іншу оцінку, ніж ту, яку дав суд першої інстанції, якщо ці докази не було досліджено під час апеляційного перегляду вироку [8, с. 71].

Варто зауважити, що у ст. 129 Конституції України є підстави для широкого тлумачення «інших засад» судочинства, які можуть визначатись Законом. Тому полеміка щодо необхідності віднесення тих чи інших понять до категорії «елементи системи засад кримінального провадження» серед науковців надалі триває.

О. Ю. Дидич, наприклад, указує, що статтю 7 КПК України сформульовано так, що можна стверджувати про невичерпність засад та відкритість списку основних принципів [9, с. 356]. Така позиція за-слуговує критичної оцінки, оскільки немає переконливої аргументації.

Натомість зі змісту ч. 1 ст. 7 вбачається, що «зміст та форма кримінального провадження повинні відповідати загальним засадам кримінального провадження, до яких, зокрема, відносяться...». На нашу думку, формулювання цієї законодавчої норми не вказує на можливість широкого тлумачення переліку загальних засад, а прислівник «зокрема» законодавець використовує для виділення «чогось, якогось із членів однорідного ряду» [10], у нашому випадку виділяє (деталізує, виокремлює) загальні засади кримінального провадження двадцяти двома елементами. Водночас слова «інші засади» в аналізованій законодавчій нормі немає, що унеможливило трактування переліку загальних засад кримінального провадження, як відкритого чи невичерпного.

Різняться думки науковців і щодо кількості елементів системи принципів судочинства. Так, Л. М. Лобойко зазначає, що надто велика кількість принципів руйнує уявлення про них, як про непорушні ідеї побудови всього іншого кримінального процесуального матеріалу [3, с. 29].

Натомість В. М. Тертишник виокремлює більше 30 принципів, указує, що з урахуванням історичного та світового досвіду, положень

міжнародних правових актів та сучасних досягнень юридичної науки система принципів вимагає коректив і розвитку. Зокрема подальшої розробки потребують галузеві, суто процесуальні принципи, які визначають особливості саме кримінального процесу [11, с. 73; 12, с. 29]. Автор пропонує відносити до системи принципів кримінального процесу такі засади, як: гарантованість доступу до правосуддя; презумпція добропорядності людини, забезпечення безпеки учасників кримінального процесу; незалежність слідчого; незалежність суддів; допустимість застосування примусових і запобіжних заходів лише в разі крайньої необхідності; пропорційності; заборона зловживання правами; допустимість розгляду справи тільки в межах пред'явленого обвинувачення; свобода оскарження процесуальних дій і рішень; документованість процесу; забезпечення встановлення об'єктивної істини; справедливості; реабілітація незаконно обвинувачених та осіб, щодо яких відбулося порушення їх прав [13, с. 19]. Схожих поглядів притримується і М. М. Михеєнко, розкриваючи принципи через призму їх характерних особливостей, виокремлює більше 20 елементів системи засад кримінального провадження, ґрунтуючись на власних уявленнях про їх значущість [4, с. 103].

Вважаємо, що вказана класифікація принципів заслуговує критичної оцінки, оскільки передбачає дублювання положень норм КПК України і деталізацію наявних елементів системи. Так, пропонується засада здійснення правосуддя тільки судом впливає із ст. 124 Конституції України: «Правосуддя в Україні здійснюють виключно суди», підтверджується у ч. 1 ст. 4 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів» в редакції від 02 червня 2016 року. Вбачається недоцільність повторного закріплення цієї правової норми у КПК України. Кримінально процесуальне законодавство повинно бути максимально чітке, деталізоване та конкретизоване для того, щоб унеможливити його неоднозначне трактування чи неоднакове застосування.

Щодо питання зв'язку між елементами системи, то для можливості її існування, необхідна наявність стійкої структурованої впорядкованості в цій системі, що передбачає взаємозв'язок між елементами, з яких складається певна система.

Не є винятком і система засад кримінального провадження, яка передбачає 22 елементи (основні компоненти). У науковій літературі є різні погляди на класифікацію системи принципів. Деякі вчені розкривають систему засад через їх поділ на загальноправові, загальнопроцесуальні, кримінально-процесуальні [14, с. 121]. Інші виокремлюють загальноправові та міжгалузеві принципи [15, с. 103], а дехто розмежовує систему принципів через призму стадійності кримінально-

го процесу [16; 17]. Думки науковців збігаються в тому, що всі положення кримінального процесуального законодавства повинні відповідати загальним засадам та ґрунтуватись на них. І це правильно, оскільки принципи – це основа, фундамент будь-якої галузі права. Щоб цей «фундамент» був монолітним (суцільним) його складові повинні перебувати у постійній взаємодії, а їх автономне існування буде можливим тільки як виняток за наявності законодавчо визначених умов.

Розглянемо детальніше зв'язок засади безпосередності дослідження показань, речей і документів із засадами гласності, диспозитивності, змагальності.

Найперше варто зауважити, що всі ці елементи системи принципів взаємопов'язані, оскільки визначають кримінальну процесуальну діяльність. Їх розташування в переліку загальних засад під різними номерами ніяк не применшує їх важливість для кримінальної процесуальної діяльності.

Наприклад, не видається можливим винесення законного судового рішення у кримінальному провадженні про обвинувачення певної особи за ч. 1 ст. 115 Кримінального кодексу України за відсутності прокурора, без фіксації судового засідання за допомогою системи технічного фіксування судового процесу «Камертон», взявши до уваги показання свідків, зафіксовані у протоколі допиту, позбавивши можливості обвинуваченого скористатись правом «останнього слова». Отже, засади гласності, диспозитивності, безпосередності та змагальності взаємопов'язані і розглядати їх як окремі категорії кримінального провадження видається неприйнятним.

У ст. 27 КПК України закріплено положення щодо гласності та відкритості судового провадження та його повного фіксування технічними засобами. Йдеться і про гласність судового засідання (так звану «внутрішню»), і про «зовнішню» гласність судової влади загалом.

Ефективне функціонування судової системи неможливе без постійної комунікації між судом та суспільством, передумовою якої є забезпечення відкритості та прозорості діяльності судової влади. Громадськість повинна знати, хто і як ухвалює суспільно важливі рішення, як їх виконують і що є наслідком їх невиконання. Прозорість функціонування державних інститутів є чи не найосновнішою ознакою демократичного суспільства.

Визначальною ознакою судової реформи 2016 року став, як слушно стверджує Л. М. Москвич, критично низький рівень довіри до судової влади [18, с. 25]. Саме тому стратегічною метою судової реформи було визначено підвищення суспільної довіри до судової влади, зокрема за допомогою розширення механізмів громадського контролю.

Як зауважила на засіданні Ради суддів 8 серпня 2014 року Голова Ради суддів України Валентина Сімоненко, питання взаємодії судової влади та громадськості потребують серйозного коригування та системної співпраці і у питаннях широкого інформування громадян, і в питаннях постійного діалогу з громадськістю [19]. Чимало проблем виникає під час намагання отримати вичерпну інформацію від судової гілки влади. Громадяни, не маючи достовірної інформації, трактують певні питання по-своєму. Тому ЗМІ, які мають вплив на формування суспільної свідомості, громадської думки на ті чи інші суспільно-політичні явища та процеси, відіграють важливу роль у відносинах між судовою владою та громадянським суспільством. Вони забезпечують інформування громадян про роботу судів і стан законності та правопорядку в державі, а суддів – про громадську думку з цих питань. Саме тому необхідною умовою діяльності засобів масової інформації є їх свобода, політична незаангажованість, незалежність від монопольного впливу держави, політичних партій, фінансово-політичних груп тощо, а також транспарентність (відкритість) судової влади.

Аналогічної прозорості, відкритості та доступності потребують учасники судового провадження під час кримінального процесу. Принцип гласності відіграє неабияку роль для того, щоб кожен мав можливість безпосередньо бути присутнім під час слухання справ, за винятком випадків закритого судового засідання. А повне фіксування судового провадження технічними засобами сприятиме безпосередньому сприйняттю інформації (наприклад, заслуховування показів свідків повторно «за межами залу судових засідань» під час ухвалення рішення).

Згідно з статистичними даними Апеляційного суду Львівської області щороку спостерігається збільшення кількості інформаційних запитів громадян на отримання публічної інформації (наприклад, зареєстровано 27 запитів у 2014 році, що на 63 запити менше, ніж надійшло у 2015 році). Із загальної кількості запитів на інформацію 6 прийнято наручно, 3 – надіслано поштою, 81 – електронною поштою. Запитувачі зверталися переважно з інформаційними запитами стосовно надання інформації про отримання копій декларацій працівників суду (74), дати прийняття присяги суддями (6), інформації щодо справ (3) та з інших питань [20]. Аналогічна ситуація спостерігається і щодо звернень громадян [21].

Очевидно, активність громадськості щодо інформації про функціонування судової влади постійно зростає. Гласність стає невід’ємним атрибутом діяльності судових органів, зокрема й у межах кримінального провадження.

Підтвердження цього є пріоритетне право присутності під час судового засідання представників засобів масової інформації, яких порівняли у цьому праві до близьких родичів та членів сім'ї обвинуваченого і потерпілого (ч. 2 ст. 328 КПК України), що стало однією із новел КПК України.

Суд не зможе усно заслухати показання сторін кримінального провадження без належного технічного запису. А відсутність такого у матеріалах кримінального провадження безумовно стане суттєвим порушенням вимог закону, а відтак процесуальною підставою скасування судового рішення. Тому взаємодія гласності та безпосередності не викликає сумнівів.

Аналогічний зв'язок безпосередності характерний і для засад диспозитивності й змагальності сторін та свободи в поданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості.

Диспозитивність дає змогу суб'єктам самостійно упорядковувати (регулювати) свої відносини, діяти на власний розсуд, вибрати оптимальний варіант поведінки з погляду власних інтересів [22, с. 197].

Диспозитивність у кримінальному процесі має вузьку сферу застосування, оскільки права сторін кримінального провадження визначені спеціально-дозвільним, як зазначає Ф. В. Веніславський, принципом: дозволено лише те, що прямо передбачено законом [23].

Межі використання прав сторін, відмова прокурора від підтримання державного обвинувачення, вирішення слідчим суддею процесуальних питань, «вільна воля» потерпілого при кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення відмовитись від такого є тими виявами дії засади диспозитивності, які дозволяють вітчизняній моделі кримінального процесу дотримуватись норм Конституції та відповідати демократичним ідеям правової держави.

Змагальність сторін у кримінальному процесі дає змогу учасникам кримінального провадження доводити свою правову позицію, є гарантією ухвалення законного, обґрунтованого та справедливого рішення. Це засадниче положення набуло актуальності у зв'язку із прийняттям нового КПК України і переходом України від інквізиційної (слідчо-розшукової) до змагальної моделі кримінального процесу. Сторона захисту і сторона обвинувачення мають рівні права на збирання і подання до суду доказового матеріалу, клопотань, скарг, самостійно обстоюють свої правові позиції.

Сторони кримінального провадження вправі вільно користуватись передбаченими процесуальним законодавством правами, мати рівні можливості у доведенні перед судом своїх правових позицій, тоді

як суд, усно заслухавши показання сторін та дослідивши всі наявні матеріали кримінального провадження, зобов'язаний на основі внутрішнього переконання вирішити обвинувачення по суті. Без безпосереднього дослідження доказів суд не буде ані об'єктивним, ані неупередженим, не зможе здійснити правосуддя на засадах верховенства права та вирішити завдання кримінального провадження.

Висновки. Засади (принципи) кримінального провадження – це положення, що нормативно закріплені у кримінальному процесуальному законодавстві України, й які виражають специфічні (фундаментальні) особливості, характерні кримінальній процесуальній діяльності загалом, а нехтування ними піддає сумніву законність такої діяльності.

Законодавець систематизував загальні засади кримінального провадження в окремій главі КПК України, демонструючи їх важливість та пріоритетне значення для кримінального процесу загалом та судового провадження зокрема.

Система принципів кримінального провадження складається із двадцяти двох елементів (загальних засад). Цим засадам притаманні і спільні, і характерні лише їм ознаки, вони взаємопов'язані, не можуть існувати автономно (за межами кримінального процесу), їх недотримання піддає сумніву виконання завдань кримінального провадження, а порушення означає незаконність судового рішення й є безумовною підставою для його скасування.

Безпосередність дослідження показань, речей і документів взаємопов'язана з іншими загальними засадами (гласністю, диспозитивністю, змагальністю), не передбачає автономного існування як окрема кримінальна процесуальна категорія, потребує комплексного дослідження в межах системи загальних засад кримінального провадження як один з її важливих елементів.

1. Кучинська О. П. Принципи кримінального провадження в механізмі забезпечення прав його учасників: монографія / О. П. Кучинська. – К.: Юрінком Інтер, 2013. – 228 с.

2. Тертишник В. М. Кримінально-процесуальне право України: підручник / В. М. Тертишник. – 4-те вид., переробл. і доповн. – К.: А.С. К., 2003. – 1120 с.

3. Лобойко Л. М. Кримінальний процес: підручник / Л. М. Лобойко. – К.: Істина, 2014. – 432 с.

4. Михеєнко М. М. Кримінальний процес України: підручник / М. М. Михеєнко, В. Т. Нор, В. П. Шибіко. – 2-ге вид., переробл. і доповн. – К.: Либідь, 1999. – 536 с.

5. Кримінальний процесуальний кодекс України: наук.-практ. коментар / за заг ред. В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила. – К.: Юстініан, 2012. – 1224 с.

6. Тарнавська Т. В. Генеза поняття «система»: історичний огляд / Т. В. Тарнавська // Духовність особистості: методологія, теорія і практика. – 2011. – № 6 (47). – С. 129–139.

7. Садовский В. Н. Основания общей теории систем: логико-методологический анализ / В. Н. Садовский. – М.: Наука, 1974. – 279 с.

8. Кримінальне судочинство. Судова практика у кримінальних справах // Науково-практичний юридичний журнал. – 2016. – № 2. – С. 71–75.

9. Дидич О. Ю. Поняття та система засад (принципів) кримінального провадження / О. Ю. Дидич // Науковий вісник національної академії внутрішніх справ. – 2013. – № 4. – С. 167–172.

10. Блог професора Пономарева: на Фейсбуці чи на Фейсбуку? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bbc.com/ukrainian/mobile/blogs/2013/11/131125_ponomariv_blog_ko.shtml.

11. Тертышник В. Концептуальная модель системы принципов уголовного процесса России и Украины в свете сравнительного правоведения / В. Тертышник, С. Щерба // Уголовное право. – М., 2001. – № 4. – С. 73–76.

12. Тертышник В. М. Проблеми розвитку концептуальної моделі системи принципів кримінального процесу / В. М. Тертышник // Вісник прокуратури. – 2001. – № 5. – С. 26–34.

13. Тертышник В. М. Науково-практичний коментар Кримінального процесуального кодексу України / В. М. Тертышник. – К.: Алерта, 2014. – 768 с.

14. Кримінальний процес: підручник / за ред. Ю. М. Грошевого та О. В. Капліної. – Х.: Право, 2010. – 608 с.

15. Коваленко Є. Г. Кримінальний процес України: навч. посібник / Є. Г. Коваленко. – К.: Юрінком Інтер, 2004. – 576 с.

16. Строгович М. С. Уголовный процесс / М. С. Строгович. – М.: Юрид. изд-во МЮ СССР, 1946. – 479 с.

17. Жогин Н. В. Предварительное следствие в советском уголовном процессе / Н. В. Жогин, Ф. Н. Фаткуллин. – М.: Юридическая литература, 1965. – 216 с.

18. Москвич Л. М. Новий етап судової реформи: очікування та сподівання / Л. М. Москвич // Право України. – 2016. – № 7. – С. 24–33.

19. Створено Прес-центр судової влади та Громадську раду при Раді судів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://court.gov.ua/120951/>.

20. Аналіз практики застосування ЗУ «Про доступ до публічної інформації» при розгляді звернень громадян [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lva.court.gov.ua/sud1390/diyalnist/258910/>. – Назва з екрану.

21. Узагальнення про стан роботи із запитами на публічну інформацію [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lva.court.gov.ua/sud1390/diyalnist/258909/>.

22. Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К.: Укр. Енцикл., 1998. – Т. 2: Д–Й. – 1999. – 744 с.

23. Спеціально-дозвільний принцип у конституційно-правовому регулюванні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.info-library.com.ua/books-text-10078.html>

Гирович В. В. Система общих принципов уголовного судопроизводства и некоторые случаи их взаимодействия

Проанализированы взгляды на понятие «принцип уголовного производства», «система принципов». Высказаны соображения автора по поводу существующей системы принципов уголовного судопроизводства в Украине. Подчеркнута связь между элементами системы принципов. Продемонстрирована связь принципов непосредственности, гласности, диспозитивности и состязательности в ходе судебного разбирательства.

Ключевые слова: принцип, система принципов, элемент системы, непосредственность, гласность, диспозитивность, состязательность.

Hyrovych V. V. System of General Principles of Criminal Proceedings and Some Cases of Their Interaction

In the article, different views as to determination of the term 'principle of criminal proceedings', 'system of principles' are analyzed. On the basis of comparative analysis, the author defines his own view as to determination of principles – they are statements fixed in the criminal procedure law of Ukraine which express peculiar (fundamental) features of criminal procedure activity on the whole, and their violations may be regarded as illegal activity.

The author also discusses the system of general principles of criminal proceedings in Ukraine. Juridical recognition of general principles of criminal proceedings in a particular paragraph of the Criminal Procedure Code demonstrates their significance and priority in terms of criminal process in general and judicial proceeding in particular.

It has been pointed out that these principles are characterized both by general and individual features, they are in close interaction with each other and cannot be referred to as individual principles (outside the criminal process). Deviation from these principles calls in question the goals of criminal proceeding, and their violation may evidence the illegality of court resolution and can serve the ground for its discharge.

Having conducted the analysis of scientific literature, judicial practice, it was proved that spontaneity of investigation of testimonies, objects and documents is characterized by close relationship with other general principles (publicity, dispositivity, compatibility), cannot be referred to as an individual criminal procedure category, requires complex investigation as an important integral element of the system of criminal proceedings.

Key words: principle, system of principles, elements of system of principles, spontaneity, publicity, dispositivity, compatibility.

Стаття надійшла 20 вересня 2016 р.

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МОЖЛИВОСТІ ВИКОНАННЯ ОБОВ'ЯЗКУ МІСЦЕВИХ СУДІВ ЩОДО БЕЗПОСЕРЕДНЬОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ДОКАЗІВ, ЯКІ МІСТЯТЬ ГРИФ СЕКРЕТНОСТІ

Розглянуто проблему забезпечення обов'язку безпосереднього дослідження місцевими судами доказів із грифом секретності на предмет їх належності та допустимості через відсутність у суддів допуску до державної таємниці. Увагу зосереджено на ухвалі слідчого судді про надання дозволу на проведення негласних слідчих (розшукових) дій. Обґрунтовано провідну роль прокурора в ініційованій організації розсекречування матеріальних носіїв інформації щодо проведення негласних слідчих (розшукових) дій, складених уповноваженими посадовими особами Апеляційного суду, та в забезпеченні можливості місцевого суду ознайомлюватися з ними.

Ключові слова: кримінальне провадження, негласні слідчі (розшукові) дії, ухвала слідчого судді, гриф секретності, розсекречування матеріалів, дослідження доказів, суддя місцевого суду, допуск до державної таємниці.

Постановка проблеми. Зазвичай під час кримінального провадження у суддів місцевих судів виникає необхідність дослідження матеріалів із організації та проведення негласних слідчих (розшукових) дій (далі – НС (Р)Д), зокрема ухвали слідчого судді про дозвіл на проведення НС (Р)Д, для встановлення допустимості доказів. У зв'язку з відсутністю в абсолютній більшості випадків допусків до державної таємниці у суддів місцевих судів виникає проблема в забезпеченні безпосереднього дослідження доказів судом, яке гарантує Кримінальний процесуальний кодекс (далі – КПК) України.

На вказані труднощі було звернуто увагу під час дискусії суддів місцевих судів зі співробітниками Національної поліції, СБУ, прокуратури, яка відбулася в межах постійного науково-практичного семінару «Проблеми вдосконалення діяльності правоохоронних органів щодо виявлення, попередження та припинення корупційних проявів» (Львів, 8 квітня, 2016 р.). Доречно додати, що представники оперативних підрозділів правоохоронних органів висловилися категорично проти надання можливості ознайомлення місцевим судам зі змістом ухвал слідчого судді щодо надання дозволу на проведення негласних (слідчих) розшукових дій чи оперативно-розшукових заходів, які тимчасово

обмежують права людини. Представники органів прокуратури не були такими категоричними, але також відмежувалися від безпосередньої ініційованої участі місцевих судів у доступі до наведених матеріалів.

Стан дослідження. Теоретичним підґрунтям цієї розвідки стали наукові розробки таких вітчизняних учених, як: С. В. Албул, К. В. Антонов, Л. І. Аркуша, В. Д. Берназ, О. А. Білічак, В. О. Глушков, С. О. Гриненко, О. М. Дроздов, Г. О. Душейко, С. І. Жалдак, І. П. Козаченко, В. А. Колесник, О. Є. Користін, С. С. Кудінов, Є. Д. Лук'янчиков, І. І. Мусієнко, В. А. Некрасов, Д. Й. Никифорчук, Д. О. Ноздрін, Ю. Ю. Орлов, В. Л. Оргинський, М. А. Погорецький, О. О. Подобний, М. Б. Саакян, Д. Б. Сергєєва, Є. Д. Скулиш, В. В. Тіщенко, Л. Д. Удалова, М. О. Шилін, В. В. Шендрик, С. А. Шейфер, Р. М. Шехавцов, М. Є. Шумило та ін.

Попри значний внесок цих учених у дослідження різних аспектів застосування НС (Р)Д, проблеми використання результатів НС (Р)Д, як і матеріалів оперативно-розшукової діяльності під час кримінального провадження в частині їх дослідження на предмет належності, допустимості, достовірності та взаємозв'язку по сукупності доказів потребують нових наукових розробок з метою пошуку шляхів їх вирішення.

Метою статті є розробка теоретико-практичного підходу до забезпечення можливості виконання обов'язку місцевих судів із безпосереднього дослідження доказів, які містять гриф секретності.

Виклад основних положень. Однією із відмітних ознак КПК 2012 року є запровадження інституту НС (Р)Д (Глава 21) [1], якому характерні конфіденційність та організація документоведення за правилами секретного діловодства. Оскільки зміст НС (Р)Д не є метою нашого дослідження, окреслимо лиш деякі організаційні моменти оформлення (розсекречування) НС (Р)Д, дозвіл на які ухвалює слідчий суддя. Відповідно до положень Інструкції про організацію проведення НС (Р)Д та використання отриманих результатів у кримінальному провадженні, ухвала слідчого судді про дозвіл на проведення НС (Р)Д, котра містить відомості про факт і методи проведення НС (Р)Д, а також дані, що дають змогу ідентифікувати особу, місце або річ, стосовно якої проводиться або планується проведення такої дії, розголошення яких створює загрозу національним інтересам та безпеці, підлягає засекречуванню. Здійснюється воно безпосередньо слідчим суддею шляхом надання ухвали грифа секретності, після чого документ реєструється в режимно-секретному підрозділі (канцелярії) суду. Гриф секретності – це реквізит матеріального носія секретної інформації, котрий засвідчує ступінь секретності такої інформації [2].

Ступінь секретності визначається відповідно до положень Зводу відомостей, що становлять державну таємницю [3].

Нагадаємо, що, згідно з положеннями статті 247 КПК, розгляд клопотань, а отже, й ухвалення рішень здійснюється слідчим суддею Апеляційного суду Автономної Республіки Крим, апеляційного суду області, міст Києва та Севастополя, у межах територіальної юрисдикції якого розташований орган досудового розслідування. Перший і другий екземпляри ухвали передаються органу (підрозділу) ініціатору проведення НС (Р)Д, а третій екземпляр ухвали зберігається в окремій номенклатурній справі в суді. Під час організації розгляду клопотання та винесення відповідної ухвали забезпечення охорони державної таємниці покладається на слідчого суддю, і за порушення законодавства про державну таємницю він несе дисциплінарну, адміністративну чи кримінальну відповідальність.

Абсолютна більшість кримінальних проваджень розглядаються місцевими судами, які входять до системи судів загальної юрисдикції. Відповідно до ст. 370 КПК України, судові рішення має бути законним, обґрунтованим і вмотивованим. Суд вивчає докази безпосередньо та за своїм внутрішнім переконанням, яке ґрунтується на всебічному, повному й неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження, керуючись законом, оцінює кожний доказ із точки зору належності, допустимості, достовірності, а сукупність зібраних доказів – із точки зору достатності та взаємозв'язку для прийняття відповідного процесуального рішення. Крім того, статтею 87 КПК встановлено, що у разі виявлення доказів, отриманих унаслідок істотного порушення прав і свобод людини, гарантованих Конституцією та законами України, міжнародними договорами тощо, обов'язок суду визнавати такі докази недопустимими.

Досліджуючи зміст документів про організацію проведення оперативно-розшукових заходів (далі – ОРЗ), НС (Р)Д (клопотання підрозділу-ініціатора про надання дозволу на проведення ОРЗ, які тимчасово обмежують права людини, клопотання слідчого, прокурора про надання дозволу на проведення НС (Р)Д, постанова слідчого, прокурора про проведення НС (Р)Д (у виняткових випадках без дозволу слідчого судді), ухвала слідчого судді про надання дозволу на проведення НС (Р)Д), можна встановити належність та допустимість протоколів за результатами ОРЗ, НС (Р)Д для використання як доказів у кримінальному провадженні. Аналізуючи зміст, хронологію згаданих матеріальних носіїв інформації, суддя має процесуальну можливість встановити або спростувати наявність істотних порушень прав людини (проведення НС (Р)Д в обсягах і межах, які явно не відповідають судо-

вому дозволу – ухвалі: отримання інформації, відображеної в протоколі, коли закінчився строк дії ухвали, чи без ухвали; встановлення іншої правової кваліфікації злочину (тяжкості злочину); в ухвалі згадується інша особа (особи), місце або річ, щодо яких необхідно було провести НС (Р)Д, інші ідентифікаційні ознаки, які дали змогу конкретизувати абонента спостереження, телекомунікаційну мережу, кінцеве обладнання тощо), що в підсумку зобов'язує суд визнати протокол за результатами НС (Р)Д (або протокол за результатом ОРЗ, якщо відбулася реалізація оперативно-розшукових матеріалів шляхом використання їх як підстав для відкриття кримінального провадження) недопустимим доказом.

Крім того, якщо в результаті проведення НС (Р)Д виявлено ознаки кримінального правопорушення, яке не розслідується у цьому кримінальному провадженні, то отримана інформація може бути використана в іншому кримінальному провадженні тільки на підставі ухвали слідчого судді, яка постановляється за клопотанням прокурора (ст. 257 КПК України).

У судовій практиці поширені випадки, коли суд, досліджуючи докази, отримані внаслідок застосування НС (Р)Д (ОРЗ), з власної ініціативи чи з ініціативи сторони захисту, потерпілого виявляє бажання реалізувати свій обов'язок – дослідити дозвільні документи, які були підставою проведення НС (Р)Д (ОРЗ), зокрема ухвалу слідчого судді. У цьому разі в абсолютній більшості випадків виникає проблема неможливості безпосереднього дослідження доказів судом через відсутність допуску, а відтак і доступу у судді місцевого суду до державної таємниці, а ухвала Апеляційного суду залишається засекаченою.

Спробуємо запропонувати вирішення наведеної задачі. Для цього проаналізуємо деякі положення Інструкції про організацію проведення НС (Р)Д та використання їх результатів у кримінальному провадженні (далі – Інструкція) [4].

Викладемо послідовний порядок дій із розсекречування згаданої ухвали за аналогією з іншими документами, які містять гриф секретності і мають бути використані у кримінальному провадженні, але зважмо, що ухвала складається специфічним суб'єктом – суддею Апеляційного суду, який належить до системи судів загальної юрисдикції і діє як суд апеляційної інстанції з розгляду кримінальних справ [5].

Положеннями Інструкції встановлено, що після завершення проведення НС (Р)Д грифи секретності матеріальних носіїв інформації (документів, флешок, дисків) про їхнє проведення підлягають розсек-

реченню на підставі постанови прокурора – процесуального керівника досудового розслідування, – що погоджується керівником прокуратури. Для розсекречення конкретної ухвали слідчого судді щодо проведення НС (Р)Д керівник органу прокуратури надсилає керівнику органу, де засекречено матеріальний носій інформації (голови Апеляційного суду), клопотання, у якому зазначено підстави для скасування грифа секретності, обліковий номер і назву матеріального носія інформації. До клопотання долучаються матеріальні носії інформації, грифи секретності яких пропонується скасувати. Ухвала слідчого судді, як правило, зберігається у слідчого, який був ініціатором проведення НС (Р)Д. Очевидно, що прокурор мусить витребувати цей документ у слідчого з метою приєднання його до клопотання.

Інший спосіб – направлення клопотання без додатку (ухвали). Після отримання клопотання про необхідність скасування грифів секретності ухвали слідчого судді щодо проведення НС (Р)Д керівником органу (головою (заступником) Апеляційного суду тощо), де здійснювали їх засекречування, створюється експертна комісія з питань таємниць (далі – експертна комісія), якій доручається підготовка рішень про скасування грифа секретності ухвали слідчого судді. Експертна комісія охоплює не менше трьох осіб, зокрема фахівців, котрі мають належний рівень знань і досвід роботи у сфері охорони державної таємниці (слідчий суддя, слідчий, прокурор у конкретному кримінальному провадженні у формі процесуального керівництва, керівник слідчого чи оперативного підрозділу), працівників режимно-секретних підрозділів (канцелярії суду), які мають допуск до державної таємниці відповідної форми. Персональний склад експертних комісій визначає посадова особа, яка їх створила (голова (заступник) Апеляційного суду тощо). Голова експертної комісії (він же голова або заступник голови Апеляційного суду) організовує її роботу. Секретар експертної комісії (переважно це працівник режимно-секретного органу (РСО)) за вказівками голови забезпечує скликання засідання комісії, веде протокол засідання, а також готує проект рішення. Рішення комісії оформляють актом скасування грифів секретності матеріальних носіїв секретної інформації.

Скасування грифів секретності здійснює працівник РСО (канцелярії Апеляційного суду) шляхом закреслення однією тонкою лінією попереднього грифа секретності та написання знизу або поруч позначки «Не таємно». Такі виправлення із зазначенням дати засвідчуються підписом начальника РСО або його заступника і скріплюються печаткою РСО. Виправлення в журналах або картках обліку робляться таким самим чином. Ухвала слідчого судді повинна бути розсекречена

в максимально стислий строк, але не більше 10 діб з моменту отримання клопотання. Після розсекречення ухвали слідчого судді щодо проведення НС (Р)Д приймають рішення про її зняття з обліку в РСО та долучення до матеріалів кримінального провадження за встановленим КПК порядком. Про розсекречення ухвали слідчого судді або про відмову в задоволенні цього клопотання експертна комісія зобов'язана письмово повідомити прокурора, якому такі носії секретної інформації чи документи було передано. Якщо такий прокурор входить до складу експертної комісії, то, за логікою, такого повідомлення робити не потрібно. Розсекречену ухвалу слідчого судді прокурор зберігає в службовому сейфі чи в сейфі слідчого за вказівкою прокурора. До розсекречених матеріалів доступ надається разом з іншими матеріалами судового розслідування.

У разі неможливості розсекречування через наявність в ухвалі слідчого судді на проведення НС (Р)Д відомостей, що становлять державну таємницю, досудове розслідування та судове провадження у кримінальному провадженні проводять із дотриманням вимог режиму секретності, та в порядку, передбаченому главою 40 КПК України, за умови наявності допуску до державної таємниці учасників кримінального судочинства.

Ще одним способом отримання судом місцевого суду ухвали слідчого судді є застосування заходів із забезпечення кримінального провадження під час судового провадження, а саме за клопотанням (сторони захисту, потерпілого тощо) про надання тимчасового доступу до речей і документів, згідно зі статтею 333 КПК України. Перепоною до виконання цього заходу знову ж таки є обмеженість доступу до такого документа (ухвали слідчого судді про надання дозволу на проведення НС (Р)Д) через наявність грифу секретності.

Висновки. Таким чином, ухвалі слідчого судді на проведення НС (Р)Д чи ОРЗ надається гриф секретності, як правило, «Таємно». Зміст ухвали за суттю відповідає змісту клопотання про надання дозволу на проведення НС (Р)Д чи ОРЗ.

Під час реалізації матеріалів ОРД шляхом відкриття кримінального провадження протокол за результатами проведеного ОРЗ підлягає розсекречуванню так само, як і протокол за результатами проведення НС (Р)Д в межах кримінального провадження.

Отож зміст протоколу стає доступним слідчому та іншим учасникам кримінального провадження. З цього моменту факт існування ухвали суду про надання дозволу на проведення НС (Р)Д чи ОРЗ, як і її зміст, котрий є аналогічний змісту клопотання та в якійсь частині дублюється в протоколі, втрачає конфіденційний (таємний) характер.

Тому, якщо місцевий суд (суддя), який розглядає кримінальне провадження, бажає дослідити обсяг і межі виконання оперативним підрозділом (оперативно-технічним підрозділом), слідчим дозволу (ухвали) слідчого судді, він має право вимагати в сторони обвинувачення (прокурора) представити таку ухвалу для безпосереднього судового дослідження.

Так само це слід зробити, коли сторона захисту обґрунтовано доводить, що оперативний підрозділ, слідчий при проведенні НС (Р)Д вийшли за межі представленого судового дозволу (ухвали). Тож вважаємо, що місцевий суд з метою перевірки допустимості доказів вправі звернутися до прокуратури з вимогою забезпечити представлення ухвали слідчого судді на проведення НС (Р)Д чи ОРЗ. Обов'язком органів прокуратури є організаційне ініціювання й забезпечення розсекречування документів із грифом секретності та представлення їх місцевому суду для забезпечення повноти, об'єктивності кримінального провадження та можливості суду прийняти законне рішення.

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/go/4651-17>

2. Про державну таємницю: Закон України від 21.01.1994 р. № 3855-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/3855-12>

3. Про затвердження Зводу відомостей, що становлять державну таємницю: наказ Служби безпеки України від 12.08.2005 р. № 440 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0902-05/page>

4. Про затвердження Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні: наказ ГПУ, МВС, СБУ, АДПС, МФ, МЮ від 16.11.2012 р. № 114/1042/516/1199/936/1687/5.

5. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 07.07.2010 р. № 2453-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 41–45. – Ст. 529.

Кондратюк А. В., Кондратюк Ю. И. Обеспечение возможности выполнения обязанности местных судов в связи с непосредственным исследованием доказательств, содержащих гриф секретности

Рассмотрена проблема обеспечения обязанности непосредственного исследования местными судами доказательств с грифом секретности на предмет их принадлежности и допустимости из-за отсутствия у судей допуска к государственной тайне.

Внимание сосредоточено на постановлении следственного судьи о предоставлении разрешения на проведение негласных следственных (розыскных) действий.

Обоснована ведущая роль прокурора в инициированной организации рассекречивания материальных носителей информации о проведении негласных следственных (розыскных) действий, составленных уполномоченными должностными лицами Апелляционного суда, и в обеспечении возможности местного суда знакомиться с ними.

Ключевые слова: *уголовное производство, негласные следственные (розыскные) действия, постановление следственного судьи, гриф секретности, рассекречивание материалов, исследование доказательств, судья местного суда, допуск к государственной тайне.*

Kondratiuk O. V., Kondratiuk Yu. I. Provision of a possibility to perform duties of local courts concerning direct examination of evidence with security classification

The articles presents the problem of duty provision of direct examination of evidence with security classification by local courts for its belonging and admissibility due to the fact that judges don't have access to classified information. The decision of an investigating judge to conduct secret investigatory (search) activities is given security classification.

The protocol is being made up based on results of secret investigatory (search) activities, which after disclosure will be added to the criminal proceeding. Consequently, content of the protocol becomes available to an investigator and other members of criminal proceeding.

Since that moment existence of the decision of the investigating judge, as well as its content is no longer confident (secret). As a result, if a local court (judge) reviewing the criminal proceeding wants to investigate the extent and limits of carrying out an investigating judge's decision by an investigator, it (he) is entitled to demand to provide such decision for direct judicial investigation from the prosecution (prosecutor).

Consequently, in order to check admissibility of evidence the local court is entitled to file a request with the prosecutor's office demanding to provide an investigating judge's decision for the purposes of conducting secret investigatory (search) activities.

The duty of prosecution authorities includes organizational initiating and disclosure provision of documents security classification and their submission to the local court in order to provide fullness, objectivity of criminal proceeding and court possibility to make a legal decision.

Key words: *criminal proceeding, secret investigatory (search) activities, investigating judge's decision, security classification, disclosure of materials, examination of evidence, judge of a local court, access to classified information.*

Стаття надійшла 30 червня 2016 р.

ДО ПИТАННЯ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ «КАРТКОВОЇ» ЗЛОЧИННОСТІ

Описано окремі інформаційні складові оперативно-розшукової характеристики незаконного обігу платіжних карток, урахування яких сприятиме підвищенню ефективності протидії злочинам у напрямі превентивної діяльності. Наведено результати дослідження рівня безпеки платіжних каналів, дослідницький підхід щодо розподілу ризиків використання платіжних карток. Виділено характерні ознаки карткової злочинності в Україні та способи виявлення, припинення кримінальних правопорушень, вчинюваних із використанням платіжних карток.

Ключові слова: платіжна картка, рівень безпеки, ризики, оперативно-розшукова характеристика, кримінальна розвідка.

Постановка проблеми. Використання банківських пластикових карт є однією з перспективних форм здійснення розрахунків, яка надає можливість безготівкової оплати товарів, робіт і послуг, а також отримання готівки через каси фінансових установ та банківські термінали. Емісія платіжних карток передбачає відкриття карткових рахунків, залишки за якими є додатковим джерелом ресурсів [1, с. 436–437]. Звичайно, що це є вигідно для банків. За інформацією директора департаменту платіжних систем та інноваційного розвитку Національного банку Сергія Шацького за період 2015 року у мережі Інтернет відбулось понад 43 тисячі шахрайських операцій на суму майже 95 мільйонів гривень, за допомогою банкоматів кількість незаконних дій та сумнівних операцій становила 9,4 тисяч на суму 15,2 мільйонів гривень, а у торговельній мережі зафіксовано 4,7 тисяч таких операцій на суму 13,9 млн. гривень. За його словами, у 2015 році кількість банків, котрі повідомили регулятору про наявність незаконних дій або сумнівних операцій, зросла до 47 установ [2].

Станом на 1 липня 2015 року в Україні налічувалось 109 банків, які є учасниками внутрішньодержавних платіжних систем, а також міжнародних систем [13]. Злочинний бізнес із виготовлення та використання підроблених пластикових карт давно набув транснаціонального характеру та вчиняється міжнародними злочинними угрупованнями. В Україні для оплати товарів і отримання готівки широко використовуються пластикові карти, викрадені в Європі, США, країнах Східної Азії тощо. Своєчасні доповнення оперативно-розшукової

характеристики незаконного обігу платіжних карток сприятимуть адекватному реагуванню оперативно-розшукової діяльності на виявлення та припинення досліджуваного злочину на стадіях його вчинення.

Стан дослідження. Проблема протидії злочинам, спрямованим на протиправне заволодіння коштами за допомогою платіжних карток, досліджувалася у наукових працях В. Василичука, В. Гавловського, С. Демедюка, Г. Загіки, О. Комара, М. Літвінова, О. Манжая, С. Ніколаюка, Л. Скалозуба, Л. Тимченка, І. Хараберюша, Д. Цехана, В. Шеломенцева, О. Юрченка.

Стан наукової розробки проблеми боротьби із незаконним обігом платіжних карток в частині оперативно-розшукового виявлення та оперативного документування фактів готування чи підроблення платіжних карток є вузько спрямованим та малодослідженим, що вкотре підкреслює його актуальність.

Мета статті – доповнити оперативно-розшукову характеристику незаконного обігу платіжних карток для підвищення ефективності оперативного виявлення та документування кримінального правопорушення на стадії готування для запобігання вчинення тяжких злочинів.

Виклад основних положень. Рівень безпеки користування платіжними картками в Україні вважається середнім: після особистого зіткнення з шахрайством модель використання платіжної картки змінили 2/3 опитаних, а саме – вирішили використати один із способів безпеки – 28%; розширили набір способів безпеки, змінили банківську установу – 11%; відмовились від користування платіжною картою – 11% [3]. За результатами опитування щодо рівня безпеки платіжних каналів, проведеного дослідниками у 2014 році, безпечний рівень платіжних каналів («абсолютно безпечно» та «скоріше всього безпечно») характерний банкоматам (75%), терміналам самообслуговування (65%) та магазинам (49%). Найменше («скоріше всього небезпечно» і «дуже небезпечно») користувачі довіряють таким платіжним каналам, як покупки через мережу Інтернет (51%), кафе, ресторани (38%) та Інтернет-банкінг (33%). Фахівцями зроблений висновок, що найнебезпечнішим платіжним каналом є мережа Інтернет і через можливість «підхоплення вірусу», і перехоплення карткових реквізитів. Дослідники зазначили, що серед багатьох проблем у використанні платіжних карток є недостатній рівень поінформованості суспільства щодо безпечного використання платіжних карток [4]. Найбільшого розповсюдження набувають картки у мережі Інтернет, які дають змогу своїм власникам здійснювати розрахунки через мережу. Існує тенденція до зменшення кількості платіжних карток з функцією видачі готівки

та збільшення з функцією платежів без видачі готівки [5]. Операції з платіжними картками найчастіше здійснюються через банкомати/термінали, а найменше – за допомогою мобільного банкінгу; найбільша кількість та обсяги розрахунків платіжними картками у мережі Інтернет припадає на оплату телекомунікаційних послуг, а найменша – на оплату авіаквитків та інші операції [3].

Згідно з матеріалами GfK Ukraine, Української міжбанківської асоціації членів платіжних систем ЕМА, НБУ, Українського процесингового центру (UPC), Держкомстату активними користувачами платіжних карток та банківських послуг загалом є люди молодого та середнього віку, працюючі та студенти з середнім і вищим достатком (серед названих категорій переважають держателі платіжних карток для зарплати, стипендії та кредитних карток). Неактивними держателями платіжних карток (використовуються лише для зняття готівки) є люди середнього та старшого віку, працюючі з середнім достатком [6].

Питання карткових ризиків дослідники досліджують щораз більше – В. Божко [7], О. Брегеда [8], Н. Внукова [9], Н. Ільницька [10], К. Кіреєва [11], І. Кудельчук [12], Г. Макаркина [13], В. Харченко [14] та ін. Втім науковці не зауважують на розбіжності, що існують в механізмах захисту різних видів пластикових карток, а також на причини виникнення ризиків [15]. Наведемо модель розподілу ризиків використання платіжних карток, описану І. Кудельчуком, зокрема, з боку емітента платіжних карток: випуск паралельних карток на одного клієнта (це ризик зазнати банком втрат у разі відсутності або нульових оборотів по картках); несанкціоноване установлення авторизаційного ліміту (це ризик збільшення розміру доступної суми за картковим рахунком); недотримання вимог платіжної системи щодо оформлення платежів чи передавання інформації (це ризик застосування штрафних санкцій до банку).

Існують ризики і з боку торговця: овердрафт за рахунком клієнта, що виник внаслідок шахрайських дій клієнта при масових операціях у торговельній мережі за картокою, нижче авторизаційних лімітів торгових точок; постійна зміна персоналу та відмова від проведення інструктажу по роботі з платіжними картками (це ризик виникнення порушень під час обслуговування платіжних карток, що теж зумовлює втрати торговця); відмова від використання елементарних методів перевірки платіжних карток. Ризиками з боку клієнта банку є списання коштів за рахунком клієнта за підробленими картками; несвоєчасне повідомлення клієнтом банку про втрату картки; списання коштів за рахунком клієнта за втраченими картками; розголошення конфіденційної інформації [11].

Ризики використання платіжних карток давно відомі злочинному світу, представники якого цим успішно користуються. Згадана модель реально уособлює та узагальнює більшість ризиків, які впливають на розвиток оперативно-розшукової ситуації, яка, своєю чергою, впливатиме на процес оперативної розробки та спосіб реалізації матеріалів оперативно-розшукової діяльності. Правове врегулювання виявлення та припинення кримінальних правопорушень, пов'язаних із злочинними діями з платіжними картками, є актуальним і дискусійним питанням сучасних наукових досліджень. Аналіз практики розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з викраденням грошових коштів з використанням банківських пластикових карт, дає змогу зробити висновок, що зазначене діяння характеризується такими ознаками: надзвичайною прибутковістю порівняно із витратами на підготовку злочину; високою латентністю; застосуванням специфічних знань та обладнання виконавцями; необхідністю матеріальних вкладень при підготовці злочинної діяльності; складністю одноособового виконання злочинного наміру; складністю виявлення на стадії готування кримінального правопорушення; швидкоплинністю реалізації злочинного наміру; конкретним матеріалізованим збитком; специфікою виявлення та закріплення слідів злочинної діяльності.

Доволі рідко на практиці трапляються випадки, коли зазначені злочини вчиняються одноособово, здебільшого цим займаються організовані групи, які активно використовують у своїй діяльності інформаційні технології, комп'ютери і спеціальну техніку. Аналіз практики припинення кримінальних правопорушень та притягнення винуватих до кримінальної відповідальності дає можливість стверджувати, що викрадення коштів із використанням банківських пластикових карт неможливе без попередньої підготовки, яка охоплює вивчення обстановки, створення передумов до заволодіння чужим майном і реалізація злочинного наміру з подальшим прихованням слідів та знарядь злочинної діяльності.

Вивчення зарубіжної наукової літератури та публікацій фахівців правоохоронної діяльності дають змогу стверджувати про аналогічну ситуацію в інших країнах, зокрема РФ, – аналіз кримінальних справ засвідчило, що в 97% випадків була підготовка до вчинення злочину [16]. Найчастіше злочинцями використовуються такі способи підготовки до цього злочину: обробка інформації про структуру підрозділу кредитної організації, що здійснює розрахунки (85%); пошук співників у структурі юридичної особи, що входить в систему розрахунків з банківськими пластиковими картами (43%); отримання доступу до банківського карткового рахунку (87%) [16]. Злочини, пов'язані

з виготовленням, збутом і використанням підроблених кредитних і розрахункових карт, у 80% випадків вчиняються організованими злочинними групами, мають високий рівень латентності і найчастіше на території РФ розкриваються внаслідок реалізації оперативно-розшукових заходів.

Первинна інформація про злочини в сфері обігу пластикових карт, як правило, надходить до органів внутрішніх справ з банків і процесингових компаній [17]. Діяльність організованих груп, зазвичай становить від 3 тижнів до 4 місяців, після чого припиняється правоохоронними органами або призупиняється самою групою з метою уникнення викриття, також допускається зміна місця злочинної діяльності.

Результати аналізу досудових розслідувань за кримінальними провадженнями, які стосуються кримінальних правопорушень досліджуваного напрямку, дали змогу виокремити типові способи вчинення злочинів, пов'язаних з виготовленням, збутом і використанням підроблених платіжних карт: використання викрадених платіжних пластикових карт; використання підроблених платіжних пластикових карт; використання справжніх платіжних карт, оформлених за підробленими документами.

Із врахуванням встановлених у праці оперативно-розшукової діяльності (гласні та негласні форми) способів вчинення злочину підрозділами кіберполіції Національної поліції обираються і способи припинення злочинної діяльності. Моніторинг роботи згаданого підрозділу свідчить, що практики виявлення та припинення злочинних дій із платіжними картками на стадіях готування до вчинення злочину немає, на відміну від злочинів, пов'язаних із викраденням грошових коштів за допомогою банківських пластикових платіжних карт. Дослідження останніх дало можливість виділити способи виявлення та припинення кримінальних правопорушень, вчинюваних із використанням платіжних карток, а саме:

- кримінальне провадження відкрите на підставі повідомлення юридичної особи (банки, кредитні установи тощо);
- кримінальне провадження відкрите на підставі заяв громадян у зв'язку з втратою карти чи припиненням операцій за банківською картою;
- затримання особи внаслідок проведення заходів оперативно-го (ініціативного) пошуку під час вчинення злочину або безпосередньо після його вчинення;
- кримінальне провадження відкрите на підставі матеріалів оперативно-розшукової діяльності.

Незалежно від способу, будь-який такий злочин залишає слід – і матеріальний (договір, квитанція ПОС-терміналу тощо), і електронний (зміна інформації в базах даних банку, програмах керування банкоматом; втручання в технічні канали зв'язку тощо), що є предметом доказування під час кримінального провадження. Враховуючи, що платіжні картки в руках організованих злочинних угруповань є інструментом вчинення тяжких злочинів із світовою (транснаціональною) географією місця події, необхідно організовувати превентивну діяльність підрозділів кіберполіції з недопущення настання суспільно небезпечних наслідків від використання підроблених платіжних карток. Відтак сьогодні в світових масштабах набуває популярності провадження правоохоронними органами кримінальної розвідки з метою попередження та прогнозування злочинних тенденцій, тобто вживаються дії превентивного характеру. Одним із принципів такої діяльності є своєчасне отримання інформації, яка містить підстави для вживання заходів, необхідних для результативного попередження, скорочення і розслідування серйозних злочинів і дій організованої злочинності, особливо, якщо вони мають транснаціональний характер [18, с. 2]. Крім того, складовими кримінальної розвідки є планування та визначення напрямів (цілей), збирання інформації, обробка інформації, аналіз інформації, поширення інформації, повторна оцінка інформації [19, с. 16]. Відтак вважаємо оперативною необхідністю організацію кримінальної розвідки підрозділами кіберполіції Національної поліції з метою запобігання розповсюдженню кіберзлочинності на території України.

Висновки. Повна і об'єктивна оперативно-розшукова характеристика «карткової» злочинності із врахуванням адаптаційних особливостей до українських реалій надасть змогу зрозуміти тенденції розвитку і поширення зазначеної злочинної діяльності на території України. Незаконний обіг платіжних карток в Україні поширюється у тих формах і способах, які раніше були апробовані на території іноземних держав із високим розвитком інформаційних та банківських технологій. Відтак правоохоронними органами такої країни давно напрацьований правовий та технологічний інструментарій, який необхідно активно запозичувати та впроваджувати українською правоохоронною системою. Перевагою є те, що правоохоронним органам України не потрібно розпочинати боротьбу із «картковою» злочинністю з початку – більшість захисного інструментарію вже напрацьована іноземними колегами і міжнародні організації, зокрема ЕМА, мають бажання передавати такий досвід і сприяти його адаптації до національного законодавства. Банківським установам та правоохорон-

ним органам за належного фінансування потрібно лише виконувати алгоритми протидії розповсюдженню незаконного обігу карткової злочинності в державі.

1. Аналіз банківської діяльності: підручник / А. М. Герасимович, М. Д. Алексеєнко, І. М. Парасій-Вергуненко та ін.; за ред. А. М. Герасимовича. – К.: КНЕУ, 2004. – 599 с.

2. В Україні значно зросла кількість онлайн-шахрайств / ZAXID.NET [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zaxid.net/news/showNews.do?>

3. Корецька Н. І. Комплексна оцінка ринку платіжних карток в Україні / Н. І. Корецька, Д. В. Збирун; Луцький національний технічний університет // Економічний форум. – 2/2015. – С. 295–308.

4. Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://bank.gov.ua/>

5. Ягольницький О. А. Розвиток банківських електронних платіжних засобів в Україні / О. А. Ягольницький, С. В. Саранчук; Харківський національний університет будівництва та архітектури // Економічні науки. – 2015. – № 12 (27). – Ч. 2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://molodyvcheny.in.ua/ru/archive/27>

6. Тенденции развития платежных карт и сервисов дистанционного банкинга // GfK Ukraine, Украинская межбанковская ассоциация членов платежных систем ЭМА, НБУ, Украинский процессинговый центр (UPC), Госстат. – К., 2013.

7. Божко В. П. Моделювання прибутковості банків при впровадженні карткових проєктів за допомогою методу планування експериментів / В. П. Божко, О. А. Барабаш, Д. А. Мальцев, Л. М. Копейченко // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. – 2001. – № 530. – С. 279–285.

8. Брегеда О. А. Картковий ринок в Україні, його проблеми та тенденції розвитку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Foa/2008_12/12_02.pdf.

9. Внукова Н. М. Управління розвитком платіжних інструментів у банку / Н. М. Внукова, Т. В. Кострюкова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Fkd/2009_1/R1/8.pdf

10. Ільницька Н. Аналіз світового ринку електронних грошей / Н. Ільницька // Вісник НБУ. – 2010. – № 5. – С. 31–36.

11. Кіреєва К. Необхідність створення Єдиного національного платіжного простору в Україні / К. Кіреєва // Вісник НБУ. – 2010. – № 9. – С. 21–25.

12. Кудельчук І. А. Ризики у сфері банківського карткового бізнесу / І. А. Кудельчук // Економічний простір. – 2009. – № 23/1. – С. 292–298.

13. Макаркіна Г. В. Моделювання попиту на послуги ринку платіжних карткових інструментів комерційного банку України / Г. В. Макаркіна, О. Ю. Івченкова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/pprbsu/texts/2009_26/26.1.08.pdf

14. Харченко В. Підсумки діяльності банків України на ринку платіжних карток у 2008 році / В. Харченко // Вісник НБУ. – 2009. – № 4. – С. 44–51.

15. Ващенко О. М. Ризики використання банківських платіжних карток / О. М. Ващенко, М. В. Колдовський // Українська академія банківської справи Національного банку України. – 2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.library.univ.kiev.ua/ukr/elcat/new/detail.php3?doc>

16. Акимов В. Е. Методика расследования преступлений, связанных с хищением денежных средств, совершенных с использованием банковских пластиковых карт: автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Уголовный процесс, криминалистика и судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность» / В. Е. Акимов. – М., 2008 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: lawtheses.com/metodika-rassledovaniya-prestupleniy-svyazannyh-s-hisncheniem-denez

17. Раскрытие и расследование изготовления, сбыта и использования поддельных кредитных и расчетных пластиковых карт: автореф. дис. на соиск. ученой степени канд. юри. наук: спец. 12.00.09 «Уголовный процесс; Криминалистика и судебная экспертиза; Оперативно-розыскная деятельность» / Т. И. Абдурагимова; Юридический институт МВД России. – М., 2001. – 24 с.

18. Работа полиции. Системы полицейской информации и разведки: пособие по оценке систем уголовного правосудия. – Нью-Йорк: Управление Организации Объединенных Наций по наркотикам и преступности, 2010. – 36 с.

19. The National Criminal Intelligence Sharing Plan / Department of Justice. – 2003. – 54 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://it.ojp.gov/documents/ncisp/National_Criminal_Intelligence_Sharing_Plan.pdf.

20. Офіційний сайт Української міжбанківської асоціації членів платіжних систем (ЕМА) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ema.com.ua/about-association/>

Лепеха О. Н. К вопросу оперативно-розыскной характеристики «карточной» преступности

Описаны отдельные информационные составляющие оперативно-розыскной характеристики незаконного оборота платежных карточек, учет которых способствует повышению эффективности противодействия преступлениям в направлении превентивной деятельности. Приведены результаты исследования уровня безопасности платежных каналов, исследовательский подход к распределению рисков платежных карточек. Выделены характерные признаки карточной преступности в Украине и способы выявления, пресечения уголовных преступлений, совершаемых с использованием платежных карточек.

Ключевые слова: платежная карта, уровень безопасности, риски, оперативно-розыскная характеристика, уголовная разведка.

Lepelka O. M. To the study of investigative characteristics of «card» crime

It describes some pieces of information of investigative characteristics of illegal circulation of payment cards, consideration of which will contribute to

efficiency enhancement of crime prevention towards preventative activities. Ukraine is characterized by a medium security level of using payment cards. It shows the investigation results of the payment channel security level, research approach to risk distribution of using payment cards. There are features of card crime in Ukraine and ways of detection, termination of criminal violations committed using payment cards. Taking into consideration the transnational nature of the card crime, there are the analysis results of some components of investigative characteristics of similar crime in the Russian Federation.

In order to enhance efficiency of crime prevention in terms of serious crime prevention, it is offered to develop the criminal intelligence sector in cyber police units of the National Police. The conclusion is that law enforcement bodies of Ukraine do not need to start struggling with «card» crime from scratch, as the absolute majority of protective instruments has already been tried and tested by foreign colleagues and international organizations, in particular EMA, want to share such experience and contribute to its adaptation to the national legislation. All that bank institutions and law enforcement bodies with proper financing can do is to follow algorithms to prevent distribution of illegal circulation of card crime within the country.

Key words: *payment care, security level, risks, investigative characteristics, criminal intelligence.*

Стаття надійшла 30 червня 2016 р.

УДК 343.232

Р. Л. Максимович

ПРО ПОНЯТТЯ «ПОРУШЕННЯ» У КРИМІНАЛЬНОМУ КОДЕКСІ УКРАЇНИ

З'ясовано таке наскрізне кримінально-правове поняття, як «порушення». Проаналізовано особливості роз'яснення цього питання за чинним Кримінальним кодексом України. Досліджено зміст і значення цього поняття у Кримінальному кодексі України. Інтерпретовано позицію судової практики в контексті розуміння цього поняття. Наведено співвідношення понять «порушення правил», «порушення порядку» і «порушення вимог».

Ключові слова: *Кримінальний кодекс, порушення правил, порушення порядку, порушення вимог.*

Постановка проблеми. Дослідження питання про поняття порушення, як одне із багатьох наскрізних кримінально-правових понять, надзвичайно важливе. У доктрині кримінального права воно може сприяти зменшенню кількості існуючих дискусій, а також – допомогти у процесі удосконалення відповідних норм кримінального закону.

Стан дослідження. Питання «порушення» викликає певний інтерес у кримінально-правовій літературі. Воно, як суспільно небезпечне діяння, що є ознакою об'єктивної сторони складу злочину, в різний час було предметом вивчення низки науковців, зокрема: С. В. Бабанін, В. Є. Емінов. Здебільшого це питання досліджувалося поверхово в межах загального вчення про об'єктивну сторону складу злочину, або акцентувалось на цій ознаці лише в окремих складах злочинів.

Доцільно виявити особливості роз'яснення досліджуваного кримінально-правового поняття у кримінальному законі, з'ясувати існуючі недоліки для того, щоб уникнути їх в майбутніх відповідних кримінально-правових нормах, що і є **метою** нашої розвідки.

Виклад основних положень. Насамперед треба зазначити, що порушення є одним із багатьох наскрізних кримінально-правових понять. У кримінально-правовій літературі зазначається, що наскрізними поняттями потрібно вважати такі, які використовуються неодноразово і мають одне і те ж значення, які зберігають своє значення незалежно від того, щодо якого інституту кримінального права вони використовуються [1, с. 74].

У Кримінальному кодексі (далі – КК) України у багатьох випадках як вказівка на діяння, в якому може виражатись суспільно небезпечне діяння, використано поняття «порушення». Порушення як суспільно небезпечне діяння є ознакою об'єктивної сторони складу злочину. Великий тлумачний словник сучасної української мови дає таке визначення цього поняття: «відхилення від правил, відступ від законів, невідповідність традиції, звичаям і т. ін.» [1, с. 1074].

Про порушення порядку йдеться у ст.ст. 110, 110-2, 143, 159-1, 213, 220-1, 223-2, 236, 296, 321-2, 329, 332-1, 333, 390 КК України. У деяких з цих випадків наявне певне роз'яснення цього суспільно небезпечного діяння. Відтак у ст.ст. 110–110-2 КК України вказано на порушення порядку, встановленого Конституцією України, у ст.ст. 143, 329 КК України зазначено про порушення порядку, встановленого законом. У диспозиції ст. 236 КК України одночасно йдеться про порушення порядку і порушення правил, а в назві цієї статті – лише про порушення правил. Це є одним із прикладів, коли наявна така невідповідність форми і змісту. Безсумнівно, що в такому разі треба надавати перевагу диспозиції такої статті.

Про порушення правил законодавцем зазначено у ст.ст. 239, 240–243, 247, 248, 250, 251, 267, 272, 291, 334, 420 КК України тощо. В низці з цих випадків можна відразу зрозуміти про які саме правила йдеться. Так, у диспозиції ст. 247 КК України зазначено про порушення правил, а в назві йдеться про законодавство. Тобто, кримінально-

караним є порушення правил, що містяться в законодавстві. У ст.ст. 334, 395 КК України навпаки в назві йдеться про правила, а в диспозиції чітко зазначено порушення яких саме правил є відповідним злочином за певних умов.

В інших випадках законодавець використовує словосполучення «порушення вимог» – ст.ст. 172, 209-1, 247, 267-1, 270, 271, 391 КК України. Причому в деяких з них (ст.ст. 209-1 і 247 КК України) роз'яснено, що саме варто розуміти під порушенням вимог, а саме норм відповідного законодавства.

Навряд чи виправданим є використання законодавцем паралельно зазначених понять, оскільки, по-перше, змістове навантаження їх є практично тотожним, а тому таке не свідчить про належну якість кримінального законодавства в цьому контексті, по-друге, загально-визнано, що положення законів мають бути чіткими і зрозумілими, тому, що тільки в такому разі може наставати відповідальність за їх невиконання. Відсутність точності та визначеності юридичних конструкцій є свідченням недотримання вимог законодавчої техніки. Зокрема зазначається, що особливо необхідно зважати на точність термінології. Визначення термінів повинно відповідати їх змісту, що міститься в офіційній діловій мові, спеціальних науках та чинному законодавстві, а також має бути однаковим у всьому тексті закону [2, с. 15]. А тому виникає питання про те, яке саме поняття має застосуватися із «порушенням» в якості вказівки на відповідне суспільно небезпечне діяння. Традиційно у таких випадках за основу вирішення таких питань беруть етимологічне значення відповідного слова. Відтак у Великому тлумачному словнику сучасної української мови зазначено, що порядок – це стан, коли все робиться, виконується так, як слід, відповідно до певних вимог, правил та ін. [3, с. 1074], правило – зібрання якихось положень, що визначають порядок ведення або дотримання чого-небудь [3, с. 1100], а вимога – норми, правила, яким хто-, що-небудь повинні підлягати; офіційний документ із проханням видати що-небудь або направити кого-небудь у чиєсь розпорядження [3, с. 141]. Як бачимо, наведені дефініції не є допоміжними у вирішенні розглядуваного питання, оскільки поняття «порядок», «правило» і «вимога» роз'яснюються через інші їм подібні, а також визначення не є інформативними, тому, що в них йдеться про «все», «чого-небудь», «хто-що-небудь». Видається, що варто брати до уваги те, що у всіх зазначених випадках є порушення положень нормативно-правових актів, які мають юридичну силу закону чи підзаконних нормативно-правових актів. Такі положення традиційно втілюються у нормах. Під нормою ж у теорії права розуміють загальнобов'язкове

правило поведінки, яке встановлено чи санкціоноване державою. Відтак зокрема, навряд чи правильним є розмежуванням законодавцем правил і норм у ст. 325 КК України. Видається, що словосполучення «порушення правил» є найбільш прийнятним у зазначених статтях Особливої частини КК України. Як правило, порушення яких є кримінально-караним, можуть виступати нормативно-правові акти, різні за юридичною силою. Тобто, джерелами відповідних правил є: 1) нормативно-правові акти Верховної ради України (закони, постанови, інші акти), Президента України (укази, розпорядження), Кабінету Міністрів України (постанови, розпорядження), Міністерств та інших центральних органів виконавчої влади; 2) міжнародні договори, що ратифіковані Верховною радою України, які відповідно до ч. 2 ст. 9 Основного Закону України є частиною національного законодавства. Водночас, на нашу думку, в низці випадків джерелами відповідних правил є загальноновизнані норми поведінки і правила співжиття. Саме тому доцільно використовувати поняття «порядок», яке є дещо ширшим за змістовим навантаженням. Наприклад, про порушення порядку йдеться у ст. 296 КК України, де передбачено відповідальність за хуліганство.

Видається, що порушення може полягати у двох формах злочинного діяння (дії і бездіяльності). Тобто, особа, на яку покладено обов'язок додержуватись порядку, вимог чи правил, може вчинити заборонену дію або ж не здійснити обов'язкову дію. Злочинна бездіяльність традиційно може бути чиста, коли особа взагалі не вчиняє обов'язкову дію чи так звана змішана, при якій можливий варіант, коли суб'єкт складу злочину неналежно здійснює відповідну дію, а саме здійснює не всі очікувані від нього дії чи не в повному обсязі. У ст.ст. 351 і 351-1 КК України йдеться про «невиконання законних вимог». У цих випадках здійснена вказівка на порушення відповідних вимог лише шляхом бездіяльності.

Вважаємо, що порушення тільки писаних правил, порядку чи вимог є підставою для кримінальної відповідальності особи, оскільки неписані, які передаються з вуст у уста, не завжди чіткі та зрозумілі і до того ж це суперечило б нормі, яка міститься у ч. 3 ст. 62 Конституції України про те, що обвинувачення не може ґрунтуватися на припущеннях [4].

Необхідно зауважити, що відповідні правила зазвичай виражаються у формі категоричної вказівки чи категоричної заборони. Необхідність в такому разі їх дотримання є безсумнівною. Водночас наявні ситуації, коли відповідні джерела втілені у рекомендаційній формі. Рекомендаційний характер норм таких джерел виключає обов'язковість їх дотримання. З огляду на це, порушення норм, які

містяться у зазначених джерелах права, є кримінально-караним тільки тоді, коли настали відповідні суспільно небезпечні наслідки. Як зазначає В. Є. Емінов, рекомендаційний характер норми ніби залишає особі більше свободи вирішувати, як діяти в конкретній ситуації, але не знімає з неї відповідальності за помилкове рішення. Ігноруючи рекомендацію, особа бере на себе ризик настання суспільно небезпечних наслідків [5, с. 15]. Чи не найбільш яскраво зазначене питання втілюється у злочинах проти безпеки руху та експлуатації транспорту. Зокрема у Правилах дорожнього руху, які затвердженні постановою Кабінету Міністрів України від 10 жовтня 2001 р. № 1306 міститься знак 5.30 «рекомендована швидкість», який застосовується для позначення швидкості з якою рекомендується рух на цій ділянці дороги і встановлюється на початку цієї ділянки. Скажімо особа перевищує рекомендовану швидкість, то адміністративна відповідальність, а надто кримінальна, не настає. Якщо ж особа перевищує рекомендовану швидкість і заподіє потерпілій особі тілесні ушкодження середньої тяжкості, то настає відповідальність за ч. 1 ст. 286 КК України. На такий приклад раніше зауважив С. В. Бабанін [5, с. 75]. Науковець не виявив у єдиному державному реєстрі судових рішень вироків по кримінальних справах, де особа була б засуджена саме за порушення таких норм. Натомість трапляються випадки засудження особи за порушення забороняючих норм, які, зокрема, ґрунтуються на певних рекомендаційних положеннях. Відтак ОСОБА 4 була визнана винуватою і засуджена за вчинення злочину, передбаченого в ч. 1 ст. 286 КК України і вчиненого за таких обставин. Порушивши п. 2.9 б Правил дорожнього руху, згідно з яким водію забороняється керувати транспортним засобом у хворобливому стані, у стані стомлення, а також перебуваючи під впливом лікарських препаратів, що знижують швидкість реакції і увагу, будучи у стані стомлення, ОСОБА 4, відчувши біль у серці, зупинила автомобіль і прийняла одну таблетку лікувального препарату «Корвалтаб», вживання якого не рекомендоване під час діяльності, яка потребує підвищеної уваги, швидких психічних і рухливих реакцій і може викликати сонливість і запаморочення. Після чого ОСОБА 4 виявила злочинну самовпевненість і продовжила рух, не справилась з керуванням і здійснила наїзд на пішоходів ОСОБА 5 і ОСОБА 6, заподіявши останнім тілесні ушкодження середньої тяжкості [6].

Логічно і закономірно, що зазвичай зазначені злочини можуть бути вчинені особою, яка наділена ознаками спеціального суб'єкта, на якого нормативно-правовим актом, підзаконним нормативно-правовим актом чи локальним нормативно-правовим актом покладено обов'язок

виконувати відповідні вимоги, правила чи дотримуватись порядку. Проте не виключені випадки здійснення відповідного порушення і загальним суб'єктом. Це можливо тоді, коли відповідні правила чи вимоги можуть бути сприйняті особою без відповідної підготовки практично відразу. Скажімо, що стороння особа курить на території автозаправної станції всупереч наявності відповідних знаків безпеки щодо заборони такої дії. Пункт 12 Правил пожежної безпеки для об'єктів зберігання, транспортування та реалізації нафтопродуктів, які затверджені Міністерством Палива та енергетики України від 24 грудня 2008 року № 658 передбачає, що куріння на території підприємства, за винятком спеціально визначених місць, забороняється. Дії такої особи за наявності відповідних суспільно небезпечних наслідків можуть бути кваліфіковані за ст. 273 КК України.

Варто зазначити, що в усіх розглянутих випадках наявні бланкетні диспозиції, тобто для з'ясування змісту конкретного порушення необхідно звертатися до інших нормативно-правових актів.

Порушення під час вчинення зазначених злочинів може виражатися в одиничному акті злочинної поведінки (дії чи бездіяльності) чи в сукупності таких актів, коли відбувається порушення однакових чи різноманітних норм законодавства. В останньому випадку це, як правило, не впливає на кримінально-правову оцінку вчиненого, але, безсумнівно, має враховуватися судом на такій стадії застосування кримінального закону, як призначення покарання.

У деяких випадках порушення є ознакою відповідних суспільно небезпечних наслідків (ст.ст. 293, 361 КК України).

Висновки. Поняття «порушення» має різне кримінально-правове значення у кримінальному законодавстві України. Доцільно говорити про «порушення правил» у статтях Особливої частини КК України.

1. Навроцький В. О. Наскрізнi кримінально-правові поняття / В. О. Навроцький // 10 років чинності Кримінального кодексу України: проблеми застосування, удосконалення та подальшої гармонізації із законодавством європейських країн: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (13–14 жовт. 2011 р.); редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. – Х.: Право, 2011. – С. 73–77.

2. Практика законотворення 01. Правила оформлення проектів законів та основні вимоги законодавчої техніки: методичні рекомендації / заг. ред. В. П. Крижанівського. – К.: ФОП Москаленко О. М., 2014. – 44 с.

3. Великий тлумачний словник сучасної української мови: з дод. і допов. / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К., Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.

4. Конституція України від 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

5. Эминов В. Е. Борьба с авиационными происшествиями. Вопросы уголовной ответственности и предупреждения преступных нарушений правил безопасности полетов и эксплуатации воздушного транспорта / В. Е. Эминов. – М., 1980. – 104 с.

6. Бабанін С. В. Кримінальна відповідальність за порушення чинних на транспорті правил: дис. ... к.ю.н. / С. В. Бабанін. – Дніпропетровськ, 2008. – 238 с.

7. Справа № 1-28/11 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/16752025>.

Максимович Р. Л. О понятии «нарушение» в Уголовном кодексе Украины

Истолковано таке сквозное уголовно-правовое понятие, как «нарушение». Проанализированы особенности уяснения этого вопроса по действующему Уголовному кодексу Украины.

Исследованы содержание и значение этого понятия в Уголовном кодексе Украины. Интерпретирована позиция судебной практики в контексте понимания этого понятия. Показано соотношение понятий «нарушение правил», «нарушение порядка» и «нарушение требований».

Ключевые слова: Уголовный кодекс, нарушение правил, нарушение порядка, нарушение требований.

Maksymovych R. L. The notion «violation» in the criminal code of Ukraine

The article is dedicated to the ascertaining of such a through criminal-legal notion as violation. The peculiarities of regulation of this question according to the valid criminal code of Ukraine are analyzed. The correlation of the notions «violation of rules», «violation of order» and, «violation of demands» are given. The notion, «violation of rules» is the most suitable in corresponding cases. The sense and meaning of this notion is researched in the Criminal code of Ukraine and criminal-legal literature. It is argued that these notions has various criminal-legal sense sometimes. It is proved that underlying notions must have single meaning. This notion is used in the General part of the Criminal code of Ukraine five times. On the other hand it is used almost in more than forty articles of Special part of the Criminal code of Ukraine. The sense of the notion «violation» is clarified sometimes in the valid Criminal code of Ukraine. The underlying criminal-legal notion contains a reference to the action as the characteristic of the objective side of the body of crime and to the social dangerous consequences simultaneously. There are various kinds of sources of corresponding rules. The violation of recommending norms is supposed to be a crime only in the case of social dangerous consequences. The violation of written rules is a legal reason of criminal liability. The general subject can also commit violation of rules. The notion «violation of order» has a wider content than «violation of rules».

The highest judicial body in the system of general jurisdiction did not interpreted the notion «violation» in its resolution. There are various points of view concerning also single bodies of the crimes. Judicial practice is similar usually. There are different types of violation according to the valid Criminal code of Ukraine.

Key words: *Criminal code, violation of rules, violation of order and violation of demands.*

Стаття надійшла 5 жовтня 2016 р.

УДК 347.41+343.35

**В. М. Парасюк,
Н. М. Парасюк**

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОРЯДКУ ВИКОНАННЯ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ: ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ЄДНОСТІ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОГО ТА КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Системно проаналізовано норми цивільного та кримінального законодавства, які регламентують охорону суб'єктивного права особи виконувати зобов'язання відповідно до встановленого порядку. Наголошено на необхідності узгоджувати зміст термінологічного апарату кримінально-правової заборони із цивільно-правовими положеннями про зобов'язання. Констатовано, що для досягнення єдності правозастосовної практики у справах про примушування до виконання цивільно-правових зобов'язань (ст. 355 КК України) треба чітко дотримуватися критеріїв розмежування цього злочину з іншими суміжними посяганнями.

Ключові слова: *цивільно-правові зобов'язання, угода, договір, злочин, примушування, погроза, насильство, пошкодження майна, знищення майна, вимагання.*

Постановка проблеми. Системний підхід до пізнання права як об'єкта соціальної дійсності є відправним моментом правозастосування, яке становить складний процес пошуку, відбору та з'ясування можливості поширення норми права на конкретний акт поведінки людини. Показником якості цього виду юридично значущої діяльності є не ступінь взаємного впливу галузей права, а наявність стійких міжгалузевих зв'язків між ними. Предметний характер взаємодії визначається і між цивільною та кримінальною галуззю права. Визначаючи тип

взаємодії між цими структурними елементами системи права правники стверджують, що «цивільному праву належить певний пріоритет перед кримінальним правом саме у контексті вибору особою, чії права порушені, способи захисту свого порушеного права чи інтересу: цивільний або кримінальний» [1, с. 272]. Загалом погоджуючись із науковим положенням, водночас, зазначимо, що кримінально-правові заборони не можуть суперечити цивільно-правовим дозволам, тому що за допомогою одних визначаються межі інших. У разі цього дуже важливо забезпечити єдність законодавчих підходів до регламентації схожих правовідносин.

Кримінально-правова охорона порядку виконання цивільно-правових зобов'язань є одним із напрямів, на підставі якого можна простежити зміст координаційних взаємозв'язків цивільного та кримінального права. Серед наявних кримінально-правових заборон у досліджуваній сфері, варто виділити норму, яка визначає підстави кримінальної відповідальності за примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань (ст. 355 КК України). Оскільки термінологічний апарат цієї норми містить запозичені із цивільно-правової сфери регулювання поняття, то потрібно з'ясувати їх первинний зміст у нормах регулятивного законодавства, ступінь їх доцільності використання для позначення ознак складу злочину та їх вплив на правозастосовний процес.

Стан дослідження. Зважаючи на те, що зобов'язання є центральною категорією цивілістики, науковці достатньо часто звертаються до цієї групи правовідносин, оскільки досліджують і загальнотеоретичні підходи, і конкретизують свої розробки щодо окремих видів зобов'язань. Ця сфера науки представлена працями Т. В. Боднар, Н. Ю. Голубевої, Ж. В. Завальної, Є. О. Харитонової, О. І. Харитонової та інших.

Кримінально-правові дослідження ознак примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань проводили М. Г. Арманов, О. О. Дудоров, А. М. Соловійова, М. І. Хавронюк та ін. Поряд з цим аналіз судової практики засвідчує наявність неоднозначних підходів щодо кваліфікації примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань. Процес правозастосування у цій сфері неможливий без субсидіарного звернення до норм за допомогою цивільного законодавства. Видається, що єдності можна досягнути шляхом поетапного врахування для змісту кожної ознаки складу злочину, передбаченого ст. 355 КК України відповідних положень цивілістики, які дають змогу визначити сферу поширення кримінально-правового припису.

Відтак **метою** цієї статті є визначення єдиних підходів до субсидіарного застосування норм цивільного та кримінального права у питанні кваліфікації примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань.

Виклад основних положень. Концептуальним підходом, відповідно до якого сформульована кримінально-правова норма про примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань, є реагування заходами кримінально-правового характеру на порушення установлених цивільним законодавством правил реалізації особою права виконання зобов'язань, що вчинено у спосіб застосування психічного насильства. Відтак межі кримінально-правової заборони варто визначати шляхом безпосереднього аналізу законодавчих підходів до формування особливого правовідношення, яким є, як зазначено у ч. 1 ст. 355 КК України, саме цивільно-правове зобов'язання. Вже на цьому етапі треба позитивно оцінити застосоване законодавцем уточнення щодо галузевої приналежності зобов'язання. Науковці стверджують, що сфера, у якій застосовується термін «зобов'язання» на сьогодні поступово розширюється, тому зобов'язання як цивільні правовідносини необхідно відрізнити від правовідносин, що регулюються іншими галузями права [2, с. 13–14].

Місце кримінально-правової норми, яка сформульована у ст. 355 КК України, у структурі розділу XV Особливої частини КК України «Злочини проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян та злочини проти журналістів» складно однозначно оцінити. Уже із ознайомлення зі змістом диспозиції можна встановити, що потерпілі, яким заподіюється суттєва шкода у вигляді фізичних та психічних переживань не видається віднести до категорії чи то представників влади чи працівників правоохоронного органу, народного депутата, чи до будь-якої іншої службової особи, або ж навіть журналіста. Правовий статус цих потерпілих визначається приналежністю до певної сфери управлінської діяльності. Протиправно впливаючи на спеціального потерпілого чи його близьких родичів у зв'язку із виконанням ним певного роду обов'язків, винний заподіює шкоду нормальній діяльності органу державної влади, органу місцевого самоврядування, об'єднанню громадян, підприємству, установі чи організації. Намагаючись хоч якось виправдати законодавця у намірі віднести розглядувану норму до структури охоронюваних розділом XV Особливої частини КК України відносин, правники зазначають, що оскільки наполеглива пропозиція виконати обов'язок робиться винним з використанням незаконних методів, то таким чином він демонструє свою зневагу до встановленого законо-

давством порядку захисту свого порушеного права, а тому й діяльності органів державної влади (наприклад, судових), чим завдає шкоди їх авторитету [3, с. 361]. Зважаючи на таку особливість кримінально-правової концепції примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань, можна певною мірою припустити доцільність розміщення цього складу злочину серед злочинів проти правосуддя. Безумовно доцільно погодитися з тим, що неправильна структурованість кримінального закону хоча і є недоліком, однак суттєве значення має відсутність однозначного розуміння змісту кримінально-правової норми порівняно із первинно сформульованою у нормах регулятивного законодавства моделлю правомірної поведінки суб'єкта відносин.

Законодавча дефініція поняття «зобов'язання», яка міститься у ч. 1 ст. 509 ЦК України є достатньо інформативною, оскільки дає змогу визначитися із змістом структурних елементів цього правовідношення. Насамперед із законодавчого припису випливає, що зобов'язання є правовідношенням. Цивілісти зазначають, що загальними ознаками, спільними для всіх цивільних правовідносин є: 1) юридична рівність їхніх суб'єктів; 2) регулювання суспільних відносин нормами цивільного законодавства; 3) надання нормами цивільного законодавства учасникам відносин цивільних і юридичних прав та обов'язків [4, с. 87]. Із множини цивільних правовідносин зобов'язальні виділяються видовими ознаками. Зобов'язання є відносним цивільно-правовим відношенням зі специфічним суб'єктним складом. У разі цього кредитор наділений правом вимагати від боржника певної поведінки, а боржник – зобов'язаний реалізовувати певну поведінку на користь кредитора. У визначенні зобов'язання наголошено на правових вимогах кредитора, оскільки саме це є визначальним моментом цього виду цивільно-правових відносин.

У цивільно-правових зобов'язаннях з одного боку виступає кредитор, статус якого визначається правом вимоги, а з іншого – боржник, який зобов'язаний вчинити або утриматися від учинення певних дій на користь кредитора. Нехтування цими характеристиками суб'єктів зобов'язання призводить до ототожнення їх із абсолютними цивільно-правовими відносинами. Розглядувана ознака має принципово важливе значення для кваліфікації примушування до виконання чи невиконання цивільно-правового зобов'язання. Вказівку на потерпілого та його близьких родичів зроблено у тексті кримінального закону (ч. 1 ст. 355 КК України). В разі цього законодавчо не конкретизовано правовий статус потерпілого. Саме тому можна припустити, що потерпілим під час учинення цього злочину може виступати і кредитор, і боржник.

Під час позначення потерпілого вчені наголошують на тому, що це має бути фізична особа, яка вступила з винним у реально об'єктивно наявне цивільно-правове правовідношення, а також її близький родич [3, с. 362]. Відповідно до ст. 509 ЦК України, право вимоги належить виключно кредиторіві. Натомість у ч. 3 ст. 510 ЦК України закріплено правило про трансформацію кредитора у боржника. Відтак, зазначається, якщо кожна зі сторін у зобов'язанні має одночасно і права, і обов'язки, вона вважається боржником у тому, що зобов'язана вчинити на користь другої сторони, і одночасно кредитором у тому, що має право вимагати від неї. Субсидіарно поширюючи ці положення на зміст кримінально-правової заборони, сформульованої у ст. 355 КК України, можна з упевненістю стверджувати, що потерпілим варто визнати фізичну особу, до якої може бути спрямована вимога відповідно до законодавчих положень про зобов'язання. Цей суб'єкт у зобов'язальному правовідношенні завжди перебуватиме у статусі боржника. Якщо ж до виконання чи невиконання зобов'язання примушується близький родич, то таке діяння має бути кваліфіковано за наявності підстав за статтями, які передбачають кримінальну відповідальність за злочини проти життя і здоров'я особи. Близькі родичі у конструкції розглядуваного складу злочину мають визнаватися адресатом погрози, але не особою, до якої спрямована зобов'язальна вимога.

Предметний характер примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань є дискусійним моментом кримінально-правового регулювання. Як видається в розглядуваному аспекті має йтися про предмет як обов'язкову ознаку цього складу злочину. Натомість однозначної відповіді на це питання не впливає зі змісту диспозиції ч. 1 ст. 355 КК України. Терміни «цивільно-правове зобов'язання», «договір», «угода» функціонально вказують лише на наявність певних правил, які опосередковують певний вид правовідносин, що виник між сторонами. Більш правильно буде зазначити, що обов'язковість предмета у конструкції складу злочину, передбаченого ст. 355 КК України обумовлюється специфікою суспільних відносин, які визнаються його об'єктом, і яким заподіюється шкода. Нами не підтримується, висловлена у науці позиція про те, що предметом цього складу злочину варто визнавати «майно, з приводу якого виник майновий спір» [5, с. 9]. Вказана позиція значно звужує зміст предмета зобов'язання відповідно до наукових положень цивілістики.

У структурі зобов'язальних відносин цивілісти виділяють об'єкт та предмет зобов'язання. Відповідно об'єктом зобов'язання є те, на що спрямовані права й обов'язки учасників зобов'язання, тобто ті дії, виконання яких (або утримання від яких) кредитор має право вимагати

від боржника, а предметом – матеріальні й нематеріальні блага, з приводу яких сторони вступають у відносини й на які спрямовані їхні дії [2, с. 7]. Не правильно обмежувати предмет складу злочину, передбаченого ст. 355 КК України, виключно категорією майна. Ж. В. Завальна стверджує, що дії, які можуть вимагатися для здійснення та становити сутність поведінки зобов'язальної особи можуть мати немайновий характер. На думку вченої, говорити тільки про майновий зміст дії як предмет зобов'язання некоректно [6, с. 149]. У змісті диспозиції цієї статті законодавець цілком обґрунтовано не конкретизує предмет складу злочину, оскільки ним має визнаватися все те, що відповідно до цивільного припису визнається предметом зобов'язання.

Відповідно до ч. 1 ст. 11 ЦК України, цивільні права та обов'язки виникають із дій осіб, що передбачені актами цивільного законодавства, а також із дій осіб, що не передбачені цими актами, але за аналогією спричинюють цивільні права та обов'язки. Вважаємо, що предмет не є обов'язковою ознакою примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань, однак його встановлення матиме допоміжне значення під час визначення цивільно-правової природи зобов'язання, яке відбулося між сторонами.

Генеральна ідея встановлення кримінальної відповідальності за примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань полягає у забезпеченні захисту прав та законних інтересів громадян у випадку укладення ними договорів, угод чи інших цивільно-правових зобов'язань. Оскільки склад злочину, передбачений ст. 355 КК України, містить ознаки, які подібні до ознак, зокрема, вимагання (ст. 189 КК України), протидії законній господарській діяльності (ст. 206 КК України), самоуправства (ст. 356 КК України), виникає необхідність при кваліфікації в кожному конкретному випадку встановлювати наявність між сторонами особливого цивільного правовідношення. Ігнорування положень цивільного законодавства може призвести до помилок у правозастосуванні, що є неприйнятним. Так, зокрема, варто враховувати, що кримінально-правовою охороною відповідно до ст. 355 КК України охоплюються зобов'язання, які вже виникли до моменту пред'явлення вимоги з погрозою насильства над потерпілим або його близькими родичами, пошкодження чи знищення їх майна. У ст. 526 ЦК України зазначено, що зобов'язання має виконуватися належно відповідно до умов договору та вимог цього Кодексу, інших актів цивільного законодавства, а за відсутності таких умов та вимог – відповідно до звичаїв ділового обороту або інших вимог, що звичайно ставляться. Надто важливо правильно установлювати момент вчинення правочину. Зокрема, не є укладеними правочини

(договори), у яких відсутні встановлені законодавством умови, необхідні для їх укладення (відсутня згода за всіма суттєвими умовами договору; не отримано акцепт стороною, що направила оферту; не передано майно, якщо відповідно до законодавства для вчинення правочину потрібна його передача тощо). Згідно із статтями 210 та 640 ЦК не є вчиненим також правочин у разі нездійснення його державної реєстрації, якщо правочин підлягає такій реєстрації (п. 8 Постанови Пленуму Верховного суду України «Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними» від 06 листопада 2009 року № 9) [7]. Нехтування змістом цивільно-правових приписів призводить до того, що на практиці випадки примушування шляхом застосування насильства небезпечного для життя та здоров'я до написання розписки про боргові зобов'язання перед К. у розмірі 60 та 70 тис. доларів США було кваліфіковано за ч.3 ст. 355 КК України [8]. Тобто фактично мала місце вимога про укладення договору, а не про реалізацію правовідношення, яке виникло ще до моменту застосування насильницької вимоги.

У кримінально-правовій літературі зазначається, що для кваліфікації за ст. 355 КК України не важливо чи оформлений юридично між сторонами договір позики, чи ні [9, с. 362]. Автори цієї тези мали на увазі необов'язковість дотримання певних вимог щодо форми зобов'язання. Вважаємо цю позицію дещо спірною. Під час кваліфікації злочину за ст. 355 КК України треба орієнтуватися на припис ст. 203 ЦК України, який визначає загальні вимоги, додержання яких є необхідним для чинності правочину. Відтак зміст правочину не може суперечити цьому Кодексу, іншим актам цивільного законодавства, а також інтересам держави і суспільства, його моральним засадам. Правочин має вчинятися у формі, встановленій законом. З упевненістю можна стверджувати, що зміст і форма правочину є взаємообумовленими компонентами, невідповідність однієї із них цивільній нормі свідчить про суперечливість зобов'язальних відносин між сторонами.

В контексті кваліфікації примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань (ст. 355 КК України) суди не надто зосереджуються на з'ясуванні відповідності зобов'язання цивільно-правовим вимогам щодо порядку їх укладення між суб'єктом злочину та потерпілим. Непоодинокими є випадки, коли у судових вироках лише констатується наявність домовленості. Особливо це стосується випадків укладення угоди в усній формі. В разі цього жодним чином не деталізуються вид, зміст та форма зобов'язання. В окремих вироках навіть відсутні дані про дослідження доказів, які б мали

засвідчити факт наявного між сторонами зобов'язання [13]. Як видається, ігнорування цих принципових положень може призвести до того, що подія вчинення вимагання може одержати кваліфікацію як примушування до виконання цивільно-правового зобов'язання лише у зв'язку з тим, що винний та потерпілий домовляться про наявність якоїсь удаваної угоди. У концепцію відповідальності за ст. 355 КК України якраз закладено те, що вимога суб'єкта злочину за загальним правилом про цивільно-правові зобов'язання є правомірною, однак спонукання до її виконання супроводжується погрозою насильства, пошкодження чи знищення майна потерпілого або його близьких родичів.

Головний критерій правомірності вимоги у зобов'язанні має виходити із визначених цивільним законодавством вимог щодо чинності правочину. Відтак під час кваліфікації злочину за ст. 355 КК України не може враховуватися суб'єктивне ставлення суб'єкта злочину до законності своїх вимог щодо потерпілого. Важливо установити чи таке зобов'язання виникло на законних підставах і чи взагалі у суб'єкта-кредитора є ще право вимоги. Для цього у цивільному законодавстві передбачена позовна давність, тобто строк, у межах якого особа може звернутися до суду з вимогою про захист свого цивільного права або інтересу. Сплив позовної давності, про застосування якої заявлено стороною у спорі, є підставою для відмови в позові (ч. 4 ст. 267 ЦК України). Однак встановлення факту наявності права вимоги ігнорується судами. Так, суд проігнорувавши факт спливу після невиконання зобов'язання семирічного строку, все ж кваліфікував насильницьку вимогу про передачу грошової суми у розмірі 350 грн як злочин за ст. 355 КК України [10]. Із вироку суду не вдається з'ясувати конкретні умови, на яких відбувалася позика, однак у цьому випадку доцільно було б з'ясувати детально умови укладення договору і, відтак, визначити чи наявне ще право вимоги по цьому зобов'язанні. Якщо ж вимога є неправомірною і супроводжується заподіянням фізичного насильства, то в цьому випадку має місце вимагання (ст. 189 КК України).

Повертаючись до питання про врахування відповідності форми укладеного правочину під час кваліфікації примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань, варто зауважити, що під час розгляду цивільних справ суди приділяють значну увагу дослідженню відповідності змісту та форми конкретного правочину. Верховний Суд України робить висновок про те, що досліджуючи боргові розписки чи договори позики, суди повинні виявляти справжню правову природу укладеного договору незалежно від найменування

документа, наданого для підтвердження позовних вимог, і залежно від установлених результатів роботи відповідні правові висновки [11]. Акцентуючи увагу також на змісті договору було відмовлено стороні в позові у зв'язку з тим, що неналежно було визначено умови зобов'язання. У справі, яка переглядалася, суди встановили, що 25 січня 2008 року ОСОБА_2 склав розписку про те, що 30 липня 2007 року у м. Києві він отримав від ОСОБА_1 500 тис. доларів США для викупу земельної ділянки. Ухвалюючи рішення про задоволення позову ОСОБА_1, суд першої інстанції, з висновками якого погодилися суди апеляційної та касаційної інстанцій, ґрунтувався на тому, що між сторонами було укладено договір позики, на підтвердження укладення якого й надана вищезазначена розписка, тому ОСОБА_2 зобов'язаний повернути ОСОБА_1 отримані у борг кошти на підставі статей 1046, 1047 та 1049 ЦК України [12]. Судова палата у цивільних справах Верховного Суду України не погодилась із попередніми рішеннями судів. Зокрема, було наголошено, що за своєю суттю розписка про отримання в борг грошових коштів є документом, який видається боржником кредитору за договором позики, підтверджуючи і його укладення, і умови договору, а також засвідчуючи отримання боржником від кредитора певної грошової суми. Розписка як документ, що підтверджує боргове зобов'язання, має містити умови отримання позичальником у борг із зобов'язанням її повернення та дати отримання коштів.

Судова палата звертає увагу на те, що з розписки, складеної 25 січня 2008 року, вбачається, що 30 липня 2007 року у м. Києві ОСОБА_2 отримала від ОСОБА_1 500 тис. доларів США для викупу земельної ділянки [12]. Однак, у ній не міститься зобов'язання про повернення цих грошових коштів. Відтак суди не встановили справжньої правової природи укладеного між сторонами договору та дійшли помилкового висновку про укладення договору позики. Верховний Суд України зробив висновок, що судами неправильно застосовано ст.ст. 1046, 1047, 1049 ЦК України та зроблено помилковий висновок про те, що між сторонами укладено договір позики.

За загальним правилом цивілістики, правочин має вчинятися у формі, встановленій законом. Свобода договору щодо його форми може бути реалізована за угодою сторін у випадку, якщо вимоги щодо форми договору не встановлені законом. З іншого боку, якщо сторони домовилися укласти договір у певній формі, він уважається укладеним з моменту надання йому цієї форми, навіть якщо законом ця форма для певного виду договорів не вимагалася. Правочин має бути спрямований на реальне настання правових наслідків, що обумовлені ним. Дотримання усіх умов щодо чинності правочину якраз і засвідчує

дійсний намір сторін на належне його виконання. Тому констатуємо, що в разі визначення кримінально-правової природи примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань варто установлювати факт належності винному права вимоги на підставі дослідження відповідності змісту і форми правочину цивільно-правовій нормі.

Сторони договору, вступаючи між собою у зобов'язальні відносини повинні усвідомлювати, що їх подальша поведінка є регламентованою законодавством для того, щоб попередити можливі зловживання правами. У класичній формулі зобов'язання боржник зобов'язаний виконати свій обов'язок, а кредитор – прийняти виконання особисто, якщо інше не встановлено договором або законом, не впливає із суті зобов'язання чи звичаїв ділового обороту. Включення у конструкцію складу злочину, передбаченого ст. 355 КК України, поряд із примушуванням до виконання ще й такої форми об'єктивної сторони як примушування до невиконання цивільно-правових зобов'язань призвело до появи складнощів у визначенні її змісту. Так, у літературі стверджується, що примушування до невиконання цивільно-правового зобов'язання є висловленою в категоричній формі наполегливою пропозицією потерпілому негайно або в обумовлений час не вчиняти конкретні дії щодо предмета цивільно-правового зобов'язання [3, с. 362]. Як приклад дій, які можуть утворювати цю форму об'єктивної сторони наводиться вимога не передавати в користування приміщення або річ за договором оренди, не звільняти продану квартиру, сплатити гроші раніше передбаченого договором строку тощо. Відтак, можна зробити висновок, що науковців включають до розглядуваної форми об'єктивної сторони і правомірну, і неправомірну вимоги суб'єкта злочину до потерпілого. Розглядаючи концепцію складу злочину, передбаченого ст. 355 КК України, з погляду кримінально-правового захисту порядку укладення та належного виконання цивільно-правових зобов'язань, то спірним варто визнати включення у його конструкцію дій, які вказують на суперечливу вимогу висловлену до сторін зобов'язання. Досліджуючи ознаки цього складу злочину М. Г. Арманов пише, що вимога, яку висловлює винний повинна бути завжди правомірною, а не протиправною [14, с. 121]. Не можемо погодитися із науковцем у тому, що із тексту диспозиції ч. 1 ст. 355 КК України доцільно виключити як одну з форм об'єктивної сторони «примушування до невиконання цивільно-правових зобов'язань». Однак, як видається, під час визначення змісту цієї ознаки треба відштовхуватися від випадків порушення встановленого цивільним законодавством порядку припинення зобов'язання.

Із припиненням зобов'язання відбувається розрив наявних між сторонами відносин, оскільки їх суб'єктивні права та обов'язки вважаються повністю реалізованими. За загальним правилом зобов'язання припиняється виконанням, проведеним належно. Підстави припинення зобов'язання визначаються законом, але можуть бути встановлені і в договорі. Окремо обумовлюється положення про те, що припинення зобов'язання на вимогу однієї зі сторін допускається лише у випадках, встановлених договором або законом. Підстави припинення зобов'язання класифікуються. Одним із таких критеріїв у науці визначається воля учасників щодо припинення зобов'язання [15, с. 32]. Незалежно від волі сторін припинення зобов'язання відбувається відповідно до підстав, які передбачені ст.ст. 606–609 ЦК України. Відсутність волевиявлення для припинення зобов'язання, наприклад, у випадку неможливості виконання зобов'язання у зв'язку з обставинами, за які жодна із сторін не відповідає чи ліквідації юридичної особи (боржника або кредитора), є законодавчо передбачуваною можливістю для розірвання зобов'язальних відносин. Примушування до виконання зобов'язання із застосуванням фізичного чи психічного насильства, коли наявна одна із розглядуваної групи підстав, не може бути кваліфіковано за ст. 355 КК України. Висловлена вимога про виконання зобов'язання є запізнілою, оскільки ліквідовані підстави наявності суб'єктивних прав та обов'язків учасників зобов'язальних відносин. Як видається такі дії не можуть бути кваліфіковані і як самоправство, оскільки мають інформативний характер, тоді як для ст. 356 КК України характерно реалізація винним свого дійсного чи уявного права всупереч встановленому законом порядку способом учинення фізичної дії, яка оскаржується потерпілим. Проте кримінально-правову оцінку має одержати застосовуване насильство за статтями, якими передбачена кримінальна відповідальність за злочини проти життя і здоров'я особи (розділ II Особливої частини КК України).

Окрему групу становлять підстави припинення зобов'язання угодою сторін, до яких відносять новацію, відступне та прощення боргу [16, с. 75].

Незважаючи на те, що ключовим аспектом цих підстав є наявність волевиявлення сторін, законодавець визначає межі, в яких має відбуватися таке розірвання відносин. У разі цього не допускається невмотивована вимога однієї сторони щодо реалізації іншою своїх суб'єктивних прав та обов'язків за умовами укладеного зобов'язання. Так, наприклад, відповідно до ст. 605 ЦК України, зобов'язання припиняється внаслідок звільнення (прощення боргу) кредитором боржника від його обов'язків, якщо це не порушує прав третіх осіб щодо

майна кредитора. Відтак, якщо сторони мають право припинити зобов'язання за спільним волевиявленням, то примушування винним потерпілого до невиконання зобов'язання з погрозою насильства, знищенням або пошкодженням майна варто кваліфікувати за ст. 355 КК України.

Відтак під примушуванням до невиконання цивільно-правового зобов'язання з погрозою насильства над потерпілим або його близькими родичами, пошкодження чи знищення їх майна має розумітися рішуче висловлена вимога про припинення зобов'язання з підстав, відповідно до яких законодавством дозволяється розірвання відносин за волею сторін.

Інші випадки примушування до невиконання цивільно-правового зобов'язання треба кваліфікувати за наявності підстав як самоправство та (або) злочини проти життя і здоров'я особи.

Висновки. Правильне застосування кримінально-правових приписів, які спрямовані на охорону наявного порядку врегулювання відносин іншогогалузевим законодавством, певною мірою залежить від того наскільки точно правозастосовний орган встановив зміст норми, яку треба застосувати субсидіарно.

На прикладі кримінально-правової норми, яка передбачає відповідальність за примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань, було проілюстровано яку множину проблемних аспектів спричинює поверхнєве з'ясування змісту та обсягу дії норм цивільного законодавства.

Резюмуючи проведену наукову розвідку треба наголосити на тому, що у процесі кримінально-правової кваліфікації розглядуваного злочину доцільно безпосередньо досліджувати докази, які вказують на наявне реально цивільно-правове зобов'язання між сторонами. Для збереження концепції примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань як злочину проти устанавленого порядку виконання громадянами права на захист їх суб'єктивних прав та можливості реалізації обов'язків у зобов'язальних відносинах, доцільно поширювати норму на випадки неналежної реалізації винним правомірної вимоги щодо інших учасників зобов'язання або ж щодо можливості припинення зобов'язання за волевиявленням сторін.

1. Баулін Ю. В. Кримінальне право як галузь права / Ю. В. Баулін, О. В. Наден // Сучасна кримінально-правова система в Україні: реалії та перспективи. – К.: ВАТЕ, 2015. – С. 221–283.

2. Голубева Н. Ю. Зобов'язання у цивільному праві України: методологічні засади правового регулювання: автореф. дис. ... доктора юрид.

наук: 12.00.03 / Н. Ю. Голубева // Національний університет «Одеська юридична академія». – Одеса, 2013. – 40 с.

3. Кримінальне право (Особлива частина): підручник / за ред. О. О. Дудорова, Є. О. Письменського. – Т. 2. – Луганськ: Вид-во «Елтон-2», 2012. – 704 с.

4. Харитонов Є. О. Правовідносини інтелектуальної власності й цивільні та адміністративні правовідносини / Є. О. Харитонов, О. І. Харитонова // Університетські наукові записки. – 2012. – № 1 (41). – С. 80–88.

5. Арманов М. Г. Кримінальна відповідальність за примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань: автореф. дис. на здоб. наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / М. Г. Арманов // Національна академія прокуратури України. – К., 2009. – 20 с.

6. Завальна Ж. В. Щодо питання про юридичну природу зобов'язання / Ж. В. Завальна // Часопис Київського університету. – 2012. – № 2. – С. 147–150.

7. Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними: постанова Пленуму Верховного суду України від 6 листопада 2009 року № 9 // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-09>

8. Ухвала колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 9 квітня 2009 р // Офіційний веб-сайт Верховного Суду України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(print\)/40813235CBA39E52C2257AF](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(print)/40813235CBA39E52C2257AF)

9. Вирок Канівського міськрайонного суду Черкаської області від 05 серпня 2016 року / Справа № 697/1451/16-к // Офіційний веб-сайт Єдиного державного реєстру судових рішень України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/59465557>

10. Постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 18 вересня 2013 року / Справа № 6-63цс13 // Офіційний веб-сайт Єдиного державного реєстру судових рішень України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua>

11. Постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 11 листопада 2015 року // Офіційний веб-сайт Верховного Суду України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/.../\\$FILE/6-1967цс15.doc](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/.../$FILE/6-1967цс15.doc)

12. Вирок Заставнівського районного суду Чернівецької області від 18 квітня 2016 року / Справа № 716/466/16-к // Офіційний веб-сайт Єдиного державного реєстру судових рішень України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/57804710>

13. Арманов М. Г. Деякі аспекти вдосконалення законодавчої регламентації кримінальної відповідальності за «самоправні» злочини / М. Г. Арманов // Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди «Право». – 2007. – Вип. 9. – С. 119–126.

14. Сенін Ю. Л. Підстави припинення зобов'язань та місце новачії серед цих підстав / Ю. Л. Сенін // Вісник Верховного Суду України. – 2012. – № 3 (139). – С. 30–35.

15. Боднар Т. В. Способи припинення зобов'язання / Т. В. Боднар // Науковий вісник Чернівецького університету: зб. наук. праць. – 1999. – Вип. 45. – С. 72–83.

Парасюк В. М., Парасюк Н. М. Обеспечение порядка исполнения обязательств: проблемные аспекты единства гражданско-правового и уголовно-правового регулирования

Системно проанализированы нормы гражданского и уголовного законодательства, регламентирующие охрану субъективного права лица выполнять обязательства в соответствии с установленным порядком. Отмечена необходимость согласовывать содержание терминологического аппарата уголовно-правового запрета с гражданско-правовыми положениями об обязательствах. Констатируется, что для достижения единства правоприменительной практики по делам о принуждении к выполнению гражданско-правовых обязательств (ст. 355 УК Украины) нужно четко придерживаться критериев разграничения этого преступления с другими смежными посяательствами.

Ключевые слова: гражданско-правовые обязательства, соглашение, договор, преступление, принуждение, угроза, насилие, повреждения имущества, уничтожение имущества, вымогательство.

Parasiuk V. M., Parasiuk N. M. Ensuring performance of obligations: problematic aspects of the unity of civil and criminal legal regulations

The article provides a comprehensive analysis of civil law regulations on obligations and Article 355 of the Criminal Code of Ukraine, which envisages liability for compulsion to meet or neglect civil obligations. It is pointed out that terminology of this norm comprises notions borrowed from the sphere of civil regulation. To ensure proper law enforcement, their original meaning in the regulatory legislation, the extent of their usefulness to refer to constituent elements of offence and its impact on the enforcement process have been determined.

Having analyzed the structural elements of civil obligations, we can draw the conclusion that guilty and victim should be in binding relationship. The article states that component of the crime is not a mandatory element of compulsion to meet or neglect civil obligations, but its establishment will have supplemental meaning in determining the nature of civil liability, which took place between the parties. It has been stated that the Article 355 of the Criminal Code of Ukraine comprises obligations that have arisen before the demand with a threat of violence against the victim, or his close relatives, their property damage or destruction,

Compulsion to meet or neglect civil obligations with a threat of violence against the victim or his close relatives, their property damage or destruction shall be understood to mean strongly expressed demand to terminate the obligations on the grounds upon which the law permits termination of the relationship by the will of parties. Other cases of compulsion to neglect civil obligations shall be classified as,

where legally permitted, arbitrariness and / or crimes against life and health of people.

Taking into account the provided for in the civil legislation provisions on obligations it would be possible to prevent a significant number of errors of law enforcement. Some of them are analyzed in the present research. The article highlights the inter-industry relations between civil and criminal law in the sphere of determining the legal principles of law enforcement.

Key words: *civil obligations, agreement, contract, crime, compulsion, threat, violence, property damage, property destruction, extortion.*

Стаття надійшла 19 вересня 2016 р.

УДК343.3/7

О. Р. Пелещак

ТЕРМІНОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ КІБЕРБЕЗПЕКОВОЇ СФЕРИ УКРАЇНИ: НОРМАТИВНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Проаналізовано теоретико-методологічні аспекти дискусії довкола термінологічної бази кібербезпекової сфери України, які окреслюють практичні проблеми застосування чинного нормативно-правового поля щодо кіберзагроз, і з'ясування можливості його використання у відповідному контексті. Доведено необхідність спеціальної кримінально-правової охорони критичної інформаційної інфраструктури держави на засадах аналітичних вітчизняних досліджень і на основі зарубіжного досвіду з логіки формування понятійного апарату кібербезпекової сфери.

Ключові слова: *кіберпростір, кібербезпека, кібертероризм, кіберконфлікти, хактивізм, кібершпигунство, кібердиверсія.*

Постановка проблеми. Необхідність напрацювання понятійно-термінологічного апарату *кібербезпекової сфери* обумовлена активним використанням потенціалу віртуальної реальності в усіх сферах діяльності глобалізованого суспільства. Незважаючи на те, що поняття «кіберпростір», «кібервійна», «кібератака» та «кібертероризм» широко використовуються в науковій літературі, залишається невизначеним науково-практичне вирішення проблеми загроз у кіберпросторі.

Стан дослідження. Ключовою проблемою у формуванні тезаурусу сфери *кібербезпеки* є визначення поняття «*кіберпростір*». Американський дослідник Дж. Ліпман (James M. Lierman) сформулював два основні проблемні напрями при створенні доктрини кіберпростору: визначення кіберпростору та воєнні дії у кіберпросторі. Дж. Ліпман

зазначає, що важливим є «розуміння того, чим є кіберпростір (і чим він не є), а також того, що означає боротьба у кіберпросторі» [4, с. 69]. У сучасному офіційному безпековому дискурсі США поняття кіберпростору пов'язане з дослідженням проблем кібербезпеки. Національна військова стратегія для операцій у кіберпросторі (2006 рік) трактує це поняття як сферу, що «характеризується можливістю використання електронних та електромагнітних засобів для запам'ятовування, модифікування та обміну даними через мережеві системи та пов'язана з ними фізична інфраструктура» [4, с. 69]. Автори спеціального дослідження «Кібермогутність і національна безпека» (Cyberpower and National Security) звертають увагу на те, що зміст концепту «кібер» може бути визначений багатьма способами. Один зі співавторів дослідження Д. Куел (Daniel T. Kuehl) пропонує таку дефініцію цього поняття: це «операційний домен, обмежений [framed] використанням електроніки та електромагнітним спектром для створення, збереження, зміни, обміну та використання інформації у взаємопов'язаних та інтернетизованих [Internetted] інформаційних системах та пов'язаній з ними інфраструктурі» [4, с. 71].

Вітчизняні науковці, як підкреслює Д. Дубов [4], досліджуючи поняття кіберпростору, працюють переважно або в загальнофілософській, або в юридичній площині (О. Манжай, А. Погорецький, В. Шеломенцев). Ускладнення у тлумаченні поняття кіберпростору спричинені проблемами в розумінні понять «кібербезпека» та «війна в кіберпросторі» (*кібервійна*). Переважно у визначеннях кібербезпеки ключовою ознакою є можливість захиститися від *кібератак* чи ефективно їм протидіяти. Водночас це поняття також не визначено в більшості важливих офіційних документів: жодне визначення кібератаки не пояснює, хто є суб'єктом таких атак; у якому співвідношенні слід розуміти поняття кібератаки та кібервійни.

Вітчизняні дослідники також використовують поняття «*кібертероризм*», розуміючи під ним і кібервійни, і кібератаки, що є неправильним і з методологічної точки зору, і з погляду відображення реалій безпекової сфери.

У західній науковій літературі термін «кібертероризм» та опис можливих наслідків актів кібертероризму має переважно ідеологічно-пропагандистську та абстрактно-теоретичну компоненту. У праці «Кібервійна та Кібертероризм» за редакцією Л. Жанчевські (Lech J. Janczewski) та А. Коларіка (Andrew M. Colarik) подано таке визначення кібертероризму: «Кібертероризм – це політично мотивовані атаки, що здійснюються субнаціональними групами чи таємними агентами або окремими індивідами проти інформаційних та комп'ютерних систем,

комп'ютерних програм чи даних, результатом яких є насилля проти нонкомбатантів» [4, с. 75]. Це визначення містить дві основні компоненти, що відрізняють кібертероризм від усіх інших форм *кіберзлочинів*: політична мотивація та насилля проти нонкомбатантів. Нонкомбатанти – особи, що входять до складу збройних сил, однак їхні функції полягають лише в обслуговуванні та забезпеченні воєнної діяльності збройних сил, і вони мають право використовувати зброю тільки для самозахисту.

Вітчизняні науковці [10] класифікують кібертероризм як суспільно небезпечну діяльність, що полягає у свідомому, цілеспрямованому залякуванні населення та органів влади і вчиняється з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем з метою досягнення злочинних цілей. Законом України «Про боротьбу з тероризмом» окреслено низку протиправних діянь, що можуть мати місце під час терористичної діяльності [13]. До них належать злочинні діяння, які відповідають ст. 112, 147, 258-260, 443, 444 Кримінального кодексу (далі – КК) України. Всі вони в деяких випадках можуть бути віднесені до кіберзлочинів і терористичної діяльності у кіберпросторі. Визначення кібертероризму, сформульоване А. Щетиловим, відображає сутність «кіберскладової» цього явища. Законодавчо дефініцію терористичного акту закріплено ст. 258 КК України [15]. Кібертерористичний акт – це втручання в роботу компонентів інформаційно-телекомунікаційних систем та їх програмного забезпечення або несанкціонована модифікація комп'ютерних даних, що викликає дезорганізацію роботи критично важливих елементів інфраструктури держави й створює небезпеку для життя чи здоров'я людини або заподіяння значної майнової шкоди чи настання інших тяжких наслідків, якщо такі дії були вчинені з метою порушення громадської безпеки, залякування населення, провокації воєнного конфлікту, міжнародного ускладнення, або з метою впливу на прийняття рішень чи вчинення або невчинення дій органами державної влади чи органами місцевого самоврядування, службовими особами цих органів, об'єднаннями громадян, юридичними особами, або привернення уваги громадськості до певних політичних, релігійних чи інших поглядів.

У 2011 році Національний інститут стратегічних досліджень проводив дослідження щодо визначення основних термінів у кіберпросторі [3]. Результатом стало створення дефініцій таких понять, як «кіберпростір», «кіберпростір держави», «інформаційна інфраструктура», «інформаційна інфраструктура держави», «критична інформаційна інфраструктура держави», «інформація про критичні об'єкти інфраструктури», «критична інформація», «кібербезпека», «кіберзахист»,

«кібератака», «кіберзлочин», «кібершпигунство», «кібердиверсія», «кібертероризм». Стосовно останнього поняття автори дослідження зазначають, що виокремлення кібертероризму як самостійного поняття є однією з найбільш дискусійних проблем у кібербезпековій сфері. Це зумовлено надзвичайною політизацією поняття, а також необхідністю правозастосовно виписати його основні параметри так, щоб під їх дію не можна було підвести звичайні комп'ютерні злочини чи комп'ютерне хуліганство.

Мета статті – з'ясувати необхідність спеціальної кримінально-правової охорони критичної інформаційної інфраструктури держави на основі аналізу вітчизняних досліджень та зарубіжного досвіду щодо логіки формування понятійно-категоріального апарату кібербезпекової сфери.

Виклад основних положень. Сучасні дослідники розглядають кібератаки і кібервійни як частину безпекової реальності, на яку доводиться зважати нині; розробляють окремі механізми структурування *кіберконфліктів* і пропонують відповідні правила поведінки. Йдеться про відсутність юридично прийняттого визначення змісту поняття «кібервійна», її компонентів і принципової відмінності від традиційних воєн, про потребу юридичного визначення «правил бою» в кіберпросторі. Належить: вирішити, яку кібернетичну зброю (віруси, «трояни» тощо) слід вважати аналогом зброї, забороненої Женевським протоколом; напрацювати методологічні підходи для адаптації кібернападів до чинної нормативно-правової бази; проаналізувати сукупність кіберконфліктів.

Посилаючись на зазначені теоретичні розробки та сучасні кіберконфлікти, доцільно виокремити три їхні категорії:

- *хактивізм*, або політично вмотивовані хакерські атаки;
- *кібершпигунські* акції;
- *кібердиверсії*.

Найпоширенішою формою здійснення атак хактивістів є *DDoS-атаки* (з *англ.* Distributed Denial of Service) – атаки на обчислювальну систему з метою доведення її до відмови виконувати завдання, тобто створення умов, за яких легальні користувачі системи не можуть отримати доступу до системних ресурсів (сервісів) або цей доступ є ускладненим.

Кібершпигунство – це заходи в кіберпросторі, спрямовані на отримання конфіденційної, секретної або просто чутливої для об'єкта атаки інформації.

Проте найнебезпечнішим є потенціал *кібердиверсій*, які здійснюються на об'єктах *критичної інформаційної інфраструктури* або

об'єктах, важливих для життєдіяльності держави. Небезпеку становлять віруси (*Wiper* та *Stuxnet*), призначенням яких є не збирання інформації, а її знищення або цілеспрямоване атакування певних вузлів управління, що може не просто зупинити їхню роботу, а й призвести до людських жертв. Є. Касперський зазначає: «Stuxnet не краде гроші, не відсилає спам і не займається крадіжкою конфіденційних даних. Він створений для контролю за виробничими процесами, в буквальному сенсі – щоб управляти масштабними виробничими потужностями» [11].

Кіберзагрози Українській державі та суспільству доцільно поділити на два рівні [4]:

- «класичні» кіберзлочини, які для своєї реалізації потребують лише сучасних інформаційних технологій;
- злочини, характерні для геополітичної боротьби, – хактивізм, кібершпигунство та кібердиверсії.

В Україні у повному обсязі присутні «класичні» кіберзлочини (шахрайство, здирництво, несанкціонований доступ до персональної інформації користувачів та автоматизованих баз даних, поширення порнографії, продаж зброї чи наркотиків тощо) і щороку їх кількість зростає.

Так, Службою безпеки України за фактами виявлених кіберзлочинів порушено у 2005 році 39 справ, у 2011-ому – 158 [2]. За результатами розгляду кримінальних справ у судових засіданнях за цей період винесено 20 судових вироків (у другому півріччі 2012 року – 14, у першому 2013-го – 6).

За даними МВС України, зростає кількість шахрайств, здійснюваних за допомогою високих інформаційних технологій (за 2012 рік – 1663, за 6 місяців 2013-го – 986). Зростає кількість злочинів, пов'язаних із незаконними діями з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків, обладнанням для їх виготовлення (злочини за ст.ст. 361, 361-1, 361-2, 362, 363 розділу XVI КК України). Так, за ст. 361 у 2012 році було зареєстровано 74 злочини, а в 2013-ому – 286. За ст. 362 спостерігається зростання – із 40 злочинів у 2012 році до 133 у 2013-ому. Назагал слід констатувати виразну тенденцію до зростання злочинів, здійснюваних із використанням високих інформаційних технологій, за всіма основними статтями КК України.

Якщо говорити про злочини, віднесені до групи геополітичних (хактивізм, кібершпигунство та кібердиверсії), то Україна стала об'єктом протистояння хактивістів, іноді кібершпигунських акцій, однак випадків кібердиверсій досі не зареєстровано.

Неготовність України до таких атак продемонструвала низка масштабних хактивістських кампаній: події довкола *ex.ua*, «Кіберберкуту» (Cyberberkut – віртуальна структура, що не визнає української влади, сформувалася після лютого 2014 р.), «Кіберсотні Майдану», «Анонімусів». Діяльність Інтернет-активістів (хактивістів) ідеологічного спрямування зводиться переважно до *DDos-атак* на державні установи, мас-медіа та комерційні структури. В Інтернет-протистоянні з Росією проти України вперше було застосовано троянські програми, серед них вірус *Uroburos* [7]. Завданням цього вірусу було формування бот-мережі зі заражених комп'ютерів та отримання повноцінного доступу до їх наповнення, а також викрадення інформації з таких комп'ютерів.

Головним мотивом цієї кібератаки було встановлення прихованого контролю за визначеними об'єктами для подальшого спостереження за інформаційним обміном зі своєї території. Вважають, що всі функції *Uroburos* до кінця ще не вивчені, і не виключено, що він має значно більше завдань та можливостей. Упродовж недавнього періоду Україна ставала жертвою ще двох вірусів (*Duqu* та *MiniDuke*), яких більшість фахівців характеризують як кіберзброю. Спеціалісти вважають, що слід очікувати зростання кіберзагроз для Української держави. Отже, йдеться про забезпечення державою *цифрового* та більш загального *інформаційного суверенітету*.

Як зазначає Д. Пашнєв [12], питань кримінальної відповідальності за комп'ютерні злочини торкалися в своїх дослідженнях багато вчених, зокрема: М. І. Панов, П. П. Андрушко, В. М. Бутузов, Д. С. Азаров, В. О. Голубєв, С. В. Дрьомов, Т. В. Михайліна, М. В. Плугатир, С. О. Орлов, Н. А. Розенфельд, М. В. Рудик. Аналіз цих досліджень свідчить про дискусійність з приводу ознак і сутності інформації як предмета злочину, змісту інших ознак складів «комп'ютерних» злочинів (ст.ст. 361–363¹ КК України), напрямів удосконалення відповідних положень законів про кримінальну відповідальність. Неefективність засобів кримінальної юстиції в цій сфері демонструє аналіз відповідної судової практики [8, с. 32].

Д. С. Азаров констатує, що характер суспільної небезпеки комп'ютерних злочинів обумовлюється специфікою їхнього об'єкта – суспільних відносин у сфері комп'ютерної інформації, які містять у собі сегменти інших галузей життєдіяльності [1, с. 36]. Тому на практиці часто виникають певні проблеми кваліфікації цих злочинів, пов'язані з порушенням при їх учиненні не тільки свого безпосереднього об'єкта, а й інших об'єктів кримінально-правової охорони. Способом, що уможливорює врахування підвищеної суспільної небезпеки

таких злочинів, є їх кваліфікація за правилами сукупності зі статтями інших розділів КК України [9].

Кримінальний кодекс України містить шість статей, які покликані охороняти інформаційно-телекомунікаційні системи від суспільно небезпечних посягань (ст.ст. 361–363¹). На думку Д. Пашнева [12], їхній зміст суперечить наведеному підходу, оскільки державні інформаційно-телекомунікаційні системи та інформаційні ресурси є лише окремим видом предмету складів цих злочинів поряд з іншими, посягання на які мають значно нижчий ступінь суспільної небезпеки. Це не дає змоги виокремити особливості суспільно небезпечних діянь, учинених з використанням комп'ютерних технологій проти інформаційно-телекомунікаційних систем державного та суспільного значення, індивідуалізувати відповідальність осіб, які їх вчинили. За такої ситуації порушується одна зі загальнокерівних засад кримінального права – принцип справедливості, який передбачає найповніше врахування об'єктивних ознак вчиненого особою діяння, а також пом'якшуючих та обтяжуючих покарання обставин при притягненні її до кримінальної відповідальності, при призначенні покарання, вирішенні питань звільнення від покарання і його відбування, погашення та зняття судимості.

Доповнення Кримінального кодексу України статтями 361³, 361⁴ та 362¹ є цілком актуальним, необхідним і доцільним. На думку автора, скасування таких змін разом з іншими Законами, які були прийняті 16 січня 2014 року, є помилковим. Отже, для вирішення завдання спеціальної кримінально-правової охорони критичної інформаційної інфраструктури України слід розробити окремий законопроект, за змістом аналогічний частині відповідного закону, яким було внесено ці зміни, та прийняти його з метою вирішення завдання спеціальної кримінально-правової охорони критичної інформаційної інфраструктури України.

Автор статті «Захист суверенітету в інформаційній сфері в мережі Інтернет-простору» О. Радутний [14] зазначає, що посягання на відносини із забезпечення суверенітету в інформаційній сфері завжди виявлятиметься не в загальній формі, а в конкретних проявах поведінки: закликах до дій, спрямованих на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади; наданні інформаційної допомоги іноземній державі; збиранні з метою передачі або передачі відомостей, що становлять державну, банківську, комерційну таємницю, чи відомостей, що становлять службову інформацію, накопичену в процесі оперативно-розшукової, контрольно-звідувальної діяльності, у сфері оборони країни; розголошенні державної таємниці тощо.

Автор аналізує можливості ефективного забезпечення суверенітету в інформаційній сфері, закріплені у чинному законодавстві України. Підкреслює, що відповідальність за такі дії вже передбачено ст.ст. 109, 111, 114, 231, 328, 330 КК України.

Крім того, Особлива частина КК України містить розділ XVI «Злочини у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електров'язку». Формами та способами порушення суверенітету в інформаційній сфері також можуть бути: перешкоджання здійсненню виборчого права або права брати участь у референдумі, роботі виборчої комісії або комісії з референдуму чи діяльності офіційного спостерігача (ст. 157 КК України); надання неправдивих відомостей до органу ведення Державного реєстру виборців або фальсифікація виборчих документів, документів референдуму, підсумків голосування або відомостей Державного реєстру виборців (ст. 158 КК України); порушення таємниці голосування (ст. 159 КК України); порушення таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної чи іншої кореспонденції, що передаються засобами зв'язку або через комп'ютер (ст. 163 КК України); перешкоджання законній діяльності професійних спілок, політичних партій, громадських організацій (ст. 170 КК України); посягання на здоров'я людей під приводом проповідування релігійних віровчень чи виконання релігійних обрядів (ст. 181 КК України); приховування або перекручення відомостей про екологічний стан або захворюваність населення (ст. 238 КК України); публічні заклики до вчинення терористичного акту (ст. 258² КК України); завідомо неправдиве повідомлення про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності (ст. 259 КК України); погроза вчинити викрадення або використати радіоактивні матеріали (ст. 266 КК України); заклики до вчинення дій, що загрожують громадському порядку (ст. 295 КК України); ввезення, виготовлення або розповсюдження творів, що пропагують культ насильства і жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію (ст. 300 КК України); ввезення, виготовлення, збут і розповсюдження порнографічних предметів (ст. 301 КК України); схиляння до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ст. 315 КК України); спонукання неповнолітніх до застосування допінгу (ст. 323 КК України); схиляння неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів (ст. 324 КК України); незаконні придбання, збут або використання спеціальних технічних засобів отримання інформації (ст. 359 КК України); умисне пошкодження ліній зв'язку (ст. 360 КК України) тощо.

Тож чинний закон про кримінальну відповідальність описує практично всі конкретні форми злочинної поведінки. Водночас зазначене не виключає можливості внесення змін в КК України з метою реагування на нові, неохоплені форми злочинної поведінки.

Висновки. Отже, чинне українське законодавство (зокрема, КК України) не готове до відповіді на сучасні кіберзагрози, тому слід застосувати системний підхід до формування *понятійно-термінологічного апарату кібербезпеки*, який забезпечить адекватне наповнення його змісту відповідно до вимог, що висувуються до правової термінології, а також уможливить узгодження з термінологією чинного українського законодавства та міжнародних актів.

Також загальна логіка нормотворчої діяльності повинна врахувати логіку формування змісту понятійного апарату кібербезпекової сфери, котрий, своєю чергою, має стати основою концептуальної *Стратегії забезпечення кібербезпеки України*, у якій слід сформулювати бачення нових геополітичних умов існування держави та її ролі в глобальному і національному кіберпросторах.

1. Азаров Д. С. Кримінальна відповідальність за злочини у сфері комп'ютерної інформації: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Д. С. Азаров. – К., 2002. – 246 с.

2. Доповідь про стан інформатизації та розвиток інформаційного суспільства в Україні за 2013 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dknii.gov.ua/?q=system/files/sites/default/files/images/dop.doc>

3. Дубов Д. Кібербезпека: світові тенденції та виклики для України / Д. Дубов, М. Ожеван. – К.: НІСД, 2011. – 30 с.

4. Дубов Д. В. Кіберпростір як новий вимір геополітичного суперництва: монографія / Д. В. Дубов. – К.: НІСД, 2014. – 328 с.

5. Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та процесуальних законів щодо додаткових заходів захисту безпеки громадян: Закон України від 16.01.2014 р. № 721-VII // Голос України. – 2014. – № 10.

6. Про визнання такими, що втратили чинність, деяких законів України: Закон України від 28.01.2014 р. № 732-VII // Голос України. – 2014. – № 19.

7. Зараження вірусом Uroburos [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://cert.gov.ua/?p=344>

8. Кримінально-правова охорона інформаційної безпеки України: монографія / М. В. Карчевський; МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка. – Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2012. – 528 с.

9. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III // Верховна Рада України: Законодавство [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

10. Мельник С. В. До проблеми формування понятійно-термінологічного апарату кібербезпеки // С. В. Мельник, О. О. Тихомиров, О. С. Ленков // Зб. наук. праць Військ. Ін-ту КНУ ім. Т. Г. Шевченка. – 2011. – № 30 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/natural/Znrviknu/2011_30/Zbirnik_30_28.pdf

11. Наступает время кибертерроризма, кибероружия и кибервойн (Касперский) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.iplife.com.ua/news/stuxnet-kasperskiy>

12. Пашнев Д. В. Необходимость специальной криминально-правовой охраны критичной информационной инфраструктуры / Д. В. Пашнев // Вісник Кримінологічної асоціації України. – 2014. – № 6. – С. 73–82.

13. Про боротьбу з тероризмом: Закон України від 20.03.2003 р. № 638-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=638-15>

14. Радутний О. Е. Захист суверенітету в інформаційній сфері в мережі Інтернет-простору / О. Е. Радутний // Теорія і практика юридичної відповідальності за правопорушення в інформаційній сфері: матеріали науково-практичної конференції (м. Київ, 8 червня 2016 р.); упор.: В. М. Фурашев, С. Ю. Петряев. – К.: НДПП НАПрН України; Апарат РНБО України; КНДІСЕ Мін'юсту України; НТУУ «КПІ», 2016. –С. 22–31.

15. Щетилов А. Некоторые проблемы борьбы с киберпреступностью и кибертерроризмом / А. Щетилов [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.crime-research.ru/library/chetilov.htm>

Пелешак О. Р. Терминологические проблемы кибербезопасной сферы Украины: нормативно-правовой аспект

Проанализированы теоретико-методологические аспекты дискуссии вокруг терминологической базы кибербезопасной сферы Украины, которые очерчивают практические проблемы применения действующего нормативно-правового поля относительно киберугроз, и уяснения возможности его применения в соответствующем контексте.

Доказана необходимость специальной уголовно-правовой охраны критической информационной инфраструктуры государства на основе аналитических отечественных исследований и зарубежного опыта логики формирования понятийного аппарата кибербезопасной сферы.

Ключевые слова: *киберпространство, кибербезопасность, кибертерроризм, киберконфликты, хактивизм, кибершпионаж, кибердиверсия.*

Peleshchak O. R. Terminology problems of cybersecurity sphere Ukraine: normative legal aspect

This article provides an overview of domestic and foreign scientific literature which regards the meaning of «cyber sabotage» (as a separate form of sabotage at all) in the context of logic concepts .They define the scope of cyberspace and cybersecurity. The author attempts to determine the theoretical- methodological and practical problems of application of existing criminal law with is connected with cyber threats (haktivizm, cyber espionage, cyber sabotage) that were made or

can be made with the respect to Ukraine (the state – business – people) during the last years. The article presents the theoretical and methodological discussions around terminology database concerning cybersecurity sphere of Ukraine, it also shows two positions regarding the possibility of amending the Criminal Code of Ukraine in order to respond to new uncovered forms of criminal behavior.

It is established the need for special criminal protection of critical information infrastructure of the state which is based on the analysis of domestic and international experience research the logic of forming the conceptual apparatus of cybersecurity areas. There are the following conclusions:

1. Ukrainian legislation (in particular the Criminal Code of Ukraine) is not ready to answer the current cyber threats, so we should apply a systematic approach to the formation of concepts and terminology cyber security. It will ensure adequate filling it with content in accordance with the requirements applicable to the legal terminology and can it agree on the terminology of the current Ukrainian legislation and international instruments.

2. The general logic of legislative activity must take into account the logic shaping the content of conceptual apparatus of cybersecurity areas which, in its turn, should be the basis of a conceptual strategy for cybersecurity of Ukraine. This should accordingly formulate a vision of new geopolitical conditions of existence of the state and its role in the global and national cyberspace.

Key words: Cyberspace, cyber security, cyberterrorism, cyber conflicts, hakyvizm, cyber espionage, cyber sabotage.

Стаття надійшла 7 жовтня 2016 р.

УДК 343.432.2 (477)

В. В. Серета

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ПОКАРАННЯ У ВИДІ ПОЗБАВЛЕННЯ ВІЙСЬКОВОГО, СПЕЦІАЛЬНОГО ЗВАННЯ, РАНГУ, ЧИНУ АБО КВАЛІФІКАЦІЙНОГО КЛАСУ

Висвітлено питання історії виникнення та сучасного стану покарання у виді позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу. Проаналізовано зміст такого виду кримінального покарання, як позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу. Розглянуто кримінально-правову характеристику та сучасний стан покарання у виді позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу.

Ключові слова: Кримінальний кодекс України, кримінальна відповідальність, покарання, військове звання, спеціальне звання, ранг, чин, кваліфікаційний клас.

Постановка проблеми. У статті 54 Кримінального кодексу України визначено, що особа, засуджена за тяжкий чи особливо тяжкий злочин, яка має військове, спеціальне звання, ранг, чин або кваліфікаційний клас, може бути позбавлена за вироком суду цього звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу. Зважаючи на зміст цієї статті, зауважимо, що це покарання є заходом примусу, який застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні тяжких та особливо тяжких злочинів, і полягає у безстроковому (до кінця життя) позбавленні засудженої особи звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу. Водночас зі змісту статті не завжди можна зрозуміти, які саме обмеження потрібно застосувати до винного, тобто позбавлення якого саме звання чи рангу повинно бути застосоване судом до нього.

Стан дослідження. Питанням покарання загалом та позбавленню військового, спеціального звання, рангу, чину чи кваліфікаційного класу зокрема присвячені дослідження таких учених-криміналістів, як М. І. Бажанов, І. Г. Богатирьов, О. М. Джужа, П. С. Матишевський, Н. В. Марченко, М. І. Мельник, Б. О. Кириць, А. Х. Степанюк, В. В. Сташис, В. Я. Тацій, В. М. Трубников, М. І. Хавронюк.

Однак низка проблем, пов'язаних із процесом становлення та порядком застосування цього питання, вирішуються не однозначно або є не вирішеними взагалі.

Метою статті є вивчення історії виникнення та сучасного стану покарання у виді позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу, аналіз кримінального законодавства, практики його застосування, визначення особливостей порядку призначення цього виду покарання.

Виклад основних положень. Покарання у виді позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу не є новелою в українській системі покарань. Цей вид кримінального покарання був передбачений і в КК України 1960 року. Його назву, зміст, підстави, порядок та умови застосування визначено у ст.ст. 23 і 37 цього Кодексу [2]. На момент набрання вказаним КК чинності це покарання іменувалося «позбавлення військового або спеціального звання» (п. 2 ч. 3 ст. 23) [2]. Зазначена назва повною мірою відображала зміст цього покарання, який і полягав у позбавленні засудженого належного йому військового чи спеціального звання. Позбавлення особи військового чи спеціального звання спричинило несприятливі для неї наслідки. Ці наслідки могли полягати у звільненні її зі служби або усуненні з посади, втраті нею тих прав, пільг та переваг, якими користувалась особа, що мала військове чи спеціальне

звання (наприклад, права на спеціальну пенсію) [3, с. 98]. У цьому виявлявся каральний вплив покарання на засудженого. Загрозою (можливістю) ж настання вказаних негативних наслідків і фактичним їх настанням забезпечувалась превентивна дія покарання у виді позбавлення військового або спеціального звання.

Позбавлення військового або спеціального звання належало до покарань, що застосовувалися лише як додаткові (ч. 3 ст. 23 КК). З огляду на те, що жодна стаття Особливої частини аналізованого КК такого додаткового покарання не передбачала, воно в усіх випадках призначалося на підставі ст. 37 цього Кодексу [2].

Позбавлення військового або спеціального звання було факультативним додатковим покаранням. Але, незважаючи на це, у кожному випадку постановлення вироку щодо особи, визнаної винною у вчиненні тяжкого злочину, суду, як указувалось у п. 3 Постанови Пленуму Верховного Суду СРСР від 25 лютого 1967 р. № 2 «Про практику застосування судами ст. 31 Основ кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік», належало обговорювати питання про доцільність позбавлення її військового або спеціального звання. Питання ж про позбавлення засудженого військового звання суд зобов'язаний був обмірковувати і щодо осіб, які перебували на дійсній службі, і стосовно осіб, котрі були в запасі або у відставці. Рішення суду про позбавлення засудженого військового чи спеціального звання повинно було бути викладено у вироку [4, с. 15].

Під час вирішення питання про позбавлення засудженого військового чи спеціального звання суд, як зазначалось у п. 6 Постанови Пленуму Верховного Суду УРСР від 18 грудня 1987 р. № 12 «Про судову практику по застосуванню статті 37 Кримінального кодексу Української РСР», мав «керуватися загальними началами призначення покарання (ст. 39 КК), враховуючи характер і ступінь суспільної небезпечності вчиненого злочину, конкретні дані, що характеризують особу винного, обставини справи, які пом'якшують і обтяжують відповідальність» [5, с. 87].

У теорії кримінального права були висловлені конкретніші рекомендації щодо застосування досліджуваного покарання.

Зокрема Л. В. Багрій-Шахматов висловив думку, що позбавлення військового або спеціального звання доречно вважати не видом покарання, оскільки воно по суті таким не є, а можливим правовим наслідком засудження за вчинення тяжкого злочину. З огляду на це він пропонував виключити його з системи покарань, зберігши норму, яка б передбачала можливість такого наслідку [6, с. 310]. Цю пропозицію визнав прийнятною А. Л. Цветінович, зазначивши, що насправді

позбавлення військового або спеціального звання застосовується не так із метою впливу на засудженого, як для усунення суперечності, яка полягає в одночасній наявності судимості за тяжкий злочин (різко негативна оцінка особи суспільством) і певних звань та відзнак (позитивної оцінки цієї особи суспільством) [7, с. 59]. Однак більшість науковців, які розглядали покарання, не висловлювали жодних сумнівів ані з приводу того, що позбавлення військового або спеціального звання є покаранням з усіма наслідками, які з цього випливають, ані щодо доцільності використання його у боротьбі з тяжкими злочинами. Навпаки, підкреслювалася необхідність збереження у системі покарань позбавлення військового або спеціального звання [8, с. 340].

Важливим засобом індивідуалізації кримінальної відповідальності вважала його і судова практика. Зазначимо, що КК 1960 року послуговувався цим покаранням аж до втрати ним чинності.

Останні зміни, що стосувалися розглядуваного покарання, були внесені у КК 1960 року Законом України від 11 липня 1995 р. «Про внесення змін і доповнень до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності посадових осіб» [9]. Цим Законом:

а) була змінена назва цього покарання. Воно стало іменуватися «позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину, кваліфікаційного класу»;

б) по-іншому визначалися види звань, яких могло бути позбавлено засудженого. Відтепер аналізоване покарання передбачало позбавлення винного належного йому військового, спеціального звання, рангу, чину, кваліфікаційного класу.

В опублікованій 1997 року монографії, присвяченій покаранню, йшлося про таке додаткове покарання за кримінальним правом України, як позбавлення військового, спеціального звання, рангів, чинів, кваліфікаційних класів і державних нагород [10, с. 146, 148, 149]. Проте, такого покарання у КК 1960 року ніколи не було. Встановлене у п. 2 ч. 3 ст. 23 цього КК в редакції Закону України від 11 липня 1995 року додаткове покарання називалося «позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину, кваліфікаційного класу» [2]. Воно передбачало позбавлення лише вказаних звань. Із такою назвою і змістом це покарання проіснувало аж до втрати КК 1960 року чинності. Позбавлення ж засудженої за тяжкий злочин особи державних нагород відбувалося в порядку ч. 2 ст. 37 КК, але це не було додатковим покаранням, про що, до речі, вказувалось і на с. 147 вказаної монографії.

Необхідно зазначити, що текстуальне збільшення означеним Законом кількості назв (одиниць) звань, які суд міг відібрати у винного, з двох до п'яти не означало збільшення фактичної кількості видів

звань, позбавлення котрих засудженого передбачало досліджуване покарання, оскільки досі, як уже зазначалося, теорія та судова практика розглядали ранг, чин, кваліфікаційний клас як різновиди спеціального звання. Тому не дивно, що і надалі у виданнях, присвячених цьому питанню, зазначалося, що у контексті положень ч. 1 ст. 37 КК ранги, чини і кваліфікаційні класи є спеціальними званнями у широкому розумінні цього поняття [11, с. 337];

в) розширювалося коло військових звань, яких міг бути позбавлений винний. Відтепер особа, засуджена за тяжкий злочин, могла бути за вироком суду позбавлена будь-якого військового звання, зокрема і звання вищого офіцерського складу. Як і раніше, за вироком суду винна у вчиненні тяжкого злочину особа могла бути позбавлена й будь-якого спеціального звання, рангу, чину, кваліфікаційного класу.

Отже, від набрання означеним Законом чинності розглядуване покарання передбачало можливість позбавлення засудженого за тяжкий злочин будь-якого і військового звання, і спеціального звання, рангу, чину, кваліфікаційного класу. Цим було ліквідовано встановлену Законом України від 17 червня 1992 року нерівність, про яку йшлося;

г) була викладена у новій редакції ч. 2 ст. 37 КК. Вона встановлювала, що «в разі засудження за тяжкий злочин особи, яка має почесне звання або відзначена державною нагородою України, суд при постановленні вироку вирішує питання про внесення подання Президентіві України про позбавлення засудженого почесного звання або державної нагороди України». Згодом Законом України від 17 травня 2001 р. «Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Закону України «Про державні нагороди України» [12] з ч. 2 ст. 37 КК слова «має почесне звання або» і «почесного звання або» було виключено. Обумовлено це, очевидно, тим, що у ст. 3 Закону України від 16 березня 2000 року «Про державні нагороди України» [13] розглядали почесне звання як вид державної нагороди, і тому виокремлення його у ч. 2 ст. 37 КК видавалось недоречним, хоча таку недоречність указана кримінально-правова норма містила давно, на що звертали увагу науковці.

У чинному КК України передбачено покарання, що полягає у позбавленні звань. Називається воно майже так само, як і за КК України 1960 р. після внесення у нього згадуваним Законом України від 11 липня 1995 р. змін – «позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу» (п. 2 ст. 51 КК).

Як уже зазначалося, у ч. 2 ст. 37 КК України 1960 року встановлено, що у випадку засудження за тяжкий злочин особи, яка має

почесне звання або відзначена державною нагородою України, суд при постановленні вироку вирішує питання про внесення подання Президентові України про позбавлення її цих відзнак. У статті 54 чинного КК України аналогічного чи подібного до нього положення немає. Чи може за такої умови суд ставити перед відповідними органами або службовими особами питання про позбавлення засудженого за тяжкий чи особливо тяжкий злочин тих належних йому відзнак (звань, нагород тощо), які не охоплюються розглядуваним покаранням? Деякі автори дають на поставлене запитання ствердну відповідь. Вони пишуть, що коли «суд дійде висновку, що вчиненим злочином особа дискредитує присуджений їй науковий ступінь, присвоєне вчене, почесне звання чи нагороду», то він має право «направити подання в той орган або тій службовій особі, які їх присвоїли і які мають право у встановленому законом порядку прийняти рішення про позбавлення засудженого цих звань чи нагород» [15, с. 201].

Іншої позиції дотримується з цього приводу В. Т. Маляренко. Він вважає, що суд не вправі вносити вказаного подання, оскільки, по-перше, у чинному КК України такої можливості «не передбачено» і, по-друге, «у змагальному процесі суд за власною ініціативою не має права ставити питання про погіршення становища засудженого» [16, с. 68]. Із позицією В. Т. Маляренка слід погодитись. Проте це не виключає того, що про засудження за тяжкий чи особливо тяжкий злочин особи, котра має відзнаки (звання, нагороди тощо), позбавлення яких не передбачено у КК, вправі інформувати суб'єктів, які її ними вирізнили, сторона обвинувачення або потерпілий. Ця інформація може бути приводом до розгляду питання про позбавлення цієї особи належних їй відзнак, якщо, зрозуміло, відповідні нормативно-правові акти передбачають таку підставу для їх відібрання, як набрання законної сили обвинувальним вироком суду щодо неї за вчинення певного злочину.

Висновки. Найменування покарання у виді позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу в частині визначення видів і назв звань, рангів, чинів, кваліфікаційних класів, яких може бути позбавлена засуджена до нього особа, викликає низку зауважень.

По-перше, цей вид покарання є доволі громіздким у зв'язку з переліченням усіх можливих варіантів його вияву. За задумом законодавця цей вид покарання мав охоплювати назви всіх інших самостійних видів покарання, які сукупно утворюють загальну назву цього виду покарання, однак назви окремих із них, що об'єднані в один вид, викладені законодавцем неправильно.

По-друге, встановлені ним (а у зв'язку з цим і у тексті ст. 54 КК) назви звань, яких може бути позбавлено винного, не завжди узгоджуються з назвами фактично присвоєваних відповідним працівникам звань. Так, це покарання передбачає позбавлення чину. Але жодний із чинних нормативно-правових актів, та з тих, що діяли на момент прийняття КК, звання з таким найменуванням не запроваджували. Натомість у Законі України «Про прокуратуру» передбачено присвоєння працівникам органів прокуратури класних чинів [14]. Подібною є ситуація із рангами, бо чинним законодавством установлені не просто ранги (не ранги загалом), а дипломатичні ранги, ранги державних службовців, ранги посадових осіб органів місцевого самоврядування. Водночас зрозуміло, що КК може передбачати покарання у виді позбавлення лише звань тих, що передбачені відповідними нормативними актами. Тому в разі збереження наявного порядку визначення видів звань, яких може бути позбавлена засуджена до розглядуваного покарання особа (тобто, шляхом їх перелічення), вони мають називатися так, як їх іменують нормативно-правові акти, котрими ці звання запроваджені.

По-третє, назва цього покарання не охоплює всі можливі назви звань, позбавлення яких за визначенням має передбачати це покарання, чим безпідставно звужується сфера його застосування. Не виключено, що найменування звань можуть збігатися, запроваджуватися нові звання для працівників відповідних відомств та служб. Тому, зважаючи на особливості формулювання кримінально-правових норм, назву статті можливо та доцільно залишити без змін, а її зміст необхідно розширити, перелічивши всі можливі види звань, рангів, чинів та кваліфікаційних класів, позбавлення яких повинно бути вчинено відповідно до положень цієї статті. Отже, застосовуючи додаткове покарання у виді позбавлення звань, рангів, чинів та кваліфікаційних класів, можна буде чітко та правильно вказати, якого саме звання, рангу, чину чи кваліфікаційного класу потрібно позбавити особу.

1. Кримінальний кодекс України станом на 05.10.2016 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/>

2. Кримінальний кодекс України від 28 грудня 1960 р. № 2001-V [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://search.ligazakon.ua>.

3. Уголовный кодекс Украинской ССР. Научно-практический комментарий / под общ. ред. Председателя Верховного Суда Украинской ССР В. И. Зайчука. – К.: Изд-во политической литературы Украины, 1969. – 544 с.

4. Про практику застосування судами ст. 31 Основ кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік: Постанова Пленуму Верховного

Суду СРСР від 25.02.1967 р. № 2 // Бюлетень Верховного Суду СРСР. – 1967. – № 2. – С. 15–16.

5. Про судову практику по застосуванню статті 37 Кримінального кодексу Української РСР: Постанова Пленуму Верховного Суду УРСР від 18.12.1987 р. № 12 // Радянське право. – 1988. – № 4. – С. 84–87.

6. Багрий-Шахматов Л. В. Уголовная ответственность и наказание / Л. В. Багрий-Шахматов. – Мн.: Вишэйша школа, 1976. – 383 с.

7. Цветинович А. Л. Дополнительные наказания в советском уголовном праве: уч. пособие / А. Л. Цветинович. – Калининград: Изд-во Калининград. ун-та, 1980. – 67 с.

8. Уголовное право Украинской ССР на современном этапе. Общая часть. – К.: Наукова думка, 1985. – 448 с.

9. Про внесення змін і доповнень до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності посадових осіб: Закон України від 11.07.1995 р. № 282/95-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 29. – Ст. 216.

10. Шемшученко Ю. С. Уголовное наказание монография / авт. кол. под рук. Ю. С. Шемшученко, Ю. Л. Титаренко. – Киев-Донецк, 1997. – 320 с.

11. Кримінальне право України. Загальна частина: підручник для студентів юридичних вузів і факультетів / Г. В. Андрусів та ін.; ред. П. С. Магичевський; Київський ун-т ім. Т. Шевченка. – К.: Юрінком Інтер, 1997. – 512 с.

12. Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Закону України «Про державні нагороди України»: Закон України від 17.05.2001 р. № 2419-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 31. – Ст. 149.

13. Про державні нагороди України: Закон України від 16.03.2000 р. № 1549-III // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 21. – Ст. 162.

14. Про прокуратуру: Закон України від 14.10.2014 р. № 1697-VII // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 2–3. – Ст. 12.

15. Кримінальний кодекс України: науково-практичний коментар / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, С. Б. Гавриш та ін.; за заг. ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – К.: Ін Юре, 2003. – 1196 с.

16. Маляренко В. Т. Про покарання за новим Кримінальним кодексом України / В. Т. Маляренко. – К.: Фонд «Правова ініціатива», 2003. – 156 с.

Середя В. В. Тенденци розвитку покарання в виде лишения воинского, специального звания, ранга, чина или квалификационного класса

Освещен вопрос истории возникновения и современного состояния наказания в виде лишения воинского, специального звания, ранга, чина или квалификационного класса. Проанализировано содержание такого вида уголовного наказания, как лишение воинского, специального звания, ранга, чина или квалификационного класса. Рассмотрены уголовно-правовая характеристика и современное состояние наказания в виде лишения воинского, специального звания, ранга, чина или квалификационного класса.

Ключевые слова: Уголовный кодекс Украины, уголовная ответственность, наказание, воинское звание, специальное звание, ранг, чин, квалификационный класс.

Sereda V. V. The progress trends the sentence of deprivation of military or special title, rank, grade or qualification class

The article highlights the history of the emergence and current state penalty of deprivation of military or special title, rank, grade or qualification class, an analysis of the contents of this type of punishment as deprivation of military or special title, rank, grade or qualification class focuses on the history of , criminal law and the characteristics of the current state penalty of deprivation of military or special title, rank, grade or qualification class.

Article 54 of the Criminal Code of Ukraine determines that the convicted for a grave or especially grave crime a person who has military or special title, rank, rank or qualification rank may be deprived by a court of rank, grade, rank or qualification rank.

Given the content of the article and of the article of the Criminal Code of Ukraine, which provide for the punishment can say that it is a measure of compulsion applied for the State by a court to a person convicted of committing grave and especially grave crimes, and is in perpetuity (until his death) depriving a convicted person status, rank, grade or qualification class.

The aim is to study the history and current state sentence of deprivation of military or special title, rank, grade or qualification class analysis of criminal law, its application, the definition of features on the order of appointment of punishment.

Name penalty of deprivation of military or special title, rank, grade or qualification class in the determination of species names and titles, ranks, ranks, qualification classes, which may be deprived him sentenced person raises a number of comments.

It is, first of all, is somewhat cumbersome.

Second, it established (and in this regard, and in the text of Art. 54 of the Criminal Code) the names of titles, which can be denied the perpetrator is not always consistent with the actual names of the workers assignments titles. So, this penalty involving deprivation of rank. But no, none of the existing normative acts, nor of those who were at the time of the Criminal Code, with the title name not introduced. Instead, the Law of Ukraine "On Prosecution" involves assigning prosecutors class ranks.

Thirdly, a name, and in this context and content of art. 54 Criminal Code does not cover all the possible names of titles, which by definition deprivation (based on its purpose) should include this sentence and thereby unreasonably narrow its scope.

It is possible that under such or else some other names can be introduced to rank employees of the departments (services, agencies, ministries) today. Considering also that the proposed sentence provides a comprehensive list of the names of titles that can be deprived condemned him taking any other by name (though identical in meaning to them) ranks will take place only after making appropriate changes in Art. 51, 52 and 54 of the Criminal Code.

Key words: *Criminal Code, criminal liability, punishment, military rank, a special title, rank, rank, qualification class.*

Стаття надійшла 23 листопада 2016 р.

ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНУ З ВИКОРИСТАННЯМ МАЛОЛІТНЬОГО АБО ОСОБИ, ЩО СТРАЖДАЄ ПСИХІЧНИМ ЗАХВОРЮВАННЯМ ЧИ НЕДОУМСТВОМ, ЯК ОБСТАВИНА, ЯКА ОБТЯЖУЄ ПОКАРАННЯ ЗА КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОМ УКРАЇНИ

Розглянуто важливість врахування ступеня тяжкості вчинення злочину, особи винного та обставин, які пом'якшують і обтяжують покарання, під час призначення покарання. Доведено істотність обставин, які обтяжують покарання (і свідчать про підвищений ступінь суспільної небезпеки вчиненого злочину та особи винного), як підстави суду призначити більш суворе покарання винній особі за вчинення нею злочину. Встановлено вагомість наведених обставин у забезпеченні реалізації принципів призначення покарання, насамперед його індивідуалізації.

Ключові слова: обставини, які обтяжують покарання; використання малолітнього; психічні захворювання.

Постановка проблеми. У кримінально-правовій науці обставинам, які обтяжують покарання, відведено чільне місце, що засвідчує їх важливість в індивідуалізації покарання. Наявність обставин, які обтяжують покарання, охоплено предметом доказування у кожному кримінальному провадженні. Водночас у теорії кримінального права нечітко розкрито міру впливу наведених обставин на призначуване покарання винній особі, а лише вказано на їхній обтяжуючий вплив, що позначається на практиці під час їх врахування та зумовлює безліч спірних питань. Залишаються дискусійними питання, чи достатньо зазначити у вироку наявність у справі обставини, яка обтяжує покарання, чи варто детальніше роз'яснювати вплив виявленої обставини на міру призначуваного покарання. Однією з таких обставин є вчинення злочину з використанням малолітнього або особи, що страждає психічним захворюванням чи недоумством.

Стан дослідження. У науці кримінального права обставини, які обтяжують покарання, розглядаються у контексті робіт, об'єктом яких є покарання чи призначення покарання, зокрема у розвідках М. І. Бажанова, Т. А. Денисової, В. І. Зубкової, В. К. Грищука, О. А. М'яникова тощо.

Мета статті – обґрунтувати доцільність включення у перелік обставин, які обтяжують покарання, вчинення злочину з використанням малолітнього або особи, що страждає психічним захворюванням чи недоумством.

Виклад основних положень. Злочинність дітей завжди була й залишається актуальною правовою та гострою суспільною проблемою, що постійно привертає увагу вчених і практиків. Вона є складовою загальної злочинності та засвідчує тенденції її розвитку в майбутньому. Це зумовлено не лише тим, що дітей визнано злочинцями особливого роду, а й тим, що сьогодні це – одна з найбільш кримінально уражених верств населення.

Віднедавня значно зросла кількість злочинів, що вчиняються з використанням дітей. Сьогодні використання дитини у злочині стає дедалі звичнішим у зв'язку зі складним економічним становищем в Україні.

Відповідно до постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи» від 7 лютого 2003 року № 3, під убивством малолітньої дитини (п. 2 ч. 2 ст. 115 Кримінального кодексу (далі – КК) України) розуміється умисне позбавлення життя особи, якій не виповнилося 14 років. Таким же є трактування малолітньої особи у постанові Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи» від 30 травня 2008 року № 5 [1, с.128]. Відповідно до Сімейного кодексу України, правовий статус дитини має особа до досягнення нею повноліття. Малолітньою вважається дитина до досягнення нею чотирнадцяти років, неповнолітньою – дитина у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років [2].

Але, виходячи зі ст. 22 КК України, варто звернути увагу на те, що кримінальній відповідальності підлягають особи, яким до вчинення злочину виповнилося 16 років. Частина 2 зазначеної статті передбачає відповідальність осіб, котрі вчинили злочин у віці від 14 до 16 років [3], тобто малолітніх осіб. Обмеження мінімального віку кримінальної відповідальності пов'язано з тим, що саме у цьому віці відбувається становлення підлітка як особистості. У цьому віці неповнолітні можуть розуміти й оцінювати свої вчинки, хоча їхня психіка ще не зовсім сформована. Вони не завжди критично ставляться до своїх дій, схильні до наслідування, можуть вчиняти правопорушення з помилкових уявлень про товариство, нерідко неспроможні протистояти негативному впливу [3]. Зважаючи на це, ст. 22 КК України передбачає, що особи від 14 до 16 років не можуть бути суб'єктом злочину, тому

кримінальній відповідальності не підлягають (окрім випадків, зазначених у ч. 2 ст. 22 КК України). Попри це, незважаючи на особливе ставлення у кримінальному праві до малолітньої особи, судова практика наводить сумну статистику засудження дітей.

Кількість кримінальних справ про злочини, вчинені неповнолітніми чи за їхньої участі, що перебували у 2015 р. на розгляді місцевих загальних судів, становила майже 7 тис. справ.

За вчинення злочинів у неповнолітньому віці засуджено 4,6 тис. осіб, їх частка від кількості всіх засуджених – 4,8 %. Зокрема, за вчинення злочинів у віці від 14 до 16 років засуджено 1,4 тис. осіб. За вчинення тяжких та особливо тяжких злочинів засуджено 2,5 тис. підлітків, або 54,9 %. За вчинення злочинів у групі засуджено 2,3 тис. неповнолітніх осіб, із них 1 тис. підлітків вчинили злочини за участі дорослих. У стані алкогольного чи наркотичного сп'яніння вчинила злочини 371 неповнолітня особа [4].

Як видно, судова практика відображає лише злочини, які вчинено за участю дорослих, однак про кількість злочинів, коли було використано малолітню особу, статистики нема.

Варто зазначити, що використання дитини значно полегшує вчинення злочину, оскільки вона, з огляду на свій соціальний статус, легше входить у довіру до потерпілого, а внаслідок обмеженого розуміння обставин легко піддається на вмовляння чи недостатньо розуміє шкідливість вчинюваних нею суспільно небезпечних дій. У цьому разі дитина є знаряддям вчинення антигромадських правопорушень. Доречно констатувати, що вчинення злочину з використанням малолітнього посягає на нормальний розвиток дитини, спричиняє формування у неї хибних міркувань про моральні цінності, вчинені дії, що дає змогу розглядати малолітню особу як потерпілого.

У цьому розрізі правозастосовна практика стикається з низкою проблем, а саме: якою є міра участі малолітньої особи у вчиненні злочину; яким чином доросла особа вплинула на малолітню особу з метою використання у злочині (психологічно або фізично); які мотиви використання малолітньої особи у вчиненні злочину тощо. Це обумовлює особливості призначуваного покарання дорослій особі, яка вчинила злочин із використанням малолітнього.

Отож, важливим засобом запобігання злочинності серед малолітніх є встановлення і притягнення до кримінальної відповідальності дорослих осіб, які спонукали малолітніх до вчинення злочину. Суди не завжди повно досліджують докази вини дорослих осіб у використанні малолітнього під час вчинення злочину, що може виявлятися у фізичному чи психологічному впливі дорослого, з метою викликати у дитині

ни бажання вчинити злочин чи взяти участь у вчиненні злочину (переконання, залякування, підкуп, обман тощо). Судам необхідно вивчати характер взаємин між дорослим та малолітнім, оскільки це демонструє, як дорослий залучив малолітнього до вчинення злочину.

Як зазначає Ю. Ю. Лемішко, коли йдеться про вчинення злочину з використанням малолітнього, то мається на увазі, що суб'єкт злочину (доросла особа) скористався малолітньою особою (котра не є суб'єктом злочину, оскільки не досягла віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність) для вчинення суспільно небезпечного діяння. «Сутність такого використання полягає в тому, що малолітня особа вже вчиняє або вчинила ті чи інші суспільно небезпечні дії (бездіяльність). При цьому усвідомлення злочинного характеру власних дій малолітньою особою не є обов'язковим. Воно може бути і відсутнім, якщо вона сприймає свої дії, як звичайне виконання дружнього прохання» [5, с. 464].

Об'єднання в одному пункті ч.1 ст. 67 КК України певної категорії осіб обумовлено насамперед тим, що під час використання малолітньої особи, а також особи, котра страждає на психічне захворювання чи недоумство, вказані особи можуть не розуміти значення вчинюваних ними дій.

Психічні захворювання – це ціла група порушень психіки, що впливають на стан нервової системи людини. Розлади психіки позначаються на поведінці і мисленні людини, її сприйнятті навколишньої дійсності, пам'яті та інших найважливіших психічних функціях індивіда.

Відтак, недоумство, або, як ще його називають, олігофренія, – це стійкий і такий, що характеризується неповноцінністю розумової діяльності, хворобливий стан психіки (вроджений, набутий у ранньому дитинстві або є таким, що розвинувся внаслідок якогось психічного захворювання) [6, с.167–168], коли хворий не в змозі правильно оцінити навколишню обстановку, ставлення інших людей до себе чи свої вчинки.

Ступінь суспільної небезпеки злочину, вчиненого з використанням таких категорій осіб, у цьому разі підвищується, позаяк:

- а) як правило, значно полегшується його вчинення;
- б) вчинення злочину може супроводжуватися посяганням на нормальний розвиток малолітнього;
- в) може мати місце неконтрольований розвиток подій – зокрема, спричинення малолітнім або особою, що страждає психічним захворюванням чи недоумством, більш тяжких наслідків, ніж ті, які охоплювались умислом винного.

На думку О. О. М'яснікова та В. І. Зубкової, зазначена обставина, яка обтяжує покарання, істотно підвищує суспільну небезпеку злочинного діяння та винної особи, оскільки, по-перше, використання для вчинення злочину осіб, перелічених у п. 9 ч. 1 ст. 67 КК України, може свідчити про бажання винної особи уникнути кримінальної відповідальності, а по-друге, винна особа користується тим, що процес залучення до злочинної діяльності зазначених осіб є досить не складний [7, с. 87; 8, с. 255–256]. Винна особа усвідомлює, що використовує осіб, які швидко піддаються на вмовляння через свій фізичний вік та психічний стан, для вчинення злочину та бажає цього для полегшення його здійснення. Водночас винна особа доволі часто створює умови, за яких її дії сприймаються вказаними особами не як злочинні, а як виконання дружньої послуги та інше [9, с. 255–256; 10, с. 256–257].

Якщо у силу хвороби особа не в стані розуміти значення своїх дій та керувати ними, то вчинений злочин, безумовно, буде характеризуватися підвищеною суспільною небезпекою. Але на основі чого має посилюватись міра кари у випадку, коли до вчинення злочину залучено особу, яка хоч і страждає на тяжке психічне захворювання, зате на момент вчинення суспільно небезпечного діяння була осудною? Очевидно, що суспільна небезпека аналізованої обставини в таких випадках не відрізняється від суспільної небезпеки звичайного підбурювання [11, с. 104].

Д. С. Дядькін пропонує уточнити цю обставину як «вчинення злочину з використанням осіб, які завідомо для винного є малолітніми або особами, що страждають психічним захворюванням чи недоумством» [10, с. 256]. Про наявність психічного розладу можуть свідчити медичні документи, результати судово-психіатричної експертизи. Що ж стосується віку особи, котра підлягає чи не підлягає кримінальній відповідальності, то автор вважає, що для кожного окремого складу злочину, в якому використано неповнолітню особу, він буде різним. Не можна застосовувати цю обставину, яка обтяжує покарання, якщо винна особа необережно допустила можливість вчинення злочину за допомогою, наприклад, особи, яка страждає на тяжке психічне захворювання. Крім того, винна особа повинна усвідомлювати, що використання вказаних осіб полегшує вчинення запланованого злочину [10, с. 257].

Висновки. Отже, запропоноване у статті дослідження доводить до висновку, що окреслену обставину слід визнати такою, що обтяжує покарання, оскільки суб'єкт злочину, досягаючи своїх цілей, вчиняє злочин руками інших осіб. Ці особи не орієнтуються чи не повною мірою орієнтуються у життєвих ситуаціях, вони через свій фізичний

чи психічний стан швидко піддаються на вмовляння, прохання, щиро вірять, що «їм за це нічого не буде». Такі особи, піддавшись на вмовляння винної особи, вчиняють суспільно небезпечні діяння, деколи вважають, що надають послугу. Винна особа при цьому створює певні умови, усвідомлюючи шкідливість вчинюваних дій.

Тому під час документування, розслідування і судового розгляду таких злочинів особливу увагу доцільно приділяти не лише загальним обставинам протиправного діяння, а й обставинам, які передували діянню, оточенню малолітнього або особи, що страждає психічним захворюванням чи недоумством, тощо.

Також, встановивши у кримінальній справі наявність обставини, яка обтяжує покарання, передбаченої п. 9 ч. 1 ст. 67 КК України, суду слід детально роз'яснювати, у чому саме полягало використання зазначених у цьому пункті осіб, а не лише обмежуватися вказівкою на наявність цієї обставини у справі.

1. Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України у кримінальних справах: навч. посібник / укл. Б. О. Кириць. – Львів: ПАІС, 2005. – 463с.

2. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>

3. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://yurist-online.com/ukr/uslugi/yuristam/kodeks/024/022.php>

4. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/D7F9F72E78DA88ECC2257F730036F282](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/D7F9F72E78DA88ECC2257F730036F282)

5. Лемішко Ю. Ю. Вчинення злочину з використанням малолітнього як обставина, що обтяжує покарання / Ю. Ю. Лемішко // Форум Права. – 2011. – Вип. 3. – С. 463–467.

6. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – К.: Кантон, А.С.К., 2003. – 1104 с.

7. Мясников О. А. Смягчающие и отягчающие наказание обстоятельства в теории, законодательстве и судебной практике / О. А. Мясников. – М.: Юрлитинформ, 2002. – 240 с.

8. Зубкова В. И. Уголовное наказание и его социальная роль: теория и практика / В. И. Зубкова. – М.: НОРМА, 2002. – 304 с.

9. Становский М. Н. Назначение наказания / М. Н. Становский. – СПб.: Юридический центр Пресс, 1999. – 480 с.

10. Дядькин Д. С. Теоретические основы назначения уголовного наказания: алгоритмический подход / Д. С. Дядькин. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2006. – 510 с.

11. Буранов Г. К. Отягчающие наказание обстоятельства в уголовном праве России: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Г. К. Буранов. – Ульяновск, 2002 – 242 с.

Федорчук І. Н., Кисиль З. Р. Совершение преступления с использованием малолетнего или лица, страдающего психическим заболеванием или слабоумием, как обстоятельство, отягчающее наказание по уголовному праву Украины

Рассмотрена важность учета степени тяжести совершения преступления, личности виновного и обстоятельств, смягчающих и отягчающих наказание, при назначении наказания.

Доказана существенность обстоятельств, отягчающих наказание (и свидетельствующих о повышенной степени общественной опасности совершенного преступления и личности виновного), как основания суда назначать более суровое наказание виновному лицу за совершение им преступления.

Установлена значимость приведенных обстоятельств в обеспечении реализации принципов назначения наказания, прежде всего его индивидуализации.

Ключевые слова: *обстоятельства, отягчающие наказание; использование малолетнего; психические заболевания.*

Fedorchuk I. M., Kisil Z. R. Commission of the offense using a minor or a person suffering from mental illness or dementia, as circumstance aggravating the criminal law of Ukraine

A court, inflicting a punishment, takes into account the degree of seriousness of the committed crime, the criminal and the circumstances that commute and compound punishment.

The circumstances that compound punishment play an important role while inflicting a punishment.

They testify to the greater level of the social danger of the committed crime and the criminal that give rise to the court to inflict a more severe punishment on the person who committed the crime. Considering the circumstances aggravating ensures the implementation of the principles of sentencing, especially its principle of individualization.

However, in the theory of criminal law and in practice there are many controversial points of time of sentencing, given the circumstances aggravating. Remains debatable question whether enough court justifies the sentence the perpetrator to indicate only the existence of the case circumstances aggravating or more should disclose the circumstances and to disclose its impact on the election of punitive measures.

These disputes concern the circumstances indicated in para. 9 h. 1 of art. 67 Criminal Code of Ukraine, the offense using a minor or a person suffering from mental illness or dementia.

Key words: *circumstances that compound punishment, use of a minor, mental illness.*

Стаття надійшла 30 серпня 2016 р.

СКЛАДОВІ ОРГАНІЗАЦІЇ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ У МІСЦЯХ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ (ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ)

Проаналізовано складові оперативно-розшукової протидії злочинності у місцях позбавлення волі. Виокремлено два самостійні блоки цієї діяльності – організаційний і тактичний. Зосереджено увагу на характеристичні організації блоку оперативно-розшукової протидії злочинності у місцях позбавлення волі, зокрема оперативному обслуговуванні, інформаційно-аналітичній роботі та взаємодії.

Ключові слова: *оперативно-розшукова протидія, злочинність у місцях позбавлення волі, оперативне обслуговування, інформаційно-аналітична діяльність, взаємодія.*

Постановка проблеми. Одним із основних завдань розвитку держави на сучасному етапі її поступу є вироблення ефективних моделей і стратегій протидії деструктивним явищам, найнебезпечнішим серед яких залишається злочинність. Реалії сьогодення створюють імператив щодо необхідності наукового пізнання окремих форм кримінальної активності, які недостатньо досліджені науками кримінально-правового циклу. Аналітичне опрацювання наукових джерел свідчить, що впродовж тривалого часу лише фрагментарну увагу вчених привертає проблематика протидії злочинності у місцях позбавлення волі. Такий стан зумовлений різними чинниками, зокрема закритістю установ виконання покарань, наявністю усталеної позиції стосовно незначного рівня криміналізації сучасних установ виконання кримінальних покарань, складністю отримання емпіричного матеріалу тощо. Водночас вивчення статистичних даних та аналіз практики роботи оперативних підрозділів у місцях позбавлення волі засвідчує, що перебування поза належною науковою увагою цієї проблематики є безпідставним. У теорії оперативно-розшукової діяльності нині сформульовано концепції протидії окремим формам злочинності, тимчасом системна та узгоджена концепція оперативно-розшукової протидії злочинності у місцях позбавлення волі відсутня.

Стан дослідження. Слід наголосити, що протидія злочинності у місцях позбавлення волі привертала значну увагу дослідників у радянські часи та відображена у наукових доробках: В. Т. Вербовського

(у циклі наукових робіт стосовно завдань і організації роботи оперативних апаратів місць позбавлення волі; попередження та розкриття масових заворушень і непокори засуджених; попередження та розкриття дій, які дезорганізують роботу установи виконання покарань (далі – УВП); особливостей попередження та розкриття злочинів в УВП суворого режиму; виявлення серед засуджених осіб і фактів, які становлять оперативний інтерес; системи оперативних апаратів УВП, їхніх завдань і функцій; запобігання незаконному придбанню та збуту наркотиків в УВП), М. І. Васильєва (щодо попередження та розкриття злочинів оперативними апаратами виправно-трудових установ (далі – ВТУ), Д. В. Гребельського (про особливості попередження та розкриття злочинів у ВТУ), В. В. Дедюхіна (щодо розробки організації і тактики розкриття злочинів агентурними апаратами ВТУ; попередження та розкриття умисних вбивств і ТТУ в ВТУ; особливостей розкриття злочинів у СІЗО і тюрмах; становлення й організації боротьби зі злочинністю у ВТУ), Д. В. Якубовського (з приводу правових, організаційних і тактичних питань діяльності оперативних апаратів ВТУ), В. В. Голубця (у циклі наукових робіт стосовно: легендованої поведінки агента в умовах слідчого ізолятора; оперативної розробки в умовах слідчого ізолятора; агентурної розробки у СІЗО).

За часи незалежності деякі аспекти цієї проблематики досліджено І. П. Баглаєм, В. П. Захаровим, І. М. Копотуним, Н. Є. Філіпенко, С. І. Халимоном та іншими науковцями. Зазначимо, що під час аналізу в оперативно-розшуковому розрізі дослідники приділяли увагу: по-перше, виявленню та розкриттю окремих видів злочинів у місцях позбавлення волі; по-друге, особливостям реалізації окремих функцій оперативних підрозділів у місцях позбавлення волі.

Мета статті – на рівні постановки проблеми проаналізувати окремі складові оперативно-розшукової протидії злочинності у місцях позбавлення волі.

Виклад основних положень. Формування концепції реалізації будь-якої форми людської діяльності вимагає чіткого визначення змісту останньої та відображення системних зв'язків між її елементами, адже визначення структурних елементів дає змогу: виокремити її рівні, визначити суб'єкти та їхні компетенції, окреслити систему методів і засобів, які потрібні для її реалізації, а також форми взаємодії з іншими видами як соціально корисних, так і деструктивних практик. Зважаючи на те, що оперативно-розшукова діяльність виступає невід'ємною складовою державно-правового впливу на злочинність, на нашу думку, її аналіз слушно здійснювати крізь призму діяльнісного підходу як методологічної основи наукового пізнання.

Не претендуючи на характеристику всіх складових оперативно-розшукової діяльності, зосередимо увагу на аналізі елементів, які, з нашого погляду, утворюють систему оперативно-розшукової протидії злочинності у місцях позбавлення волі. До того ж варто наголосити, що аналізована нами форма діяльності є системним утворенням, оскільки: жоден її елемент не функціонує автономно; між її елементами існують кореляційні залежності різного ступеня інтенсивності; структурні елементи доповнюють один одного, що уможливило забезпечення кумулятивного ефекту роботи системи загалом.

Аналіз практики протидії злочинності у місцях позбавлення волі дає змогу дійти висновку про дворівневість системи оперативно-розшукової протидії злочинності у місцях позбавлення волі та виокремити *організаційний* і *тактичний* рівні. Водночас зауважимо, що такий поділ не є безапеляційним, позаяк, констатує В. Ю. Шепітько, питання організаційного характеру присутні на різних рівнях: *вищому*, котрий являє собою систему заходів, за допомогою яких забезпечується належне функціонування всієї системи розслідування і окремих її компонентів; *управлінському*, який є системою заходів, що забезпечують цілеспрямовану та координовану діяльність на основі переробки інформації з каналів прямого та зворотного зв'язку і прийняття відповідних управлінських рішень; *методичному*, котрий є системою заходів для забезпечення застосування ефективних методів розкриття окремих злочинів, конкретної злочинної діяльності загалом чи її епізодів; *тактичному*, який є системою заходів, що забезпечують ефективне використання тактичних прийомів і правил підготовки, проведення і фіксації окремих слідчих дій і тактичних операцій [1, с. 32]. Хоча дослідник аналізував криміналістичний аспект проблематики, вважаємо, що наведені позиції може бути екстрапольовано і на теорію оперативно-розшукової діяльності. Тож зупинимось на детальнішому аналізі організаційного рівня оперативно-розшукової протидії злочинності у місцях позбавлення волі у контексті виокремлення його складових та їх короткої характеристики з метою постановки проблеми та запрошення до наукової дискусії.

Наукову організацію діяльності будь-якого функціонуючого соціального об'єкта теорія систем розглядає як приведення у відповідність його взаємопов'язаних частин з метою удосконалення його функціонування [2, с. 242]. Досліджуючи цей аспект, зауважимо, що у наукових розвідках з теорії оперативно-розшукової діяльності її організація, зазвичай, розглядається в розрізі управлінської діяльності конкретних суб'єктів з метою впливу на злочинність як соціальне явище загалом.

Аналізуючи організаційну складову запобігання злочинам, які призводять до надзвичайних ситуацій у виправних колоніях, І. М. Копотун виокремлює: а) прогнозування злочинів, котрі спричиняють надзвичайні ситуації у виправних колоніях; б) планування заходів щодо запобігання злочинам, які провокують надзвичайні ситуації у виправних колоніях [3]. Не заперечуючи такого авторського підходу, вважаємо, що структурно організація оперативно-розшукової протидії злочинності у місцях позбавлення волі є дещо складнішою, а запропоновані вченим елементи є структурними блоками комплексної діяльності – інформаційно-аналітичної роботи.

Організація такого впливу вимагає вирішення першочергового завдання із налагодження каналів систематичного отримання інформації щодо об'єкта впливу, зокрема злочинності у місцях позбавлення волі. Саме тому, на нашу думку, першим структурним елементом організації оперативно-розшукової протидії злочинності у місцях позбавлення волі є *оперативне обслуговування пенітенціарних установ*. Дослідники наголошують, що оперативне обслуговування має чітко виражений управлінський аспект, його оперативно-розшукове призначення полягає у створенні необхідних умов для ефективної організації оперативно-розшукової діяльності оперативних підрозділів з виявлення, попередження та розкриття злочинів, віднесених до їхньої компетенції [4, с. 202]. Аналітичне опрацювання наукових джерел засвідчує, що тематика організації оперативного обслуговування залишається недостатньо дослідженою в теорії оперативно-розшукової діяльності (за винятком монографії І. А. Федчака), а наукові студії з приводу здійснення останнього в умовах місць позбавлення волі цілком відсутні. Зважаючи на це констатуємо, що організація оперативного обслуговування місць позбавлення волі залежить від таких чинників: виду виправної колонії, що вимагає їх класифікації за критеріями рівня безпеки (нормативно визначена класифікація); місця розташування відносно населених пунктів; якісних і кількісних характеристик персоналу; якісних і кількісних характеристик в'язничного населення; інтенсивності впливу на організацію роботи виправної установи організованої злочинності; специфіки стратифікації в'язничного населення; рівня стійкості елементів тюремної субкультури серед в'язничного населення тощо.

Залежно від місця у класифікаційній системі, для виправної колонії може бути визначено відповідний режим оперативного обслуговування: полегшений, звичайний, посилений. Зважаючи на специфіку архітектурної побудови та засобів забезпечення режиму, які локалізують в'язничне населення у межах чітко визначеного периметру, опе-

ративне обслуговування місць позбавлення волі слушно організувати за об'єктовим принципом. Крім того, обов'язкового врахування потребує специфіка джерел надходження оперативної інформації, оскільки їхньою основою є негласні працівники.

Зважаючи на функціональне призначення, а саме забезпечення систематичного надходження оперативно-розшукової інформації, оперативне обслуговування виступає підґрунтям для наступної складової організації оперативно-розшукової протидії злочинності у місцях позбавлення волі – **інформаційно-аналітичної роботи** оперативних підрозділів кримінально-виконавчих установ. Як зазначають дослідники, успішність будь-якого виду діяльності кримінально-виконавчої системи багато в чому залежить від своєчасного забезпечення накопиченою протягом тривалого часу та систематизованою інформацією щодо злочинів, які вчинені у минулому, осіб, які до них причетні, способів і знарядь їх вчинення, різних слідів злочинів і об'єктів, пов'язаних із кримінальними подіями, а також від можливостей і вміння користуватись такою інформацією для виявлення та ототожнення явищ і об'єктів, що становлять інтерес [5, с. 4]. Погоджуючись із позицією авторів, варто акцентувати, що у сучасних умовах якісно організована аналітична робота оперативних підрозділів у місцях позбавлення волі дає змогу: оцінити оперативну обстановку у конкретній виправній установі; прогнозувати розвиток оперативної обстановки на короткостроковий та довготривалий періоди; коригувати розвиток оперативної обстановки; забезпечити оптимальне агентурно-оперативне перекриття установи виконання покарань; виявляти й усувати причини і умови, які сприяють вчиненню злочинів; виявляти засуджених, які імітують виправлення та приховують свою негативну спрямованість; забезпечувати оптимальне розміщення засуджених у межах установи з метою мінімізації кримінальної активності.

У контексті цього питання принагідно відзначимо, що умовно інформацію для аналітичної роботи можна розділити на два види: внутрішню (створюється та циркулює у межах кримінально-виконавчої установи) та зовнішню (створюється та циркулює поза межами виправної колонії, але може впливати на організацію її роботи).

Наступним елементом організації оперативно-розшукової протидії злочинності у місцях позбавлення волі є **взаємодія оперативних підрозділів кримінально-виконавчих установ з іншими суб'єктами**, зокрема територіальними оперативними підрозділами Національної поліції (далі – НП) України. Водночас слід наголосити на стійкій негативній тенденції до зменшення ефективності цього організаційного блоку, що її зумовлюють такі причини:

– різне відомче підпорядкування оперативних підрозділів (Національна поліція України, Міністерство юстиції України);

– перманентні зміни законодавства та організаційно-правової основи роботи і оперативних підрозділів НП України, і оперативних підрозділів органів та установ виконання покарань, що унеможливило вироблення загальної концепції організації ефективної співпраці;

– відсутність або застарілість міжвідомчих нормативно-правових актів щодо організації взаємодії.

Аналітичне опрацювання відомчих нормативних документів засвідчує: серцевина такої співпраці – тактична взаємодія щодо розкриття злочинів минулих років. З огляду на це необхідно звернути увагу, що після набрання чинності КПК України 2012 року інтенсивність такої співпраці значно знизилася; це зумовлено позбавленням оперативних підрозділів ініціативності після початку кримінального провадження та відсутністю у слідчих досвіду співпраці з оперативними підрозділами кримінально-виконавчих установ щодо розкриття злочинів минулих років.

Гуманізація кримінально-виконавчого законодавства та ускладнення соціально-економічної ситуації в державі актуалізують й інші форми співпраці між оперативними підрозділами вказаних відомств, які ще не знайшли достатнього наукового обґрунтування, зокрема:

– під час реалізації засудженими такого нового інституту як тюремні відпустки, оскільки фактично відповідальність за їхню поведінку і недопущення вчинення злочинів поза виправною колонією несуть відповідні територіальні оперативні підрозділи;

– передачі наявної оперативної інформації оперативним підрозділам кримінально-виконавчої установи після прибуття засудженого до відбування покарання;

– передачі оперативної інформації територіальним оперативним підрозділам після звільнення засудженого, особливо якщо останній не став на шлях виправлення і планує продовжувати злочинну діяльність після звільнення;

– планування спільних дій у разі виникнення надзвичайних ситуацій у населених пунктах чи на територіях розташування виправних установ тощо.

Висновки. Тож у підсумку зауважимо, що, виокремлюючи у структурі організаційної компоненти оперативно-розшукової протидії злочинності у місцях позбавлення волі таких складових, як оперативне обслуговування, інформаційно-аналітична робота та взаємодія, ми не претендуємо на безпелаяційність такого підходу, а викладена у статті позиція є результатом початкового аналізу наведеної проблематики та

підґрунтям для подальшої дискусії науковців у межах наук кримінально-правового циклу.

1. Криминалистика / под ред. В. Ю. Шепитько. – Харьков: Одиссей, 2001. – 528 с.

2. Афанасьев В. Г. Общество: системность, познания и управление: монография / В. Г. Афанасьев. – М.: Политиздат, 1981. – 279 с.

3. Копотун І. М. Запобігання злочинам, що призводять до надзвичайних ситуацій у виправних колоніях: монографія / І. М. Копотун. – К.: ПП «Золоті ворота», 2013. – 472 с.

4. Киселев Н. И. Организация оперативного обслуживания органами внутренних дел объектов потребительского рынка на современном этапе / Н. И. Киселев // Проблемы российского законодательства. – 2014. – № 6. – С. 201–205.

5. Белов О. А. Информационное обеспечение расследования преступлений, совершаемых в исправительных учреждениях: учебное пособие / О. А. Белов, А. Т. Валеев. – М.: Юрлитинформ, 2012. – 144 с.

Цехан Д. Н. Составляющие организации оперативно-розыскного противодействия преступности в местах лишения свободы (постановка проблемы)

Проанализированы составляющие оперативно-розыскного противодействия преступности в местах лишения свободы. Выделены два самостоятельных блока этой деятельности – организационный и тактический. Уделено основное внимание характеристике организационного блока оперативно-розыскного противодействия преступности в местах лишения свободы, в том числе оперативному обслуживанию, информационно-аналитической работе и взаимодействию.

Ключевые слова: *оперативно-розыскное противодействие, преступность в местах лишения свободы, оперативное обслуживание, информационно-аналитическая деятельность, взаимодействие.*

Tsekhan D. M. Organization's components of the operatively-search counteraction of criminality in prison (formulation of the problem)

Author is paying attention to necessity to activate scientist's researches about crime in prison. In author opinion, there are not enough researches in our country. As result, activity in this sphere isn't effective. Article is shown two levels of this activity: organization and tactics.

Organizational level includes three parts, such as: operational service, analytical work, interaction. The main aim of operational service is creating the necessary conditions for the effective organization of operational activities operating units to identify, prevent and solve crimes within their jurisdiction. Besides, research is describe the main results of analytical work, for instance: evaluate the operational situation in a particular correctional institution; predict the

development of situation in the short and long term; adjust the development of situation; ensure optimal operational intelligence-overlapping penal institutions; identify and eliminate the causes and conditions that facilitate the commission of crimes; identify prisoners who imitate correct and conceal their negative direction; ensure optimal placement of prisoners within the institution in order to minimize criminal activity.

In near future interaction will have to develop in special way, when condemned are leaving prison or they is coming there at the first time.

Key words: *operational-search counteraction, crime in prison, prompt service, information-analytical activity, interaction.*

Стаття надійшла 23 листопада 2016 р.

Розділ 6

ФІЛОСОФІЯ ПРАВА. ЮРИДИЧНА ЛОГІКА

УДК 340.12

В. С. Бліхар

ПРИНЦИП ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У ФОРМУВАННІ МОРАЛЬНО-ПРОФЕСІЙНОГО СТАТУСУ ПРАЦІВНИКА ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

Проаналізовано філософсько-правовий концепт принципу відповідальності у формуванні морально-професійного статусу працівника правоохоронних органів. З'ясовано, що принцип відповідальності лежить в основі службової активності, сумлінного ставлення кожного працівника правоохоронних органів до своїх службових обов'язків, а також є особливим методом, що забезпечує ефективне функціонування службових повноважень, однією з правових гарантій належного виконання завдань у межах компетенції та повноважень у конкретній галузі державного управління.

Ключові слова: *відповідальність, цінності, мораль, професіоналізм, працівник правоохоронних органів, суспільство, держава, філософія права.*

Постановка проблеми. Як стверджував свого часу ще філософ Б. Спіноза, свобода – це усвідомлена необхідність. Тож очевидно, що про відповідальність працівника правоохоронних органів можемо говорити, з'ясувавши співвідношення між необхідністю та свободою його поведінки. Саме цим зумовлений аналіз задекларованої проблематики в темі наукової розвідки.

Стан дослідження. На науково-дослідницькому рівні проблему принципу відповідальності вивчали такі науковці: В. Буткевич, В. Гришук, Х. Гучерієв, О. Задорожний, Р. Косолапов, І. Лукашик, В. Мицик, В. Сальников, В. Серeda, В. Слівінський, В. Федоров, А. Худяк, М. Цимбалюк та ін.

Щоправда, говорити про масове захоплення філософами, юристами та іншими науковцями цією проблематикою не можна.

Метою статті є аналіз філософсько-правового концепту принципу відповідальності у формуванні морально-професійного статусу працівника правоохоронних органів.

Виклад основних положень. Практична діяльність працівників правоохоронних органів суспільно обумовлена, пов'язана з формуванням громадянського суспільства й держави соціально-демократичної орієнтації. Зв'язок цей проявляється перманентно, оскільки до професійних обов'язків належить гарантування безпеки громадян, суспільства і держави загалом. Безпосередньо працівники правоохоронних органів відповідальні за реалізацію законних, закріплених державою, інтересів громадян тощо. Зрештою, служба правоохоронних органів має й моральне підґрунтя [1, с. 16]. Мораль, як один з головних чинників регуляції суспільно-правових відносин, є тією основою, на якій ґрунтується право і без розуміння якої неможливі будь-які суспільні взаємини. Адже якщо суспільство або будь-яка його структура покладаються лише на правове регулювання відносин, то таке суспільство приречене на поступове духовне і культурне виродження. Це пов'язано з тим, що формальне дотримання закону не гарантує духовного розвитку особи. У сучасному українському суспільстві ми є свідками того, як представники вищих урядових чинів, або нижчих верств населення вміло обходять закон і чинять зло стосовно інших людей.

Правовідносини покликані закріпити контрольовані державою і її спеціальними органами культурні, духовні основи суспільних і міжособистісних відносин. Тому спонукою до виконання закону має бути не страх перед каральним апаратом держави, а внутрішня, духовна ініціатива чинити «благо». Зрештою, розвиваючи моральність суспільства загалом, усіх його верств і ланок влади зокрема, можемо досягти такого ступеня розвитку держави, в якій генерується верховенство права і демократія. Тож саме моральне виродження суспільства, панування прагнення до збагачення і наживи спричинює злочинність у суспільстві, зокрема й серед працівників правоохоронних органів, на яких покладена функція охорони дотримання закону.

Служба працівника правоохоронних органів пов'язана з безліччю моральних проблем, викликаних специфікою правової діяльності. До прикладу, вище керівництво Міністерства внутрішніх справ чи державного апарату (як свідчить плачевний досвід Революції гідності в Україні) може видавати злочинні накази під прикриттям формального дотримання закону.

І лише високий рівень моральної культури працівника правоохоронних органів може забезпечити ухвалення рішення, яке в тій чи іншій ситуації не суперечило б совісті. Власне кажучи, совість, як вимір духовних цінностей особистості працівника правоохоронних органів, є тим регулятором поведінки, що відкриває можливість

справжнього виконання професійних обов'язків, а не лише дотримання суто формальних посадових інструкцій.

Гарантією гідної професійної, громадянської та людяної поведінки є й кодекс професійної етики і професійної честі. Проте у цьому випадку найважливішими є не знання і формальне дотримання основ моральної професійної поведінки (оскільки багато моментів кодексу можуть забуватися або трактуватися по-різному), а свідоме духовне прагнення чинити добро й дотримуватися загальнолюдського, як і, зрештою, християнського закону взаємної любові, що на мові Канта звучить як категоричний імператив чинити так, щоб твої вчинки могли стати нормою, правилом поведінки для людства. «Обов'язковість є вираженням особливої необхідності і зв'язку з підставами, які ніде більше в природі не зустрічаються» [2, с. 35].

Відповідальність не має сенсу, якщо особа не вільна у виборі своєї поведінки чи не усвідомлюватиме її, зважаючи на те, що «воля породжує відповідальність, а відповідальність скеровує волю» [3, с. 13]. Під відповідальністю також варто розуміти реакцію суспільства на поведінку соціальних суб'єктів. Соціальні норми, насамперед моральні і політичні, пов'язані з властивими їм видами відповідальності. Норми моралі ґрунтовані на уявленнях про добро і зло, справедливість, честь та гідність людини, відповідно передбачають моральний осуд. Зауважимо, що нерідко моральна відповідальність та засоби, що її забезпечують, виявляються не менш ефективними, ніж саме право [3, с. 38]. Для прикладу, відповідно до засад психології, відповідальність – це здатність особи дотримуватись соціальних норм. Види соціальної відповідальності об'єднують те, що вони є формами контролю за діями чи бездіяльністю особи і характеризують відповідальність з позиції особи або суспільства.

Загалом термін «відповідальність» можна розглядати в різних вимірах, не лише як категорію права, а й як категорію філософії, етики, соціології, психології, політології та інших наук. Цей термін, як зазначають В. Буткевич, В. Мицик, О. Задорожний та інші, юристи запозичили в XVII–XVIII ст. з англійської політико-філософської літератури [5, с. 59].

У разі цього варто враховувати, що відповідальність є складним загальносоціальним явищем. Більше того, скажімо, І. Лукашук доречно звертає увагу на визначення відповідальності [4, с. 11], яке наведено у філософській енциклопедії: «Відповідальність – категорія етики і права, яка відображає особливе соціальне і морально-правове ставлення особи до суспільства (людства загалом), що характеризується дотриманням норм права і норм моралі» [6, с. 171–172].

У вітчизняній юридичній доктрині, як відомо, виникли два магістральні напрями розуміння юридичної відповідальності – у перспективному (позитивному) та ретроспективному (негативному) контекстах. У перспективному аспекті зміст поняття юридичної відповідальності зазвичай зводиться до відповідальної або правомірної поведінки. Цей вимір можна повною мірою поширювати на характеристику поведінки працівників правоохоронних органів, які не допускають приниження свого професійного статусу й адресованих їм морально-етичних стандартів поведінки. Заразом у сучасній парадигмі віддається перевага інтерпретації юридичної відповідальності в негативному (ретроспективному) аспекті. Про це свідчать і норми статусних законів і кодексів юридичної етики, що закріплюють положення про дисциплінарну відповідальність. Морально-етичним учинком у контексті норм кодексів юридичної етики є порушення закріплених у них вимог, що мають імперативний характер.

Найважливішим механізмом забезпечення високоморального, а отже відповідального, ставлення працівників правоохоронних органів до службової діяльності і позаслужбової поведінки є професійні кодекси юридичної етики. Вирішуючи завдання забезпечення професійного статусу моральним змістом, кодекси юридичної етики формують морально-етичні стандарти професійної діяльності й особистої поведінки працівників правоохоронних органів. У зв'язку із цим високоморальну і відповідальну поведінку ми розглядаємо як пов'язані один з одним поняття. Ці акти суттєво розширюють загальнонормативні підстави юридичної відповідальності працівників правоохоронних органів, передбачаючи дисциплінарну відповідальність за порушення не тільки професійної дисципліни, а й професійно обумовлених морально-етичних принципів і правил поведінки.

У контексті дослідження змісту норм професійних кодексів юридичної етики виражається юридична природа морально-етичного вчинку і його ідентичність із правопорушенням, що дає змогу кваліфікувати його як підставу юридичної відповідальності працівників правоохоронних органів. Цивілізаційний вимір сучасної професійної юридичної діяльності актуалізує значення професійно орієнтованих морально-етичних принципів і правил, покликаних слугувати суспільству гарантією високоморальної поведінки працівників правоохоронних органів.

Усе ж таки від статусу морально-етичного вчинку залежить практика реалізації принципу відповідальності, в якій неминучі певні труднощі, пов'язані з кваліфікацією морально-етичних учинків як підстави відповідальності. Правопорушення завжди пов'язане з пося-

ганням на пріоритети і цінності людського суспільства, законні (приватні і суспільні) інтереси тощо. Антигромадська сутність морально-етичних учинків у професійній діяльності працівника правоохоронних органів виявляється в тому, що їх скоєння применшує моральну сторону врегульованих нормами правовідносин та авторитет правоохоронних органів, а отже й довіру суспільства до них. Сукупно ці наслідки можна об'єднати поняттям морально-етичної шкоди, що характеризує морально-етичні вчинки з позиції шкідливості як ознаки правопорушень.

З погляду техніко-юридичної конструкції, морально-етичні вчинки можна розглядати як правопорушення з формальним складом, оскільки їх об'єктивна сторона не містить прямої вказівки на настання результату. Тому незалежно від наслідків такі діяння не лише формально порушують морально-етичні стандарти поведінки, передбачені кодексами юридичної етики, але й послаблюють авторитет, а також підривають довіру суспільства до правоохоронних органів. Щобільше, будь-який морально-етичний вчинок працівника поліції, суду чи прокуратури, як й адвоката або нотаріуса, означає також порушення даної ними присяги.

Під час характеристики суб'єктивної сторони правопорушення однією з суттєвих ознак виділяють провину. Безпосередня вказівка на провину як ознаку морально-етичного вчинку міститься в самих кодексах юридичної етики.

Відсутність умислу або необережності, що обумовлюють порушення морально-етичних норм, унеможливує характеристику діяння як морально-етичного вчинку.

Провина традиційно визначається як внутрішнє, психічне ставлення суб'єкта до вчиненого ним правопорушення та його наслідків. Провина – це завжди вияв волі до порушення юридичних приписів. Тому для визнання морально-етичного вчинку правопорушенням потрібно, щоб він був здійснений в умовах свободи вибору одного з можливих варіантів (правомірного або неправомірного) поведінки, не обтяженого об'єктивними і суб'єктивними перешкодами. Що стосується мотиву, то ця ознака суб'єктивної сторони складу діяння не є визначальною для кваліфікації неетичної поведінки як морально-етичного вчинку.

На підставі розглянутих ознак можна сформулювати визначення поняття морально-етичного вчинку як підстави дисциплінарної відповідальності працівників правоохоронних органів. Це неетичне діяння (або бездіяльність), що порушує вимоги норм загальної моралі і професійно орієнтованих принципів, а також норм юридичної

етики, за вчинення якого передбачена дисциплінарна юридична відповідальність.

Нормативне закріплення морально-етичних стандартів поведінки працівників правоохоронних органів обумовлює необхідність забезпечення їх реалізації як основних імперативів, що стосуються професійної діяльності і позапрофесійної поведінки. Інституційним юридичним засобом забезпечення реалізації морально-етичних стандартів поведінки працівників правоохоронних органів є дисциплінарна відповідальність за порушення приписів професійно орієнтованих принципів, етичних норм та норм загальної моралі, тобто за вчинення морально-етичного проступку.

Морально-етичний вчинок як підстава дисциплінарної відповідальності розглядається в цивільному праві. На відміну від загально-правової інституціалізації відповідальності за аморальний вчинок суб'єктів правовідносин, інституціоналізація дисциплінарної відповідальності працівників правоохоронних органів має локальний характер й адресована спеціальним суб'єктам, стосовно яких діють статусні закони і кодекси юридичної етики. Особливість інституціалізації дисциплінарної відповідальності працівників правоохоронних органів за морально-етичний вчинок полягає і в тому, що норми про дисциплінарну відповідальність, маючи відсильний і (або) бланкетний характер, охоплюють увесь комплекс морально-етичних проступків, які можна кваліфікувати як підстави дисциплінарної відповідальності.

Врешті-решт, норми кодексів юридичної етики мають властивість правової системності. Вони взаємопов'язані з іншими нормами права і на рівні самих кодексів юридичної етики, і на рівні інших нормативно-правових актів різних галузей матеріального і процесуального права.

Своєю чергою, правова системність охоплює і структуру норм права, яка представлена складним поєднанням диспозицій і гіпотез. Отож, професійна діяльність працівника правоохоронних органів реалізується в межах системного взаємозв'язку і взаємозумовленості правових і професійно орієнтованих морально-етичних принципів та норм, що передбачають органічну єдність правової і моральної свідомості.

Для виявлення сутності морально-етичного вчинку і встановлення його правової ідентичності з правопорушенням методологічно доцільним є обґрунтування на основі положень теорії правопорушень. Ці положення логічно поширити на характеристику морально-етичного вчинку, розглянувши його з погляду юридичних ознак правопорушення та його складу.

Висновки. Підсумовуючи, зазначимо, що моральна відповідальність працівника правоохоронних органів означає відповідальну поведінку стосовно інших людей, здатність правильно зрозуміти потреби і свої, і інших, повагу до особистості, допомогу, підтримку тощо. Що стосується ставлення до самого себе, то це означає турботу і відповідальність за свою професію, керівництво власною поведінкою, бажаннями, потребами тощо.

Поведінка людини завжди передбачає моральну оцінку (і окремого вчинку, і діяльності загалом), яка має бути конкретною, відповідати умовам оцінюваних дій. Окрім того, оцінювати вчинок потрібно не як ізольований, а в контексті всієї попередньої моральної діяльності. Тому доцільно говорити про комплексні «моральні параметри» – оцінки.

Моральна поведінка супроводжується принципом відповідальності, що може виявлятися в позитивній і негативній формах. Позитивна форма відповідальності – це почуття своєї значущості, впливу на події, відчуття влади над подіями, що відбуваються. Негативна форма відповідальності – це почуття невпевненості в можливості досягнення позитивних результатів, тривожність, страх.

Протилежність до моральної відповідальності – безвідповідальна поведінка – це дії, здійснені без урахування їхніх наслідків. Вона пов'язана з неадекватною самооцінкою, байдужістю, легковажністю або з надмірною самовпевненістю. Під час безвідповідальної поведінки працівник правоохоронних органів не відчуває тривоги, напруження, а отже, визнає ще одне розуміння відповідальності – покарання. Бути відповідальним – означає усвідомлювати всю моральну повноту наслідків своїх учинків.

1. Гучериев Х. С. Правовая и духовная культура сотрудников правоохранительных органов / С. Х. Гучериев, В. П. Сальников, В. П. Федоров, А. И. Худяк. – СПб.: МПБЮИ, 1996. – 168 с.

2. Кант И. Критика чистого разума / И. Кант; пер. Н. Лосского. – М.: Эксмо, 2015. – 50 с.

3. Косолапов Р. И. Свобода и ответственность / Р. И. Косолапов, В. С. Марков. – М.: Политиздат, 1969. – 96 с.

4. Лукашук И. И. Право международной ответственности / И. И. Лукашук. – М.: Волтерс Клувер, 2004. – 404 с.

5. Міжнародне право: основні галузі / В. Г. Буткевич, В. В. Мицик, О. В. Задорожній. – К.: Либідь, 2004. – 145 с.

6. Новая философская энциклопедия: в 4 т. / под ред. А. А. Гусейнова, Г. Ю. Семигина и др. – М.: Мысль, 2010. – 692 с.

Блихар В. С. Принцип ответственности в формировании морально-профессионального статуса работника правоохранительных органов

Проанализирован философско-правовой концепт принципа ответственности в формировании морально-профессионального статуса работника правоохранительных органов. Указано, что принцип ответственности лежит в основе служебной активности, добросовестного отношения каждого работника правоохранительных органов к своим служебным обязанностям, а также есть особым методом, обеспечивающим эффективное функционирование служебных полномочий, одной из правовых гарантий надлежащего выполнения задач в рамках компетенции и полномочий в конкретной области государственного управления.

Ключевые слова: *ответственность, ценности, мораль, профессионализм, работник правоохранительных органов, общество, государство, философия права.*

Blikhar V. S. Principle of liability in the formation of moral and professional status of law enforcement officers

It analyzed the legal and philosophical concept of the principle of responsibility in the formation of moral and professional law enforcement employee status. It was found that the principle of responsibility is the basis of the service activity, conscientious attitude of each employee of law enforcement bodies to their official duties, as well as a special method of ensuring the effective operation of official authority, one of the legal guarantees of proper execution of tasks within the jurisdiction and powers in the specific field of public administration.

Service law enforcement official connected with many moral problems that are caused by specific legal activities. For example, the top management of the Ministry of Interior or the state apparatus (as evidenced by the sorry experience of the revolution of dignity in Ukraine) can be given criminal orders under the guise of formal compliance. Only high moral culture of law enforcement agencies can ensure that the solution that in this or that situation is not contrary to conscience. Indeed, conscience that dimension of spiritual values of the individual law enforcement official is the regulator of behavior that reveals a genuine professional duty which extent the specifics of the employees of law enforcement bodies are not purely formal implementation of job descriptions.

In domestic legal doctrine, as you know, there are two main areas of understanding of legal liability – in perspective (positive) and retrospective (negative) contexts. In terms of prospective meaning of legal liability is largely confined to legitimate or responsible behavior. This dimension can be fully extended to the characteristic behavior of law enforcement officers that do not allow humiliation of his professional status and addressed them moral and ethical standards of conduct. However, the modern paradigm preferred interpretation of legal liability in a negative (retrospective) aspect. The relevance of the consideration of legal liability in a negative sense indicate status and rules of laws and legal codes of ethics that reinforces the provisions on disciplinary responsibility. Moral and ethical act in the context of the Code of Ethics is a violation of law enshrined in their requirements to mandatory.

In summary, we note that moral responsibility means a law enforcement of official responsible behavior towards other people's ability to understand the needs of others and their own, respect for the individual, assistance, support and others. As for the relationship to itself, it means the care and responsibility for their profession, guide their own behavior, desires, needs more.

Human behavior is always a moral evaluation (both individual performance and activities in general). Moral assessment should be specific, determined on the basis of conditions under which the act is committed estimated. In addition, the act must be assessed not as isolated, but in the context of all previous moral activity. And then appropriate to talk about complex «moral parameters» – estimates. Moral behavior is accompanied by the principle of responsibility, which can manifest itself in positive and negative ways. The positive form of responsibility – a sense of its importance, the impact of the events of a sense of power over events occurring. The negative form of responsibility – a sense of uncertainty about the ability to achieve positive results, anxiety, fear.

Key words: *responsibility, values, ethics, professionalism, law enforcement officers, society, state, philosophy of law.*

Стаття надійшла 7 листопада 2016 р.

УДК 340.12

Р.-В. В. Кісіль

ДІАХРОННО-КОМПАРАТИВІСТСЬКИЙ АНАЛІЗ ДОСВІДУ ОКРЕМИХ ЗАРУБІЖНИХ ДЕРЖАВ У СФЕРІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ

Здійснено діахронно-компаративістський аналіз корупційної деліквенції у площинах законодавств окремих країн зарубіжжя. Визначено комплекс превентивних та резистенційних заходів, спрямованих на мінімізацію деструктивних трансформацій у сфері функціонування вищих органів державної влади, пов'язаних із реструктуризацією парадигми соціально-правових цінностей у державі. Окреслено основні репрезентативи корупційного феномену й визначено практичні методи нейтралізації причин та умов виникнення останнього. З'ясовано взаємозалежність між ефективністю антикорупційної діяльності та продуктивністю реалізації заходів адміністративної реформи.

Ключові слова: *корупція, зарубіжний досвід, правове регулювання, протидія, аналіз.*

Постановка проблеми. Проблема визначення сутності, окреслення проявів і формування методів протидії корупції, з моменту

введення у площину наукового обігу феномену корупції, стає дедалі актуальнішою, ставлячи чимраз складніші завдання перед правовою наукою та практичними підрозділами держав. В окресленій парадигмі апогею практичної значущості набуває дослідження саме транснаціонального аспекту антикорупційної діяльності.

Мета статті – визначити сутність діяхронно-компаративістського аспекту дослідження корупції та визначити оптимальну модель заходів щодо інтеріоризації передового досвіду окремих закордонних країн у сфері запобігання корупції у площину вітчизняного антикорупційного законодавства.

Стан дослідження. Значний внесок у дослідження цілей, завдань, системи методів, форм, рівнів (зокрема, транснаціонального) запобігання та протидії корупції як загальнокримінологічної категорії здійснили Н. Кузнецова, Н. Щедрін, В. Устінов, А. Алексеев, Ю. Блувштейн, С. Бородін, В. Голіна, І. Даньшин, А. Долгова, А. Закалюк, А. Зелінський, К. Ігошев, І. Карпець, В. Кудрявцев, В. Лунєєв, Г. Саркисов та ін.

Систематизацію іноземного досвіду у сфері запобігання та протидії корупції у системі державного та локального управління, на думку автора, слід розпочати з найяскравішого прикладу формування ефективної моделі антикорупційного функціонування публічних інститутів, який мав місце у Сінгапурі. Прогрес цієї країни в аспектах динаміки соціального, політичного, економічного розвитку набув властивості перманентної геометричної прогресії за неймовірно короткий період часу – приблизно 35–40 років. Постає логічне запитання: що слугувало есенцією такого раптового та інтенсивного прогресу? Відповідь є, на диво, простою – подолання корупції, що пронизувала усі верстви населення, державні й муніципальні служби, громадські організації та приватний сектор виробництва. Як зазначав Прем'єр-міністр Сінгапуру Лі Куан Ю: «Перший уряд країни у протистоянні корупції зіштовхнувся з декількома проблемами. Закон, що був покликаний регулювати процес запобігання і протидії корупції, був абсолютно неефективним через недовість антикорупційних заходів. Значна кількість корупційних правопорушень не охоплювалась предметом його правового регулювання, а працівники правоохоронних органів не були наділені достатніми повноваженнями для провадження ефективної діяльності. Окрім цього, складність протидії корупції зумовлювалась і тим фактом, що значна кількість вищих посадових осіб була уже де-факто залучена у корупційну практику» [1, с. 3]. Російський дослідник проблеми міжнародної протидії корупції А. Є. Сиротін з цього приводу пише: «До моменту набуття незалежності у 1965 році Сінга-

пур перебував у ситуації, вкрай схожій на ту, що панувала у Росії пострадянського періоду. Економічний стан країни оцінювався як вкрай важкий. Законодавство було імпортовано британськими колонізаторами, правоохоронні органи виявились не спроможними протидіяти організованій злочинності, а більшість чиновників брала участь у корупційних схемах. Лідери країни усвідомили надзвичайну необхідність подолання корупційного свавілля, оскільки від цього залежало майбутнє цілої держави. Політична воля стала точкою відліку для прийняття системи заходів, які вирізнялися рішучістю та послідовністю: діяльність держслужбовців було чітко регламентовано, бюрократичні процедури спрощено, забезпечено суворий нагляд за дотриманням етичних стандартів у функціонуванні владних інститутів» [2, с. 16]. Наведене засвідчує, що Сінгапур перебував у стані тотальної корупційної домінації над офіційними алгоритмами здійснення державної влади, витіснивши при цьому апріорний базис становлення та розвитку суспільних відносин. Ставити під сумнів наведену Лі Куан Ю сентенцію стосовно продукування ефективної системи протидії корупції на основі утилітарно-політичних мотивів і вольової детермінації було б нерациональним.

До числа визначальних праксеологічних компонент процедури реформування політичної системи Сінгапуру, слід, зокрема віднести утворення спеціалізованого Бюро по розслідуванню випадків корупції – спеціально уповноваженого органу, наділеного винятковими повноваженнями щодо виявлення, розслідування фактів корупції та застосування передбачених законом заходів із покарання винних у вчиненні корупційних правопорушень службових осіб.

Якісною прерогативою цього органу було його виключне підпорядкування главі держави, що унеможливило вплив на функціонування службових осіб згаданої структурної одиниці державного апарату зі сторони політиків, співробітників правоохоронних органів, прокурорів та суддів, які потенційно могли бути зацікавлені у латентності виявлених у ході численних спеціальних розслідувань фактів корупційних зловживань.

Ще одним важливим чинником успішності антикорупційної стратегії Сінгапуру було проведення комплексної соціально-економічної реформи, у контексті котрої заробітні плати держслужбовців було підвищено у десятки разів. Лі Куан Ю стверджував, що політичним лідерам слід виплачувати найвищі зарплати, позаяк вони уособлюють чесну та справедливу владу. Недостатнє фінансування їхньої діяльності може спровокувати формування у їх свідомості схильності до участі у корупційних схемах.

Для ефективної адаптації провідного практичного досвіду іноземних держав загалом та досвіду Сінгапуру зокрема у сфері запобігання та протидії корупції вважаємо за доцільне проаналізувати практичну необхідність екстракції зі загальної структурної організації державно-владного апарату спеціально уповноваженого органу з протидії корупції. Бюро по розслідуванню випадків корупції (далі – Бюро) започаткували ще за часів британського колоніального правління в 1952 р., втім лише після прийняття у 1960 р. Закону про попередження корупції [3] цей орган було наділено реальними повноваженнями щодо протидії корупції. Уряд Сінгапуру усвідомлював, що передбачені законом за вчинення корупційних правопорушень покарання будуть неефективними, якщо не буде сформовано дієвого механізму правозастосування. Саме тому Бюро і було наділено універсальними повноваженнями у сфері протидії корупції. Основні функції Бюро охоплюють:

- розгляд скарг про корупційні зловживання посадовців;
- розслідування випадків службової недбалості державних службовців;
- перевірку законності рішень і дій зазначеної категорії осіб у контексті їх службової діяльності.

Методи діяльності Бюро характеризуються значним рівнем авторитарності. Так, до його компетенції віднесено: право затримувати та обшукувати підозрюваних у корупційних правопорушеннях осіб, якщо існують достатні підстави стверджувати, що саме цією особою вчинено корупційне правопорушення; можливість здійснення розслідування не лише стосовно підозрюваного, але й щодо членів його сім'ї та близьких родичів; перевіряти банківські рахунки службових та інших фізичних осіб тощо.

Інноваційною концепцією Акта про попередження корупції в Сінгапурі від 17 червня 1960 року було посилення покарання за корупційне діяння, яке відтак проявлялось у виді тюремного ув'язнення від 5 до 15 років і (або) штрафу 10 тис. доларів. Положеннями Акта також визначено, що особа, визнана винною у прийнятті незаконної винагороди, повинна сплатити у державний бюджет суму, яку вона прийняла як хабар у доповнення до покарання, призначеного судом у вирок.

Повчальним у формуванні ефективної системи запобігання і протидії корупції є досвід Грузії. За даними Transparency International, ця держава ще у 2011 році посідала 57 місце у світі за рівнем корупції [4], а рівень інвестиційної привабливості позиціонував її у кінці світового рейтингу – 112 місце [5].

У країні систематично не виконувався навіть базовий державний бюджет, не виплачувалися пенсії та зарплати, люди перебували

в злиденному становищі: більшість із п'яти мільйонів жителів були безробітні, майже мільйон людей намагалися знайти роботу в Росії, пенсія в перерахунку становила п'ять євро на місяць, середня заробітна плата – 10–15 євро.

Ситуація з приватизацією великих підприємств змінилася в Грузії, за шкалою Європейського банку реконструкції і розвитку (ЄБРР), з 3,3 бала у 2003 році до 4,0 у 2007-му. Може здатися, що прогрес невеликий, але тільки сім країн з двадцяти дев'яти з перехідною економікою мають таке значення індексу (для порівняння: показник Росії за той самий період знизився з 3,3 до 3,0) [6, с. 21].

Приватизаційні процеси зумовили активізацію інвестиційних потоків у економіку Грузії. Сукупні прямі іноземні інвестиції в економіку Грузії у 2004–2009 роках становили 6,5 млрд доларів. За привабливістю для іноземних інвесторів та обсягами отриманих зовнішніх інвестицій Грузія зрівнялася з новими членами ЄС. У розмірах грузинського бюджету кошти, отримані від приватизації та інвестицій, були дуже суттєвими і сягали від 10% до 30% ВВП (за кожним показником), що перевищує такі індекси у всіх країнах колишнього СРСР. Грузія у міжнародному рейтингу простоти і зручності ведення бізнесу, що розробляється Світовим банком, піднялася зі 150 місця, яке вона займала у 2004 р., на 11-те, випередивши такі поважні країни, як Швеція та Фінляндія. У міжнародному рейтингу сприйняття корупції, який складається TransparencyInternational, за період 2004–2008 рр. Грузія піднялася з 124 на 67 місце і перебуває на одному рівні з деякими членами ЄС.

Позитивний досвід Грузії у сфері подолання корупційних деліктів серед державних службовців, на думку автора, слід запозичити й Україні. Цілковита реорганізація державного апарату, ліквідація неефективних, подекуди рудиментарних підрозділів, що дублюють повноваження інших державних інститутів, радикальне скорочення управлінського апарату держави майже на п'ятдесят відсотків (з 18 міністерств залишилося 13; з 52% державних служб залишилося 34) надали можливість хоч і не подолати корупцію в повному обсязі, але превентувати її прояви у майбутньому.

До прикладу, відповідно до вимог нормативно-правових актів Грузії, новопризначеним співробітникам патрульної міліції збільшили зарплату, розмір якої відтак зріс у 15–20 разів порівняно з дореформеним. За результатами проведених соціологічних досліджень, сьогодні рівень довіри до поліції у Грузії становить 85%.

Субструктурний аналіз антикорупційної системи Грузії уможливило виокремлення також функціональних положень, які проявили

високий рівень їх практичної доцільності у контексті впровадження та ефективності під час реалізації:

- забезпечення прозорості та вільного доступу до приватизаційних процедур у державному та муніципальному майнових секторах. Розширення приватноправового сектора економіки призводить до інтенсифікації ефективності експлуатації основних активів державних підприємств, які зазвичай характеризуються низьким рівнем рентабельності. Водночас чітка та відкрита процедура оприлюднення тендерних умов формує запоруку одержання максимального прибутку за результатами відчуження майнового комплексу при мінімізації негативних наслідків для персоналу підприємства чи організації;

- широкоголазуєве дерегулювання економіки. Мінімізація втручання державних структур у діяльність приватноправового сектора за неухильного забезпечення документального контролю сприяє зростанню продуктивності функціонування останнього на засадах оптимальної самоорганізації та нейтралізації потенційної корупційної складової;

- спрощення бюрократичних процедур і консолідація різних видів оподаткування при запровадженні універсальних дозвільних центрів. Вказані заходи дають змогу спростити процедури легалізації діяльності господарських товариств і, пришвидшивши алгоритм дозвільної діяльності, зменшити потенційну актуальність корупційного методу взаємодії з державними органами;

- скорочення чисельності публічного апарату з одночасним істотним підвищенням зарплат державним службовцям. Раціоналізація чисельності штату державних установ забезпечує підвищення продуктивності їх діяльності шляхом реорганізації функціональних обов'язків кожної зі структурних ланок владних інституцій. Мотиваційними чинниками для забезпечення зростання рівня ефективності службової діяльності є: зростання заробітних плат у 5–10-кратному розмірі за рахунок скорочення видатків за ліквідованими посадами та періодична перевірка рівня компетентності службових осіб;

- істотне посилення заходів правової репресії за вчинення корупційних діянь, які, за законодавством Грузії про кримінальну відповідальність, передбачають безальтернативну форму покарання – позбавлення волі на строк від 7 років з конфіскацією майна та пожиттєвим позбавленням винної особи права обіймати посади в органах державної влади та посади, пов'язані зі здійсненням фінансових операцій чи управління;

- створення спеціально-уповноваженого органу з запобігання та протидії корупції, організаційно виведеного з системи відносин адміністративної субординації.

Система запобігання і протидії корупції у Нідерландах охоплює такі інституційні (структурно-організаційний рівень) та процедурні (алгоритм реалізації компетенції та взаємодії ланок антикорупційного апарату) заходи:

1) постійну звітність і гласність у питаннях виявлення корупції, обговорення її наслідків, а також покарань за корупційні діяння. Так, зокрема, міністр внутрішніх справ Нідерландів щорічно доповідає парламенту про виявлені факти корупції і вжиті заходи щодо покарання осіб, котрі скоїли корупційні правопорушення;

2) розробку системи моніторингу можливих джерел виникнення корупційних діянь у державних і громадських організаціях та заходів контролю за діяльністю осіб, що підтримують стосунки з ними;

3) вичерпну формалізацію правового статусу державних службовців у формі закріплення системи прав і обов'язків та визначення їхньої відповідальності за порушення правил посадової етики;

4) основною спеціальною формою покарання за корупційні правопорушення є заборона подальшого здійснення службової діяльності в органах державної влади і втрата соціальних гарантій, які аглютенуються у правовому статусі зазначеної категорії осіб у зв'язку зі здійсненні державної служби, наприклад, пенсійного забезпечення. Спектр покарань передбачає також штрафи і тимчасове відсторонення від виконання обов'язків;

5) в усіх органах державної влади, зокрема в міністерствах та їх відомствах, функціонують підрозділи, обов'язком та визначальною метою запровадження котрих є виявлення і формальна реєстрація дефектів службової діяльності державних службовців, умисних, у тому числі корупційно-детермінованих, порушень офіційних правил і відповідних наслідків таких порушень;

6) усі матеріали, пов'язані з корупційними діяннями, якщо вони не стосуються заходів, пов'язаних із забезпеченням національної безпеки, обов'язково стають доступними для громадськості;

7) запроваджено механізм посуб'єктної консолідації відомостей про службову діяльність кожного держслужбовця з відкритим соціальним доступом до інформаційного ресурсу останньої;

8) створено спеціальну систему навчання держслужбовців, яка роз'яснює, зокрема, політичну, соціальну, морально-психологічну структуру, що зумовлюється корупційними проявами, висвітлює можливі наслідки корупційної активності;

9) сформовано спеціалізовану службу зі запобігання і протидії корупції як компоненту системи державної безпеки типу спеціальної поліції, що володіє значними повноваженнями для виявлення випадків корупції;

10) нормативну фіксацію імперативної вимоги службових осіб усіх рівнів щодо реєстрації відомих їм випадків корупції, стимулювання практичної реалізації якої проявляється у формі криміналізації випадків замовчування зазначених відомостей;

11) широке залучення громадськості до процесу протидії корупції, значну роль у якому відіграють засоби масової інформації, що оприлюднюють випадки корупції і часто проводять незалежні розслідування.

У системі покарань за корупційні діяння за законодавством Королівства Нідерландів акцент здійснено на цивільно-правовій і дисциплінарній компонентах при атрибутивній ролі кримінально-правових заходів. Так, за вчинення корупційного діяння службову особу, залежно від формальних наслідків протиправної діяльності, суд зобов'язує сплатити штраф у подвійному розмірі від одержаного недокументованого платежу. В деяких випадках (грубому порушенні прав людини, особливо відповідальному становищі службової особи, значному розмірі хабара тощо) особу може бути позбавлено волі на строк до двох років [7].

Висновки. Врахування результатів, одержаних у контексті системного аналізу антикорупційних систем провідних, за цензами соціально-економічного розвитку, держав є запорукою формування дієвої національної антикорупційної системи, котра на субструктурному рівні становитиме продукт синтетичної консолідації окремих функціональних елементів, екстрагованих із практичного досвіду протидії корупції, що мав місце у політико-правовому бутті досліджуваних державних формацій.

Компаративістсько-імплементативний метод формування системи протидії корупції забезпечить максимальну ефективність національних антикорупційних заходів за рахунок мінімізації потенційних дефектних позицій, виявлених у процесі функціонування іноземних антикорупційних систем. Отже, глобальність корупційної проблематики – характеристика корупційного епіфеномену, що стимулює не лише соціально-економічні та організаційно-правові заходи міжнародної кооперації, а й виступає визначальною запорукою актуалізації процесу формування якісно нової міжнародної доктринальної моделі операціоналізації цього явища, мета котрої – консолідація світового антикорупційного потенціалу.

1. Ли Куан Ю. Сингапурская история 1965–2000 гг. Из третьего мира – в первый / Ю. Ли Куан. – М.: МГИМО-Университет, 2011. – 656 с.

2. Сиротин А. Е. Лечение «заразной жадности»: борьба с коррупцией в Сингапуре / Арсений Евгеньевич Сиротин // Можно ли в борьбе с коррупцией в России использовать зарубежный опыт? Сборник очерков / под ред. П. С. Филлипова – СПб.: Норма, 2010. – 164 с.

3. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://statutes.gov.sg/non_version/cgi-bin/cgi_retrieve.plactno=REVED

4. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://cpi.transparency.org/cpi2011/results/>

5. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.fas.org/irp/congress/1998_rpt/e105-19.htm

6. Трепак В. М. Розслідування хабарництва, що вчиняється суддями / В. М. Трепак. – К.: Атіка-Н, 2012. – 198 с.

7. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.bibliotekar.ru/vostok/42.htm>

Кисиль Р.-В. В. Диахронно-компаративистский анализ опыта отдельных иностранных государств в сфере правового регулирования противодействия коррупции

Осуществлен диахронно-компаративистский анализ коррупционной деликвенции в законодательстве отдельных государств зарубежья. Определен комплекс превентивных и резистентных мероприятий, целью которых является минимизация деструктивных трансформаций в сфере функционирования высших органов государственной власти, связанных с реструктуризацией парадигмы социально-правовых ценностей в государстве. Определены основные репрезентативы коррупционного феномена и конкретизированы практические методы нейтрализации причин и условий его возникновения. Выявлена взаимозависимость между эффективностью антикоррупционной деятельности и эффективностью реализации мероприятий административной реформы.

Ключевые слова: коррупция, зарубежный опыт, правовое регулирование, противодействие, анализ.

Kisil R.-V. V. Diachronically-comparative analysis of international experience in the realm of legal regulation of combating corruption on example of certain countries

Due to the importance of anticorruption activity in the realm of public governance, complex scientific analysis of the very phenomenon as well as the forms of corruption in modern political legal situation gains it's maximum importance. According to the fact that the problem of corruption, has been stated as the essential complication factor of state politics in modern society it gained a lot of attention of scientists, but nevertheless some aspects of anticorruption strategy were left without appropriate attention. In accordance to this obstacle, concretization of the definition and content of the very phenomenon of corruption with wide representation on it's influence on Ukrainian legal system has been made. In the process of scientific analysis we came out with the next definition of underlined phenomenon: corruption

is the type of public representatives' of higher rank illegal activity that are usually connected with unauthorized exploitation of budget funds or administrative resources in private purposes. Political corruption is the abuse of public power, office, or resources by elected government officials for personal gain, e.g. by extortion, soliciting or offering bribes. It can also take the form of office holders maintaining themselves in office by purchasing votes by enacting laws which use taxpayers' money.

In the process of differentiation of types of corruption, the complex of special features of political substructure of this phenomenon has been underlined in accordance to the practical purposes. Variety of forms that political corruption takes in Ukrainian public system is stated to include protectionism, bribery of public officers of highest level, illegal types and forms of financial funds consumption, usage of administrative influence in the realm of legislation etc.

Key words: corruption, zarubezhnyy experience, legal regulation, reaction, analysis.

Стаття надійшла 13 жовтня 2016 р.

УДК 340.12

З. З. Петрович

ПРИРОДНЕ ПРАВО ПРИВАТНОЇ ВЛАСНОСТІ: ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Висвітлено філософсько-правові аспекти одного з основних природних прав людини – права приватної власності, а також його поняття, історичні передумови виникнення та основні ознаки. Зауважено, що між власником та його власністю встановлюється ідеальний (юридичний) і безпосередній зв'язок. Оскільки це право є абсолютним, усі інші особи мусять утримуватись від його порушення. Розглянуто право приватної власності як юридично забезпечену можливість осіб фізичних і осіб юридичних володіти, користуватися й розпоряджатися своїм майном.

Ключові слова: власність, майно, право власності, природне право приватної власності, власник, свобода, рівність.

Постановка проблеми. Глобальна економічна криза змусила засумніватися в багатьох цінностях та ідеалах, на які орієнтувалися тривалий час не одне покоління людства. І саме тому необхідне їхнє певне переосмислення.

Найперше потрібно оновити саме мислення. Відповідно, потрібно оновити і всі поняття, категорії, теорії, схеми, концепти мислення і терміни, що позначають факти і явища нового світу. Ця вимога стосується також поняття власності як основного соціального

утворення. Тому питання про переосмислене становлення природного права приватної власності сьогодні має особливу актуальність.

Природне право приватної власності як філософсько-правова категорія займає провідне місце у суспільній свідомості громадян й загалом у суспільному житті. Оскільки це явище багатоаспектне, воно було і є предметом ґрунтовних історичних, філософських, економічних і правових досліджень і як наслідок – наукових дискусій, гострота яких з часом не зменшується. Однак сьогодні ні в кого не викликає сумнівів положення про те, що тільки в країні, де недоторканість власності не лише декларується, а й гарантована, громадянину може бути забезпечений вільний розвиток особистості, добробут і спокій.

Стан дослідження. Проблема розуміння сутності власності та природного права приватної власності завжди була актуальною у філософсько-правовій науці. Її досліджували такі науковці, як: Н. Безсмертна, О. Дзера, В. Галунко, В. Копейчиков, Н. Кузнєцова, І. Магновський, Р. Майданник, П. Рабинович, С. Сливка, Е. Суханов, Е. Харитонов, Я. Шевченко та ін.

В останні роки було здійснено спроби запропонувати нові теоретичні підходи до вирішення проблеми розуміння природи та сутності юридичних конструкцій власності та природного права приватної власності.

Мета статті – здійснити філософсько-правовий аналіз питань щодо поняття природного права приватної власності.

Виклад основних положень. І в історії, і у філософсько-правовій думці виникало багато різних ідей, теорій, концепцій, міркувань про справедливість, загальне благо та свободу. Загальнолюдські цінності виражені в тих вченнях про право містять ідеї рівності людей перед законом, а також їхніх прав і свобод, серед яких і природне право людини на власність. З цими ідеями пов'язана думка про необхідність підпорядкування праву не тільки індивідів, але і самої держави.

Класична римська юриспруденція розкривала сутність власності через універсальну формулу – «*plena in re potestas*», тобто, як повну владу над річчю. Однак такий підхід до розуміння сутності власності не єдиний.

Розвиток філософських ідей і доктрин правової держави невіддільний від становлення уявлень про права і свободи людини, які в підсумку і є тією центральною ланкою, навколо якої розвивалися філософсько-юридичні принципи і норми правової держави.

У класичній філософсько-правовій спадщині варто виокремити погляди таких видатних філософів, які виявляли інтерес до проблеми

існування власності, її природи та права власності, зокрема: Аристотеля, Ж. Бодена, Г. Гегеля, Дж. Локка, Ж.-Ж. Руссо, Платона, Цицерона та інших.

Вже в Античні часи спостерігалось осмислення сутності феномену власності, включаючи приватну власність. Але людина водночас розглядалася лише як складова держави. Філософи, такі як Платон, були категоричними противниками приватної власності.

Платон пропонував проект ідеальної держави, в якій не допускалися злидні та надмірне багатство, виключалися – без особливої необхідності – приватна власність.

Справедливе, відповідно до життя поліса, за Платоном, полягало в тому, щоби кожен робив свою правду, щоби ніхто не привласнював чужого і не втратив свого.

А одним із захисників прав власника був Аристотель. Він зазначав, що люди турбуються найбільше про те, що належить особисто їм. Відтак більше значення для благополуччя громадян має власність. Чи повинна вона бути загальною або приватною? Щодо цього Аристотель дотримується тієї думки, що «власність повинна бути загальною тільки у відносному сенсі, а загалом – приватною». Отже, філософ виправдовує приватну власність. «Приватна власність, – говорить Аристотель, – лежить в основі природи людини, в його власній любові до себе» [1, с. 86].

У філософії Гегеля власність і відносини, що з нею пов'язані, є початком розвитку права, оскільки лише людина, що має власність і визнає право власності як своє, так і інших може бути особою, тобто суб'єктом права, та може вступати у правовідносини [2, с. 87].

У своєму сучасному значенні поняття «власність» виникло у XVII ст., коли набула поширення ідея «природного права». За цією теорією, висунутою англійськими філософами, а потім французькими просвітителями, власність (точніше, право власності) оголошувалось природженим, даним від природи властивістю, властивим будь-якій людині. Власність формулювалася як приналежність відповідного об'єкта тій чи іншій особі.

Приватна власність ґрунтується на сутності самої людини з волею та рівністю. Сутність власності, яка розкривається за допомогою природних вроджених властивостей, які властиві кожній людині, розкрита у працях Ж.-Ж. Руссо, Ш. Монтеск'є, Д. Дідро.

Французький філософ-просвітник Ж.-Ж. Руссо наголошував, що люди догромадянського суспільства були рівними за майновим станом, політичного життя не було. Вони були вільними, не мали узаконеної приватної власності та жили незалежно один від одного.

Від природи людям властивий егоїзм і прагнення до власності, до індивідуалізму. Щоб зберегти свою власність, люди укладають суспільний договір, запроваджуючи таким способом громадянське суспільство [3, с. 94].

Подальший розвиток філософсько-правової думки підтвердив нерозривність взаємодії прав людини і панування закону в суспільстві, які свідчили про велике історичне прозріння древніх мислителів щодо прогресивних напрямів і форм розвитку державності на шляху свободи і гуманізму [4, с. 34].

Уявлення (або концепція) про походження права власності безпосередньо з базису виникли у матеріалістичній теорії походження держави і права, розробленої К. Марксом і розвиненої Ф. Енгельсом. Прихильники зазначеної концепції визнавали існування власності як специфічної економічної категорії. Вони стверджували, що існують два основних джерела всіх матеріальних благ людей, що наповнюють світ, – природа й суспільне виробництво.

Поняття «власність» і «природне право приватної власності» можуть мати різне значення залежно від мети вживання. Перше визначає економічний зміст поняття, друге – філософсько-правовий. Іноді термін «власність» застосовується як розуміння, що ідентичне поняттям «право власності» або «майно», належне особі – власникові [5, с. 17].

Над своєю річчю власник встановлює верховенство своєї волі, вона стає приватною власністю. Те, що річ має власника, стає її правовою характеристикою. Існування приватної власності є розумним. Річ може бути відчужена за волею її власника, оскільки вона є зовнішньою щодо нього.

Взагалі власник може здійснювати з приватною власністю все, що йому буде завгодно, за умови, що така реалізація цього права не порушує прав інших осіб. Відтак доля речі є випадковою. Але важливим є те, що розпоряджатися річчю може тільки власник, тому що речі, якими особа володіє, є продовженням її самої, її свободи. І, звісно, таке розпорядження не повинне порушувати права і свободи інших осіб.

Власність у релігійному сприйнятті є злом, яке тягне людину в безодню гріхів, або можливістю принести благо людям. У природно-правовій доктрині власність розглядається як життєва необхідність, така ж природна, як здоров'я, воля, саме життя. Ступінь значущості феномена, що називається власністю, важко оцінити, а рівень його модифікації постійно змінюється (і аж ніяк не у бік спрощення) разом із змінами життєвого простору й устою [6, с. 30].

Право власності – це один з основних природних прав людини. В усіх демократичних країнах світу право власності є першим правом, яке захищається державою. Право приватної власності не можна характеризувати як абсолютне і всеосяжне. Для вирішення суперечностей, у разі зіткнення права власності з правами і законними інтересами інших осіб, суспільству повинен допомагати закон, який встановлює обмеження свавілля з боку власника в інтересах всього суспільства. Відомий український правник О. В. Дзера дає таке загальне визначення поняття права власності – це визнане законом право, яке закріплює абсолютну належність майна особі (власникові) та визначає її права володіння, розпорядження та обов'язки щодо цього майна [7, с. 641].

Варто зауважити на теорію природного права. Теза про те, що всі люди народжуються рівними та мають невідчужувані права, зрозуміла кожній людині. Тому вчення школи природного права набуло великого поширення. Представники цього напряму обґрунтовують власність з погляду природи та почуттів людей. На їхню думку, власність – це природна властивість людини, вона священна та недоторкана, відноситься до кола абсолютних прав.

Проте не можна однозначно та повністю погодитися з ученням природного права. Вона не відповідає на питання: звідки з'являються предмети власності та як з'являються багаті люди і чому є злиденні? Ми живемо в матеріальному світі, тому можемо стверджувати, що предмети власності створені природою або є результатом виробничої діяльності. Людина від народження їх не має [8, с. 60].

У сучасній вітчизняній науковій літературі знову виникла зацікавленість у філософсько-правому осмисленні інституту права приватної власності та його юридичних конструкцій. Це пояснюється тим, що на тлі основних змін у економічних відносинах і насамперед у відносинах власності в Україні, починаючи з 90-х років, теоретична модель права власності не зазнала жодних змін [9, с. 33].

Власність є основним чинником, що визначає міру суспільної свободи індивіда, оскільки саме вона утворює цивілізований ґрунт для свободи і права [10, с. 376].

Нормативна невизначеність та неупорядкованість відносин власності, їх юридична незабезпеченість у сфері роздержавлення та приватизації призводять до суспільної дестабілізації, розвитку таких антиінституцій, як тіньова економіка та тіньова правосвідомість. Таке буттєве та ціннісне роздвоєння завжди поглиблює прірву відчуження між суспільством та владою і, врешті-решт, призводить до масового ігнорування правових норм та регулятивних ідеалів.

Загалом природне право приватної власності – це свобода індивідів і інших суб'єктів соціального життя, причому свобода в її адекватній правовій формі. Історичний прогрес свободи і права свідчить про те, що формування і розвиток вільної, незалежної, правової особистості пов'язані з визнанням людини суб'єктом відносин власності, власником засобів виробництва. Власність є не просто однією з форм і напрямів вираження волі та права людини, але вона утворює цивілізований ґрунт для свободи і права. Де повністю заперечується право індивідуальної власності на засоби виробництва, там не тільки немає, але і неможливі свобода і право [11, с. 28].

Свобода власника не може бути безмежною, не можна допустити свавілля під час здійснення права. Для досягнення балансу інтересів власників та інтересів третіх осіб, державі та суспільству загалом необхідно закріпити межі права власності, умов його реалізації, а також визначення допустимого ступеня його обмеження.

Проблемою власності завжди займалися не тільки філософи, але й економісти, соціологи, а також представники інших наукових дисциплін. Це цілком природно, оскільки будь-який аналіз суспільства був би неповним без розгляду сутності виробничих відносин, стрижнем яких є власність.

Науковий інтерес до філософських підстав теорії власності зумовлений сучасними реформами. Найперше зазначимо, що власність, на наш погляд, можна визначити як історично визначену форму привласнення будь-яких ресурсів, володіння, розпорядження та користування цими ресурсами. Власність – це завжди суспільне відношення; воно вимагає присутності як мінімум двох індивідів. Окремий індивід, ізольований від суспільства, не створює відносини власності. Власність є не річ і не ставлення людини до речі, взяте саме собою. Власність є відношення між людьми, але таке, яке виявляється в їхньому ставленні до речі.

Що стосується філософського підходу, то він узагальнює і синтезує економічний і правовий аспекти аналізу власності в щось ціле. Тобто, філософія в питанні про власність виконує і свою узагальнюючу функцію щодо інших соціальних наук, намагаючись «вбудувати» економіко-юридичні уявлення про власність в загальний каркас соціального знання, і свою методологічну функцію, вказуючи і, якщо потрібно, коригуючи методологічні основи того чи іншого дослідження.

Власність визначає спосіб присвоєння людьми предметів виробничого й особистого споживання, які пов'язані з матеріальною чи духовною річчю, що підлягає присвоєнню. Тому кожне національне право власності спрямоване на захист майнових, духовних речей, які

не стосуються інших суб'єктів власності. У філософії права власність не повністю відповідає присвоєнню, персоніфікації. У приватній власності можуть бути елементарні речі особистої гігієни. Все інше – це «дари природи» або національні культурні здобутки багатьох членів суспільства. Тому процес їх присвоєння має пройти природно-правову процедуру, яка є однаковою для кожного громадянина, незважаючи на його суспільне становище. Ментальний атрибут позитивного права з питань власності виявляється у порядку присвоєння суспільних продуктів окремими особами або не присвоєння в багатьох випадках взагалі. Такий ментальний атрибут обов'язково повинен мати онтологічне обґрунтування щодо співвідношення різних форм власності [12, с. 198].

Природному праві приватної власності притаманні основні чотири ознаки. Перша – сукупність прав володіння, користування і розпорядження річчю, яка становить складну систему відносин власника до речі і з приводу її використання спільно з іншими особами. Право володіння та користування власник може здійснювати, не вдаючись до контактів з іншими особами, право ж розпорядження можливо лише з їхньою участю. Друга ознака полягає в тому, що власник здійснює дії щодо свого майна, не порушуючи права та інтереси інших осіб, тобто він стає зобов'язаним в цьому плані перед іншими особами. Він вчиняє дії щодо належних йому речей як предметів матеріального світу (і це третя ознака). Четверта ознака права власності полягає в тому, що власник несе тягар утримання належних йому речей і ризик випадкової загибелі або випадкового їх пошкодження.

Норми права приватного власності в писаному законі повинні відповідати нормам реального життя та не заперечувати нормам моралі. Тобто, необхідно, щоб зміст природного права – права приватної власності – максимально відображав реалії сучасного життя у сфері майнових прав громадянина. Як це не дивно, але цьому правилу суперечить відомий консерватизм права взагалі. Природне право приватної власності має змінюватися одночасно із потребами життя у XXI ст.

Природне право приватної власності трактується як сукупність правових норм, які закріплюють, регулюють та охороняють стан присвоєння матеріальних чи інших благ конкретним особам. Власник користується цими нормами на свій розсуд, незалежно від волі інших осіб.

Право власності найперше виражає ставлення особи до речі. Тобто, між власником та його власністю встановлюється ідеальний (юридичний) і безпосередній зв'язок, власник панує над власністю, що належить йому. Це право є абсолютним, усі інші особи повинні

утримуватись від його порушення. Без ставлення інших осіб до якоїсь речі як до чужої не було б і відношення до неї самого власника як до своєї.

Право приватної власності розуміють як юридично забезпечену можливість осіб фізичних і осіб юридичних володіти, користуватися й розпоряджатися своїм майном.

Висновки. Власність завжди була основою для людства. Якщо задуматися, то це показник нерівності доходів, який може призвести до соціальних конфліктів, а з іншого боку, стимулює прагнення до більш ефективної праці. Однак боротьбою в теоретичному плані справа не обмежується. Соціальні потрясіння однією з головних своїх причин мають, у підсумку, спроби змінити сформовані відносини природного права приватної власності, затвердити новий порядок цих відносин. Але оскільки вся історія розвитку суспільства аж до сьогодні була пов'язана з домінуванням лише однієї для суб'єкта парадигми соціальної самоорганізації, то і зараз ці перетворення, які набували то форми бунту, то повстання, найчастіше здійснювалися за одним сценарієм: відняти й поділити, водночас сутність відносин між власниками особливих змін не зазнавала.

Майбутнє неможливе без знання основ і аналізу накопиченого досвіду. Саме категорія «власність» сформувалась на основі надзвичайно складної та багатопланової системи суспільних відносин, які настільки взаємопов'язані, що їх важко відокремити один від одного. Однак у міру накопичення і поглиблення знань про закони розвитку суспільства, уявлення про власність почали змінюватися в бік щораз більшого визнання не природної, а соціальної її основи.

Тому для успішного розвитку природного права приватної власності необхідне виконання багатьох економічних і соціальних умов, зокрема, перегляд самого ставлення до власності в нових економічних умовах.

1. Аристотель. Политика. Афинская полития. – М.: Мысль, 1997. – 350 с.

2. Гегель Г. В. Ф. Основы философии права, або Природне право і державознавство / Г. В. Ф. Гегель; пер. з нім. Р. Осадчука та М. Кушніра. – К.: Юніверс, 2000. – 336 с.

3. Трофанчук Г. Л. Історія вчень про державу і право / Г. Л. Трофанчук. – К.: Ун-т «Україна», 2004. – 210 с.

4. Галуцько В. В. Генезис розуміння права приватної власності / В. В. Галуцько // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2008. – № 2. – С. 33–40.

5. Ерошенко А. А. Личная собственность в гражданском праве / А. А. Ерошенко. – М.: Юридическая литература, 1973. – 208 с.
6. Спасибо-Фатєєва І. Замітки цивіліста про тенденції пізнання права власності / І. Спасибо-Фатєєва // Право України. – 2011. – № 5. – С. 29–35.
7. Цивільне право України. Загальна частина / за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової, Р. А. Майданика. – 3-тє вид., перероб. і допов. – К.: Юрінком Інтер, 2010. – 976 с.
8. Пацурківський Ю. П. Основні підходи до визначення поняття та природи власності в цивільних правовідносинах / Ю. П. Пацурківський // Науковий вісник Чернівецького університету. – 2013. – Вип. 682. – С. 59–64.
9. Домашенко М. Про теоретичні погляди на власність / М. Домашенко // Право України. – 2010. – № 12. – С. 32–39.
10. Дзера О. В. Розвиток права власності громадян в Україні / О. В. Дзера. – К.: Тандем, 1998. – 272 с.
11. Нерсесянц В. С. Філософія права / В. С. Нерсесянц. – М.: Инфра-Норма, 2005. – 656 с.
12. Сливка С. С. Філософія права: навч. посібник / С. С. Сливка. – Львів: ЛьвДУВС, 2010. – 264 с.

Петрович З. З. Естественное право частной собственности: философско-правовой аспект

Освещены философско-правовые аспекты одного из основных естественных прав человека – права частной собственности, а также его понятие, исторические предпосылки возникновения и основные признаки. Замечено, что между владельцем и его собственностью устанавливается идеальная (юридическая) и непосредственная связь. Поскольку это право является абсолютным, все другие лица должны воздерживаться от его нарушения. Рассмотрено право частной собственности как юридически обеспеченная возможность лиц физических и лиц юридических владеть, пользоваться и распоряжаться своим имуществом.

Ключевые слова: *собственность, имущество, право собственности, естественное право частной собственности, владелец, свобода, равенство.*

Petrovitch Z. Z. Inalienable right of private property: phylosopical and legal aspects

The article deals with phylosophical-legal conception of ownership and inalienable right of private property (with its principle of formal equality and freedom). It was found out, that these aspects make sense only if individual and human origin and measuration in social life is defined and acted, where the individual is defined as independent person - a subject of property and law. Property is applied not only as a ground for receiving rights and obligation, but aslo has got essential otological and legal character, cause of its presence or absence, one legal consciousness reveals essence of other legal consciousness. And legal reality is shown in such a way, that present reality of legal consciousness of others, who own property. As opposed to joined ownership, private property is the way to realization of individual freedom and is defined as an inalienable right of a person and as an intellectual origin.

The article also characterizes four major aspects, which concern the inalienable right of private ownership. The first – summation of rights of possession, applying and disposal of property, which submit the complex system of relation between an owner and property and its applying together with other persons. An owner can fulfill the rights of possession and applying, not making any contracts with other persons, but right of disposal could be possible only with taking part of others. The second aspect consists of the fact, that an owner acts with his property, not violating the rights and interests of others and he becomes dependent on other people. He fulfills acts concerning his property, as material things (and this is exactly the third aspect). The fourth aspect of private ownership lies in the fact, that an owner keeps the burden of possessed thing and risk of its accidental destruction or damage.

Key words: *property, ownership, property right, inalienable right of private property, an owner, freedom, equality*

Стаття надійшла 23 листопада 2016 р.

УДК 340.12

М. М. Цимбалюк

ВПЛИВ СВІТОГЛЯДНИХ ОРІЄНТИРІВ СУЧАСНОГО ПРАВООХОРОНЦЯ НА РЕФОРМУВАННЯ ПРАВООХОРОННОЇ СИСТЕМИ В УКРАЇНСЬКОМУ СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРІ

З'ясовано засади впливу світоглядних орієнтирів сучасного правоохоронця на реформування правоохоронної системи в українському соціокультурному просторі. Акцентовано, що застосування у професійній діяльності співробітників правоохоронних органів неморальних критеріїв поведінки призводить до професійних помилок, невиконання професійних обов'язків, зловживання службовим становищем та інших виявів професійно-моральної деформації. Зазначено, що професійна діяльність працівника правоохоронних органів, яка передбачає акмеологічну орієнтацію, повинна обов'язково містити моральний компонент.

Ключові слова: *світогляд, правоохоронець, світоглядні орієнтири, правоохоронна система, громадянське суспільство, правова держава, верховенство права.*

Постановка проблеми. Оскільки працівники правоохоронних органів несуть відповідальність за реалізацію та забезпечення втілення законних, закріплених державою інтересів громадян і мають бути зразком високої правосвідомості, робота правоохоронних органів

пояснюється моральним підґрунтям. Мораль як один із основних чинників регуляції суспільних відносин є основою права, гарантом, що втілює правову культуру працівників правоохоронних органів. Лише внутрішнє, духовне, морально зумовлене прагнення працівника правоохоронних органів до утвердження в суспільстві добра може призвести до вагомих професійних успіхів в утвердженні правових відносин у суспільстві. Тому такі моральні чесноти, як відповідальність, справедливість, гуманність, чесність, добродійність та інші, становлять основу формування особистості працівника правоохоронних органів.

Стан дослідження задекларованої у темі проблеми розкриватиметься поточно у контексті її розгляду.

Мета статті – простежити вплив світоглядних орієнтирів сучасного правоохоронця на реформування правоохоронної системи в українському соціокультурному просторі.

Вклад основних положень. Реалізація етико-моральних і правових світоглядних орієнтирів сучасного правоохоронця у практичній діяльності відбувається через втілення моральних принципів у правоохоронній діяльності, що передбачають відповідальне ставлення до обов'язків та ефективну співпрацю із громадянами.

В аналізі сучасного права, що дедалі більше пов'язує буття з автономною особистістю, на думку багатьох дослідників, першість займає мораль, яка через «егоцентризм» зміщує філософсько-правовий аналіз у площину життєвого процесу, що є суттєво для права на сучасній стадії його розвитку [1, с. 285]. У моралі вирішальне значення має рівень елементарних моральних вимог, імперативів і аксіом, що виражають значення норми [2, с. 14]. Для прикладу, на думку О. Г. Дробницького, «...моральність, як специфічний спосіб суспільної регуляції, виражається і розвивається історично, а не є даністю із самого початку існування людського суспільства» [3, с. 15]. Що стосується моральних якостей чи чеснот, то вони, за визначенням Аристотеля, є здатністю діяти якнайкраще в усьому, що стосується задоволень і страждань [4, с. 82]. Хоча, з-поміж інших чеснот філософ особливо шанував розсудливість, мужність, помірність і справедливість. Саме розсудливість, – на його думку, – є здатністю ухвалювати правильні рішення для свого блага та користі [4, с. 176].

Тому професійну мораль співробітників правоохоронних органів (ширше – правову мораль) визначаємо як норми та принципи, які регламентують та захищають основні права людини і громадянина, зокрема, правопорушника і учасника адміністративного чи кримінального процесу. Такі принципи і норми регулюють професійну комунікацію працівників правоохоронних органів із громадянами різних

категорій, що абсолютно необхідно для ефективного виконання професійних завдань.

Такі соціальні відхилення, як порушення правових, політичних, етичних, естетичних та інших соціальних норм, виявляються у правоохоронній діяльності найчастіше у корупції, зловживанні службовим становищем, безвідповідальності та ін. До неправових відхилень належать грубість, невірноваженість, нетерпимість, надмірна самовпевненість, користолобство, кар'єризм, протекціонізм, бюрократизм, пияцтво. Врешті, такі соціальні відхилення працівників правоохоронних органів потрібно трактувати як професійні деформації [5, с. 48]. До основних чинників соціальних відхилень у роботі працівника правоохоронних органів слід віднести такі: юридичні – неврегульованість або нечітка урегульованість суспільних відносин, неточне визначення компетенції посадових осіб, видавання розпоряджень, що, з юридичного погляду, є неправомірними; економічні – відсутність стимулювання якісної роботи, можливість побічної матеріальної вигоди з юридичної справи; організаційні – недбала організація роботи, слабкий контроль вищих інстанцій, безвідповідальний підбір кадрів, недостатні заходи з підвищення кваліфікації працівників; інтелектуальні – недостатній рівень правової, етичної, політичної та естетичної культури; соціально-психологічні – привроджені вади і недоліки виховання; соціально-аксіологічні – стійке порушення ціннісних орієнтацій тих верств чи груп населення, до яких належить працівник правоохоронних органів.

Відтак важливої ваги набуває аксіологічне вивчення права, що має практичне та моральне значення для самовдосконалення працівника правоохоронних органів. Це дає змогу зауважити не лише на соціокультурні основи і детермінанти права, зв'язок із державою, але й на духовні аспекти, ідеали, що в ньому відображаються. Без аксіологічного підходу неможливо виявити призначення права і сенс діяльності працівника правоохоронних органів у загальнолюдському, соціальному, професійному та культурному розвитку, зрозуміти його специфічну природу як духовно-практичного засобу освоєння світу людьми. Правотворчість і реалізація права (правозастосування, виконання, використання і дотримання права) становлять сфери людської діяльності, що мають чітко виражений аксіологічний вимір. Відповідно до такого аспекту дослідження правових цінностей і вдається філософія права (правова аксіологія) [6; 7; 8].

Джерелами професійної моралі працівників правоохоронних органів є: внутрішньодержавні нормативно-правові акти; міжнародні нормативно-правові акти; ментальні традиції; професійна діяльність

працівників національної поліції кращих зразків та проєвропейська практика охорони прав і свобод людини і громадянина.

Дотримання професійного *обов'язку* сучасного правоохоронця – це один із етико-моральних компонентів формування його особистості, внутрішня основа діяльності, це зобов'язання, глибоко засвоєні на морально-духовному рівні, що мають емоційно-психологічне підґрунтя, прагнення виконати не лише правову норму, а втілити ціль права – суспільну справедливість і суспільну безпеку, а також утвердити верховенство права.

Совість для сучасного правоохоронця – це найперше суб'єктивне усвідомлення особистістю свого обов'язку і відповідальності перед суспільством, іншими людьми, що виступає як обов'язок і відповідальність перед собою.

Усвідомлення сучасним правоохоронцем власної *гідності* – це форма самосвідомості та самоконтролю вчинків, вияв відповідальності людини за свою поведінку перед собою і суспільством, форма самоутвердження особистості.

Честь як категорія етики означає моральне ставлення сучасного правоохоронця до себе і ставлення до нього суспільства, коли моральна цінність людини визначається її моральними заслугами, її конкретним суспільним внеском і становищем, видом діяльності. Поняття честі працівника правоохоронних органів можна розподілити на особисту честь і «честь мундиру».

Врешті-решт, моральні принципи, що перетворюються у провідні мотиви, визначають поведінку сучасного правоохоронця у суспільному, культурному, професійному і в особистому житті. Відтак дотримання норм моралі є загальнолюдським обов'язком сучасних правоохоронців, як сучасних самосвідомих висококультурних і високоморальних людей, що відповідають за свої вчинки, а також професійних, що сповідують верховенство права.

Не оминути в контексті вивчення задекларованої теми й дослідження проблеми правосвідомості сучасного правоохоронця. Як зазначає І. Ільїн – «Духовно здорова й правильна правосвідомість – ось те, головне, чого потребує держава і право для свого розквіту» [9, с. 22–23]. Правосвідомість є безпосереднім джерелом правопорядку, тобто правових норм, поведінки відповідних інститутів, вона є важливою філософсько-правовою складовою формування сучасного фахівця правоохоронних органів. У більшості випадків щодо визначення правосвідомості акцентується на певній системі знань, тобто правосвідомість розкривається як сукупність поглядів, ідей, що виражають ставлення людей, соціальних груп, класів до права, законності,

правосуддя, їх уявлення про те, що є правомірним і неправомірним [10, с. 307–310]. Доцільно говорити про те, що правосвідомість – це уявлення і поняття, що виражають ставлення людей до чинного права, знання міри у поведінці людей з погляду прав і обов'язків; це правові теорії, правова ідеологія тощо [10, с. 305–306]. У межах такого підходу правосвідомість виступає ідейним вираженням об'єктивних суспільних відносин, що відображають панівні в суспільстві економічні і соціальні відносини. Право впливає на формування правосвідомості, а остання реалізується у праві і правосудді. Проте, на думку багатьох дослідників, правосвідомість – це не лише відображення в ідеальній свідомості духу та характеру вже чинних у суспільстві законів, вона є активною, а тому творчо коригує і критикує чинні закони (та інститути) з позиції індивідуальної справедливості, яка набула глибокого життєвого смислу і значення для достатньо великої кількості людей [1].

Для прикладу, Е. Соловйов формулює визначення правосвідомості в контексті правової держави в єдності її пізнавальної, оцінювально-критичної і регулятивної функцій. Згідно з його позицією, правосвідомість – це орієнтація на ідеал правової держави, який має безумовний характер і в цей момент визначає практичну поведінку людини як громадянина [11, с. 189–190].

Крім того, правосвідомість повинна бути не лише критерієм поведінки працівника правоохоронних органів, а частиною його свідомості та світогляду, що формуються у процесі правової соціалізації і мають складну структуру.

Загалом, правосвідомість для сучасного проєвропейського правоохоронця є не лише усвідомленням і вивченням чинних законів, але й здатністю судження про державно встановлене право, здатністю його оцінювати, переосмислювати, переусвідомлювати, а в деяких випадках навіть критикувати. У такому разі основою правосвідомості працівників правоохоронних органів є відчуття власної гідності та поваги до інших, здатність до самоосвіти та самоуправління, довіра до громадян.

Урешті-решт, поняття добра в правоохоронній діяльності збігається з поняттями доброти і добродійності, що мають бути основою діяльності працівника поліції. До вищих моральних цінностей втілення добра у професійній діяльності працівника поліції можна віднести прагнення до самореалізації в професії, у добрих учинках, які продиктовані нею і полягають у служінні людям та Вітчизні. Моральне зло, особливо у середовищі працівників поліції, – це сукупність людських якостей, що осуджуються мораллю. Це, зокрема: ворожість, агресія,

насильство, гнів, ненависть, бажання смерті, прагнення до пригнічення та підкорення інших.

Висновки. Завданням перехідного періоду розвитку посттоталітарного суспільства є створення держави соціально-демократичної орієнтації. Важлива роль у цьому процесі відведена, власне, правоохоронним органам як формі контролю за дотриманням верховенства права, прав і свобод громадян, оскільки державна влада за природою має бути здатною забезпечити чітку та своєчасну реалізацію правових норм і принципів за допомогою правоохоронних закладів та інститутів. Ця роль є непересічною ще й тому, що однією із найскладніших проблем сучасного суспільства є правозастосування в умовах дезорганізації правової системи: амбівалентності правової свідомості особистості, крім того, у суспільстві поширений правовий нігілізм, наявний низький рівень правової культури населення тощо.

Саме дотримання особистої відповідальності, що полягає у виконанні обов'язків, які покладає просвіропейське українське суспільство на сучасного правоохоронця у цей складний для нашої держави період, є не лише складовою високого рівня професіоналізму фахівця правоохоронних органів, а й стрижневим структурним елементом реформування усієї правоохоронної системи.

1. Философия права: учебник / О. Г. Данильян, Л. Д. Байрачная, С. И. Максимов и др.; под ред. О. Г. Данильяна. – М.: Эксмо, 2005. – 416 с.
2. Хабермас Ю. Демократия. Разум. Нравственность / Ю. Хабермас. – М.: Academia, 1995. – 252 с.
3. Дробницкий О. Г. Понятие морали: Историко-критический очерк / О. Г. Дробницкий. – М.: Наука, 1974. – 387 с.
4. Аристотель. Нікомахова етика / пер. В. Ставнюка. – К.: Аквілон-Плюс, 2002. – 480 с.
5. Бризгалов І. В. Юридична деонтологія: короткий курс лекцій / І. В. Бризгалов. – К.: МАУП, 2003. – 48 с.
6. Бандура О. О. Єдність цінностей та істини в праві: монографія / О. О. Бандура. – К.: НАВСУ, 2000. – 200 с.
7. Неновски Н. Право и ценности / Н. Неновски; пер. с болг. – М.: Прогресс, 1987. – 245 с.
8. Политико-правовые ценности: история и современность / под ред. В. С. Нерсисянца. – М.: Эдиториал, 2000. – 256 с.
9. Ильин И. А. О сущности правосознания / И. А. Ильин. – М.: Рагорть, 1993. – 235 с.
10. Новая философская энциклопедия: в 4-х тт. / научно-редакторский совет: В. С. Степин, А. А. Гусейнов, Г. Ю. Семигин. – М.: Мысль, 2010. – Т. 3. – 692 с.

11. Соловьев Э. Ю. Иммануил Кант: Взаимодополнительность морали и права / Э. Ю. Соловьев. – М.: Наука, 1993. – 210 с.

Цимбалюк М. М. Влияние мировоззренческих ориентиров современного правоохранителя на реформирование правоохранительной системы в украинском социокультурном пространстве

Определены основы влияния мировоззренческих ориентиров современного правоохранителя на реформирование правоохранительной системы в украинском социокультурном пространстве. Акцентировано, что применение в профессиональной деятельности сотрудников правоохранительных органов безнравственных критериев поведения ведет к профессиональным ошибкам, невыполнению профессиональных обязанностей, злоупотреблению служебным положением и другим проявлениям профессионально-нравственной деформации.

Отмечено, что профессиональная деятельность работника правоохранительных органов, которая предусматривает акмеологическую ориентацию, должна обязательно содержать нравственный компонент.

Ключевые слова: мировоззрение, правоохранитель, мировоззренческие ориентиры, правоохранительная система, гражданское общество, правовое государство, верховенство права.

Tsybalyuk M. Influence ideological reference points of a modern law-enforcement officers to reform of the law-enforcement system in Ukrainian sociocultural space

Figure out the basics of influence of ideological orientations of modern law enforcement agencies on the reform of the law enforcement system in the Ukrainian socio-cultural space.

Focusing on the fact that the use in the professional work of employees of law enforcement bodies of immoral behavior criteria will lead to a professional error, failure of professional duty, abuse of power and other forms of professional and moral deformity. It is noted that the professional activities of the law enforcement agencies, which provides acmeological orientation, moral component should contain.

As law enforcement officers are responsible for implementing and ensuring the implementation of legally enshrined the interests of citizens and must be a model of high justice, law enforcement justified moral basis. Morality as one of the main factors regulating social relations serves the basis of law is a guarantee that embodies the legal culture of law enforcement officers.

Only the inner, spiritual, moral, caused by the desire of law enforcement bodies to establishing a good society can lead to significant professional success in establishing legal relations in society. Therefore, moral virtues such as responsibility, justice, humanity, honesty, charity, etc., form the basis of the formation of the individual law enforcement official.

Implementation of ethical and moral and legal guardian of ideological reference points in practice is due to the implementation of moral principles in law

enforcement, providing a responsible attitude to duties and effective cooperation with communities.

Professional ethics of law enforcement (wider – legal ethics) defined as the norms and principles that govern and protect the basic human and civil rights, including the offender and by administrative or criminal proceedings. These principles and rules governing professional communications law enforcement officers with citizens of different categories, which is absolutely necessary for the effective performance of professional tasks.

Sources professional ethics of law enforcement officers are: domestic regulations; international regulations; mental tradition; professional best examples of the activities of employees of national police and pro-European practice of protecting the rights and freedoms of man and citizen.

Key words: *ideology, law enforcement, ideological orientation, the law enforcement system, civil society, rule of law, the rule of law.*

Стаття надійшла 23 листопада 2016 р.

Розділ 7

ІЗ ПРАКТИЧНОГО ДОСВІДУ

УДК 343.131

В. І. Брездень

ОКРЕМІ ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЗА КПК УКРАЇНИ

Розглянуто основні практичні аспекти реалізації завдань кримінального провадження. Виокремлено деякі проблемні питання правового забезпечення кримінальної процесуальної діяльності за КПК України. Розкрито проблемні аспекти прийняття заяв та повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення. Досліджено особливості проведення окремих слідчих дій та забезпечення процесуальної самостійності прокурора. Проаналізовано принцип безпосереднього дослідження показань свідка у суді та розглянуто процедуру оскарження судових рішень тощо.

Ключові слова: *кримінальна процесуальна діяльність, процесуальний статус, повноваження прокурора, слідчі дії, суд, оскарження рішень.*

Кримінальна процесуальна діяльність – це один із видів (напрямів) діяльності держави, що реалізується через правозастосовну практику суду, прокуратури та органів досудового розслідування, метою якої є виконання завдань кримінального провадження, що визначенні у ст. 2 КПК України. Бажання досягнення відповідного рівня правопорядку, викорінення злочинності, встановлення миру і злагоди в суспільстві може бути досягнуто, зокрема, через забезпечення правильного застосування закону при захисті прав та законних інтересів громадян, швидке, повне та неупереджене розслідування і судовий розгляд кримінальних правопорушень, викриття винних для того, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був покараним, а невинний, притягнутий до відповідальності, був виправданим.

Аналізуючи слідчу, прокурорську та судову практику, пропонуємо виокремити деякі проблемні питання правового забезпечення кримінальної процесуальної діяльності за КПК України. Вони потребують швидкого свого вирішення, оскільки такий стан неврегу-

льованості або неоднозначної урегульованості кримінальних процесуальних правовідносин негативно позначається на якості забезпечення законних прав та свобод громадян, і загалом, і в системі кримінального судочинства.

Такими проблемами, на наш погляд, є:

- недостатньо чітке визначення процесуального статусу представника юридичної особи, як окремого суб'єкта кримінальних процесуальних відносин;
- безпосередність дослідження показань свідка у разі його смерті;
- визначення поняття – «заява та повідомлення про вчинення кримінального правопорушення» та скерування такої згідно територіального принципу;
- доступ до житла під час огляду місця події;
- врегулювання питання про об'єднання матеріалів у суді та визначення уповноваженого прокурора;
- врегулювання процесуальної самостійності прокурора в разі зміни або відмови від підтримання обвинувачення;
- оскарження рішення суду про відмову в затвердженні угоди;
- протоколювання проведення процесуальної дії – тимчасовий доступ до речей і документів;
- збільшення строку для визначення процесуального статусу тимчасово вилученого майна.

Недостатньо чітке визначення процесуального статусу представника юридичної особи.

Відповідно до ч. 4 ст. 64¹ КПК України під час досудового розслідування представник юридичної особи має право:

1) брати участь у слідчих (розшукових) та інших процесуальних діях, під час проведення яких ставити запитання, подавати свої зауваження та заперечення щодо порядку проведення дії, що заносяться до протоколу, а також знайомитися з протоколами слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, виконаних за його участі;

2) ознайомлюватися з матеріалами досудового розслідування в порядку, передбаченому ст. 221 КПК України, та вимагати відкриття матеріалів згідно із ст. 290 КПК України.

Заразом представник юридичної особи, згідно п. 19 ч. 1 ст. 3 КПК України, не є стороною кримінального провадження, а відтак, відповідно до ст. 290 КПК України, не наділений обов'язком щодо відкриття матеріалів іншій стороні кримінального провадження, що своєю чергою, порушує засаду змагальності сторін, визначену ст. 22 КПК України.

Уважаємо за доцільне доповнити п. 19 ч. 1 ст. 3 КПК України, щодо покладення обов'язку на представника юридичної особи в частині відкриття матеріалів іншій стороні кримінального провадження.

Безпосередність дослідження показань свідка у разі його смерті.

У відповідності до вимог ч. 2 ст. 23 КПК України не можуть бути визнані доказами відомості, що містяться в показаннях, речах і документах, які не були предметом безпосереднього дослідження суду, крім випадків, передбачених КПК України. Суд може прийняти як доказ показання осіб, які не дають їх безпосередньо в судовому засіданні, лише у випадках, передбачених КПК України.

Водночас на практиці мають місце випадки, коли особа допитана у суді першої інстанції, після скасування апеляційним судом рішення, винесеного вищевказаним судом та повернення справи на новий судовий розгляд, помирає. За таких обставин, у разі нового судового розгляду ця особа уже не може бути безпосередньо допитана у суді, однак її показання зафіксовані на звукозаписі судового засідання суду першої інстанції.

З огляду на викладене, пропонується доповнити ст. 23 КПК України та закріпити за судом право прийняти, як доказ, показання зазначеної особи, який зафіксований на звукозаписі судового засідання суду, у якому зазначена особа, яка безпосередньо давала суду такі показання.

Визначення поняття – «заява та повідомлення про вчинення кримінального правопорушення» та скерування такої згідно з територіальним принципом.

У чинному КПК України відсутнє конкретизоване визначення поняття «Заяви та повідомлення про вчинення кримінального правопорушення», що своєю чергою спричинює неоднокове тлумачення та застосування цього положення слідчими, прокурорами, суддями, а також іншими учасниками кримінального процесу.

З метою однакового застосування норм КПК України, варто доповнити закон нормою, яка би визначала поняття заяви та повідомлення про вчинення кримінального правопорушення. Заразом, пропонується внести норму, яка буде містити вимоги до таких заяв та повідомлень.

Треба наголосити, що з метою встановлення в органах прокуратури України єдиного порядку приймання, реєстрації та розгляду заяв, повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення, наказом Генерального прокурора України № 125 від 03.12.2012 затверджено відповідну Інструкцію. Вказаною Інструкцією передбачено скерування

заяв, повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення для організації досудового розслідування з дотриманням територіального принципу. Подібний підзаконний акт діє і в системі органів Національної поліції, що затверджений наказом МВС. На наш погляд, указані акти достатньо широко регулюють окремі кримінальні процесуальні відносини, водночас, вважаємо, що підзаконні акти не можуть утворювати нові відносини.

З урахуванням цього, пропонується доповнити ч. 4 ст. 214 КПК України нормою про те, що заяви, повідомлення про вчинені кримінальні правопорушення розглядаються в межах компетенції тими органами, які у подальшому проводять досудове розслідування.

Також Інструкція про порядок приймання, реєстрації та розгляду в органах прокуратури України заяв, повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення, затверджена наказом Генерального прокурора України №125 від 03.12.2012, потребує реєстрації у Міністерстві юстиції України.

Відповідно до ч. 1 ст. 214 КПК України слідчий, прокурор невідкладно, але не пізніше 24 годин після подання заяви, повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення або після самостійного виявлення ним з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, зобов'язаний внести відповідні відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань та розпочати розслідування. Заразом, у вказаній нормі нічого не зазначено про дії слідчого або прокурора у разі надходження заяви, повідомлення про готування до скоєння злочину, яке є однією зі стадій кримінального правопорушення.

З метою усунення вказаної прогалини, норму ст. 214 КПК України варто доповнити частиною, яка б регламентувала дії зазначених службових осіб у разі надходження заяви, повідомлення про готування до скоєння кримінального правопорушення.

Доступ до житла під час огляду місця події.

Неоднозначним є питання щодо проведення огляду житла чи іншого володіння особи, як першочергової слідчої (розшукової) дії, до внесення інформації про подію до Єдиного реєстру досудових розслідувань. Так, згідно ст. 233 КПК України ніхто не має права проникнути до житла чи іншого володіння особи з будь-якою метою, інакше як за добровільною згодою особи, яка ними володіє, або на підставі ухвали слідчого судді, крім випадків, установлених частиною третьою цієї статті. Слідчий, прокурор має право до постановлення ухвали слідчого судді увійти до житла чи іншого володіння особи лише у невідкладних випадках, пов'язаних із врятуванням життя людей

та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні злочину. У такому випадку прокурор, слідчий за погодженням із прокурором зобов'язаний невідкладно після виконання таких дій звернутися з клопотанням про проведення обшуку (огляду) до слідчого судді.

На практиці, під час виїзду на місце події, яким є житло чи інше володіння особи, слідчий не завжди може провести слідчу дію негайно у зв'язку з відсутністю підстав, передбачених ч. 3 ст. 233 КПК України. За таких обставин, він зобов'язаний звернутись до суду з відповідним клопотанням, що впливає на оперативність проведення слідчої (розшукової) дії та унеможливає розслідування злочину по «гарячих слідах». Ситуацію ускладнює і те, що подія може мати місце у неробочі або святкові дні, а дотримання процедури подання клопотання щодо огляду в житлі у цих випадках може привести до втрати слідчої інформації. Також, навіть у разі наявності підстав, передбачених ч. 3 ст. 233 КПК України, законодавець неконкретизовано визначає повноваження слідчого, який може увійти до житла чи іншого володіння особи, а після виконання таких дій зобов'язує звернутися з клопотанням про проведення обшуку чи огляду до слідчого судді.

Тому для ефективності проведення першочергової слідчої (розшукової) дії – огляду житла чи іншого володіння особи, доцільно внести зміни до ст.ст. 233, 237 КПК України, використовуючи під час цього практику, згідно з якою слідчий може зайти до житла чи іншого володіння особи та провести огляд у випадку заяви чи повідомлення про кримінальне правопорушення за наявності обов'язкової добровільної згоди власника. В разі цього всі предмети та речі вилучені під час вказаної процесуальної дії, мають відповідати критеріям належності та допустимості, тобто законно долучені до провадження як речові докази.

Врегулювання питання про об'єднання матеріалів у суді та визначення уповноваженого прокурора.

Заразом, кримінальним процесуальним законодавством не повною мірою врегульовано процедуру об'єднання кримінальних проваджень про кримінальні правопорушення, скоєні однією і тією ж особою, які після завершення досудового розслідування різними органами досудового розслідування скеровані для розгляду у суді різних районів. Відповідно до ст. 334 КПК України матеріали кримінального провадження можуть об'єднуватися в одне провадження або виділятися в окреме провадження ухвалою суду, на розгляді якого вони перебувають, згідно з правилами, передбаченими ст. 217 КПК України. У разі якщо на розгляд місцевого суду надійшли матеріали кри-

мінального провадження щодо особи, стосовно якої цим судом вже здійснюється судове провадження, воно передається складу суду, що його здійснює, для вирішення питання про їх об'єднання. Однак у цьому випадку, положення закону чітко не передбачає механізм та процедуру призначення процесуального прокурора, який згідно ч. 2 ст. 37 КПК України зобов'язаний виконувати повноваження у кримінальному провадженні з його початку до завершення.

З огляду на викладене, пропонується доповнити ст. 334 КПК України, якою встановлено, що у разі об'єднання кримінальних проваджень про кримінальні правопорушення, скоєні однією і тією ж особою, які після завершення досудового розслідування різними органами досудового розслідування скеровані для розгляду у суд одного району, або суди різних районів, державне обвинувачення у таких підтримується групою прокурорів, які здійснювали процесуальне керівництво у вказаних кримінальних провадженнях, до їх об'єднання. Рішення про створення групи прокурорів приймається прокуратурою вищого рівня.

Врегулювання процесуальної самостійності прокурора під час зміни або відмови від підтримання обвинувачення.

Аналогічно потребує доповнення ч. 1 ст. 338 КПК України, яка визначає, що з метою зміни правової кваліфікації та/або обсягу обвинувачення прокурор має право змінити обвинувачення, якщо під час судового розгляду встановлені нові фактичні обставини кримінального правопорушення, у вчиненні якого обвинувачується особа. Водночас, вказана норма є неконкретизована, а саме остання не розкриває зміст нових фактичних обставин кримінального правопорушення, що своєю чергою, призводить до неоднакового трактування вказаної норми учасниками кримінального процесу.

У відповідності до ч. 1 ст. 341 КПК України, якщо внаслідок судового розгляду прокурор переконується, що необхідно відмовитися від підтримання державного обвинувачення, змінити його, висунути додаткове обвинувачення або розпочати провадження щодо юридичної особи, він повинен погодити відповідні процесуальні документи з керівником органу прокуратури, в якому він працює. Суд за клопотанням прокурора відкладає судове засідання та надає прокурору час для складення та погодження відповідних процесуальних документів. У разі, якщо в судовому засіданні брав участь керівник органу прокуратури, який дійшов одного з зазначених переконань, він повинен погодити відповідні процесуальні документи з прокурором вищого рівня.

Указану норму КПК України, на наш погляд, доцільно виключити, оскільки остання суперечить вимогам ч. 1 ст. 277 КПК України,

яка визначає, що письмове повідомлення про підозру складається прокурором або слідчим за погодженням з прокурором і додаткового погодження з керівником органу прокуратури не потребує.

Оскарження рішення суду про відмову в затвердженні угоди.

Крім цього, під час розгляду в судах угод, укладених у кримінальних провадженнях на стадії досудового розслідування, мають місце випадки безпідставних відмов у їх затвердженні та поверненні обвинувальних актів з такими угодами для провадження подальшого досудового розслідування. В разі цього, за таких обставин оскарження вказаного судового рішення в апеляційному порядку законом не передбачено.

Так, згідно зі ст. 392 КПК України в апеляційному порядку можуть бути оскаржені судові рішення, які були ухвалені судами першої інстанції і не набрали законної сили, а саме:

1. Вироки, крім випадків, передбачених ст. 394 КПК України;
2. Ухвали про застосування чи відмову у застосуванні примусових заходів медичного або виховного характеру;
3. Інші ухвали у випадках, передбачених цим Кодексом.

Відповідно до п. 1 ч. 3 ст. 314 КПК України у підготовчому судовому засіданні суд має право прийняти такі рішення: затвердити угоду або відмовити в затвердженні угоди та повернути кримінальне провадження прокурору для продовження досудового розслідування в порядку, передбаченому ст.ст. 468–475 КПК України. Зазначена стаття не передбачає оскарження рішення суду щодо відмови у затвердженні угоди. Зважаючи на те, що відповідно до ч. 8 ст. 474 КПК України, повторне звернення з угодою в одному кримінальному провадженні не допускається, з метою уникнення можливості порушення конституційних прав сторін кримінального провадження, пропонується доповнити ст. 314 КПК України, встановивши право сторін кримінального провадження на апеляційне оскарження ухвали про відмову в затвердженні угоди.

Протоколювання проведення процесуальної дії – тимчасовий доступ до речей і документів.

Відповідно до ст. 104 КПК України протокол процесуальної дії ведеться виключно у випадках, встановлених кодексом. У разі цього однією з поширених процесуальних дій є доступ до речей і документів. Заразом, главою 15 КПК України, якою регулюється доступ до речей і документів, не встановлено обов'язковості протоколювання цієї процесуальної дії. Вказане позбавляє зацікавлену особу можливості зробити свої зауваження щодо правомірності проведення цієї процесуальної дії.

Вважаємо за доцільне доповнити главу 15 КПК України нормою, яка б передбачала обов'язковість складання протоколу під час здійснення такої процесуальної дії, як доступ до речей і документів.

Збільшення строку для визначення процесуального статусу тимчасово вилученого майна.

Ч. 5 ст. 171 КПК України передбачено, що клопотання слідчого, прокурора про арешт тимчасово вилученого майна повинно бути подано не пізніше наступного робочого дня після вилучення майна, інакше воно негайно має бути повернуто особі, у якої його було вилучено.

Однак, зважаючи на те, що обшук є невідкладною слідчою дією і може бути проведений та закінчений після 22.00 години, виникають випадки, коли подання слідчим, прокурором клопотання про арешт тимчасово вилученого майна не є можливим у строк, визначений ч. 5 ст. 171 КПК України. Зокрема, в цей строк неможливо вирішити питання, належать чи ні вилучені речі до кримінального правопорушення, яке розслідується, та чи останні стосуються інших. Водночас необхідно вирішувати питання про складення повідомлення про підозру, якщо особа затримана, підготовку клопотання про обрання затриманому запобіжного заходу, проведення інших слідчих дій. За таких обставин доцільним є внесення змін до ч. 5 ст. 171 КПК України в частині повернення тимчасово вилученого майна не на наступний робочий день, а протягом трьох днів з моменту його вилучення.

Брезден В. И. Отдельные проблемы правового обеспечения уголовной процессуальной деятельности по УПК Украины

Рассмотрены основные практические аспекты реализации задач уголовного судопроизводства. Выделены некоторые проблемные вопросы правового обеспечения уголовной процессуальной деятельности по УПК Украины. Раскрыты проблемные аспекты принятия заявлений и сообщений о совершенных уголовных правонарушениях. Исследованы особенности проведения отдельных следственных действий и обеспечения процессуальной самостоятельности прокурора. Проанализирован принцип непосредственного исследования показаний свидетеля в суде, рассмотрена процедура обжалования судебных решений.

Ключевые слова: *уголовная процессуальная деятельность, процессуальный статус, полномочия прокурора, следственные действия, суд, обжалование решений.*

Brezden V. I. Some problems of legal support for criminal and procedural activities under criminal and procedural code of Ukraine

The main practical aspects of the objectives of the criminal proceedings to ensure the correct application of the law to protect the rights and legal interests

of citizens, quick, full and impartial investigation and prosecution of criminal offenses are considered. The issues of legal support for criminal and procedural activities of investigation departments, prosecutors and courts under the CPC of Ukraine are outlined. In particular, the analysis of the procedural status of a representative of a legal entity in criminal proceedings is made. The procedural opportunity of considering the witness's testimony by the highest court, which have been the subject of direct research in the lower court is proved. The problematic aspects of the adoption of statements and reports on committed criminal offenses are revealed. The features of the examination of the crime scene are examined. The procedure of combining criminal proceedings for criminal offenses committed by one person is presented. The problems for ensuring the procedural independence of a prosecutor are underlined together with and unreasonableness of an approval of the procedural prosecutor's decision with that of the prosecutor's general adopted in the courtroom. The necessity of introducing the procedure of appeals against the court decisions due to the refusal of approving the agreement in criminal proceedings is grounded. The problematic aspects of the record of proceedings – temporary access to objects and documents, as well as the necessity of increasing the period for determination of the procedural status of temporarily removed property are considered. The solution to all issues outlined in the article will help to improve the efficiency of law enforcement and human rights bodies and create the conditions to prevent violations of human rights in criminal proceedings.

Key words: *criminal and procedural activities, procedural status, the powers of the prosecutor, investigative procedures, appeals.*

Стаття надійшла 23 листопада 2016 р.

УДК 351.75

**Ю. Я. Гладун,
О. О. Сергєєв**

ПОБУДОВА ТИПОВОГО ЦЕНТРУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПУБЛІЧНОЇ БЕЗПЕКИ (на прикладі ситуаційного центру Головного управління Національної поліції у Львівській області)

Встановлено, що ситуаційний центр Головного управління Національної поліції у Львівській області доцільно створити на базі чергової частини управління організації аналітичного забезпечення та оперативного реагування. Зазначено, що його основне завдання – забезпечити координацію та керування силами і засобами ГУНП, а також у разі ускладнення оперативної обстановки або виникнення надзвичайних ситуацій – організувати розгортан-

ня оперативного штабу ГУНП з метою взаємодії між іншими органами державної влади та органами місцевого самоврядування.

Ключові слова: *аналітичне забезпечення, оперативна обстановка, оперативне реагування, публічна безпека, ситуаційний центр.*

Основним завданням ситуаційного центру є забезпечення координації та управління силами і засобами Головного управління Національної поліції (далі – ГУНП), а також у разі ускладнення оперативної обстановки або виникнення надзвичайних ситуацій, організація розгортання оперативного штабу ГУНП з метою взаємодії між іншими органами державної влади та органами місцевого самоврядування. Ситуаційний центр Головного управління Національної поліції (далі – СЦ ГУНП) у Львівській області доцільно створити на базі чергової частини управління організації аналітичного забезпечення та оперативного реагування (далі – УОАЗОР).

Основу діяльності СЦ ГУНП становлять працівники УОАЗОР, які в цілодобовому режимі забезпечують моніторинг оперативної обстановки, збір, накопичення, обробку і аналіз інформації, необхідної для підготовки та прийняття управлінських рішень, забезпечує введення ступенів готовності та спеціальних оперативних планів у ГУНП.

Нормативне забезпечення діяльності СЦ ГУНП здійснюється відповідно до вимог Конституції України, Кодексу цивільного захисту України, Закону України «Про Національну поліцію», Указу Президента України від 12.01.2015 № 5/2015 «Про Стратегію сталого розвитку Україна-2020», Положення про ступені готовності і порядок оповіщення державних органів та органів місцевого самоврядування у разі введення воєнного стану та проведення мобілізації, затвердженого Указом Президента України від 14 листопада 2001 року № 1090/2001, Рішення Ради Національної безпеки і оборони України від 25.01.2015 «Про створення та забезпечення діяльності Головного ситуаційного центру України», Положення про Національну поліцію, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2015 року № 877, Положення про єдину державну систему запобігання, реагування і припинення терористичних актів та мінімізації їх наслідків, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 18 лютого 2016 року № 92, Положення про Департамент організаційно-аналітичного забезпечення та оперативного реагування Національної поліції, затвердженого наказом НПУ від 27 листопада 2015 року № 126, наказ МВС України від 10.12.2015 №1560 «Про затвердження інструкції про порядок переведення органів Національної поліції України на посиленій варіант службової діяльності, інших законодавчих та нормативно-правових актів із зазначених питань».

Треба зазначити терміни, які доцільно вживати в організації роботи СЦ:

– оперативна обстановка – це демографічні, географічні та соціально-економічні особливості на території області, а також показники, які визначають криміногенну обстановку та рівень злочинності й загальний соціально-політичний стан;

– аналіз оперативної обстановки – це визначення загальної характеристики злочинності в окремому регіоні та області загалом (скоєння тяжких, резонансних та серійних злочинів) та її види; виявлення причин та передумов скоєння злочинів; визначення варіантів вирішення проблем та їх обґрунтування; вжиття заходів щодо її стабілізації тощо;

– ситуаційний аналітик – посадова особа СЦ ГУНП, яка здійснює моніторинг оперативної обстановки, аналіз інформації, моделює можливий розвиток ситуації, обробляє інформацію загального характеру та підготовку проєктів управлінських рішень;

– аналітичне супроводження – це інформаційно-аналітичне супроводження окремого злочину (серії злочинів) чи іншої надзвичайної події, встановлення кола осіб, їх зв'язків, моделювання та прогноз можливого розвитку ситуації тощо;

– оперативний аналіз – встановлення та передбачення зв'язків між даними про злочинну діяльність та іншими, потенційно пов'язаними з ними даними, з метою їх використання у розробленні комплексу заходів, спрямованих на попередження або припинення правопорушень;

– аналіз ризиків – це систематичне використання інформації для визначення джерел (ідентифікація небезпек), визначення суттєвих подій, оцінка їх імовірності настання і важкості наслідків та оцінка ризику;

– аналіз наслідків – це встановлення обсягу заподіяних від учиненого кримінального правопорушення чи надзвичайної ситуації наслідків, спричинених ними людських втрат або негативний вплив на добробут людей (охоплюючи власність і доступ до товарів і послуг першої необхідності), обсягів сил і засобів поліції, необхідних для їх ліквідації та відбудови тощо.

Залежно від оперативної обстановки на території області, обсягів заподіяних надзвичайною ситуацією наслідків, обсягів сил і засобів поліції, необхідних для їх ліквідації, а також у залежності від наявної інформації про загрозу вчинення або вчинення терористичного акту, введення в державі ступенів готовності варто встановити поточний (плановий) та надзвичайний (позаплановий) режими роботи.

ПОТОЧНИЙ (ПЛАНОВИЙ):

– за умов контрольованої оперативної обстановки на території області та її регіонів;

– незначне ускладнення оперативної обстановки на території всієї області або окремих регіонів і за умови відсутності підстав уведення надзвичайного рівня під час отримання інформації про обставини (події), що можуть призвести чи призвели до загострення оперативної обстановки, можуть спричинити чи спричинили загрозу життю (здоров'ю) громадян, їх конституційним правам і свободам;

НАДЗВИЧАЙНИЙ (ПОЗАПЛАНОВИЙ):

– під час проведення масових заходів або під час важливих державних подій;

– за умов ускладнення (дестабілізації) оперативної обстановки на території області;

– за наявності інформації про загрозу виникнення або виникнення надзвичайної ситуації на регіональному рівні;

– виникнення масових заворушень, що супроводжуються обмеженням певних прав і свобод людини;

– виникнення міжнаціональних і міжконфесійних конфліктів, блокування або захоплення особливо важливих об'єктів або окремих місцевостей, що загрожує безпеці громадян і порушує функціонування органів державної влади та органів місцевого самоврядування;

– виникнення надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру, що створюють загрозу життю і здоров'ю значної кількості населення;

– за наявності достовірної (підтверженої) інформації про підготовку до вчинення терористичного акту;

– учинення терористичних актів, якщо не введена на державному рівні «підвищена готовність»;

– у разі введення в державі ступеня готовності «воєнна загроза» або «повна готовність».

В УОАЗОР ГУНП у Львівській області треба створити ситуаційний центр, який буде працювати в чотири зміни в поточному, плановому режимі.

Рішення щодо переведення на надзвичайний (позаплановий) режим роботи СЦ ГУНП приймає виключно начальник ГУНП або особа, яка виконує його обов'язки. У такому випадку розгортається оперативний штаб СЦ ГУНП (далі – ОШ СЦ ГУНП), який складається із відповідних керівників та фахівців за напрямками діяльності, а також можуть залучатись керівники або фахівці інших органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

ОШ СЦ ГУНП є органом оперативного управління, який утворюється з метою координації й управління силами і засобами органів і підрозділів ГУНП, взаємодії з іншими правоохоронними органами, відомствами, громадськістю. За дорученням начальника ГУНП або особи, яка його заміщає, керівником ОШ СЦ ГУНП може призначатися заступник начальника ГУНП до функціональних повноважень якого входить координація діяльності структурного підрозділу, напрям роботи котрого є пріоритетним за обставин, що виникли. Заступником керівника може бути призначений керівник відповідного управління.

У складі ОШ СЦ ГУНП також створюється його робочий апарат, який очолює один із керівників провідного структурного підрозділу ГУНП або його заступник, діяльність якого є пріоритетною за обставин, що виникли. До складу ОШ СЦ ГУНП за рішенням начальника ГУНП входять керівники структурних підрозділів. У разі відсутності або переміщення по службі керівного складу, членів ОШ СЦ або його робочого апарату функціональні обов'язки відсутніх виконують особи, які їх заміщають або призначені на відповідні посади. Під час розгортання діяльності основу робочого апарату ОШ СЦ становлять працівники ситуаційного центру. За пропозицією керівника ОШ СЦ ГУНП до роботи залучаються працівники інших управлінь ГУНП.

У роботі ОШ СЦ ГУНП пріоритет надається завданням підрозділів, характер діяльності яких найбільше відповідає потребам проведення заходів для стабілізації обстановки в умовах надзвичайних ситуацій, що виникли, або за інших ситуацій, які потребують підвищеного правоохоронного контролю. Працівник, залучений до складу робочого апарату, виконує доручення і завдання керівника робочого апарату та як представник відповідного підрозділу несе відповідальність за достовірність і об'єктивність інформації по лінії цього підрозділу. Підрозділ, якому надано пріоритет в організації діяльності ОШ СЦ ГУНП, обов'язково надає робочому апарату попередню інформацію про очікувані події та заходи.

Залежно від надзвичайної ситуації, що виникла, до участі в роботі ОШ СЦ ГУНП можуть також залучатися представники інших правоохоронних органів і центральних органів виконавчої влади (за відповідним погодженням з їх керівництвом).

Основні завдання ОШ СЦ ГУНП:

- цілодобовий моніторинг оперативної обстановки в області чи окремих її регіонах;
- здійснення аналітичного супроводження окремих злочинів, подій, розвитку соціально-політичних ситуацій, що можуть спричинити до громадського резонансу або напруги в суспільстві;

- аналіз стану та ефективності службової діяльності щодо протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку та запобігання терористичній діяльності;
- підготовка інформаційно-аналітичних документів (довідка, аналітичний огляд, доповідь, інформаційне зведення, аналітичний звіт тощо) за результатами аналізу оперативної обстановки за окремими правопорушеннями чи надзвичайними подіями;
- інформаційно-координаційне забезпечення запобігання терористичній діяльності, зокрема забезпечення належного і своєчасного реагування на загрозу вчинення терористичного акту, своєчасності виявлення та усунення причин і умов, що сприяють його вчиненню, в разі цього:
 - здійснення постійного обміну інформацією з Антитерористичним центром Служби безпеки України з використанням наявних засобів зв'язку;
 - надання Антитерористичному центру пропозицій до проекту плану проведення антитерористичної операції на об'єктах можливих терористичних посягань;
 - організація заходів щодо інформування та підготовки населення до дій у разі введення позапланового режиму в умовах загрози або вчинення терористичного акту;
 - збір, опрацювання, накопичення, класифікація та оцінка інформації про кримінальне правопорушення, надзвичайну ситуацію та іншу подію, яка збирається з різних джерел відомчого та загального характеру;
 - встановлення головних чинників, що впливають на розвиток ситуації, та аналітичне супроводження оперативної інформації про поточні зміни криміногенної ситуації;
 - розробка прогнозів й формування бачення управлінської ситуації та наслідків прийнятих рішень;
 - підготовка проектів управлінських рішень та рекомендацій начальнику ГУНП щодо впливу на розвиток оперативної обстановки на території виникнення кримінального правопорушення чи надзвичайної ситуації;
 - забезпечення введення ступенів готовності в апараті ГУНП, підпорядкованих підрозділах поліції;
 - контроль за розробленням та коригуванням спеціальних оперативних планів, планів операцій, відпрацювань окремих районів та/або населених пунктів за пропозиціями структурних підрозділів апарату Національної поліції України та ГУНП;
 - внесення та прийняття за погодженням начальника ГУНП або особи, яка виконує його обов'язки, рішень про використання наявних сил і засобів, визначення і постановка їх завдань;

- контроль за розгортанням сил і засобів органів і підрозділів ГУНП, залучених до проведення заходів та координація їх взаємодії;
- доведення наказів (доручень) керівництва ГУНП до виконавців з питань розвитку оперативної обстановки на території виникнення кримінального правопорушення чи надзвичайної ситуації;
- формування, підтримання в актуальному стані та аналіз масивів баз даних та інформаційних систем (підсистем) у встановленому законодавством порядку;
- розроблення тимчасових (необхідних) форм обліків і звітів;
- підготовка графіків чергування працівників ОШ СЦ ГУНП та членів його робочої групи, працівників та фахівців необхідних напрямів з інших структурних підрозділів апарату ГУНП;
- надання методичної та практичної допомоги підрозділам ситуаційного аналізу нижчого рівня;
- підготовка інформації до відповідних органів виконавчої влади;
- проведення оперативного аналізу за напрямками службової діяльності;
- підготовка пропозицій до рішень керівництву ГУНП щодо стабілізації оперативної обстановки, ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій тощо;
- підготовка пропозицій щодо вдосконалення системи оперативного аналізу та доповідь керівництву ГУНП;
- забезпечення дотримання режиму секретності під час роботи з матеріальними носіями секретної інформації, зокрема з використанням ІТ-технологій;
- організація і підтримання взаємодії та встановлення прямого відео-конференцв'язку, зокрема закритого, між Ситуаційним центром Національної поліції України, ситуативними центрами чергових частин інших органів державної влади, інших територіальних органів поліції з питань впливу на стан оперативної обстановки, протидії злочинності, забезпечення публічної безпеки і порядку та протидії терористичній діяльності під час опрацювання аналітичних проєктів.

Діяльність СЦ ГУНП реалізується за допомогою спеціальних програмно-технічних інструментальних засобів, що забезпечують роботу працівників із застосуванням інформаційних технологій.

До складу СЦ ГУНП входять:

- ситуаційна зала чергової зміни (далі – СЗ);
- зала оперативного штабу (далі – ЗОШ);
- службові приміщення працівників.

Технологічну основу діяльності СЦ ГУНП становить інформаційно-аналітична система (далі – ІАС), до якої регулярно надходить інформація з визначених джерел та забезпечується її експертно-аналітична обробка.

ТЕХНОЛОГІЧНІ ПІДСИСТЕМИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ІАС:

- підсистема відображення інформації – для вирішення комплексних завдань, візуалізації інформації від різних джерел, її збереження, оброблення та розповсюдження;

- геоінформаційна підсистема – для забезпечення картографічної підтримки процесів діяльності сил і засобів ГУНП;

- інформаційно-довідкова підсистема – для забезпечення працівників довідковою інформацією з питань, пов'язаних з виконанням їх функціональних обов'язків;

- підсистема захищеної електронної пошти – для оперативного обміну користувачів ІАС службовими повідомленнями;

- підсистема відеоконференцз'язку – для забезпечення одночасного синхронного обміну мовною та відеоінформацією в реальному масштабі часу з зовнішніми терміналами;

- підсистеми адміністрування програмно-технічного комплексу і баз даних – для організаційного та програмно-технічного управління роботою функціональних та технологічних підсистем з метою їх комплексного, сумісного, стійкого та безперервного функціонування згідно з визначеним регламентом;

- підсистема формування і представлення даних – для приведення до єдиного формату інформації та даних з різних джерел з метою їх подальшої обробки та відображення;

- підсистема захисту інформації – для забезпечення захисту інформації з обмеженим доступом;

- телекомунікаційна мережа – для забезпечення обміну різними видами інформації (дані, голос, відео) з різними ступенями обмеження доступу між телекомунікаційними вузлами, СЦ та об'єктами.

ЗОШ передбачає окреме приміщення для роботи працівників оперативного штабу де створюється комплекс технічного захисту інформації, що окреслює можливість озвучення мовної інформації з найвищим ступенем секретності «Таємно», та проводиться її державна експертиза у сфері технічного захисту інформації. ЗОШ обладнана відеоекраном, на яку може виводитися аналітична інформація з робочих місць працівників. Також ЗОШ може бути обладнана спеціалізованими робочими місцями, на які може бути виведена інформація про учасників наради, необхідна довідкова інформація та попередні прогнози результатів запропонованих рішень. Окрім того є можливість

приймання термінових повідомлень, що надходять під час проведення наради. До ЗОШ підключена система захищеного відеоконференцзв'язку з можливістю дублювання відеопотоку, що виводиться на відеостіну з подальшою передачею її засобами захищеного відеоконференцзв'язку.

Обмін інформацією з обмеженим доступом між СЦ НП та СЦ НП РНБОУ, СЦ інших державних органів відбувається із застосуванням криптографічного захисту інформації. Типи засобів криптографічного захисту та найвищий гриф секретності інформації, дозволеної до обміну, визначаються державними органами, які є організаторами системи захищеної електронної пошти, захищеного відеоконференцзв'язку та інших систем захищеного обміну даними.

Робота СЦ ГУНП здійснюється позмінно в цілодобовому режимі. Тривалість робочого часу працівників проходить у чотири зміни по 12 год кожна. Контроль та організацію СЦ ГУНП забезпечує начальник УОАЗОР через начальника СЦ ГУНП.

Працівники підрозділів ГУНП, які залучаються до СЦ ГУНП у позаплановому режимі та в ускладненні оперативної обстановки, поступають в оперативне підпорядкування начальника ОШ СЦ ГУНП, для виконання функцій, пов'язаних із діяльністю оперативного штабу. Організаційна структура ОШ СЦ ГУНП визначається керівництвом ГУНП та забезпечує виконання окреслених завдань за різних умов та режимів його діяльності. Конкретний перелік працівників та фахівців і необхідність їх залучення до складу ОШ СЦ ГУНП за напрямками діяльності виходячи зі специфіки надзвичайної ситуації.

Висновки. Загалом створення СЦ ГУНП дасть можливість досягнути позитивних зрушень у роботі підрозділів поліції області. Зокрема, з'явиться можливість централізованого управління диспетчерами всіма нарядами поліції по припиненню правопорушень та розкриттю злочинів по «гарячих слідах». Автомобільні наряди патрульної поліції, а також слідчо-оперативні групи та чергові частини районних управлінь діятимуть більш злагоджено під єдиним керівництвом та контролем диспетчерів. Також скоротиться термін та поліпшиться контроль за проходженням інформації від кол-центру «102» до конкретного виконавця, зменшиться і час прибуття нарядів поліції на повідомлення громадян про злочини і події. Загалом автоматизована система управління оптимізує управління підрозділами поліції, підвищить ефективність діяльності нарядів міліції, слідчо-оперативних груп, чергових частин, скоротить час реагування на повідомлення громадян про злочин. Застосування інтелектуальної системи відеоспостереження, робота аналітиків у режимі он-лайн, посилення контролю

з боку диспетчерів за своєчасністю та якістю реагування нарядів поліції на злочини та правопорушення дасть можливість СЦ ГУНП сприяти подальшому стабільному соціально-економічному розвитку міст та районів області, підвищенню захисту життя, здоров'я, власності громадян від протиправних посягань та забезпечення життєдіяльності інфраструктури області.

Загострення оперативної обстановки, введення надзвичайного (позапланового) режиму роботи, дасть можливість швидко розгорнути ОШ СЦ ГУНП для прийняття управлінських рішень з метою вжиття заходів зі стабілізації оперативної обстановки та недопущення розвитку її негативних наслідків у майбутньому.

Враховуючи ефективність роботи та оперативність прийняття управлінських рішень, СЦ ГУНП як одна зі складових комплексної системи забезпечення публічної безпеки в автоматизованій інформаційно-аналітичній системі «Безпечне місто» – може бути інтегровано у глобальне бачення «Розумного міста».

Гладун Ю. Я., Сергеев А. А. Построение типичного центра обеспечения общественной безопасности (на примере ситуационного центра Главного управления Национальной полиции во Львовской области)

Установлено, что ситуационный центр Главного управления Национальной полиции во Львовской области целесообразно создать на базе дежурной части управления организации аналитического обеспечения и оперативно-го реагирования. Отмечено, что его основная задача – обеспечить координацию и управление силами и средствами ГУНП, а также в случае осложнения оперативной обстановки или возникновения чрезвычайных ситуаций – организовать развертывание оперативного штаба ГУНП с целью взаимодействия между другими органами государственной власти и органами местного самоуправления.

Ключевые слова: аналитическое обеспечение, оперативная обстановка, оперативное реагирование, публичная безопасность, ситуационный центр.

Hladun Y. Y., Sergeev O. O. To build up a model of Police Situation Center to ensure public peace and order as an example of Situation Center at Main Police Department Lviv Region

The Situation Center of Main Police Department Lviv Region performs duty 365/7/24 in normal conditions and in case of complications or operational situation of emergency, will organize Regional Police HQ for cooperation with public authorities and local governments. The Situation Center of Main Police Department Lviv Region can be on the based on regional duty office service.

In general, to build up the Police Situation Center will enable to achieve improvements in the police force area. In particular, it is possible to centrally dispatch all police patrols to curb crime and combat crimes in «hot pursuit». Police patrols

and investigative teams will be operated more smoothly under a single management control. Also the time response will be reduced from the call center «102» and the arrival of police patrols will be more effective for the public demands. In particular, using the automated control system will optimize the management of the police patrols, improve the efficiency investigative teams, special police units, and improve the relationship with society.

Application of intelligent video surveillance, online analysts, crime mapping technology will contribute more safe and security for citizens and further sustainable socio-economic development of cities and districts, improving protection of life health and property of citizens against illegal encroachments and the viability of the infrastructure area.

In the case of deterioration of the normal situation, of emergency (unplanned) mode, Police Situation Center will enable the rapid deployment of Head Quarter management staff to make decisions with a view to taking measures to stabilize the operational environment and prevention of adverse effects in the future.

Taking into consideration the performance and efficiency of management decisions – the Police Situation Center can become one of the components of a comprehensive system of public safety and security «Safe City» – and can be integrated into large vision of Smart City.

Key words: analytical support, operational environment, rapid response, public safety, situational center.

Стаття надійшла 23 листопада 2016 р.

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

ЗАХИСТИ ДИСЕРТАЦІЙ

29 вересня 2016 року на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 08.727.02 Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ відбувся захист дисертації на здобуття наукового ступеня доктора наук у галузі права (доктора юридичних наук) **Чистоклетова Леонтія Григорівича** на тему «**Адміністративно-правове забезпечення безпеки суб'єктів господарювання в Україні**» (спеціальність 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право).

Науковий консультант: доктор юридичних наук, професор **Комісаров Олександр Геннадійович** (Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, професор кафедри тактико-спеціальної підготовки).

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор **Остапенко Олексій Іванович** (Навчально-науковий інститут права та психології Національного університету «Львівська політехніка», заступник директора); доктор юридичних наук, професор **Колпаков Валерій Костянтинович** (Запорізький національний університет, завідувач кафедри адміністративного та господарського права); доктор юридичних наук, професор **Зозуля Ігор Вікторович** (Харківський національний університет внутрішніх справ, професор кафедри загальноправових дисциплін).

* * *

4 жовтня 2016 року на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 35.052.19 Національного університету «Львівська політехніка» відбувся захист дисертації на здобуття наукового ступеня доктора філософії (кандидата юридичних наук) **Стахури Богдана Ігорівича** на тему «**Роль органів державної влади у забезпеченні прав людини і громадянина в демократичному суспільстві: теоретико-правовий вимір**» (спеціальність 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень).

Науковий керівник – доктор юридичних наук, професор **Гарасимів Тарас Зеновійович** (Навчально-науковий інститут права та

психології Національного університету «Львівська політехніка», професор кафедри теорії та філософії права).

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор **Никифорак Михайло Васильович** (Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, завідувач кафедри філософії та теорії права); кандидат юридичних наук, доцент **Котуха Олександр Степанович** (Львівський торговельно-економічний університет, декан юридичного факультету).

* * *

6 жовтня 2016 року на засіданні спеціалізованої вченої ради К 35.725.02 Львівського державного університету внутрішніх справ відбувся захист дисертації на здобуття наукового ступеня доктора філософії (кандидата юридичних наук) **Туза Назарія Дмитровича** на тему «**Соціально-психологічні детермінанти формування особистості неповнолітнього злочинця (кримінологічний аспект)**» (спеціальність 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право).

Науковий керівник – кандидат юридичних наук, доцент **Йосипів Алла Олексіївна** (Львівський державний університет внутрішніх справ, доцент кафедри кримінального права та кримінології).

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, доцент **Марисюк Костянтин Богданович** (Навчально-науковий інститут права та психології Національного університету «Львівська політехніка», професор кафедри кримінального права і процесу); кандидат юридичних наук, доцент **Козич Ігор Васильович** (Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, доцент кафедри кримінального права).

* * *

2 грудня 2016 року на засіданні спеціалізованої вченої ради К 35.725.02 Львівського державного університету внутрішніх справ відбувся захист дисертації на здобуття наукового ступеня доктора філософії (кандидата юридичних наук) **Лісіциної Юлії Олександрівни** на тему «**Порушення встановленого законом порядку трансплантації органів або тканин людини та насильницьке донорство: кримінально-правова та кримінологічна характеристика**» (спеціальність 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право).

Науковий керівник – доктор юридичних наук, професор, академік АНВО України, член-кореспондент НАПрН України, заслужений юрист України **Грищук Віктор Климович** (Львівський державний університет внутрішніх справ, декан факультету № 6).

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор **Хавронюк Микола Іванович** (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, професор кафедри кримінального права та кримінології); кандидат юридичних наук, доцент **Гринчак Сергій Васильович** (Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, декан військово-юридичного факультету).

* * *

Редколегія Наукового вісника вітає Л. Г. Чистоклетова, Б. І. Стахуру, Н. Д. Туза та Ю. О. Лісіцину з успішним захистом дисертації та бажає подальшої плідної науково-педагогічної діяльності!

* * *

Указом Президента України від 01.10.2016 р. № 427/2016 «Про відзначення державними нагородами України з нагоди Дня працівників освіти» професорові кафедри економіки та економічної безпеки факультету № 8 Львівського державного університету внутрішніх справ, доктору економічних наук, професорові **Васильчак Світлані Василівні** присвоєно звання «Заслужений діяч науки і техніки».

Вітаємо!

Бажаємо Вам нових здобутків і визнання!

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

*Хто думає про науку,
той любить її, а хто її любить,
той ніколи не перестав вчитися.*

Григорій Скворода

Обмін науковою інформацією, результатами досліджень і спостережень між науковцями й фахівцями-практиками зазвичай відбувається у вигляді науково-практичних та теоретико-методичних заходів. Упродовж 2016 року в Львівському державному університеті внутрішніх справ було організовано та проведено 21 науково-практичний захід. Зокрема відбулися: міжнародна науково-практична конференція; звітна наукова конференція; Всеукраїнський форум кримінальної юстиції; 3 Всеукраїнські науково-практичні конференції; 2 науково-практичні конференції; 5 наукових та науково-практичних семінарів; 3 засідання круглих столів; 5 курсантсько-студентських наукових заходів.

Цьогоріч їх активними учасниками були представники Національної поліції України, Національного антикорупційного бюро України, Державної прикордонної служби, Служби безпеки України, Департаменту захисту економіки НП України, Головного управління Державної фіскальної служби у Львівській області, прокуратури Львівської області, районних судів м. Львова, адвокатських агентств і громадських організацій. До роботи науково-практичних заходів долучилися науковці, курсанти, студенти, аспіранти та докторанти нашого університету, Львівського державного університету безпеки життєдіяльності, Львівського інституту банківської справи, Львівського національного університету імені І. Франка, Львівського торговельно-економічного університету, Національної академії внутрішніх справ, Одеського державного університету внутрішніх справ, Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, Харківського національного університету внутрішніх справ, Національної академії Служби безпеки України, Хмельницького університету управління і права, Черкаського національного університету імені Б. Хмельницького, Національного університету «Одеська юридична академія», Української академії друкарства, Київського національного університету імені Т. Шевченка, Київського національного торговельно-економічного університету та ін.

Ефективне спілкування в колі однодумців забезпечують науково-практичні заходи талановитої молоді. Заходи відбувалися в активній дискусійній формі, що дало змогу висловити та зіставити різні, іноді й суперечливі, погляди, відтак спільно сформувані виважені, найоптимальніші теоретичні узагальнення й практичні рекомендації.

НАШІ АВТОРИ

- Адам В. М.** кандидат юридичних наук, доцент кафедри господарсько-правових дисциплін Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Бабяк Н. В.** викладач циклу тактико-спеціальної підготовки відділення спеціалізації та підвищення кваліфікації Інституту з підготовки фахівців для підрозділів Національної поліції Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Бондаренко В. А.** кандидат юридичних наук, доцент кафедри іноземних мов Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Боровікова В. С.** науковий співробітник відділу організації наукової роботи Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Брездень В. І.** старший радник юстиції, начальник слідчого управління прокуратури Львівської області.
- Візняк О. В.** здобувач вищої освіти Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Гаврильців М. Т.** кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Герилів Д. Ю.** кандидат юридичних наук, доцент кафедри господарсько-правових дисциплін Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Гирович В. В.** аспірант кафедри кримінального процесу Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Гладун Ю. Я.** начальник управління організаційно-аналітичного забезпечення та оперативного реагування Головного управління Національної поліції у Львівській області.

- Грищенко О. А.** кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри кримінального права та кримінології Одеського державного університету внутрішніх справ.
- Гураль Л. О.** ад'юнкт кафедри докторантури та аспірантури Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Гурковський М. П.** кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри адміністративного права та адміністративного процесу Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Дащак Я. О.** слухач ОС «Магістр» факультету № 1 Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Дєпа Ю.-М. Р.** аспірант кафедри теорії держави і права Національної академії внутрішніх справ.
- Доді Коріна** кандидат юридичних наук, доцент кафедри конституційного права Університету економіки та права «КРОК».
- Долинська М. С.** кандидат юридичних наук, доцент, в.о. завідувача кафедри господарсько-правових дисциплін Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Єсімов С. С.** кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Йосифович Д. І.** кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри адміністративного права та адміністративного процесу Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Кісіль З. Р.** доктор юридичних наук, професор, академік АНВО, декан факультету № 8 Львівського державного університету внутрішніх справ.

- Кісіль Р.-В. В.** кандидат юридичних наук, доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Кондратюк О. В.** кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри оперативно-розшукової діяльності Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Кондратюк Ю. І.** викладач кафедри кримінального права та кримінології Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Лепеха О. М.** ад'юнкт кафедри оперативно-розшукової діяльності Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Лепіш Н. Я.** кандидат юридичних наук, доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Лещух А. Р.** кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри теорії та історії держави і права, конституційного та міжнародного права Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Ліщук Б. В.** викладач кафедри тактико-спеціальної підготовки Національної академії внутрішніх справ, здобувач кафедри адміністративної діяльності Національної академії внутрішніх справ.
- Лук'янова Г. Ю.** кандидат юридичних наук, доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Максимович Р. Л.** кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінально-правових дисциплін Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Марко С. І.** кандидат юридичних наук, доцент, начальник кафедри кримінального права Львівського державного університету внутрішніх справ.

- Мелех Л. В.** кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри господарсько-правових дисциплін Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Назар Ю. С.** кандидат юридичних наук, професор, директор Інституту з підготовки фахівців для підрозділів Національної поліції Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Новіков В. В.** кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри цивільно-правових дисциплін Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Онишко О. Б.** кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри теорії та історії держави і права, конституційного та міжнародного права Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Остапенко Л. О.** кандидат юридичних наук, асистент кафедри цивільного права та процесу Навчально-наукового інституту права та психології Національного університету «Львівська політехніка».
- Парасюк В. М.** кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного права та процесу Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Парасюк Н. М.** кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінально-правових дисциплін Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Паробок Д. О.** аспірант кафедри теорії та історії держави і права, конституційного та міжнародного права Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Пелещак О. Р.** адвокат та викладач Львівського коледжу Державного університету телекомунікацій.

- Петрович З. З.** кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник відділу організації наукової роботи Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Попович Н. П.** викладач кафедри адміністративно-правових дисциплін Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Проць І. М.** кандидат юридичних наук, доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Пустова Н. О.** студент 3 курсу Львівського національного університету імені Івана Франка.
- Ряшко О. В.** кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Сергєєв О. О.** начальник ДООЗОР Національної поліції України.
- Середа В. В.** доктор юридичних наук, доцент, ректор Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Федорчук І. М.** кандидат юридичних наук, провідний редактор редакційного відділення редакційно-видавничого відділу Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Хитра А. Я.** кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри кримінального процесу Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Хитра О. Л.** кандидат юридичних наук, доцент кафедри адміністративного права та адміністративного процесу Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Цехан Д. М.** кандидат юридичних наук, доцент кафедри криміналістики Національного університету «Одеська юридична академія».

Цимбалюк М. М. доктор юридичних наук, професор, академік Академії наук вищої освіти України.

Чистоклетов Л. Г. доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративно-правових дисциплін Львівського державного університету внутрішніх справ.

ЗМІСТ

Розділ 1

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА. КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО

Дєпа Ю.-М. Р.	
Правова сутність і теоретико-правова конструкція легітимації державної влади.....	3
Лепіш Н. Я.	
Оприлюднення актів тлумачення норм права.....	14
Новіков В. В., Боровікова В. С.	
Гарантованість свободи совісті та віросповідання в Україні.....	26
Онишко О. Б.	
Форми та види заповітів на територіях південних воєводств Польщі (1918–1939 рр.).....	36
Паробок Д. О.	
Валютний кошик доби визвольних змагань (1917–1921 рр.) як індикатор суспільної підтримки української державності.....	45
Ряшко О. В., Остапенко Л. О.	
Соціально-правові концепції в теоретичній і практичній діяльності Г. В. Лейбніца (до 300-річчя від дня смерті).....	60

Розділ 2

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

Гритенко О. А.	
Стимулювання позитивної поведінки осіб, засуджених до позбавлення волі: міжнародно-правові аспекти.....	70
Гураль Л. О.	
Відповідальність за заподіяння тілесних ушкоджень за кримінальним правом окремих зарубіжних держав.....	80
Доді К., Марко С. І.	
Воєнні злочини в Статуті Міжнародного кримінального суду.....	92

Розділ 3

ТРУДОВЕ ПРАВО. НОТАРІАТ. ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО

Герилів Д. Ю., Адам В. М.	
Дискримінація праці: теоретико-прикладні аспекти.....	103

Долинська М. С.	
Загальна характеристика Закону Речі Посполитої «Право про нотаріат» 1933 року як джерела правового регулювання нотаріальної діяльності на теренах Галичини.....	112
Мелех Л. В., Візник О. В.	
Проблемні аспекти виконання рішень господарського суду в Україні та шляхи їх удосконалення.....	121
Попович Н. П.	
Поняття та особливості юридичної відповідальності за порушення законодавства про поведження з відходами.....	131

Розділ 4

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

Бабяк Н. В.	
Зарубіжний досвід організації діяльності адміністративних судів і можливості його використання в Україні.....	141
Бондаренко В. А., Пустова Н. О.	
Характеристика принципів адміністративних процедур публічних закупівель.....	150
Гаврильців М. Т.	
Захист законного інтересу як передумова на звернення до адміністративного суду: поняття, сутність, види.....	161
Гурковський М. П., Єсімов С. С.	
Основні форми та методи діяльності поліції у сфері забезпечення конституційних прав і свобод людини та громадянина в Україні.....	171
Йосифович Д. І.	
Діяльність правоохоронних органів Республіки Польщі у сфері протидії корупції.....	187
Лещух А. Р.	
Конституційно-процесуальний та морально-етичний аспекти відповідальності народного депутата України за порушення конституційних приписів.....	194
Ліщук Б. В.	
Особиста безпека як важлива складова в службовій діяльності поліцейських.....	204
Лук'янова Г. Ю.	
Реформування територіальної організації влади в Україні як чинник удосконалення публічного управління.....	212
Назар Ю. С., Проць І. М.	
Суб'єкти застосування заходів адміністративної та фінансово-правової відповідальності за порушення бюджетного законодавства.....	222

Хитра А. Я., Дашак Я. О.

Особливості процедури розгляду звернень у Європейському суді з прав людини в кримінальних провадженнях.....235

Чистоклетов Л. Г., Хитра О. Л.

Стан формування адміністративно-правового забезпечення безпеки суб'єктів господарювання в Україні та напрями його вдосконалення.....243

Розділ 5

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС. ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

Гирович В. В.

Система загальних засад кримінального провадження та деякі випадки їх взаємодії.....251

Кондратюк О. В., Кондратюк Ю. І.

Забезпечення можливості виконання обов'язку місцевих судів щодо безпосереднього дослідження доказів, які містять гриф секретності.....262

Лепеха О. М.

До питання оперативно-розшукової характеристики «карткової» злочинності.....270

Максимович Р. Л.

Про поняття «порушення» у Кримінальному кодексі України.....278

Парасюк В. М., Парасюк Н. М.

Забезпечення порядку виконання зобов'язань: проблемні аспекти єдності цивільно-правового та кримінально-правового регулювання.....285

Пелещак О. Р.

Термінологічні проблеми кібербезпекової сфери України: нормативно-правовий аспект.....299

Середа В. В.

Тенденції розвитку покарання у виді позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу.....309

Федорчук І. М., Кісіль З. Р.

Вчинення злочину з використанням малолітнього або особи, що страждає психічним захворюванням чи недоумством, як обставина, яка обтяжує покарання за кримінальним правом України.....318

Цехан Д. М.

Складові організації оперативно-розшукової протидії злочинності у місцях позбавлення волі (постановка проблеми).....325

Розділ 6
**ФІЛОСОФІЯ ПРАВА.
ЮРИДИЧНА ЛОГІКА**

Бліхар В. С.

Принцип відповідальності у формуванні морально-професійного статусу працівника правоохоронних органів.....333

Кісіль Р.-В. В.

Діахронно-компаративістський аналіз досвіду окремих зарубіжних держав у сфері правового регулювання протидії корупції.....341

Петрович З. З.

Природне право приватної власності: філософсько-правовий аспект.....350

Цимбалюк М. М.

Вплив світоглядних орієнтирів сучасного правоохоронця на реформування правоохоронної системи в українському соціокультурному просторі.....359

Розділ 7
З ПРАКТИЧНОГО ДОСВІДУ

Брездень В. І.

Окремі проблеми правового забезпечення кримінальної процесуальної діяльності за КПК України.....367

Гладун Ю. Я., Сергєєв О. О.

Побудова типового центру забезпечення публічної безпеки (на прикладі ситуаційного центру Головного управління Національної поліції у Львівській області).....375

НАУКОВЕ ЖИТТЯ.....386

НАШІ АВТОРИ.....390

СОДЕРЖАНИЕ

Раздел 1

ТЕОРИЯ И ИСТОРИЯ ГОСУДАРСТВА И ПРАВА. КОНСТИТУЦИОННОЕ ПРАВО

Депя Ю.-М. Р. Правовая сущность и теоретико-правовая конструкция легитимации государственной власти.....	3
Лепиш Н. Я. Обнародование актов толкования норм права.....	14
Новиков В. В., Боровикова В. С. Гарантированность свободы совести и вероисповедания в Украине.....	26
Онышко О. Б. Формы и виды завещаний на территориях южных воеводств Польши (1918–1939 гг.).....	36
Паробок Д. А. Валютная корзина периода Освободительной Борьбы (1917–1921 гг.) как индикатор общественной поддержки Украинской государственности.....	45
Ряшко Е. В., Остапенко Л. А. Социально-правовые концепции в теоретической и практической деятельности Г. В. Лейбница (до 300-летия со дня смерти).....	60

Раздел 2

МЕЖДУНАРОДНОЕ ПРАВО

Гриценко О. А. Стимулирование позитивного поведения лиц, осужденных к лишению свободы: международно-правовые аспекты.....	70
Гураль Л. О. Ответственность за причинение телесных повреждений согласно уголовному праву отдельных зарубежных государств.....	80
Доди К., Марко С. И. Военные преступления в Статуте Международного уголовного суда.....	92

*Раздел 3***ТРУДОВОЕ ПРАВО. НОТАРИАТ.
ХОЗЯЙСТВЕННОЕ ПРАВО**

Герилев Д. Ю., Адам В. М. Дискриминация труда: теоретико-прикладные аспекты.....	103
Долинская М. С. Общая характеристика Закона Речи Посполитой «Право о нотариате» как источника правового регулирования нотариальной деятельности на территории Галичины.....	112
Мелех Л. В., Визняк О. В. Проблемные аспекты исполнения решений хозяйственного суда в Украине и пути их совершенствования.....	121
Попович Н. Ф. Понятие и особенности юридической ответственности за нарушение законодательства об обращении с отходами.....	131

*Раздел 4***АДМИНИСТРАТИВНОЕ ПРАВО И ПРОЦЕСС**

Бабяк Н. В. Зарубежный опыт организации деятельности административных судов и возможности его использования в Украине.....	141
Бондаренко В. А., Пустова Н. А. Характеристика принципов административных процедур публичных закупок.....	150
Гаврыльцев М. Т. Защита законных интересов как предпосылка для обращения в административный суд: понятие, сущность, виды.....	161
Гурковский М. П., Есимов С. С. Основные формы и методы деятельности полиции по обеспечению конституционных прав и свобод человека и гражданина в Украине.....	171
Иосифович Д. И. Деятельность правоохранительных органов Республики Польша в сфере противодействия коррупции.....	187
Лещук А. Р. Конституционно-процессуальный и морально-этический аспекты ответственности народного депутата Украины за нарушение конституционных предписаний.....	194
Лишук Б. В. Личная безопасность как важная составляющая в служебной деятельности полицейских.....	204

Лукьянова Г. Ю.

Реформирование территориальной организации власти в Украине как фактор усовершенствования публичного управления.....212

Назар Ю. С., Проць И. М.

Субъекты применения мер административной и финансово-правовой ответственности за нарушение бюджетного законодательства.....222

Хитра А. Я., Дашак Я. О.

Особенности процедуры рассмотрения обращений в Европейском суде по правам человека в уголовных производствах.....235

Чистоклетов Л. Г., Хитра А. Л.

Состояние формирования административно-правового обеспечения безопасности субъектов хозяйствования в Украине и направления его совершенствования.....243

Раздел 5

**УГОЛОВНОЕ ПРАВО И УГОЛОВНЫЙ ПРОЦЕСС.
ОПЕРАТИВНО-РОЗЫСКНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ**

Гирович В. В.

Система общих принципов уголовного судопроизводства и некоторые случаи их взаимодействия.....251

Кондратюк А. В., Кондратюк Ю. И.

Обеспечение возможности выполнения обязанности местных судов в связи с непосредственным исследованием доказательств, содержащих гриф секретности.....262

Лепеха О. Н.

К вопросу оперативно-розыскной характеристики «карточной» преступности.....270

Максимович Р. Л.

О понятии «нарушение» в Уголовном кодексе Украины.....278

Парасюк В. М., Парасюк Н. М.

Обеспечение порядка исполнения обязательств: проблемные аспекты единства гражданско-правового и уголовно-правового регулирования.....285

Пелешак О. Р.

Терминологические проблемы кибербезопасной сферы Украины: нормативно-правовой аспект.....299

Середа В. В.

Тенденции развития наказания в виде лишения воинского, специального звания, ранга, чина или квалификационного класса.....309

Федорчук И. Н., Кисиль З. Р.

Совершение преступления с использованием малолетнего или лица, страдающего психическим заболеванием или слабоумием, как обстоятельство, отягчающее наказание по уголовному праву Украины.....318

Цехан Д. Н.

Составляющие организации оперативно-розыскного противодействия преступности в местах лишения свободы (постановка проблемы).....325

Раздел 6**ФИЛОСОФИЯ ПРАВА.
ЮРИДИЧЕСКАЯ ЛОГИКА****Блихар В. С.**

Принцип ответственности в формировании морально-профессионального статуса работника правоохранительных органов.....333

Кисиль Р.-В. В.

Диахронно-компаративистский анализ опыта отдельных иностранных государств в сфере правового регулирования противодействия коррупции.....341

Петрович З. З.

Естественное право частной собственности: философско-правовой аспект.....350

Цимбалюк М. М.

Влияние мировоззренческих ориентиров современного правоохранителя на реформирование правоохранительной системы в украинском социокультурном пространстве.....359

Раздел 7**ИЗ ПРАКТИЧЕСКОГО ОПЫТА****Брездень В. И.**

Отдельные проблемы правового обеспечения уголовной процессуальной деятельности по УПК Украины.....367

Гладун Ю. Я., Сергеев А. А.

Построение типичного центра обеспечения общественной безопасности (на примере ситуационного центра Главного управления Национальной полиции во Львовской области).....375

НАУЧНАЯ ЖИЗНЬ.....386

НАШИ АВТОРЫ.....390

CONTENTS

Section 1

THEORY AND HISTORY OF LAW. A CONSTITUTIONAL RIGHT

Depa Y.-M. R. Legal essence of legitimacy of the state power.....	3
Lepish N. Ya. Promulgation of the acts of interpretation of rules of law.....	14
Novikov V. V., Borovikova V. S. Warranty of freedom of conscience and religion in Ukraine.....	26
Onyshko O. B. Forms and types of testaments in the South regions of Poland (1918–1939).....	36
Parobok D. O. Currency basket of the Liberation Movement (1917–1921) as an indicator of public support for the Ukrainian statehood.....	45
Ryashko O. W., Ostapenko L. O. Social and legal concept in theory and practice of G. W. Leibniz (to the 300 anniversary from the date of death).....	60

Section 2

INTERNATIONAL LAW

Gritenko O. A. Promoting positive behavior of persons sentenced to imprisonment: international legal aspects.....	70
Hural L. O. The responsibility for body injuries according to the particular foreign states criminal law.....	80
Dodi Corina, Marko Sergiy War crimes under the International criminal court statute.....	92

Section 3

LABOR LAW. NOTARIES. COMMERCIAL LAW

Heryliv D. Yu., Adam V. M. Labour discrimination: theoretical and applied aspects.....	103
--	-----

Dolynska M. S.	
General characteristic of the Law of the Polish-Lithuanian Commonwealth «Law on Notariate» issued in 1933 as a source of legal regulation of the notarial activity in Galicia.....	112
Melekh L. V., Vizniak O. V.	
The problematic aspects of execution of the judgements of Arbitration Court of Ukraine and the ways of their improvement.....	121
Popovych N. P.	
The concept and features of legal responsibility for violation of waste management legislation.....	131

Section 4
**ADMINISTRATIVE LAW
AND PROCEDURE**

Babyak N. V.	
Foreign experience of administrative court activities organization and possibilities of its use in Ukraine.....	141
Bondarenko V., Pustova N. O.	
Characteristic of principles of administrative procedures for public procurement.....	150
Havrlytsiv M. T.	
Protection of the legitimate interest as a precondition for the appeal to the administrative court: concept, essence, types.....	161
Hurkovskiy M. P., Yesimov S. S.	
The basic forms and methods of police activity to ensure the constitutional rights and freedoms of man and citizen in Ukraine.....	171
Yosyfovych D. I.	
Law Enforcement of the Republic of Poland in combating corruption.....	187
Leschukh A. R.	
Constitutional and procedural and ethical aspects of the people's deputy responsibility of Ukraine for the violation of constitutional provisions.....	194
Lishchuk B. V.	
Personal Security as an important component in the police operation.....	204
Lukyanova H. Yu.	
The reforming of the territorial organization of power in Ukraine as a factor of the improvement of public administration.....	212

Nazar Yu. S., Prots I. M.

Subjects of application of measures of administrative, financial and legal responsibility for violation of budget legislation.....222

Khytra A. Y., Dashchak Y. O.

Features of the procedure of appeals in the European Court of Human Rights in criminal proceedings.....235

Chystokletov L. G., Khytra O. L.

The state of forming administrative and legal provision of subjects of economic activity in Ukraine and ways of their improvement.....243

Section 5
**CRIMINAL LAW
AND CRIMINAL PROCEDURE.
OPERATIONAL ACTIVITIES**

Hyrovych V. V.

System of General Principles of Criminal Proceedings and Some Cases of Their Interaction.....251

Kondratiuk O. V., Kondratiuk Yu. I.

Provision of a possibility to perform duties of local courts concerning direct examination of evidence with security classification.....262

Lepekha O. M.

To the study of investigative characteristics of «card» crime.....270

Maksymovych R. L.

The notion «violation» in the criminal code of Ukraine.....278

Parasiuk V. M., Parasiuk N. M.

Ensuring performance of obligations: problematic aspects of the unity of civil and criminal legal regulations.....285

Peleshchak O. R.

Terminology problems of cybersecurity sphere Ukraine: normative legal aspect.....299

Sereda V. V.

The progress trends the sentence of deprivation of military or special title, rank, grade or qualification class.....309

Fedorchuk I. M., Kisil Z. R.

Commission of the offense using a minor or a person suffering from mental illness or dementia, as circumstance aggravating the criminal law of Ukraine.....318

Tsekhan D. M.

Organization's components of the operatively-search counteraction of criminality in prison (formulation of the problem).....325

Section 6
PHILOSOPHY OF LAW.
LEGAL LOGIC

Blikhar V. S.	
Principle of liability in the formation of moral and professional status of law enforcement officers.....	333
Kisil R.-V. V.	
Diachronically-comparative analysis of international experience in the realm of legal regulation of combating corruption on example of certain countries.....	341
Petrovitch Z. Z.	
Inalienable right of private property: phylosopical and legal aspects.....	350
Tsybalyuk M. M.	
Influence ideological reference points of a modern law-enforcement officers to reform of the law-enforcement system in Ukrainian sociocultural space.....	359

Section 7
WITH EXPERIENCE

Brezden V. I.	
Some problems of legal support for criminal and procedural activities under criminal and procedural code of Ukraine.....	367
Hladun Y. Y., Sergeyev O. O.	
To build up a model of Police Situation Center to ensure public peace and order as an example of Situation Center at Main Police Department Lviv Region.....	375
SCIENTIFIC LIFE.....	386
OUR AUTHORS.....	390

**Вимоги до оформлення та подання статей
у Науковий вісник
Львівського державного університету внутрішніх справ,
згідно з Положенням про організацію
редакційно-видавничої роботи
Львівського державного університету внутрішніх справ,
затвердженим наказом № 447 від 29 грудня 2011 р.**

Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ – це збірник наукових праць (статей), у якому публікуються матеріали й результати теоретичних та експериментальних досліджень наукових, науково-педагогічних працівників, здобувачів, ад'юнктів, аспірантів університету.

У Віснику можуть бути опубліковані аналогічні дослідження представників інших вищих навчальних закладів МВС і МОН України, практичних працівників органів внутрішніх справ, інших правоохоронних структур за відповідним клопотанням.

Автор має право на публікацію в одному випуску Вісника один раз; другий раз (навіть у співавторстві) – у виняткових випадках, за спеціальним рішенням редколегії.

Вісник видається у трьох серіях – юридичній, економічній і психологічній.

Вимоги до статей

До публікації приймаються рукописи наукових статей, що **відповідають тематичній спрямованості (серії) збірника.**

Рукописи статей, відповідно до постанови Президії ВАК України від 15.01.2003 р. № 7-05/1, **мають містити:**

- індекс УДК;
- прізвище, ім'я, по батькові автора та назву статті українською, російською, англійською мовами;
- анотації статті українською, російською та англійською;
- ключові слова українською, російською, англійською;
- такі структурні елементи:

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими практичними або теоретичними завданнями (5–10 рядків).

Мета статті і завдання, які необхідно вирішити для її досягнення.

Стан дослідження. Охоплює аналіз останніх досліджень та публікацій, на які спирається автор; виокремлюються невирішені частини загальної проблеми, яким присвячена стаття. Цьому слід приділити належну увагу, адже

саме на підставі аналізу публікацій попередників автор може фахово сформулювати мету своєї наукової розробки.

Вклад основних положень. Ця частина у рукописі охоплює майже 90% його обсягу. Тут автор має висвітлити окреслену в назві тему на підставі власних досліджень, аналітичних спостережень чи роздумів щодо висловлених іншими науковцями гіпотез, положень. Під час такого аналізу, зазвичай, вказуються підходи інших дослідників, тому важливо належно їх цитувати, зазначаючи посилання. Вони у тексті подаються у квадратних дужках, де вказується порядковий номер джерела і цитованої сторінки (наприклад [12, с. 17]).

Висновки. Завершальна частина рукопису статті має відображати підсумок розглянутих, обґрунтованих, запропонованих автором в основному тексті положень, гіпотез, рекомендацій.

Список використаних джерел подається наприкінці тексту, має бути оформлений відповідно до державних стандартів. Повинен охоплювати всі наведені в тексті посилання. Джерела подаються в порядку згадування їх у статті.

Обсяг рукопису статті не повинен перевищувати 0,5 друк. авт. арк. (12 сторінок машинописного тексту); текст має бути набраний тільки у форматі **Word.doc (2003)** шрифтом Times New Roman через 1,5 інтервали і віддрукований на папері формату 210 × 297,5 мм (A4), на сторінці – не більше 30-ти рядків, кегель – 14 пт. Поля навколо тексту – по 2 см з усіх боків. Якщо стаття містить *графічний матеріал*, то його слід подавати у форматі A5, а в авторському оригіналі залишати місце для рисунків. Електронні варіанти мають бути повністю виправлені без «значків» та «об'єктів».

Рукопис має бути підписаний автором.

Статті у Вісник можуть подаватися авторами такими мовами: українською, російською, англійською.

До статті *українською та російською мовами* надаються розширена (1800–2000 знаків) анотація англійською мовою та анотації українською і російською (по 500 знаків кожна). Розширена анотація англійською мовою повинна бути завірена печаткою бюро перекладів або погоджена підписом керівника кафедри іноземних мов чи відділу міжнародних зв'язків Львівського державного університету внутрішніх справ. До вказаних погоджень можуть бути прирівняні відповідні погодження керівників аналогічних підрозділів інших навчальних закладів, установ та організацій, підписи яких належним чином завірені печаткою цих закладів, установ чи організацій.

До статті *англійською мовою* надаються розширена (1800–2000 знаків) анотація українською мовою і звичайні анотації російською та англійською (по 500 знаків кожна).

Статті, подані англійською мовою неангломовними авторами (у перекладі), мають бути завірені на предмет правильності перекладу у бюро перекладів або на кафедрі іноземних мов чи у відділі міжнародних зав'язків навчального закладу.

Стаття подається зі супровідними документами:

– для авторів без наукового ступеня – із завіреною позитивною рецензією фахівця з науковим ступенем і витягом із протоколу засідання кафедри про рекомендацію статті до друку;

– довідкою про автора (авторів): прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання, місце роботи, посада, контактний телефон, електронна адреса;

– електронним варіантом статті;

– для авторів, які не є працівниками ЛьвДУВС, – квитанцією про оплату публікації на розрахунковий рахунок університету:

Код ЄДРПОУ **08571995**

МФО **825014**

ГУДКСУ у Львівській області

р/р **31255201100729**

Вартість: 36,03 грн / 1 стор.

Призначення платежу: за публікацію у збірниках наукових праць.

Примітка.

Рукописи, подані з порушенням зазначених вимог і суттєвими мовностилістичними огріхами, та статті, які вже опубліковані або подані для опублікування в інших виданнях, до друку не приймаються.

Редакційна колегія зберігає за собою право, в разі необхідності, скорочувати і редагувати тексти статей або відхилити їх від опублікування.

Стаття подається автором відповідальному секретареві Вісника безпосередньо або поштою на адресу:

ЛьвДУВС: 79007, м. Львів, вул. Городоцька, 26.

Відповідальний секретар:

серія юридична –

доктор юридичних наук, доцент **Балинська О. М.;**

серія психологічна –

кандидат соціологічних наук, доцент **Гуменюк Л. Й.;**

серія економічна –

кандидат економічних наук, доцент **Ревак І. О.**

Координати для довідок:*Відділ організації наукової роботи:*

(032) 278-65-72; e-mail: vonr@lvduvs.edu.ua

067-854 97 24 (Боровікова Віталіна Станіславівна)

e-mail: borovikova-vitalina@ukr.net

Редакційно-видавничий відділ:

(032) 233-61-95; e-mail: publlaw@lvduvs.edu.ua

Відповідальні секретарі:

Балинська Ольга Михайлівна 067-674 99 12

Гуменюк Людмила Йосифівна 067-961 48 28

Ревак Ірина Олександрівна 067-444 09 63

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

НАУКОВИЙ
ВІСНИК
ЛЬВІВСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Серія юридична

Випуск 4
(виходить із 1995 р.)

Редагування

*Ю. Р. Глиняна, І. Б. Попик,
О. Я. Шмиговська, Г. А. Ялечко*

Редагування текстів англійською *І. Ю. Сковронська*

Редагування текстів російською *О. Я. Шмиговська*

Макетування *Н. М. Лесь*

Друк *А. М. Радченко*

Підписано до друку 19.12.2016 р.
Формат 60×84/16. Папір офсетний. Умовн. друк. арк. 23,95.
Тираж 100 прим. Зам. № 143-16.

Львівський державний університет внутрішніх справ
Україна, 79007, м. Львів, вул. Городоцька, 26.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 2541 від 26 червня 2006 р.